חוו חינוך הילד

חלקיו:

1) ספר ראשון

2) חומש בלא

3) ב׳ נוסחאות

חיי אנשי השם.

ניקולי קופרניקוס

היו ופעולותיו המדעיות.

(עם תמונתו).

תרגם בשנוים והוספות

יעקב פרנקל.

הוצאת „תושיה".

ווארשא. תר"ס

ברפוס מ. י. האלטער ושותפו, נאלעווקי 7.

НИКОЛАЙ КОПЕРНИКУСЪ

т. е.

Н. КОПЕРНИКЪ.

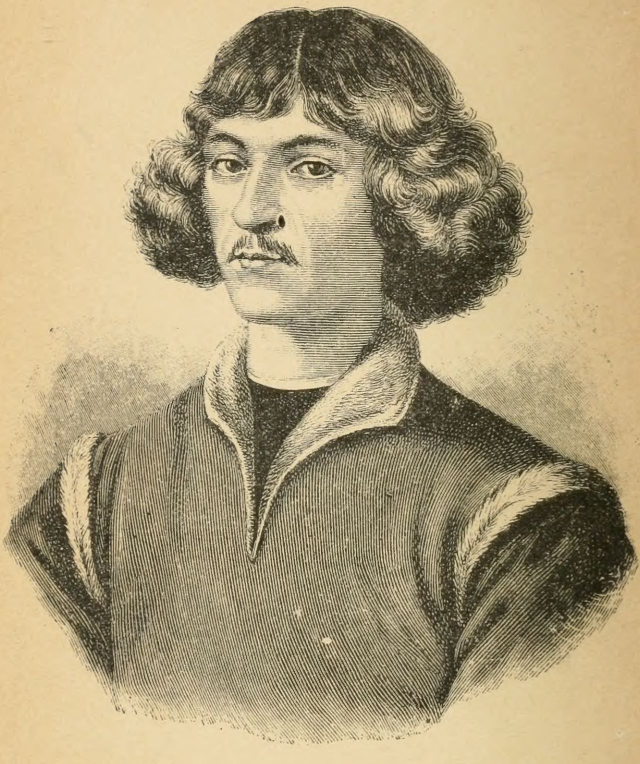
Біографическій очеркъ.

Перев. **Я. Френкеля.**

Изданіе „ТУШІЯ".

ВАРШАВА. 1899.
Типографія М. И. Гальтера и Комп., Налевки 7.

Дозволено Цензурою.
Варшава, 1 Сентября 1899 г.

ניקולי קופרניקוס.

א.

קופרניקוס בילדותו ובימי נעוריו.

(1473—1497)

ארץ מולדת קופרניקוס. חברת האבירים. מוצאו, אביו, משפחתו. דודו ואטצלראדא. חוג משפחתו ומיודעיו. דור דור וחכמיו. מפלגת האזרחים בערי ברית האנזא. נערים מגודלים וזקנים בתור ילדים. האוניברסיטה בקראקוי. בעלי הסכולסתיקה ומפלגת ההולכים קדימה. הפרופיסור ברדזווסקי. תשובתו לעיר טהורן. קופרניקוס משתדל להסתפח אל כהונת הכמרים. מסעו לאיטליה.

ההוכן הגדול ניקולַי קופרניקוס, אבי חכמת התכונה החדשה ומחוללה, נולד בעיר טהורן, עיר אחת בגליל החֶלמי, אשר נחשב אז על ארץ פרוסיה, או „בְכוסיה" (והוא השם אשר נתן לה בעצם וראשונה). בארץ הזאת התגוררו הפרוסים, אחד משבטי הסלַבים. מאז מעולם השתררו הפרוסים בארצם כעם עומד ברשות עצמו וחפשי מעול מושלים זרים, ויחיו באהבה ושלום עם הפולנים שכניהם הקרובים אליהם קרבת הגזע והמולדת. אולם לרגלי התפשטות הדת הנוצרית בארץ פולין התגלע הריב והמדון ביניהם; הפרוסים נוצרי הדת האלילית החלו להציק ולרעץ את הפולנים הנוצרים, וכה רבו הסכסוכים והמרנים ביניהם, עד כי אחד מנסיכי פולין קונרַד מַזוביצקי, בחפצו להפטר מן הפרוסים גוזלי מנוחתו, נתן את הגליל החלמי מתנה שלמה להֶרמַן

זַלץ ראש חברת האבירים הטייטונים. האביר קבל את מהנת חלקו ברגש הכרת תודה, ובעת ובעונה אחת ספח אל ארץ ממשלתו גם את כל חבל ארץ מושב הפרוסים אשר נתן לו קיסר אשכנז על פי בקשתו (באמת לא סרה ארץ פרוסיה למשמעת הקיסר, ועל כן נעתר בנפש חפצה לבקשת האביר). האביר זלץ הקע את מושבו בקרב הארץ בלוית בני חברתו האצילים, ויתאמץ להפיץ את הדת הנוצרית בקרב הסלבים בחרב ובדם ובכל מיני אכזריות חמה כפי הליכות העת ההיא. וזאת היא שעמדה לחברת האצילים להקוע את יתדם בארצם החדשה; לאט לאט הצליחו להביא את יושביה בברית הדת הנוצריה, ויהיו המושלים והמשועבדים לעם אחד ודת אחת להם. ולקץ המחצית הראשונה של המאה הארבע עשרה השגיאה חברת האצילים חיל, לפרוש את כנפי ממשלתה על פני כל גלילות הארץ הנשענים אל חופי הים הבלטי והאשכנזי מנחל הֲויכסל ועד נהר הֶנֶמַן, ולהביא את יושביהם במסרת ברית הדת הנוצרית.

ובהשתרר חברת האבירים על פני כל הארצות הנכבשות תחת ידם, שמו אל לבם גם להטיב את מצב הארץ בבנותם ערים חדשות רבות. הנה כי כן נבנתה על ידם גם העיר טהורן בשנת 1232, וגולים רבים אשר צר להם המקום בערי מגוריהם בארץ אשכנז התחתונה נהרו ויאתיו הנה. עד מהרה היתה העיר למרכז המסחר והמרכלת, והצטין בשפעת סחרה ואתננה בין כל רעותיה ערי ברית־הַנזה הנודעות בקורות ימי העולם.

ובהגיע חברת האצילים אל מרום עוז ממשלתה רפו ידיה והלך הלוך ורדה מטה, בעוד אשר הפולנים שכניהם אשר התאחדו החת שרביט המלוכה לבית הַיַגֶלֶנים הערומים והנבונים גברו חיל ויהיו לממלכה אדירה, ובאמץ ידם השיגו את גבולות בעלי ברית הנזה ויקרעו נפות רבות מארצם. ויושבי ערי הנזה אשר נרגנו באהליהם על חברת האצילים אשר משלו עליהם ביד רמה וגם הכבידו עליהם נטל מסים כבר מנשוא — נטו אחרי מלכי פולין. אחרית הסכסוכים האלה נהיתה, כי באמצע המאה הט"ו נקרעו מרבית ערי פרוסיה וביניהן גם טהורן והספחנה אל ארץ פולין.

הנה כי כן נחשבה טהורן בתקופת הימים שבה נולד קופר-

ניקוס על ארץ פולין, ויושביה בלולים, הערובת שני לאומים: המון העם מבני הסלבים, ומפלגת האזרחים, אשר עליה נחשבה גם משפחת קופרניקוס, היו מרביתם אשכנזים. החקים אשר השתררו בקרבם הוחקו לפי טעם חוקי אשכנז (חוקי מַגדבורג), והשפה השלטת בכל כתבי המשרה והשלטון היתה השפה האשכ־נזית. זאת היא ארץ מולדת קופרניקוס.

אפס כי לא פה היתה מולדת אבותיו ואבות אבותיו מעולם. אביו העתיק את משכנו הנה מעיר הבירה קראקוי, אשר לפי תכונת יושביה ומזגם נדמתה אז גם היא אל עיר טהורן.

יושבי שתי הערים האלה התקרבו אז יחד ותרב התנועה והקשר ביניהן. בשתיהן יחד נפגוש את צאצאי משפחת קופר־ניקוס עוד ממחצית המאה הי"ד והלאה. עוד כמאה שנים לפני לדת קופרניקוס נגלה גזע משפחתו בפעם הראשונה בעיר קראקוי בשנת 1367, ומני אז והלאה נמצאו רשומים בספרי פקידות העיר אנשים בעלי אומניות שונות: חרש, שומר החצר, בלן, פוסל אבנים וכו', אשר שם משפחת קופרניקוס נקרא עליהם.

האם האנשים הנקובים שם היו צאצאי משפחה אחת? זאת היא שאלה אשר פתרונה קשה מאד, בהיות כי השם „קופר־ניק" הוראתו בעצם שם עצם פרטי, והוא שם עיר. בשם הזה כֻּנו שתים שלש עירות בארץ שלֶזיה, אשר נודעו אז לשם בגלל מכרות הנחשת שנמצאו בסביבותיהן. בזמנים שונים בתקופת המאה הי"ד והט"ו עזבו רבים מיושבי שלזיה את ארצם ויבואו לגור בפולין, וביניהם נמצאו גם אחדים מיושבי עיר קופרניק אשר זכרון עיר מולדתם יקר להם מאד, ויכנו את שם משפחתם כשם עיר מולדתם. הודות להזכרונות הקדומים ששרדו אלינו נוכל להגביל אל נכון את מקום מולדת משפחת קופרניקוס, אם רק נחליט כי כלם יחד הנם ילידי עיר אחת ומוצא אחד לכלם. בספרי פקודת שלטון העיר בטהורן נרשם לזכרון בשנת 1422 שם אחד האזרחים פטר קופרניק מעיר פְּרַנקנשטיין (בארץ שלזיה).

יהי איך שיהיה, הנה בלב סמוך ובטוח נוכל לכלול את תכן כל הדברים האמורים למעלה במלים אחדות, לאמר: התוכן

הגדול המחדש והמתקן את חכמת התכונה, ניקולַי קופרניקוס, יצא ממקור העם אשכנזי. אפס כי כאביו — ואולי גם אבי אביו — כן גם הוא התגוררו בארץ פולין, ושם פולנים נקרא עליהם, אף כי מפלגת האזרחים אשר עליהם התחשבו היו כֻלם אשכנזים גמורים ברוח ונפש, ושפת עמם נשארה להם לסגולה בעצם טהרתה.

קופרניקוס הופיע אפוא על קו גבול העת המבדיל בין אירופה של ימי הבינים ובין אירופה של העת החדשה. עיר מולדתו היא על הגבול המשתרע בין שני לְאֻמים — הסלבים והאשכנזים, והאיש בעצמו כאלו הוא לא פולני ולא אשכנזי.

אם נאמר להעפיל עלות למעלה על פני רתוקת הדורות שמהם רֻתקה משפחת קופרניקוס, הננו מגיעים רק אל אביו, ומן הוא והלאה נסתם כל חזון ממנו. כותבי הולדות קופרניקוס לפנים טפלו על אבי התוכן כפורי בדים; מהם אשר נתנו אותו לאכר; ולעמת זאת הנה איזה מהם ירימוהו אל על, והם אומרים כי לפי מקור מוצאו ומולדתו הנהו בן נסיכים ורוזנים. כמו כן נפלגו בדעותיהם על דבר משלח־ידו, בתתם אותו לרופא, לאופה, לעושה שכר ולחוצב אבן. הסופרים האלה חשבו להגדיל את כבוד קופרניקוס על חשבון מקור מחצבתו, מדעהם כי כל אשר יעמיק העץ את שרשיו בארמה מטה, בה במדה ירום העץ ונשא בקומתו ובגובה צמרתו. אבל לא כן הדבר, האמת היא, כי אביו היה סוחר עשיר, נכבד ורצוי לכל יודעיו; בראשונה התגורר בקראקוי; ולרגלי מסחרו נסע כפעם בפעם לערי אשכנז, ולאחרונה העתיק את משכנו בשנת 1458 לעיר טהורן להשתקע שם. פה השיג משרה נכבדה בבית המשפט, וגם חברת הכמרים הדומיניקָנים כבדתהו לספחהו אל אגודתה בתור „חבר נכבד". בכלל היה האיש מרומם ונכבד בעיני בני עדתו.

ובשנת 1464 בא במסרת ברית הנשואים עם העלמה וַרוַרה װַטצלרַדא, בת אחד האזרחים העשירים שבעיר טהורן. פרי

הנשואים האלה היו שני בנים: אנדריי וניקולי, ושתי בנות. ויהי ניקוליי הצעיר מכלם ובן זקונים לאביו. הוא נולד בשני לחדש פברואר שנה 1473.

הבית אשר בו יצא לאויר העולם התוכן הגדול, אשר יצק קרני אור חדש על חכמת התכונה ויחדשה ויתקנה מסמד ועד הטפחות, עודנו עומד על תלו עד היום הזה. אמנם גם הוא חֻדש ויתֻקן בדורות הבאים מידי בונים שחלו בו לשנות מערכת גזרתו ובנינו, אבל קירותיו נשארו בעצם התֹם כביום הבנותו. אחרי מפלת ממלכת פולין והקרעה לקרעים בקץ המאה העברה, עת אשר רגש האהבה הלאומית שהתעורר בלב העם מבלי מצוא נחומים בההוה פנה אל העבר, והפולנים החלו להקדיש ולהעריץ קדושה לאומית את שרידי זכרונות ימיהם מלפנים, הנה רבו אז מאד הנוסעים לבקר את עיר מולדת קופרניקוס ואת הבית אשר נולד בו, ויהיו בעיניהם כמקום אדמת קדש. המה נסעו, ראו, התבוננו, גם חלצו לבנים ורגבי טיח שיד מבית מולדת קופרניקוס, ויקחום אתם לזכרון. אחת מן הלבנות האלה מתנוססת למשמרת בבית שביות החמדה אשר להנסיכים משפחת צַ׳רטַריסקי; הלבנה נחלצה מן הבית בשנת 1810 על ידי הגנרל וויזינסקי לעיני פקידי שלטון־העיר, והיא מקוימת ומאושרת בחתימת ידם.

בראשית ימי נעוריו התחנך קופרניקוס בבית הוריו, אשר עינם היתה צופיה תמיד על חנוכו והליכותיו. עוד טרם מלאו להנער עשר שנים מת עליו אביו, ויֻתן הנער בידי דודו אחי־אמו לוקא וטצלרדֶא לגדלו ולחנכו. דודו זה למרות קשי מזגו היה איש נודע בשערים, מלומד ומשכיל, חרוץ ונבון. הוא השלים את חוק למודיו בהאוניברסיטה בקרקוי, וגם למד את תורת למודי הדת באוניברסיטה בבולוגנה, אשר עטרַתו בשם התאר דוקטור. לאחרונה נתמנה לראש הכהנים (בישוף) במחוז אֶרמֶלַנד. ואם כי בהתקדשו להסתפח על מפלגת כהני הדת נשבע שבועת אמונים להיות בגפו, לבלי קחת לו אשה, בכל זאת לא מנעתהו שבועתו זאת מהקים לו זרע אחריו. בכלל היה איש בעל דעות חפשיות. בהיותו בן אחת המשפחות המצוינות בפרוסיה, בעל הון עצום, בעל רוח כביר ורב עליליה, הרהיב עוז בנפשו

להתערב בעניני המדינה, וגם השגיא פעלו. הערים החפשיות: דנציג, אֶלבינג וטהורן, גם אחרי אשר נקרעו מתחת ידי אגודת ערי הנזה ותספחנה אל ארץ פולין, מאנו להפרד מעל זכיותיהן המיוחדות שהיו להן מקדם, ובכל מאמצי כחן הגינו עליהן נגד מלכי פולין אשר חפצו לעשוק את משפטיהן. ויהי בהאבק העם עם מלכו התיצב גם וטצלרדא בין טורי הלוחמים ויהי להם לראש ולפה, להגן בכחו וברוחו בעד חופשת הערים. וכה הקציף בעלילותיו את המלך קזימיר הרביעי, עד כי כנהו בשם „שד", ובהגיע עתו להבחר לבישוף התנגד לו המלך בכל תקף יכלתו.

והרוח אשר אצל על חניכו איש כוַטצלרדא, גבר חכם ומשכיל, ואשר כפי הנראה גם השקפותיו לא הוגבלו בחוג צר, הביאה בלי תפונה תועלת רבה להנער, ומה גם כי הזרע אשר זרע האֹמן על לב חניכו נזרע על קרקע שרמה פוריה.

זאת ועוד אחרת. גם חוג המשפחה וחיי מפלגת העם אשר עליה התחשבה משפחת קופרניקוס, הביאו גם הם ברכת רוח ונפש להנער הצעיר, לפתח את כשרונותיו ולעַתדו אל המדרגה הנשגבה אשר נועדה לו באחרית הימים. הן אמנם גאוני הרוח זה כל כחם ואונם, כי מאצילים הם מרוחם על בני דורם ונופחים בהם רוח חדשה, אבל האמת הן לא תכֻחד, כי כפעולתם המה כן נפעלים גם הם מבני דורם, וביחוד בעצם ימי עלומיהם, אשר אז רוח האדם הוא רק כדונג לקבל את צורת החותמת הנרשמת עליו מן החוץ, עד כי את כל איש ואיש מאנשי השם נוכל למֹד במדת בני דורו, ובתמונתם כלול קלסתר הפנים של בני דורו. ובכן לא תפלא עוד בעינינו מליצת חכמי האגדה אשר הנעימו במשלם, כי הראה הקב"ה לאדם הראשון דור דור וחכמיו, זאת אומרת: כי החכמים בעצמותם הם פרי בני דורם, הם המה הזכוכית המלוטשת המקבצת את קרני האור הנופלות עליה מסביב ומאחדתן לנקודה אחת מאירת באור גדול. — הנסבות אשר עזרו להתפתחות כשרונות הנער רבות הן, והננו להעיר רק על הנכבדות שבהן.

המפלגה אשר מחלציה יצאה משפחת קופרניקוס היא מפלגת

האזרחים העירונים, המפלגה שהצטינה אז על כל רעותיה בהשכלתה, בחריצותה ובשקידתה. משפחתו הוננה בשפעת הון ועושר, וברית שלום וקשרי ידידות היו לה בין כל השדרות השונות שבעם; בית מסחר אביו רחב ונסב ויבוא בברית מסחר עם יושבי דנציג וקראקוי וגם עם יתר ערי המדינה; שני דודיו, האחד וטצלרדא והשני טילמן פון אַלֶן נכבדו על פני כל העם לרגלי התעסקם בעניני המדינה. וכל אלה יחד אִנו לידי הנער אנשים שונים ורבים מכל פנות העם להתודע אליהם ולהכירם, להתבונן אל ארחותיהם ולהקשיב את שיחם. והעיר טהורן גם היא ביחוסה אל ההשכלה והתרבות האנושית לא נגרעה אז בערכה מכל ערי פרוסיה; בית הספר „יוהאן הקדוש" בעיר טהורן, שבו נתחנך קופרניקוס, הצטין אז בטוב לקחו, עד כי נהרו אליו תלמידים רבים מכל קצוי ארצות פרוסיה ופולין. גם מפלגת האזרחים הרימה אז את דגלה בכבוד; האזרחים יושבי ערי ברית הנזה הסכינו מאז מעולם אל החופש המדיני, עד כי היה החופש משאת נפשם תמיד. ויהי כאשר נתן החופש ברשותם לא בחרו עוד לצמצם את פעולתו רק בחוג השלטון המדיני, וירחיבו את גבולו על כל ענפי החיים וישפכו את רוחו גם בתחום הדעת והדת. וכאות נאמן על זה הננו רואים איך נפוצה תורת לותר בקרב הערים ההן חיש מהר אחרי צאתה מפי מחוקקה. והסגולות הטובות אשר סגלו למו בני הדור ההוא: חופש הרוח, נטיה ושאיפה לשקול כל דבר בפלס הבקרת, והפקפוק והערעור באמתת הדברים אשר הוסכמו משכבר הימים לאמת מוחלטת—הן הן אשר היו להנער כחוג אויר נשימת חיים, לפתח את כשרונות האיש הנועד להרוס ולערער את אשיות הלמודים הקדמונים.

צר לנו מאד כי לא נשארו לזכרון בספר הליכות הנער בעצם ימי נעוריו וכל הקורות אותו בימי חנוכו בבית ובבית־הספר. הידיעות אשר הגיעו אלינו מחיי נעוריו הן מטושטשות ומקוטעות מאד וכמוהן כאין. ומה גדול הוא החסרון הזה! באמת, חיי גאוני הרוח מענינים אותנו בכל מלא תקופתם, מעצם ימי ילדותם ועד אחרית ימי שיבתם, במדה אחת ובערך

אחד. אם מרבית בני תמותה מושכים את נערותם אתם עד זקנה ושיבה, והנם נערים מגודלים, ילדים באים בימים, וגם ילדים מוזקנים עד בא קצם, הנה ההפך מזה הנם גאוני הרוח הבאים לאויר העולם הם ובגרותם יחד. הם מבוגרים ומבוכרים בשכלם ורוחם ומחוננים בטעם זקנים גם בעצם ימי הנעורים. מודעת היא מליצת חכמינו הקודמים, כי הלמוד בימי הנעורים דומה לכתב בתוב על גבי ניר לבן; זה הוא להמון העם, אבל אצל אנשי הרוח אין זה לבן הניר, כי אם לבן של סיד ההיכל, אשר גם רוממות רוח ומשגב קדש חופף עליו. הה! כמה אותיות מחכימות חסרות לנו עי"ז בספר הולדות קופרניקוס!

הנה כי כן פרוש צעיף העלומה על חיי קופרניקוס וההפתחות רוחו בנעוריו. ורק בפסחנו על התקופת ימי ראשית למודיו וחנוכו בימי נעוריו, הוא מתגלה פתאם לעינינו במלא שלמותו; הננו רואים אותו משלם את חוק למודיו בבית־הספר „יוהאן הקדוש", ויחד עם אחיו הבכור הוא נוסע בשנת 1491 להכנס בהאוניברסיטה בקראקוי. האוניברסיטה בקראקוי נוסדה בשנת 1400 ונודעה להלה בכל הארץ בעת ההיא, עד כי נהרו אליה תלמידים רבים מכל ארצות אשכנז, בהֶמיה, שְׁוֶדיה וגם מארץ איטליה, אשר עלתה אז בהשכלתה על כל ארצות אירופה. תכנית הלמודים נקבעה בקרבו לפי טעם דורות ימי הבינים. הלמודים הראשיים היו תורת הדת וחוקי הכנסיה הקתולית. נוסף לזה הורו שם גם שבע חכמות חפשיות, והן: חוקי הדקדוק, ההגיון, חכמת נואמי נאום, חכמת הזמרה, החשבון, המדידה והתכונה; וכמו בן הטיפו שם המורים לקח לבאר את ספרי חכמי יון הקדמונים על פי נפתולי האַסכולַסטיקה. אפס כי רוח חרשה נשבה אז ועקבותיה נודעו על אופק המדעים. בעת ההיא באה השכלת אירופה עד משבר והתיצב על נקודת פרשת הדרכים. רוח החקירה החפשית עוררה את כל הלבבות. בראש מחנה החוקרים החפשים הלכה מפלגת ההולכים קדימה, והם המה החכמים המלומדים אשר בארו והעתיקו את ספרי חכמי קדם מעצם מקורם, ולפי כונתם הנכונה אשר שמו בהם מחבריהם, ויזרו הלאה את הטיח התפל

אשר החפיאו עליהם בעלי הפלפול השוא. ובכרעם ברך לפני חכמת בני קדם, אשר נשאוה וירוממוה, הביטו בעין בקרת שנונה על כל משטרי העת ההוה ותורת למודיה. אמנם גם העבדות הנפרזה, אשר השתעבדו אז בני אירופה לחכמת בני קדם מבלי בחון וחקור אחריה, עלתה בטיבה ובפעולתה המועילה על רוח הקטב אשר נשבה בתקופת ימי הבינים. האסכולסטיקה והזית הרזים הפיצו רוח מחניק וריח באשה בסדה כזאת, עד כי נדרשת תקופה ארוכה בת שליש מאות שנה למען טהר את אירופה מחלאת הרוח הרע הזה, — ואת העבודה הקשה הזאת העמיסו עליהם ההומניסטים. הם שדדו את פני הארמה הפוריה ויכוננוה למזרע זרע הספרות והחכמת אירופה החדשה, החפשיות מסיגי הבל והבלי שוא, העומדות ברשות עצמן ושואבות את כחן ואונן ממקור חקירת אמת.

גם האוניברסיטה הקראקוית נסחפה עם הזרם החדש. במחצית המאה הי"ד מצא לו מקום מפלט בקראקוי החכם האיטלקי החוקר החפשי בואַנקרסי, אחרי אשר העלה עליו את חמת הכהנים הקתולים והאפיפיור בגלל חקירותיו החפשיות. קאזימיר הרביעי מלך פולין אספהו אל חצרו. פה העתיק את ספר וירגילי וציצֶרא משפת רומא ויבארם כיד חקירתו החפשית. עוד יותר ממנו נודע אז בכבוד שם חכמתו החוקר החפשי ברעותיו וחובב חכמת חכמי קדם קונראר צֶלטֶס, אשר המיף לקח במשך איזו שנים בהאוניברסיטה בקראקוי.

וקופרניקוס נכנס אל המחלקה אשר ללמודי חול וילמד שם במשך שלש שנים (1491—4) את חכמת ההנדסה, התכונה, האסטרולוגיה, חכמת הטבע, תורת הזמרה, חכמת השירה וחכמת נואמי נאום. נוסף לזה למד שם גם את הספרות העתיקה היונית והרומית: ספרי אריסטו, סֶנֶקא וציצרא וכדומה לזה. האוניברסיטה בקראקוי אם כי עלתה בטיב ערכה על כל בתי החכמה אשר מעבר להררי אלף צפונה, בכל זאת עוד רבו בה הבקיעים, ומגרעותיה נרגשו מאד. כן למשל, למדו שם את ספרי אריסטו מהעתקתם הרומית, ומאפס מורים מומחים נפקד מקום תורת שפת יון וספרותה, ולעמת זאת הטיפו שם לקח

בספרות הרומית העתיקה ויבארוה לאשורה בטוב טעם; וכמו כן הורו שם חכמת ההנדסה והתכונה עם כל מפרשיהן ובאוריהן. והרסיסים הקטנים אשר שאבו אז ממקור החכמה האנושית נחשבו אז בעיני שותיהם ככוס רויה מלאה מסך, כי אך רוש ורזון שלטו אז בהיכל המדעים בכלל. עוד רע מזה היה מצב מרבית בתי האוניברסיטות באירופה, כאשר נוכח לדעת מדברי החכם צֶלטֶס אשר התאונן להמו מדי דברו בהאוניברסיטה הקֶלנית, לאמר: „אין פה מורה להטיף לקח בדקדוק שפת רומא, ואין מבאר את ספרותה העתיקה. עקבות חכמת ההנדסה לא נודעו פה, ודעת מחקרי תנועת גרמי השמים נעדרת". וזאת לדעת, כי הלמודים האחדים המפרטים פה, הם הם השבלים הבודדות אשר התנוססו אז על פני שדמת המדעים, ואפסם עוד. יתר ענפי החכמה נדמו אז רק כתמצית של דעת כחושה ורעועה, אשר לא עמד טעמה בה, אכף חזיונות ודמיונות הבל, אשר יסופו יתמו מפני נשיבת רוחה של החכמה האמתית והבינה הישרה.

לפי המשטר אשר הושם מטעם פקידי האוניברסיטה נטל על התלמידים להתגורר יחד בבתים אשר נועדו להם, ולחיות על פי החוקים הקשים אשר חקקו למענם; אפס כי לא החמירו מאד בהם, ויופרו כפעם בפעם.

חופש הרוח והדעות אשר שהלו בעיר קראקוי החכמים צלטס ובואנקרסי הוליד בקרב האוניברסיטה מלחמת המפלגות; החרדים המתחזקים בדעותיהם הנושנות יצאו חלוצים וילחמו עם הכופרים. בעלי האסכולסטיקה הוכיחו בתקף פלפולם כי לרגלי הקריאה הנמרצה והבקיאות בספרי החקירה העתיקים תשוב הדת האלילית אל מכונה ואל קדמותה, וכי לא יתכנו דרכי המחדשים לעבוד את משיח הנוצרי ואת האליל יופיטר גם יחד. במלחמת הדעות אשר נטשה אז שם השתתפו גם תלמידי האוניברסיטה; האונגרים עמדו לימין בעלי האסכולסטיקה, הפולנים והאשכנזים נטו אחרי ההולכים קדימה. מלחמת הדעות הגיעה עד מרום קצה, ועד מהרה קבלה צורה מוחשת, כי נבהלו המפלגות על רכושן הרוחני — על דעותיהן והשקפותיהן—

וינסו לפתור את שאלת ההשכלה וההרבות האנושית בזרוע רשע ובמכת אגרוף. המחזיקים בנושנות וההולכים קדימה התגודדו בחוצות ותהי יד איש ברעהו, מכות לחי ומהלומות למדי. אמנם נכחד ממנו אם לקח גם קופרניקוס חבל בקרב פורעי הפרעות האלה; אבל אב נניח כי לא נפקד מקומו שם גם הוא, הנה בלי תפונה נספח הוא על דגל ההולכים קדימה, כי כידוע לנו נטה תמיד אחרי הספרות העתיקה ויאהב את חכמי יון ורומא הקדמונים.

על פי הדברים האלה הלא יוכח הקורא לדעת, כי חברת האנשים אשר אתם התהלך קופרניקוס לא הצטינה בנועם מזגה ובעדנת רוחה. אבל בכל אופן שיהיה, הנה היתה החברה הפרועה והפראית הזאת מלאה חיים והתפעלות, תסיסת רוח ורגש לב, ועל פי תכונותיה אלה היה לאל ידה להעיר ולעורר את הגיון לב הנער והלך מחשבותיו, ולהשפיע את ברכתה על רוח קופרניקוס, המשתוקק לחקור ולדעת, והמתנודד בין אמון ושפק.

בעודנו בקראקוי כלתה נפשו אל חכמת התכונה ויהגה בה בחשק נמרץ. לאשרו נמצא שם בעת ההיא הפרופיסור ברודזֶבסקי, אשר בלקחו הטוב האיר לו הדרך בלמידי החכמה הזאת. אלברט ברודזבסקי היה אז הכוכב המאיר על שמי האוניברסיטה בקראקוי. ספרו הנקוב בשם „הבאורים הנכונים בתורת תנועת כוכבי הלכת" נתקבל בכל בתי החכמה באיטליה להורות על פיו לקח לתלמידים. וככה היה האיש הזה גדול ומהולל בדורותיו, עד כי אחד מחכמי דורו, ברוממו תחת לשונו את גודל חכמתו, מעיד עליו לאמר: „הוא הניף את ידו על כל אשר יצרו אֶקלידוס ובטְלְמֵיוס במשגב שכלם השנון, ויחליפם ויתקנם ויחדש את יצירתם, ויהיו לו לסגולה ולרכושו הרוחני. הוא גלל את מסכת התעלומה הנסוכה על פני חכמת התכונה, עד כי לנוגה באוריו יצאה ברורה כשמש בצהרים". אמנם לא נוכל ליחס לו איזו המצאה חדשה מקורית בחכמת התכונה, ובכל ספריו הננו מוצאים אותו הולך בשיטת בטלמיוס בכל נטיותיה ופרטיה, ובכן הן לא יתכן

הדבר, כי על פיו הוסב לב קופרניקוס להסתפק באמתת שיטת בטלמיום. אבל נחוץ להעיר, כי בימי החשך ההם היתה מרחפת סכנה עצומה על ראש האיש אשר נועז להתקומם נגד הדעות המקויימות בקרב בני האדם ולמרוד בהן בגלוי. גם הפרופיסורים אשר בשיחותיהם עם תלמידיהם גלו לפניהם את כל הגות לבם, יראו מאד להביע את דעותיהם בספרים נרפסים. איך שיהיה, הנה היה ברודזבסקי ידיד נאמן לצלטס וכמהו נטה אחרי ההולכים קדימה, ויהי בקי בספרות הרומית אשר אהבה מאד, ומובן מזה, כי לא זרה לו רוח הבקרת המנשבת בתקופת הימים ההם.

מפי התוכן הזה הקשיב קופרניקוס לקח וילמד את חכמת התכונה לאשורה. אחדים ממרעיו, אשר כמהו נמשך לבם גם הם בחבלי אהבה אל חכמת התכונה, התלכדו יחד לאגודת רעים אחת, ואגודתם זאת לא הופרה גם אחרי השלימם חק למודם בהאוניברסיטה. עמם בא קופרניקוס במרוץ אגרות, וישתעשע אתם בפתרון שאלות שונות בחכמת התכונה שעננו אותו כפעם בפעם.

בשנת 1498 השלים את חק למודיו ויצא מאת האוניבר־סיטה. לכלמת עולם תחשב לפקידי האוניברסיטה בקראקוי, כי טפש לבם מהבין את ערך תלמידם זה, ועל כן עזבוהו לנפשו בקיר רוח מבלי להכתירו בתאר כבוד בעד הצטינו בלמודים. המקרה הזה היא נכבד מאד לנו, באשר כי יאלפנו לדעת כמה יש להשען על סמיכות מורים ומומחים בנוגע אל כשרונות איש ואיש; אפס כי איננו בודד במינו. בבואנו לעלעל את ספרי תולדות אנשי השם בכל הזמנים והדורות, הננו נפגשים אתו על כל צעד וצעד, והיא הוא המקרה המוזר הנצחי המתגלה לנו כפעם בפעם בדמותו ובצלמו המיוחד, כמו יצרה אותו ההיסטוריה בכונה מיוחדת להתעלל בבני האדם ולשחוק על משפטיהם הרגילים. כמקרה הזה בעצמו קרה במאה הט"ז גם להחוקר הגדול גליליי, החכם הכביר אשר יצא בעקבות קופרניקוס לאשר ולקים את שיטתו במופתי החכמה. מורי האוניברסיטה בפיזה ראו בגליליי אותות אי־כשרון לחכמה וללמודים, ועל פיהם נרחף לצאת מבית מדרש החכמה טרם

השלימו חק למודיו (1585). והעת ההולכת במסלתה הסלולה לה, מבלי לשום לב אל חשבונות בני האדם ולמשפטיהם המסוכסכים, נעתקה צעדים אחדים הלאה, צעדים מדודים במדת שבעת עשיריות שנים, ופתאם עלה בידה עוד מקרה שלישי דומה לזה בכל צדדיו, עד כי מצאה אותו לנכון להציגהו לראוה על כפרי דברי הימים לבני האדם: הכוס הזאת עברה גם על החוקר הנשגב ניוטון, האיש „אשר בברק שכלו השנון עלה על כל בני משפחת המין האנושי"; גם בו הכירו מוריו ומלמדיו סמני אי־כשרון וינבאו לו, כי לא יראה סמן ברכה בלמודיו. עוד מאת שנים הלאה, והנה דרך כוכב חדש על פני אופק המדעים: החכם הגדול בתולדות חיי הצמחים ה' ליניי, חכם מצוין במקצעו אשר כמהו לא היה ואחריו מי יודע אם יהיה עוד; ומה מאד מוזר הדבר אשר יספרו כותבי תולדות חייו, כי בעת בקרו את בית הגימנזיום חשבוהו המורים לבער וחסר כשרון, עד כי יעצו את אביו למשכהו מבית הספר ולתתו לרצען ללמדהו עבודה ואומנות.

אולם כל החזיונות האלה המוזרים מצד עצמם הם נכונים וצודקים מאד, אם נשקיף עליהם מנקודת־המבט הידועה אשר כונן לו אחד מחוקרי אשכנז. „גאוני הרוח — אומר החכם הנזכר — הם בריה מיוחדת בקרב המין האנושי. הם מהירי התנועה, ועל כן מקדימים הם להעביר את בני דורם במסלת ההתפתחות של המין האנושי. הם חברים נכבדים ומצוינים בחברת בני האדם העתידה לבוא בעוד איזו מאות שנים, והעתידה רק אז להגיע אל מדרגת ההתפתחות אשר הקדימו הם להגיע אליה בכדי איזה מאות שנים לפניהם; אולם בעיני בני דורם הנם זרים, יוצאי חוץ, אשר בפחזותם נבדלו מתוך המחנה". אם נכלול את פתגמו הנכון במלים קצרות, נוכל לאמר: כי כשם שאין נביא רצוי בעירו כן אין חכם ואיש נעלה רצוי ומקובל בזמנו; על כן יעומם אור פני גאוני הרוח בעיני בני דורם, בעוד אשר הדורות הבאים יכרעו לפניהם ברך, וירימו את כבוד תבונתם עד לשמים. והמכשול הזה בעצמו הוא אשר הושם לרגלי גאוני הרוח הנזכרים בעת עמדם למבחן לפני מוריהם. המרחק הרב המבדיל ביניהם ובין בני דורם הוא המכהה את עיני הרואים מראות נכוחה, הוא

המפריע את כח הראות לבלי ראות את עצם המובטים בתמונתם האמתית. התמונות נראות מוצערות, מוקטנות ומטושטשות, עד כי כמוהם כאפס בעיני הרואה.

בעת ההיא דל מאד כבוד האוניברסיטה בקראקוי וילך הלוך וירדת מטה. המחזיקים בנושנות גברו על ההולכים קדימה, הפרופיסור ברודזבסקי נדחף לצאת, ואתו יחד גרשו גם למודי הספרות העתיקה מהסתופף בצל קורת האוניברסיטה. אולי בגלל הנסבה הזאת נחפז גם קופרניקוס לעזוב את בית מדרשו.

וישב קופרניקים אל עיר מגורי אבותיו. עתה נטל עליו לפתור את השאלה המנקרת את מחו: איזוהי המסלה שיבר לו למען בצר את עמדתו בחיים? בסוד אספת בני משפחתו אחת גמרו אמר, כי יסתפח אל מפלגת כהני הדת, ויחד עם זה ילך לאיטליה להשתלם שם בלמודים. משרת הכהונה הדתית היתה יקרה והביבה מאד בימים ההם, כי בעקבה היתה כרוכה משכרת רבה ותועלת חומרית. בעת ההיא נתנה על שכם דודו ומגנו ומצלהדא משרת בישוף בגליל אֶרְמֶלַנְד, והיה בחסותו תחת כנפי דודו, הכרוב הסוכך עליו, הן לא יבצר ממנו לכונן לו את עמדתו בחיים ולבלות ימיו בהשקט ובבטחה...

גליל ארמלנד נדמה אז בעין נסיכות מיוחדת עומדת ברשות עצמה, ורק שם שלטון מלך פולין והחברה הטיטונית נקרא עליו, בעוד אשר באמת נתנה בידי הבישוף המשרה והעז לשלוט בתוך הגליל כשלוט מלך בארצו.

על יד ארמון בית המועד הקתולי אשר בעיר פרוֶנבורג נמצאה אגודת כהנים קתולים, ולהם נתנו אחוזות רבות, שדמות אחו, יערים ונחלי מים. האחוזות הגדולות האלה הביאו לבעליהן פרי התבואה למכביר והון רב, אשר חלקו ביניהם חברי האגודה חלק בחלק.

משמרת עבודת הכמרים היתה פשוטה וקלה מאד: קריאת תפלה, הזכרת נשמה למתים וכדומה לזה, נוסף על זה עוד ענינים שונים הנוגעים אל הנהגת שלטון הגליל. אמנם עבודת משמרת הכהנים בנוגע אל הענינים הדתיים היתה פרועה מאד; לא אחת ושתים קרה כי מכל אגודת הכמרים אין איש לשאת

רנה ותפלה, ועבודת האלהים הופרה. הכמרים הקדישו את כל עתותיהם, אונם ומאמצי כחם לשלוט במשטר נכון באחוזותיהם הרבות, ולקחת איש איש מנתו מפרי תבואת האחוזות, וזאת היתה כל עבודתם. נקל להבין כמה רבו הקופצים על משמרת כהונה דשנה ורעננה כזאת. בלי תפונה גם קופרניקוס הסתפח אל מפלגת הכמרים, לא מאשר חשקה נפשו בעבודת האלהים, כי אם מאשר לבו נפתה אחרי כהונת הכמרים המפרנסת את בעליה, המביאה אל ביתו הון ועושר בלי כל דאגה ועצב, וממציאה לידו עתות פנויות למכביר. ומה טובה ומה נעימה משמרת כהונה כזאת לאיש אשר נפשו ערגה אל עבודת המדעים! מלבד זאת הנה נעמה לו חברת הכמרים אשר ידעו לתת יקר לעמלו ולהעריך את חין ערך חכמתו. אגודת הכמרים אשר באֶרמלנד כבדו והעריצו את המדעים במאד מאד, כי החברים אשר נמנו בתוכה היו אנשים לא רק משכילים, כי אם גם מלומדים, אשר גמרו חק למודם בבתי אוניברסיטות. בימי קופרניקוס התכונן המנהג, כי אלה מן הכמרים אשר טרם התכבדו להשיג תאר הכבוד של מדרגה למודית נסעו אל איזה מהאוניברסיטות למנות את חסרונם ולהשתלם בלמודיהם.

המסה הראשונה אשר נסה קופרניקוס להתקבל אל חבר הכמרים בגליל ארמלנד לא צלחה בידו. בימים ההם מת אחד הכמרים, ולמלאות את מקומו נמצאו גואלים רבים; ולמרות תקף השלטון אשר לדודו של קופרניקוס נתנה משמרת הכהונה הפנויה לאיש אחר.

אפס כי התלאה הזאת אשר מצאתהו הביאה לו טובה רבה, כי על ידה היתה נסבה להחיש את מסעו לאיטליה.

ב.

שבתו בארץ איטליה.

(1497—1506)

כניסתו להאוניברסיטה בבולוגנה. רגש הלאומיות ומהותו. גאוני הרוח הם פרי כשרון הלאום. הטכמים מאריא ואורציוס. שבת קופרניקוס ברומא, לקחו בחכמת ההנדסה, מחשבת תקונים בחכמת התכונה. מצב המוסר והתרבות באיטליה. למודי חכמת הרפואה. השכלה נרחבה בעלת ענפים רבים. רגש בוז לאותות כבוד חיצונים. תשובתו לביתו.

בשנת 1497 נסע קופרניקוס ארצה איטליה ויכנס אל האוניב-רסיטה בבולוגנה, אשר עלתה אז בטובה וערכה על כל בתי החכמה באירופה בגלל הלקח הטוב בחכמת המשפטים אשר הטיפו שם. התלמידים נפלגו לפי לאומיהם. כל מפלגה ומפלגה התאגדה לאגודה מיוחדת המתנהגת על פי חוקים מיוחדים שהוחקו למענה; כל אחת ואחת הוחנה בזכיות מיוחדות, קופה מיוחדת, ותתנהל תחת שבט האלוף (פרוקוראטר) אשר בחרה לה מקרב חבריה. קופרניקוס נתן ידו אל האגודה הנקובה בשם „הלאם האשכנזי" (Natio germanorum).

המלים האחדות האלה באות ומטפחות על פני הלאומיים הנלהבים שבקרב הפולנים, הצוללים בתהום העבר שלהם, למען העלות משם מרגלית טובה שאינה שלהם, לחרוז אותה על צואר לאומם האהוב, באמרם להכנים בדרך כפיה ואונס את קופרניקוס במחיצת הלאומיות הפולנית, מבלי שאול את פי התוכן הגדול בעצמו אם מסכים הוא אל הזווג המעושה הזה? הנה רוח קופרניקוס המרחפת על פני תקופת ארבע מאות שנים עומדת ומכרזת כי אשכנזי הנהו, והנה הוא כותב את ידו אל הלאומיות האשכנזית. למרות מקום מולדתו, מוריו ומותו, למרות

מרוצתו במעגל החיים אשר החלה וגם תמה רק על אדמת פולין, הנה האיש הגדול הזה מכיר את עצמו לאשכנזי, ומתיחש רק אל האשכנזים, ששם הוא מוצא את מרכז חייו הלאומיים. ומה היא הלאומיות? הלאומיות בעקרה איננה מליצה ריקה ונבובה אשר נוכל להטותה בדברים כפי חפצנו; היא איננה דבר שהוא עומד ברשותנו ונמצא חוצה לנו, כי אם רגש נלהב ואיתן המעמיד אותנו ברשותו הוא, דבר שהוא שזור ומסובך ברגש לבנו ובהכרת עצמנו, ובעוז כחו הוא דוחה אותנו אל המרכז ההוא אשר יעד למעננו. „מכל דבר יוכל האדם לחסר את נפשו זולת מהאדם רעהו״ — זה הוא סוד כל חיי החברה; האחוה וההתאגדות הנן מוטבעות ברוח האדם ומרוקמות במקור רגשותיו, ומהן גם ללאומיות תוצאות. כל זמן שהאישים הפרטיים שבכל עם יודעים ומרגישים בנפשם שהם רק חלק קטן מן „הכל״ הגדול המכילם וכוללם יחד, יתלכדו אטמי ההרגשות האלה והיו לגוף רוחני אחד אשר יסודתו רק הרגש הכללי, כפי אשר יתקבצו כל קרני־האור העוברות דרך ערשה של זכוכית מלוטשת והיו לנקודה אחת מאירה בנגה אור גדול. אולם במקום שהנקודה היסודית הזאת חסרה מכל וכל, ואם האישים הפרטיים אינם מפנים בלבם מקום כל שהוא לרגשות ומחשבות כאלה, אין כל מקום ללאומיות, כי אין בכלל אלא מה שבפרט.

והשאלה הזאת מענינת אותנו עד מאד, וביחוד בראותנו בי רשמי אולת כזאת למשוך בחבלי לאומיות את האנשים שכבר הסתלקו מאתנו נפרים לפעמים גם בספרותנו העברית. רבים מכופרינו, בחפצם הכביר לשית עדי זר על צואר הלאם, מתאמצים למשוך בעבותות של היחש הלאומי אנשים אשר בזדון או מהסרון ידיעה פנו עורף ללאומנו. הדבר הזה דומה בעינינו לאותו העני המתפאר בכבוד יחוסו וקרבת המשפחה אל קרובו העשיר, בעוד שזה האחרון כבר הסתלק ממנו ואיננו חפץ לדעתו.

מדי דברנו בזאת הננו נזכרים את המקרה המסופר בספרי דברי הימים לחכמת הרפואה, כי חולה אחד אשר נתחו הרופאים את רגלו הימנית, היה מרגיש במוחו את רגלו הכרותה, באופן כי באשר חבטו במקל על משכבו במקום ההוא שהיתה רגלו הכרותה

ראויה להיות, היה החולה מרגיש כאב. אולי כחולה הזה הננו גם אנחנו להרגיש בתקף הרגשתנו השנונה את האברים אשר נתדלדלו ונגדעו מגוית הלאם!...

אך נשובה אל עצם הענין אשר לפנינו.

גם בעת למדו את חכמת המשפטים לא זנח קופרניקוס את חכמת התכונה ויהגה בה יחד עם הפרופיסור דומיניק מאריא די־נַוַרא, אשר השתתף עמו בלמודי החכמה הזאת, ואשר שׂוה הוא לפי דעתנו כי נקדיש למענו טורים אחדים. רע ומר היה גורל החכם הזה לרגלי האסון אשר קרה לכל כתבי ידו שהשאיר אחריו, כי ספו תמו כלם, מלבד איזה מלוחותיו אשר בם בא המחבר לנבא עתידות ולהגיד את הבאות טרם תקרינה. עשית לוחות כאלה הוטלה עליו לחובה מטעם משמרת פקודתו. מלבד תנועת הירח וחלוף מראהו נטל עליו לקצוב מראש את הימים המאֻשרים ואת ימי האסון אשר במשך תקופת השנה, ולהגביל את גורל הממלכות והעמים וקורותיהם טרם יבואו. בכלל היה מאריא גדול ומהולל מאד בפי בני דורו בגלל ידיעתו הרחבה בחכמת האיצטגנינות (Astrologie). מכל עברים פנו אליו בני דורו במשאלותיהם לחשב את דרכם מראש ולנבא את עתידותיהם. הכתבת החרותה על קברו מתארת אותו בתור „חכם הרזים בחכמת האיצטגנינות מאין דומה לו, אשר התיצב בתוך כאיש הבינים בין השמים והארץ ויבאר בשפת אמת פשר רזי התעלומה הצפונים בחיק העתיד, כפי הרשום בכתב קודש על פני שפרירי שחקים".

אין כל תפונה כי גם הוא לא האמין בלבו בחכמת האסט־רולוגיה, ורק בעד בצע כסף עסק בחכמה הזאת אשר החיתה את בעליה בימים ההם, כאשר תעדינה הידיעות המעטות והדלות אשר הגיעו אלינו על אדות האיש הזה. באמת היה מלומד וחכם מופלא, אשר עוז בלבבו להטיל ספק בכל דבר המקובל ומוסכם בין החכמים טרם חקרו ובחנו לאשורו, ויהי אחד מן הצירים המבשרים תקונים וחליפות בעולם המדעים. וככה היה האיש הזה מהולל ומרומם בפי בני דורו עד כי קראו אותו בשב „איש אשר חכמת אלהים נוססה בו, איש בעל דעות חפשיות, אשר ברוח פיו העיר את לב בני דורו לחדש את חכמת התכונה ולתקן את

מערכת שיטתה, וגם היה להם למופת בדבר הזה".

אמנם הוא לא מצא לבבו לשער את השיטה המקויםת כעת, אשר לפיה נמצאת השמש במרכז מערכת כוכבי הלכת, אך בכל אופן שיהיה רחקו מחשבותיו ממחשבות כל תוכני זמנו, אשר חשבו את שיטת בטלמיום כאמת מוחלטת שאין להרהר אחריה (היא השיטה הקדמוניה, אשר על פיה נמצאת הארץ במרכז התבל וכל כוכבי הלכת מקיפים אותה, והיא פרי חכמת התוכן היוני בטלמיום). הוא הרחיב עוז בנפשו להראות את השגיאות שיצאו מלפני האלמַגֶסטה (היא שיטת בנין העולם של בטלמיום) ולהתנגד לו, אם לא בעקרי יסודותיו, עכ"פ בפרטים רבים, ויחבר שיטה מיוחדת לתנועת הירח, אשר מצאה חן בעיני התוכן קֶפלר הבא אחריו ויהללה עד מאד. בהשענו על יסוד השקפותיו אשר ערך הוא בעצמו, חרץ את משפטו, כי כדור הארץ כבר נטה מנטיתו אשר היה לו בזמן שיסד בטלמיום את שיטתו. ואם כי השקפותיו היו בלתי מדויקות והשגתו בדבר העתקת קוטר הארץ והתמוטטותו היתה מוטעת, בכל זאת הכילה השערתו זאת בקרבה שורש פורה המצאה גדולה באחרית הימים. התוכנים המאוחרים הוכיחו במופתים ברורים כי קוטר הארץ נעתק ממקומו לאטו, והוא סובב הולך במעגלה סביב הציר הקבוע של אזור המזלות.

באחת, יותר שהיה האיש הזה חוקר אמתי לבחון כל דבר ולתכנו לאשורו, עוד היה הוגה דעות לחשוב מחשבות חדשות מקוריות. ומה רבה מאד התועלת אשר הפיק קופרניקוס לנפשו בהתרועעו עם איש כזה? יתכן, כי הרוח אשר אצל עליו — הוא אשר הזריע בלב קופרניקוס זרע פורה מחשבות חדשות והגיון דעת לחליפות ותקונים.

שני אלה יחד ערכו השקפות על תנועות גרמי השמים, וכפי המסופר בספרי קופרניקוס בחנו ויתבוננו שניהם על לקוי הכוכב אלדֶברן בהכסות אורו על ידי הירח.

בין יתר הפרופיסורים אשר בבולוגנה כדאים להזכר: החכם דַלפרא, מהנדס מצוין, אשר מצא בחכמתו את הפתרון הנכון למשויה אלגברית מעורבת עם מספר נעלם ממדרגה השלישית,

והחכם אורציוס, בעל דעות חפשיות והולך קרימה, אשר הטיף אז לקח בהאוניברסיטה בחכמת הדקדוק, חכמת נואמי נאום, תורת המליצה והשיר ושפת יון. גם קופרניקוס הקשיב מפיו לקח בשפת יון, עד כי כביר מצאה ידו לקרוא את ספרי אפלטון ויתר חכמי יון בעצם מקורם.

ויהי בנסוע קופרניקוס לאיטליה ובארץ מולדתו זכו לו שלא בפניו למנותו לחבר באגודת הכמרים בגליל אֶרמלנד. עם כל זה נשאר על מקומו בבולוגנה וישתלם בלמודיו. כמהו נספח גם אחיו הבכור אל אגודת הכמרים, וכמהו לא הניח את מקומו גם הוא בבית מדרש החכמה. לפי המשפט השורר בכור אגודת הכמרים באֶרמלנד, לא גרעו אז מן הכהנים המתגוררים ברחוק מקום מתת להם את חלקם מהכנסת הכמרים; ובכל זאת סבלו האחים מחסור כסף, ויעמיסו על נפשם נטל הובות למדי, והיה בהעיק להם מצבם והושיעם דודם הבישוף. כפי הנראה צרכי החיים בחוץ לארץ עלו אז לבעליהם בדמים מרובים, וביחוד באיטליה, אשר בני מרום עם הארץ הצטינו אז באהבתם לחיי עדנים, למשתה ויין ולכל שעשועי החיים. הן אמנם שני האחים קופרניקוס נמנו אז לחברים בתוך מפלגת כהני הדת, אבל לפי רוח העת ההיא לא נזורו גם הכהנים אחור מחמדת חיי התבל, ועוד הרחיקו לכת בדרכם זה מהמון העם, ויהיו להם למשל ולמופת.

כה עברו על קופרניקוס שלשת שני למודיו בבולוגנה מבלי שהשיג תעודה לאות חריצותו והשתלמותו בלמודים. כמוריו אשר בקראקוי, כן גם מוריו בבולוגנה, אשר עמדו על נקודת פרשת הדרכים של העת הישנה והעת החדשה, עוד טרם רכשו להם השקפה נכונה על ערכה האמתי של החכמה הכללית, ועוד טרם השיגו ציור נכון מקלסתר פניהם של המדעים ההולכים ומתחרשים לעיניהם, כמו הוכו בעורון כלם יחד מבלי לראות את גבה קומת הענק הנצב לפניהם, העתיד לעצור בידו הגדולה את תנועת השמש בגלגל הרקיע ולהעמידה בדממה ובמנוחה במרכז העולם.

בשנת 1500 העתיק קופרניקוס מושבו לרומא. שם הטיף לקח לפני חברים מקשיבים בחכמת ההנדסה, ויערוך נסיונות

והשקפות רבות על מהלך גרמי השמים, ולבו החל אז להרות ולהגות את תכנית בנין העולם על פי שטתו החדשה אשר העתד לכוננה. שיטת בטלמיום לא הרגיעה את רוחו; אז עלה הרעיון על לבו לעבור על פני שיטת התכונה הקדמוניה ולהתבונן אל כל בקיעיה ופרציה, ובזאת קוה למצוא את המקור הנרפש עם כל המעקשים והסתירות הנובעים ממנו, למען הסיר מכשול מדרך החכמה.

ובעוד קופרניקוס חושב כה וכה, ופתאם הרגיש את החובה המוטלת עליו לשוב אל ארצו. זה כשלש שנים אשר הוא נמנה בתור חבר באגודת הכמרים בארמלנד, אשר לא תגרע את חלקו מהכנסותיה, והנה הוא חי על חשבונה חיי ענג ברוחה. עתה הנה לבו אומר לו כי עת גם לבוא ולהתיצב על משמרת כהונתו. אך הישוב, ולבו מסרב לחפצו? הן מה טוב ומה נעים היה אז שבת באיטליה לאיש כקופרניקוס החובב חכמה וחרשת מחשבת עד כדי לכרוע לפניהן ברך.

ובאיטליה החלה אז תקופת תחית המדעים. במשך עתות ועדנים רבים היתה איטליה ארץ התסיסה הגדולה ההיא, אשר הפיחה רוח חדש על פני כל ארצות אירופה, ובימי קופרניקוס עוד התגברה התסיסה הזאת בכל תקפה. הפלוסופיה החדשה והחכמה המדויקת — כפי שמבינים אותה באירופה החדשה — העומדת ברשות עצמה ונזונית מעצם מקורה, עוד טרם נגלתה אז; הבריאות היפות האלו נוצרו רק על ברכי דור קופרניקוס. לעמת זאת הנה התעורר הרוח האירופי בעצם גאונו לרחף על פני גבול הספרות והחרשית היפות. רוח הבקרת והשפק התחולל בלב רבים, ועקבותיו נכרו הליך וגבור על פני מסלת ההולכים קדימה בארץ איטליה, הארץ אשר שם היתה תקועה אז הנקודה התיכונה של המפלגה הזאת ושם מקור מחצבתה. המשמעת וההכנעה לפני חכמת חכמי יון ורומא הקדמונים פרצה אז כל חק וגבול, ותביא את בעליהן לידי התפעלות נפרזה. כאות על דברינו הננו מעתיקים את הפתגם שיצא מפי החכם אורציוס. „יש לאל ידי להוכיח — אמר הח' אורציוס — כי שירי הומירוס החכם מכל האדם, אשר רוח אל

חופפת עליהם, איצרים בקרבם את כל החכמות המבוארות בספרי האשכלות (אֶנציקלופדיה). אם תקראו שירי הומירוס והייתם בקיאים בם, אז תדעו ותשכילו אל כל המדעים, החרשות וכל ענפי הדעת, אחת לא נעדרה".

עוד בשבתו בקראקוי נמשך קופרניקוס בעבותות אהבה אחרי הספרות היונית העתיקה, ואהבתו זאת עוד רחבה ונסבה בימי שבתו באיטליה ותמלא את כל לבו. ובאהבתו וכליון נפשו אל ספרות חכמי ימי קדם נקשר בחבלי אהבה גם אל איטליה, ארץ מולדת החכמים מנוצי, פליציאנא ופיקו־די־מירנדולא א), החכמים היותר מצוינים בבקיאותם בספרות העתיקה בדור ההוא.

א) החכם הנוצרי הזה היה תלמידו של החכם העברי ר' אליהו דילמדיגא, הפרופיסור לחכמת ההגיון בהאוניברסיטה בפאדובה. מפי רבו ר' אליהו למד לא לבד את שפת עבר דקדוקה וספרותה, כי אם גם את הפלוסופיה של אריסטו, אשר ר' אליהו זה היה אחד מתומכיה היותר גלהבים, ויגן עליה ברוח כביר נגד המערערים והמורדים בה, שקמו אז להורידה מהיות שלטת על רוח בני האדם, ולנשא על מקומה את שיטת הפלוסופיה של אפלטון. הרב העברי האציל מרוחו על תלמידו הנוצרי להוקיר ולהעריץ את שיטת אריסטו אשר אהב מאד, ולמענו העתיק את ששת הבאורים של אבן־רשד על ספרי אריסטו מיונית לרומית, ויחבר למענו גם מאמרים פלוסופיים מקוריים, כמו חפץ הרב להנחיל לתלמידו אחריו יחד עם חכמתו גם את אהבתו לשיטת אריסטו והחפץ בקיומה. והנה בדעתנו כי קופרניקוס התרועע עם פיקו די מירנדולא ויהגה בספריו, עלינו להחליט כי רוח ר' אליהו דילמדיגא הדובר בספרי תלמידו הנוצרי נאצל גם על קופרניקוס, ואם לא בדרך ישר, עכ"פ בדרך אמצעי. השפעת רוח ר' אליהו דילמדיגא פעלה את פעולתה בלב פיקו, ועל פיה נטה גם הוא אחרי שיטת אריסטו ויהי אחד ממחזיקיה. אמנם מלבד כירו ר' אליהו למד פיקו את חכמת הקבלה מחכמי העברים, ועל פיה יסד לו שיטה שלמה בפלוסופיה של הדת הנוצרית. בספרו אשר כתב לבאר את ספורי מעשי בראשית שבתורת משה, הוא מתאמץ לאסוף את תמצית חכמת תורתנו ולערוך אותה השיטות הפלוסופיות של חכמי יון, בתתו כבוד ויקר להכמת תורתנו. הננו רואים כי דעות חכמי היהודים, מחקרי הפלוסיפיה שלהם והמאור שבתורתם לא הצטמצמו אז בתחום ספרות ישראל, כי אם יצאו על פני חוץ, ונמסרו אפוא גם לקופרניקוס על ידי תלמידיהם הנוצרים. האחדות המוחלטת הכוללת בקרבה אחדות הבורא והבריאה למושג אחד, אשר את עקבותיה אנחנו מוצאים בספרי קופרניקוס, היא תוצאות השפעת האחדות המוחלטת של תורת היהודים אשר מסרו חכמי היהודים לתלמידיהם הנוצרים.

נוסף לזה הנה היתה אז איטליה מקום מועד ובית ועד לכל חכמי אירופה. בבית גַריצא הלוקסמבורגי ברומא התרועע קופרניקוס עם בחירי המשכילים ראשי מפלגת ההולכים קדימה, עם משוררים, חרשים וחכמים מלומדים בכל מדע. כל האנשים האלה היו מלאים רוח חיים, בעלי תנועה ורגש כביר, נכונים להעביר תחת שבט הבקורת את רוח בני דורם ודעותיהם, להתלהב מן הספרות העתיקה, לברר ללבן ולבאר את פרשת ספרי חכמי יון ורומא המופיעים לאור עולם כפעם בפעם לעיניהם. האויר המרחף על פני ארץ איטליה נשא על אברותיו אותות בשורה, כי קרובים לבוא חרשות ותקונים בחוג החיים הרוחניים, וכמו נכרו אותות רטט וחלחלה על פני יצורי גוית החברה האנושית הלוהטת במו בחום קדחת.

בימי דור קופרניקוס התחוללה באיטליה תנועה נמרצה וכבירה על פני שרמת חקירת הפלוסופיה. אז קמה ותתעודד שיטת הפלוסופיה האפלטונית, ובהיותה אז כדבר חדש משכה אחריה בכחה רבים ממפלגת ההולכים קדימה. אז רבתה המחלוקת בין המחזיקים בשיטת אריסטו ובין הנוהים אחרי שיטת אפלטון. וקופרניקוס נטה אחרי שיטת אפלטון.

ראשית הערעור והתלונה על שיטת אריסטו התפרצה עוד כמאה שנים לפני זה על ידי הפלוסוף העברי ר׳ חסדאי קרשקש. עד ימיו נחשבו ספרי אריסטו כספרי קדש, עד כי כל בעלי הדת התחבטו בחקירות נלוזות ונפתלות, רק למען התאים את יסודות דתם עם חקרי לב אריסטו, אשר דבריו היו בימי הבינים כדבר האלהים. ור׳ חסדאי יצא ראשונה להשפיל גאון שיטת אריסטו יחד עם הפלוסופיה האסכולסטית הבנויה על יסודותיה, עוד ימים רבים טרם הרהיב איזה חכם נוצרי לפקפק באמתת הפלוסופיה של אריסטו. בשנת 1410 הוציא את ספרו „אור ה׳״, אשר בו לא רק הרים את נס המרד נגד אריסטו ביחס אל חקירת הפלסופיה המפשטת, כי אם השתדל גם להכזיב את דעותיו בדבר השקפתו על העולם בכלל ולסתור את למודיו בחכמת הטבע.

גם החרשות היפות לקחו את לב קופרניקוס. הנה כי כן

רואים אנחנו את קופרניקוס מלמד את ידיו למלאכת הציירים, איחז במצבוע ובמכחול, וגם בזה עשו ידיו תושיה, עד כי השכיל לתאר על גליון תמונות יפות ותבניות נאות כלולות בהדרן. בדבר הזה הננו רואים כעין מחאה גלויה נגד הדעה שהתאזרחה בספרות כל עם ועם, כי החכמות המדויקות הן הן כעין משקלת־מכרעת (Gegengewicht) אל המליצה והחרשת היפות, יען כי הראשונות מקורן מן המח, והאחרונות נובעות מן הלב, ממקור הרגש. מלבד אשר דל כח משפטנו להציב גבול מדויק להפריד בין השכל והרגש (או כאשר יכנו הם: המח והלב) הנה גם הנסיון מכזיב את משפטם יום יום. גם החוקר הגדול אבי חכמת הטבע החדשה גליליי הצטין בימי נעוריו בחכמת הזמרה, וישכיל לצייר ציורים נחמדים מעשה חושב, וזולת זאת היה מליץ מפואר וסופר נפלא, ויהי לנס בסגנונו הצח והנעים מאין ערוך אליו. כן גם לא נשטפו בזרם העת השירים האחרים אשר שר החוקר הנשגב ניוטון לכבוד העלמה הצעירה אשר אהב בימי עלומיו, והנם מעידים על טוב טעם בעליהם.

ובעיר רומא התנוססו הציירים מיכאל־אַנגֶ'לא וחבריו. החרשת היפה השתגשגה ותפרח פריח להוד ויופי; הכהנים הגדולים שבכנסיה הקתולית, הנסיכים ומושלי הארץ הוציאו כסף תועפות לקנות מידי הציירים את מעשי ידיהם במחיר גדול והון רב. ובכן הלא נקל להבין, כי היתה אז איטליה לארץ חמדה לאיש בעל טעם יפה.

אולם החזיון הזה המלא אורה וזוהר נכתם גם הוא בכתמים שחורים כהים המעוררים זועה. בפרוח החרשת היפות, בהתפתח המדעים כלם, ובהרחיב החיים הרוחנים במלא חומם יאשם, הנה לא נפקדה אז באיטליה גם שחיתות המדות והמוסר, אשר ליותה את תקופת תחית המדעים בהרבה ותלך אתה שלובת יד. ימי הבינים השאירו לאיטליה נחלה רעה ומבוהלת: אי סדרים בשלטון המדינות, כליון רגש מוסר, גם אבדן צדק ומישרים, והם גברו למעלה ויגיעו בימי קופרניקוס עד מרום קצם. האפיפיור אלכסנדר הששי (בורג'יא) אשר ישב לעת ביא קופרניקוס לאיטליה (1500) על כסא פטרוס, היה בעל הגיון וחושב נפלא לפרוע הרבי מוסר

ולשפוך דמי נקיים במסתרים; וככה הצטין במקצע הזה, עד כי עלה על כל בני דורו בתועבותיו, מלבד בני זנוניו צזר ולוקרֶציה אשר עלו בזה גם עליו. די רק להזכיר את שמות האנשים האלה למען תת לקוראינו מושג נאמן איך העמיקה שחתה החברה את דורכה בעת ההיא. ילאו כל עט, ואֶפס כשרון לכל נואמי נאום לתאר בכתב או בדבר שפתים את הזועה והועבות המעשים שנעשו אז. חמדת בשרים בזויה, מרמת זדונים הבי־שנונה ומובחרת, ובזה ושקץ חיי אנוש — אלה הם תוי החברה האיטלקית ותארה בתקופת תחית המדעים. אמת כי גם באיטליה התעוררו איזה אנשי מופת לחדש רוח צדק ומוסר בקרב העם. באחרית המאה הט"ו הופיע איש הרוח סונַרולא אשר הרים את קולו להטיף למוסר ולמישרים, אפס כי כמוהו כן גם לקחו אתו יחד כלו בעשן על המוקד אשר ערכו לו ברומא, ובמותו נמחו רשמי התנועה שהתחוללה על ידו ולא נודעו עקבותיה.

בכלל שבו המדעים באיטליה לתחיה רק בגבול החקירה ההגיונית המפשטת וכמו כן בתחום ההרשות היפות ומחשבת חושבים, מבלי לגעת עד מה בחוג חיי המעשה, ולמצער לבלי העמיק את פעולתה בקרבם. הדעות והגיון הלב התחדשו, אפס כי מסדרי החיים הישנים לא נטו גם כמלא שערה. רוח הבקרת אשר עברה על פני שדמות הפלוסופיה מצד אחד הביאה רבים לידי כפירה שלמה, ומצד השני הסבה את לב רבים להאמין באחדות מוחלטת, לאחד את הבורא והבריאה ולכוללם יחד (עקבות השקפה כזאת הננו מוצאים בספרי קופרניקוס). בגבול מלאכת המחשבת הוקמו בתי המדרש של וינצי, קורֶג'יא ורפאל. גם התסיסה אשר התחוללה בהיכל המדעים הולידה חליפות ותקונים במקצע של חכמת התכונה, ההנדסה, הנתוח ובכל יתר ענפי הדעת.

וקופרניקוס, כפי אשר הכרנוהו על פי עלילותיו והליכותיו, הביט בקור רוח על עניני השלטון המדיני, לא בא בריב ולא התערב בסכסוכי דברי אמונות ודעות, גם לא נמשך אחרי דרשות המטיפים. לעמת זה הנה היה לבו ער ורגשותיו הוחדו מאד עת אשר נגע הדבר אל איזו שאלה מחקרית־פלוסופית. תשוקתו

לדעת עברה כל חק וגבול. כל חקרי המדע אשר לבבו את החוקרים והחכמים שהיו בעת ההיא, לקחו את לבו גם הוא להתענין בהם. אפס כי, כפי הנראה, גם בו, ככבל בני גילו בעלי מפלגת ההולכים קרימה, נמצא איזה טעם לפגב, והיא המחמצת המיוחסת לכהני האלימפוס בארץ יון מקדם: כי השקיף מגבוה על החברה האנושית העלובה, מבלי לחשוב מחשבות להיטיבה ולסעדה, וכמו כן קלו בעיניו מאד דברת בני האדם, תהלתם והלתם גם יחד. ולזאת הזה כל ימי חייו לא נקף גם באצבע קלה למען השיג כבוד תפארת ותהלה. על זאת עוד נשוב לדבר במרוצת דברינו.

מובן מאליו כי חברת רעיו אשר התודעו אליו באיטליה היתה בעיניו כאבן חן ותערג נפשו אליה. כאיש מנוחה, בעל רוח ענוה וממוצע מאד בכל דרכיו, בודאי התעצב הוא אל לבו למראה שערוריות הילל׳ם ושברון חמדת החיים אשר התחוללו לנגד עיניו. אולם הוא התבונן בקור רוח אל הבלי החיים ומשחריהם ויט מעליהם הצדה, מבלי להניא את כל איש ואיש מלכת בשרירות לבו ולחיות כרצונו. הוא מצא את חיי אשרו וישאף רוח צחת נעים רק בהסתופפו בצל קורת היכל המדעים ומרי הגותו בחקירות הפלוסופיה, ויהי מאשר וצלח בשבתו בחוג חכמים ומשכילים, משוררים וחושבי־מחשבת.

ויהי כאשר מאן לשוב אל ביתו, אז גמר בדעתו לבקש מאת אגודת הכמרים ארוכה לשבתו באיטליה. למטרה הזאת נסע הוא ואחיו יחד בשנת 1501 פרויאֶנבורגה, — עיר קטנה על שפת נחל פרוש־האף בפרוסיה, ששם בחרה לה פקידות אגודת הכמרים מקום לשבתה. שני האחים בקשו את פני האגודה לתת להם חפצם להוסיף השתלם בלמודים; ולמען הטעים את שאלתו ולתת לה תקף ועז הוסיף עוד ניקולי, כי יש את נפשו ללמוד את חכמת הרפואה, והיה אם ישלם חפצו והיה לעזר ולהועיל לכל חבריו הכמרים המכהנים אתו במשמרתו.

עוד בשנה ההיא שבו שני האחים לאיטליה אחרי הנתן להם הרשיון כחפצם מטעם אגודת הכמרים. בפעם הזאת בחרו את מקום למודם בפדובה, כי האוניברסיטה בפדובה היתה בימים

ההם אחד ממיטב בתי המדרש לחכמת הרפואה; ואף גם ביתר ענפי הדעת לא נפלה האוניברסיטה הזאת בערכה מכל בתי החכמה שבאירופה.

בהשלים קופרניקוס את חק למודו בהאוניברסיטה בפדובה בשנת 1503 נסע לפיראררה לקבל את התעודה המעידה על כשרונותיו (דיפלום), ושם נעטר בתאר דוקטור לחכמת משפטי הדת. גם בהנתן לו התעודה הראויה לא מהר קופרניקוס לשוב אל ארצו, וישב בפיראררה ירחים אחדים. הנסיכות הקטנה פיראררה אם כי לא גדל ערכה בשלטון המדיני, לעמת זה הנה גדל כבודה מאד ביחסה אל ההשכלה והתפתחות המדעים. הנסיכים ממשפחת די־אֶסטא אשר משלו עליה הצטינו תמיד ברוח הנדיבה אשר סמכתם, לסוכך באברתם על החכמה והמדעים, ויהיו משען עז לחכמים וסופרים. מודעת היא לכל הליכתם ודרכם עם טַסו, — ענין אשר לקח לו המשורר גתה לתכן לאחד מחזיונות התוגה אשר כתב. אמנם בימי קופרניקוס עוד לא הגיעה פיראררה אל מרום קץ כבודה ועוד לא שלמו ימי פריחתה; אפס כי גם אז נמצאו בקרבה חכמים רבים מצוינים, חוקרים ומשכילים, כמו המהנדס בואנקיני, המנתח לֵיאניצֶנוס והחכם קאלקאניני. הנסיכה לוקרציה בורגיא האצילה מהודה על חצר בית הנסיכים, ותהי אבן החן בתוך חברת אנשי השם אשר עטרו אותה סביב. מליצים ומשוררים שוררו בשירים את חין יפיה וצדקת מעלליה.

מפיראררה שב קופרניקוס אל האוניברסיטה בפדובה להקשיב לקח בחכמת הרפואה. ואם כי מלאו ימי הארוכה אשר נתנה לו, בכל זאת התעכב פה עוד שלש שנים, כי דודו הבישוף היה למליץ לו מול חבר הכהנים באֶרמלנד.

בימים ההם היתה האוניברסיטה בפדובה בית מדרש לחכמת הרפואה מצוין במינו ועולה בטוב לקחו על כל בתי הלקח אשר על פני כל הארץ, אף כי לא הגיע עוד אז אל המדרגה הנשגבה ההיא אשר התעלה בדורות הבאים בימי וֶזַליא וממלאי מקומו. חכמת הרפואה נפלגה אז לשתי מחלקות: העיונית (פרוש ובאור לספרי גאלינוס, אבוצנא והיפוקראט) והמעשית (תרופות המחלות) והרפואה הנתוחית (כירורגיה). את הרפואה הנתוחית השליכו אחרי

גום ויזנחוה. לא כן הרפואה המעשית אשר כבדוה וינשאוה למעלה ראש. המורים קראו לפני תלמידיהם את ספרי הרופאים הקדמונים ויבארום איש איש כפי העולה על רוחו, ויטפלו עליהם — בתור מלואים — השערות בדים כפי אשר הורם רוח דמיונם. ואיש לא העלה את הרעיון על לבו להביא בכור הבחינה את השערותיו ומשפטיו, ולחקור את מבנה גוית האדם כפי שהוא בטבע ולא בדמיון. על פני חכמת הרפואה עוד השתמרה בעצם תמה תכונתה הקדמוניה שהיה לה בימי הבינים, ותהי בנויה כלה על דרשות ופלפולים. לא הטבע והזיונותיו המדויקים היה הציר אשר עליו סבו כל חקירותיהם, כי הם שגו במחזות תעתועים, מושגים מרומים ילידי הדמיון המתעה. אז התחכמו במשפטם להשוות את גוף האדם לעולם קטן הדומה בכל פרטיו אל העולם הגדול עם כל תכונותיו ומסביתיו, ותצא להם התולדה המחויבת ממשפט מעוקל כזה, כי כל הפעולות המתגלות בחלל העולם הכללי היות גם בתוך האדם — העולם הקטן. אז התפלפלו על היסוד החיוני שבתוך האדם המחיה ומבריא ומכלכל ומחליא, וישאו דעם על הרוחות הרעות המשוטטות בחלל העולם, המנגעות את האדם בנגעים ומסבבות לו מחלות שונות. אולם את טבע גוית האדם לא הכירו ודעת תכונותיה לא חפצו. בימי קופרניקוס הטיפי בפדובה איזה מורים אשר בארו לפני תלמידיהם את ספרי הרפואה של אבוצנא וגאלינוס ודומיהם, ויטיפו לקח בחכמת הנתוח על פי ספרו של החכם מונדיני. מרבית הלמודים היו רק תורה עיונית, ואל התורה המעשית לא שמו לב. רק פעם אחת בשנה הורו לפני התלמידים הלכה למעשה, וינתחו לפניהם שתי גויות אדם, גויות אסירי המלך המומתים בעד פשעם, למען הראות להם בפועל את תורת גאלינוס ומונדיני.

כשלש שנים הקשיב קופרניקוס לקח בחכמת הרפואה, אשר באמת לא נמשך לבו אחריה להתענין בה, יען כי כל דבריה לא נוסדו אז על בסיס נכון ונאמן מוסד על הטבע והמציאות. בכל זאת הנה הכיר לדעת אל נכון את כל תחבולות התרופה אשר השתמשו בהן הרופאים אז לפי מצב חכמת הרפואה בעת ההיא.

בשנת 1506 עזב קופרניקוס את ארץ איטליה מקץ עשר שנים לשבתו בה, אחרי אשר הצליח להגיע בה אל מטרתו הגבוהה אשר שאף אליה, ויחכם וישכיל השכלה נשגבה וצרופה רבת־הצדדים, ויחבק בזרועותיו את כל ענפי המדעים אשר השתרגו בימיו על צמרת עץ הדעת. חכמת התכונה וההנדסה היו ראשית למודיו ובאהבתן שגה תמיד. מלבד זאת נמשך לבו בחבלי אהבה אל הספרות העתיקה, וילמד שפת יון ורומא, ויקרא את ספרי פלוטארך, ציצֶרא, סֶנקא ודומיהם בעצם מקורם, ויעתק מכפריהם כיד חכמת הלשון הטובה עליו. באחת, הוא היה משכיל הולך קדימה בעל טוב טעם ודעת. זולת זאת עוד העמיק לדעת את חכמת המשפטים לאשורה, ויעש חיל בחכמת הרפואה, וגם ממחשבת חושבים והספרות היפה לא נסוג אחור.

מה מאד מצוינת היא התכונה האחת הבולטת ונכרת בהלך־רוח קופרניקוס, והיא המשטמה הטבעית השמורה בלבו אל מעקשי האסכולסטיקה המהבלת, והיות לבו ער תמיד לכל דבר חדש אשר רוח חיים בקרבו, ואשר הרהיבהו לקוות, כי על פיו יקרא דרור לעם מסבך נפתולי ימי הבינים. בהיותו בקראקוי הננו רואים אותו עָט אל חכמת התכונה וההנדסה, נמשך אחרי הספרות העתיקה, מסתפח על דגל ההולכים קדימה ומסיר את לבו, כפי הנראה, מתורת חקי הדת והעיון הדתי, דברים העומדים ברומו של עולם המדעים לפי השקפת בני הדור ההוא. ותמעט עוד זאת בעיניו ויעזוב את קראקוי בראותו כי שם רמה יד בעלי האסכולסטיקה על ההולכים קדימה, מבלי לקבל את תאר הכבוד הראוי לו לפי מדרגת חכמתו.

החובה הוטלה על כל הנספחים על דגל כהני הדת להיות בקיאים בחקי הדת לכל פרטיהם, ולמטרה הזאת שֻׁלח לאיטליה. הנה הוא בא ארצה איטליה, ומה מעשהו שם? הנה הוא הוגה בחכמת התכונה, בחשבונות ההנדסה, מקשיב לקח בשפת יון ורומא, מעמיק בהפלוסופיה האפלטונית, והוגה דעות להוציא ישן מפני חדש בגבול המדעים. אולם את מטרתו הראשית — להשיג תעודה לאות על בקיאותו בלמודים אשר בגללה שֻׁלח הנה — לא שם נגד עיניו, וכה עברו עליו שבע שנים ומאומה אין בידו.

הננו רואים בעליל, כי בחל בחלה נפשו בחכמת המשפטים ויעסוק בה רק מכפיה ואונס. כן גם רחש לבו קור רוח אל חכמת הרפואה. כי מה נחשבה חכמת הרפואה בעת ההיא? שיחה בטלה, משפטים ריקים שאינם נושאים ענף ולא יעשו פרי, שיטות שוא שכבר מתו ברגע הולדן, המסוגלות רק להניח את רוח רודפי להג מלים, והמעוררות גועל נפש בלב כל בעל שכל בריא השוקל כל ענין בפלס ההגיון.

עוד תכונה אחת מצוינת אנחנו פוגשים בקרבו, אשר איננה נופלת בחין ערכה מן הראשונה האמורה פה, והוא קור רוחו לתארי תפארת ואותות כבוד חיצוני, המטרה הגבוהה והחמודה שכל בני תמותה שואפים להגיע עדיה. הוא לא התאמץ להשיג תעודה על השלמת חוק למודיו בבתי האוניברסיטה אשר בקראקוי ואשר בבולוגנה, ועל כן יצא משם בידים ריקניות, יען כי בכל חום רגש לבו שאף רק לאסוף דעת ותושיה, וכאשר אהב את העקר הזה כן בזה מעומק לבו את הטפל: תעורות תהלה, כבוד ויקר, עושר, תארי כבוד וצאת שמעו על פני הארץ. ובהבזותו את כל אלה לא הבליג על יצר לבבו, רק רגש טבעי, רגש בוז לכל חמודות החיים העמיק את שרשיו בנפשו הזכה והענוה, כאשר תעידינה דרכו ועלילותיו כל ימי חייו. בהציב לו קופרניקוס יד בחיים וידע כי מקור מחיתו נאמן לפניו, וכי עתה יש לו היכלת לחיות חיים פשוטים בלי מחסור ודאגה, אז לא בקש לו עוד דבר, ויהי שבע רצון כל ימי צבאו על הארץ.

התפתחות רוחו והשתלמותו בחכמה לא הצטמצמה רק בגבול הלמוד והקריאה בספרים. עשר שנים התגורר באיטליה, אשר היתה אז למרכז ההשכלה והתרבות האנושית. הוא בקר את בתי החכמה היותר נעלים, ויקשב לקח מפי פרופיסורים מצוינים, ויתודע אל כל אנשי השם אבירי המדע אשר היו בעת ההיא. שיחו, שיגו והליכותיו עם חכמי דורו הועילו מאד להרוות את נפשו השוקקה לדעת יתר הרבה מהקריאה בספרים, יען כי בעת ההיא לא כל אשר נכתב נדפס, ולא כל אשר הרו והגו הלבבות נכתב בספר. השפק והערעור על הדעות ששלטו אז בספרות ובחיים, הנכרים והבולטים מספרי החכמים והחוקרים,

התגלו עוד ביתר שאת מפה לפה בלי כל מורך לב.

הנטיה להסתפק ולערער על הדעות המקובלות והמוסכמות כבר מצאה קן לה גם בלב קופרניקוס, וזה פריה, כי מצא את לבבו להכחיש את שיטת התכונה הקדמוניה וליסד לו את שיטתו החדשה, אשר על פיה נמצאת השמש במרכז העולם. יודעים אנחנו בדיוק נמרץ את השקפתו על שאלות אחרות, העוקצות מאד בגעת איש אליהן, אפס כי מסופקים אנחנו מאד, אם התאימו אל משמרתו ועבודתו בתור אחד מכהני הדת. רבים מכותבי תולדות חייו יגעו להבל לתאר אותו בתור אדוק וחרד לדתו הקתולית. האמנם תלמיד ותיק ונאמן של החוקרים החפשים באיטליה נשאר בן נאמן ומקשיב לדת הקתולית? — על כל פנים הנה יודעים אנחנו ברור, כי רוח סבלנות נרחבה ואהבת חופש נוססה בו, ונפשו געלה את כח הזרוע והעריצות בעניני אמונות ודעות, ואת דעתו והשקפותיו אלה לא המיר ולא החליף כל הימים.

ג.

קופרניקוס בבית דודו.

(1506—1512)

קופרניקוס בבית דודו. הבישוף ואטצלרדה. הליכותיו בעניני מדיניים. האיבה אשר בינו ובין חברת האבירים הטיוטנים. קור רוח קופרניקוס אל עניני השלטון המדיני. אגרון סימקטי. מות הבישוף.

בשנת 1506 בא קופרניקוס אל עיר פרויאֶנבורג. אפס כי לא ארכו ימי שבתו שם, ועוד בשנה ההיא העתיק את מושבו

אל ארמון דודו בהגילסברג וישב אתו כשש שנים. בקרוא דודו אותו אליו היתה תואנה בפיו לאמר: כי חולה הוא, ובאמת לא חפץ הדוד כי אם להתרועע עם קופרניקוס אשר אהב ואשר הוקיר מאד, ולהשתעשע בחברתו בשיח ושיג על ארות השאלות והחקירות שהתרוצצו אז בעולם ההשכלה. הבישוף וטצלרדה היה איש משכיל ואוהב דעת. מלבד ידיעתו בתורת חוקי הכנסיה אשר למדה לאשורה לא זרו לו גם שבע החכמות החפשיות. בכלל הנה המשכילים בעת ההיא לא הצטמצמו איש איש במקצע אחד אשר בחרו להם, כי אם חכמו השכילו מעט מעט בכל המקצעות. עצתו אשר יעץ לכונן בית־מדרש לחכמה בעיר אֶלבינגן הופרה מטעם פקידות השלטון העירוני, אשר מאן לפזר כסף רב על ענין שלפי דעתו הוא אך למותר. וזה לנו כאות נאמן, כי רחש לבו כבוד ויקר אל החכמה. בלי תפונה נעמה לו עד מאד חברת איש אשר נסחף עם זרם התנועה הרוחנית של תקופת העת ההיא.

וכמו כן נעמה גם לקופרניקוס שבתו בבית דודו עד מאד, יען כי לרגלי הסתופפו בצל קורת ביתו התפרק את עול משמרת עבודתו המוטלת עליו בתור כהן דתי, ותהיינה עתותיו בידו להשתמש בהן לחכמה ומדעים. חברת האנשים הבאים לבקר את דודו בביתו, לקחו גם הם את לבבו, אם כי לא היו כלם חכמים ומלומדים כחברת רעיו שבאיטליה. פה נפגש עם צירי מלך פולין, עם מלאכי החברה הטייטנית, עם שרי ערי פרוסיה ושרי צבא אשר באו להתיעץ עם דודו בעניני השלטון והמשרה.

ודודו הבישוף נסה להעיר ולעורר את לבו להתערב בעניניו המדיניים, הסבוכים מאד והדורשים יגיעת רוח רבה. גלי סכסוכים מדיניים ומשברי מריבת עמים עטרו אז את גליל אֶרמלנד ויסערו עליו מכל עבריו. האגודה הטייטנית לטשה עין להשיב אליה את המשרה על פרוסיה אשר עשקו ממנה, ומלך פולין גם הוא שאף לספח את הגליל אל ארץ ממשלתו, בעוד אשר מפלגת האזרחים האשכנזים שקדו בכל עוז לשמור על זכיותיהם המיוחדות מפני מלך פולין וחברת האבירים גם יחד,

ועם זה גם לא נאמנה רוחם עם הבישוף. לפנים שת וטצלרדה את ידו עם האורחים להתנגד אל מלך פולין. אולם בהמנותו לבישוף החליף פתאם את שיטתו, ומשנאתו את האבירים תמך בידי מלך פולין לעצת זה הנה חברת האבירים בחפצה להסיר מכשול מעל דרכה העתירה על ההגמון בריגה, אשר תחת ידו נמסרו עניני הכנסיה בארמלנד, לשלול מארמלנד את המשפט להיות להיפרכיה עומדת ברשות עצמה.

תחת זאת יעץ וטצלרדה להושיב את האבירים הטייטנים בגליל פרוליה, והיו שם בחרבם ובקשתם למעוז ולמבטח להנוצרים מפני חמם ההוגרמים המתפרצים אל גבולם, ובעשותם כזאת ישארו האבירים נאמנים אל תעודתם הנכונה שנועדה להם בראשית הוסד אגודתם.

ההצעה המחודדת הזאת הקציפה מאד את האבירים. הנה ימי מסעי הצלב כבר חלפו מבלי שוב עוד; כבר שכחו האבירים את משלחתם אשר הושמה לפניהם בעצם וראשונה, להיות ידם האחת אוחזת בצלב וידם השנית מעופפת חרב על ראש צוררי הדת. עתה נשתנו העתים; כעת הם שולחים את שתי ידיהם כאחת ללקוט שבלים משדמת החיים, ולבקש חיי אושר ועדנים ככל האדם. היעזבו את טובם ואשרם ללכת להלחם עם התוגרמים העצומים מהם? בתוקף יד האבירים הופרה אפוא עצת וטצלרדה.

גם העצה אשר יעץ וטצלרדה לספח לארמלנד את הגלילות שסביבותיה ולכונן מהם היפרכיה אחת ראשית (היינו את הגלילות שעד כה שלטו בהם האבירים) הופרה מטעם ראש הכנסיה ברומא, אשר מאן להסכים לעצתו, יען כי דברי האבירים היו נשמעים גם בחצר האב הקדוש.

הנה כי כן ההרצה הבישוף למלך פולין, אשר גם לו היו האבירים למורת רוח, ויסת את ממשלת פולין להרחיק את האבירים מעל גבולה הלאה לבל יפריעו את מנוחתה. וכה הכעיס בתחבולותיו את האבירים, עד כי כללו בסדר תפלתם היומית תפלה מיוחדת לאל „להסיר מעליהם את השד הזה

המתהלך בצלם איש עלי אדמות" (כן מספר אחד מסופרי דברי הימים).

הבישוף הפקיד את קופרניקוס לכלכל את דבריו, וימלא את ידו להיות לו לפה ולציר אמונים, ויושיבהו אתו יחד בסוד מועצת מושלי המדינות. כפי הנראה חפץ דודו לשימהו ליורש את כסאו וכהונתו אחריו. גם דבר היות קופרניקוס שקוע תמיד בהגיון למודיו לא יכל להיות לו למכשול על הדרך הזה, כי בעת ההיא היתה החכמה מכובדת ומרוממת בעיני העם, כל עוד לא התגרה אל היסודות הדתיים המקובלים בקרב החברה. כה התעלה רֶגיומנטנא למעלת בישוף בעד חקירותיו בחכמת התכונה.

אפס כי אהבת הכבוד והמשרה חסרה לקופרניקוס מכל וכל, ועל כן השתתף בעיניני המדינה בקור רוח וברפיון ידים. הוא לא הסתלק ממפעל וממעשה בכל עת אשר דרשו כזאת ממנו, וימלא את רצון שולחיו במזמת לב וברוח אמונים. אבל רוחו לא התעורר לעולל עלילות ולעשות דבר מה על דעת עצמו, למען הרחיב את צעדיו על מסלת עניני המדינה.

בלוית דודו לקח קופרניקוס חבל בישיבת צירי העם בפרוסיה ובסוד מועצות שרי פולין. בשנת 1507 נסעו שניהם יחד לקראקוי לחוג את חג יום הנתן הכתר על ראש סיגיזמונד הראשון. בשנת 1509 לקחו חבל בסוד המועצה בפטרוקוב, ובשנת 1510 באספת המועצה בפוזן, אשר התאספו אז לטכס עצה למען השלים בין המלך וחברת האבירים; אולם הורות לעמל וטצלרדה לא יצא השלום הזה לפעלו.

באחד ממסעיו לרגלי עניניו המדיניים בא ק. בשנת 1509 לעיר קראקוי וידפיס שם ספר מאסף אמרים בשם „מכתבי אהבה, אגרות מוסר ומכתבי אכר מאת סימַקַטי", אשר העתיק משפת יון לשפת רומא.

סימקטי היה סופר יוני בממלכת ביצנץ במאה השביעית. ספר האגרון שלו, אשר בו הטיף המחבר את לקחו במאמרים קצרים ומקוטעים על אדות ענינים שונים, איננו מצטין בערכו

הספרותי כלל, ואולי הוא עוד מביא את הקורא לידי עצבון ושממון בהמת־ילדים המרחפת עליו ובמוסרו העז אשר הוא משתדל להכנים בלב הקורא. אפס כי אין לנו הרשות למדד את דברי ימי העבר במדת עת ההוה ורוחה. עוד לא רחוקים ממנו הימים, אשר נואלו גם הסופרים הרוסים המהוללים להטיף בפטפוטי מלים את לקחם לצדקה ומוסר ואהבת ארץ מולדת — עבודה ספרותית המסורה כעת רק לתלמידי בתי־הספר. אכן יש מחברים גדולים כותבים ספרים קטני ערך. כמו כן מי זה מקוראי עברית איננו יודע את תקופת המעברה לספרות ישראל בימי המאספים בברלין, אשר חכמים גדולים ומצוינים בספרות האירופית הביאו את מנחתם אל הספרות העברית — דברי הבל חסרי טעם?... כן הוא גם בהענין שלפנינו. קופרניקוס הענק הגדול במקצע חכמת התכונה וההנדסה מתכוין פתאם, כופף קומתו ומשחק בתמת ילדים בפטפוטי לקח ומוסר שאובים ממקור ספר יוני. לדוגמא הננו להעתיק פה שלש אגרות:

א, אגרת מוסר: אפלטון אל דיאנוסאוס.

אם חפץ אתה לכבוש את עצבך ויגונך, צא לך אל שדה הקברים. שם תמצא מרפא למכאובי לבך; שם תוכח לדעת, כי המורות החיים וכל אושר נשגב בתבל אינם מלוים את האדם אל בית עולמו.

ב, מכתב אכר: אנטין אל אמפוליא.

ימי בציר הענבים קרובים לבוא, האשכלות מלאים צוף מתק יין ועסים נעים. הזהר נא, יקירי, וקחה לך כל֜ב נאמן לשמור את עמל כפיך. הידים אשר לבני הבליעל ידי חמס הן, הנכונות לחבל את עמל האכר ופרי יגיעו.

ג. מכתב אהבה: תיטידא אל אנקסיכוס.

אמנם אינך יכול לאהוב כאחת את תיטידא וגַלַטה גם יחד. נבצרה מאת תאות לבנו להנהות בפעם אחת לשני עברים שונים. אליל האהבה איננו מתפורר לפרורים ואיננו נחצה

לשתים, ועל כן הנה קצר כה לבך להכיל בקרבו אהבה כפילה. וכאשר לא תחם האדמה מקרני אור שתי שמשות, כן כשל כח נפשנו לשאת שלהבת אש אהבה מכופלת. — —

כה התענינו אנשי השם במאה הט"ז בלהג מלים נובע ממקור לב תמים! — האגרון אוצר בקרבו 89 מכתבים כמו אלה הנזכרים, אשר העתיקם קופרניקוס בשעות הפנויות, בין פרק לפרק בעבודתו המדעית. ספרו הקדש למזכרת אהבה לדודו, ואלה דברי מכתבו בראש הספר.

„אדון נכבד, אבי ארץ מולדתנו!

„מחבר הספר הזה הפליא לעשות מאד, לפי דעתי, באספו בקבץ אגרותיו: אגרות אהבה, לקחי מוסר ומכתבי אכר. בלי תפונה שאף המחבר למצוא חן בעיני הקוראים בהתו לפניהם ענינים שונים בהכנם. הן כל איש ואיש יפרד מרעהו בטעמו, ורק ענינים שונים נפרדים ישעשעו את רוח כל קהל הקוראים. זה מוצא נחת רוח בקריאת ענינים קלים ופשוטים, וזה רק בענינים הדורשים עיון עמוק; האחד מבקש מחקרי לב, והשני נותן היתרון לשעשועי מעוף הדמיון. בשום לב אל הבדל הטעם בקרב קהל הקוראים, השכיל המחבר מאד בערבבו יחד ענינים קלים ונוחים עם דברי חכמה עמקי ההבנה, דברי שעשועים עם חקרי דעת, והקורא בעברו על פני הספר הנה הוא כהולך לשוח בגן מלא פרחים וציצים שונים ולקח לו מכל אשר יבחר, איש איש לפי טעמו. עקרו של דבר, כי המכתבים האסופים בו יטיפו תורת מוסר ומשפטי צדק, הראוים להיות למופת לבני האדם לכונן על פיהם את ארחות חייהם לטוב להם. המכתבים הנוכחים הערוכים בקצר מלים והעשירים בתכנם הם הם יתנו את ערובתם בעד טוב טעמם.

„והנה אם לא יהין כל איש לשים תהלה בחין ערך אגרות המוסר ומכתבי האכר, תחת זה הנה עלולים הם מכתבי האהבים להתחשב כקלות הדעת, אם נבוא לשפוט על ארותם רק לפי שמם לבד. אבל האם לא ישתדל הרופא להמתיק את שקויי המרפא למען ינעמו לחך שותיהם? והמטרה הזאת בעצמה היא שהיתה לעיני המחבר בכללו בתוך ספרו מכתבים כאלה אשר

תכנם רק קלות דעת. וגם אלה הנם לפי דעתי ערוכים על טהרת התמימות הלב עד כי יכל נוכל לחשוב גם אותם לאמרי מוסר.

„לך אדוני הנכבד הנני מגיש את מנחתי הדלה הזאת, ואף כי קטנה היא מאד ואיננה מתאימה אל גודל חסדיך וטובך אשר־ פזרת לי; כל אשר יצר רוחי ואשר רכש לו שכלי, רק לך הם באמת ובצדק".

אמנם מה נעלה ומה נשגבה המחברת הזאת בהיותה מרוממת ונשואה על שפתי ענק רם הקומה כקופרניקוס! אך מה קטנה היא בפני עצמה! אם אמת הוא הפתגם הידוע מכבר, כי ילדי רוחו של כל מחבר, כלומר ספריו, הם הם בניו, ועל כן לא יאתה למחבר לחוות דעו על אדות ערך מחברתו, באשר כי ההורים הם מוכי עורון ביחס אל תכונת צאצאיהם, הנה למורת רוח הוא לנו, כי מחברת דלת ערך כזאת מתיחסת בצדק בתור בן בכורו של התוכן הגדול קופרניקוס. חבל, כי לא נוכל לתת לה את משפט הבכורה לקחת פי שנים מן הכבוד וההתפארת אשר השאיר אחריו קופרניקוס לנחלה, ואולי עוד נהיה אנוסים להעביר אותה מנחלתה!...

ובחפצנו הכביר להסיר כל צל וענגה מעל פני האיש הגדול הזה, אשר קרני אורו חודרים ועוברים אלינו דרך תקופה ארוכה בת 400 שנה המבדלת בינו ובינינו, הננו דנים אותו לכף זכות גם בדבר הזה. עבודתו הספרותית הזאת מעידה עליו, כי היה בן נאמן לדורו, וכי נסחף גם הוא עם זרם העת ההיא. השפה היונית היתה אז עזובה ושכוחה מאפס מורים מומחים ומאין ספרי דקדוק וספרי־מלים להוראת השפה. ומפלגת ההולכים קדימה, ברצותם להפיץ את דעת הספרות העתיקה והשכלתה בקרב העם, העתיקו למענו משפת יון ספרים קלי הערך כתובים בסגנון פשוט ומובן לכל העם, ובזאת דמו למשוך את לב הקוראים אל הספרות היונית, אשר חשבוה למקור הדעת וההשכלה. וגם קופרניקוס חשב כי איננו בן חורין להפטר מן החובה המוטלת עליו להביא את קרבנו על מזבח הפצת ההשכלה בקרב ארצו.

בשנת 1512 מת עליו דודו הבישוף וטצלרדה, לשמחת

לב חברת האבירים הטייטנים אשר צררם תמיד ויתנכל להסירם מעל פניו, ולדאבון לב קופרניקוס אשר חטף המות מבין זרועותיו את ידידו הנאמן איש חסדו ומגינו. לולא דודו שהיה בעזרתו, בלי ספק נבצרה ממנו לבצר את עמדתו בחיים ולהשתלם בכל מקצעות החכמה והמדעים, לשבת עשר שנים באיטליה ולהתודע אל כל אנשי השם בני הדור ההוא. וכל אלה הלא החדו ומרטו את כשרונותיו ויכשירוהו להתרומם אל המדרגה הנשגבה ההיא אשר התיצב עליה בעתיד.

נפלא המחזה, איך התהלכו שני אלה בשלום ובאהבה יחדו. וטצלררה היה קשה המזג, עקש וקשה עורף, בעל לב גאוה ורוח עצבת שכנה עליו, ושחוק לא נראה על שפתיו מעודו. ובכל זאת נראה, כי ידע האיש לאהוב את קופרניקוס ולהאהב ממנו. וטצלררה הפלה לו את קופרניקוס מכל רואי פניו להאיר אליו פנים ולהתהלך אתו באהבה ונעימות. וקופרניקוס גם הוא כיד הענוה ואהבת השלום אשר קננו בלבו ידע להתרצות אל דודו ולהשביעהו רצון.

כל עלילות וטצלררדה אשר עולל בסופה ובסערה על מסלת חייו המדיניים כבר נמחו ולא נודעו עקבותיהן. אך לא כן הקשר וברית האהבה אשר היו בינו ובין קופרניקוס, אשר בעודנו בעצם ימי נעוריו הכיר הוא לדעת את משגב כשרונותיו המזהירים, ויתמכהו ויאמצהו כבן לו. זכר פעולתו הטובה הזאת לא יסוף מקרב בני האדם עד עולם, וכל החברה האנושית עד סוף כל הדורות תהי אסירת תודה לו בעד חסדו וישעו להתוכן הגדול בחירה יאהוב נפשה. כתרת אור התהלה והתפארת המזהרת על קדקד קופרניקוס שולחת את קרני זהרה גם על הפנים הנזעמים אשר לדודו מגינו ואיש חסדו.

ד.

קופרניקוס עובד עבודתו לרבים.

(1512—1531)

ימי שבתו בפרויאנבורג. עבודתו המדעית. זהירותו. משמרתו בתור סוכן על אחוזות האגודה. מלחמת פולין עם חברת האבירים. הצעתו לתקן תקונים ביציקת המטבעות. תורת לותר עושה חיל. חברת הרעים אשר לקופרניקוס. השקפתו על התקונים בדת.

אחרי מות וטצלרדה העתיק קופרניקוס את מושבו אל עיר פרויאנבורג, וימלא את חובת משמרת עבודתו בתור כהן דתי, והוא אז בן ארבעים שנה, הנקודה התיכונה בתקופת ימי חייו.

וכמחצית הראשונה מתקופת ימי חייו כן גם השניה עברו עליו לעבודה וללא־מנוחה. פה הננו להעיר כי שגגה היא שיצאה מלפני כותבי תולדות חיי קופרניקוס בזמן העבר, לערוך דמות לחיי האיש הזה לא כפי תמונתם הנכונה. הסופר גַּסֶּנדי והיוצאים בעקבותיו תארוהו בספריהם בדמות איש הנסוג אחור משאון החיים ועלילותיהם, המתבודד במגדל מצפה הכוכבים למנות מספר לכוכבי שחק, ולערוך בדממה והשקט את תכנית שיטתו החדשה. ראה ראינו את חייו הפנימיים, את התפתחות חכמתו והשכלתו רבת הצדדים, ואת לבבו הרחב, כפתחו של אולם ההיכל; גם חייו החיצונים היו טבועים במטבע של הרשמים הפועלים עליו מחוצה לו. אמנם הוא לא רדף אחרי הכבוד והתפארת, ולבו לא התעורר לפעול גדולות ונצורות על מסלת עניני המדינה והשלטון, אבל לא היה גם בודד במועדיו, ויהי עוד ההפך, כי נעמה לו מאד חברת רעים, ובכל אות נפשו לקח לו תמיד מועד להתודע אל התבל ואל מסבות החיים, אף כי בחר תמיד להיות עד רואה

מבלי לקחת חבל בתנועתם. אם בכל העת ההיא בעוד דודו חי לא נמשך לבו אחרי עניני המדינה, הנה אחרי כן ראה קופרניקוס את עצמו מחויב להתיצב בתור אחד מראשי העסקנים בעניני המדינה של גליל אֶרמלנד. רק ארבע השנים הראשונות לשבתו בפרויאנבורג עברו עליו במנוחה ומרגוע בלי כל חליפה והמורה. ככל הכמרים בני גילו הרגיע במעונו אשר על יד ארמון התפלה הנהדר והנפלא במשגב עוזו, והמגדל הרם והנשא שעל ראש הארמון היה לו למגדל מצפה הכוכבים. מראה עיר פרויאנבורג הרהיב את עין כל רואה. מעבר אחד השתרע הים בגאון הודו, ומעבר השני מישור רחב ידים מעולף גני חמד, שדמות פוריות וסבכי יער. ובכל זאת לא התפשר קופרניקוס עם החיים, לקבל את יפי הדר הטבע כפר נעימות חיי רעות ואחוה בחוג חברת רעים אשר חסרה לו שם. בתוגה חרישית כנה באחד מספריו את עיר פרויאנבורג בשם „פנה נסתרה על פני כדור הארץ”. אך גם פה לא היה בודד מכל וכל. בקרב בני משמרת כהונתו נמצאו איזה אנשים מלומדים ומשכילים, אשר התלכדו אתו יחד ויהיו לחוג רעים אהובים. את עתותיו חצה קופרניקוס על הסדר הזה, חלק אחד לעבודות שונות קלות־הערך אשר הוטלו עליו מטעם משמרת כהונתו, ואת יתר עתותיו הפנויות לעבוד את עבודתו המדעית. את התוים הראשונים בתבנית שיטתו החדשה בחכמת התכונה ושרטוטיה היסוריים — אותם רשם קופרניקוס עוד בעת שובו מארץ איטליה בשנת 1506, כאשר תעיד עליו אגרתו הנדפסת בראש ספרו שיצא לאור בשנת 1543. ושם נאמר: „טידֶמַן גיזֶה (ידיד נאמן והמיב־דעים עם קופרניקוס) העתיר עלי את דבריו כפעם בפעם להדפיס את ספרי זה אשר השתמר אתי בכתב יד לא תשע שנים, כי אם ארבעת מונים תשעה”.

והדברים האלה בעצמם נזכרים גם בשירת המשורר קרבין הנדפסת בתור הקדמה לספר האגרון אשר העתיק קופרניקוס משפת יון, כאמור למעלה. בין יתר דבריו שר המשורר על החרשות בחכמת התכונה אשר גלה קופרניקוס: „הוא נשא דעו למרחוק על מהלך הירח, תנועת הארץ וכוכבי הלכת. במוסדות

חכמה נפלאה ברר וילבן את תבנית בנין העולם, לבאר את העלומות רזי עולם ונסבותיהם".

ימים רבים התאפק קופרניקוס מהוציא לאור הרפוס את תכנית שיטתו החדשה משני טעמים: האחד, כי אדיר כל חפצו היה להוציא את שיטתו מתחת ידו משוכללת ומתוקנת בכל פרטיה. והשני, כי סבה אחת אשר ענין מריני יצ׳ק בקרבה הניאתהו מהדפיס את ספרו. אם אמנם נתן החופש לקופרניקוס להביע את רעותיו בשיחו ושיגו עם רעיו הקַרדינַלים והבישופים אשר נתנו תקף ועוז להגיון חקירותיו, הנה החת זאת מַה רבה ועָצמה הסכנה המרחפת על ראשו, לו בא לגלות בדפוס את חקירותיו החרשות המתנגדות, לפי דעת כהני הכנסיה, אל יסודות הדת הנוצרית. ומי יודע אם לא הועידוהו לִמשפט להצטדק בעד חופש הגיונו, כמקרה אשר קרה להחוקרים הבאים אחריו, לברונא וגם לגאליליי, וקופרניקוס לא היה גבור מלחמה ואמיץ לב כמוהם. התוכן הגדול הפרויאֶנבורגי היה איש מנוחות לכוף ראשו ברגש הכנעה לפני מי שתקיף ממנו. נוסף לזה הנה שמרה רוחו את החוק הידוע שיצא מפיו של החוקר הקדמוני פיתַגורוס: „החכמה היא אוצר נחמד, ואיננה צריכה להיות מוצגת לראוה לִפני כל עמי הארץ, ורק יחידי הסגולה יביטו והתענגו עליה". על כן בחר להסתיר את הדבר עד עת קֵץ.

למרות כל אלה הנה יצא שמעו בכל הארץ, ויהֻלל בפי כל חכמי הדור ההוא כתוכן גדול ומצוין. בשנת 1514 התעורר האפיפיור ליאון העשירי להתקן את לוחות השנה וחשבון העתים כפי המתאים אל מצב התכונה בימיו ויציע לפני כל מושלי איריפה ויבקשם לקרוא אספת תוכנים ומהנדסים למען הוציא את הצעתו לפעלה. אז נמנה גם קופרניקוס בין הקרואים. אך הוא נכוג אחור וימאן להשתתף בעבודת האספה, יען כי, לפי דעתו, למען התקן את חשבון השנים דרושה ידיעה מדויקת מאד ע"ד זמן הקופת השמש והירח, ולדאבון לבו הנה ידיעות מדויקות כמו אלה עוד חסרות לו.

בשנת 1516 נתמנה קופרניקוס לסוכן על כל האחוזות אשר לאגודת הכמרים בארמלנד, ויבכן העתיק את משכנו אל הארמון אלנשטיין אשר בנגב הגליל. משמרת עבודתו הטילה עליו החובה להשגיח על עלילות פקידי הערים והכפרים, להגביל את מכסת המסים והארנונית ולהביאם אל אוצר המדינה, לדאוג לשלום הכנסות הגליל מחכירת אחוזותיה, ולפקוח עין על דרכי השופטים שבכל ערי הגליל לבל יעותו משפט. ארבע שנים ישב באלנשטיין, ויסבב לעתים קרובות את כל ערי הגליל וישם בהם משטרו.

בימים ההם היתה עת צרה ומצוקה לגליל ארמלנד, בהיותו לסלע המחלקת בין מלך פולין ובין חברת האבירים הטייטנים, ויעמוד בתוך בין לבת מוקדי אש אשר להט אותו מכל עבריו. חברת האבירים שאפה לספח את ארמלנד אל מדינות שלטונה. הבישוף בקש לו מגן וחסות מחמס האבירים תחת כנפי מלך פולין, ועם זה נזהר מאד לבל יבולע לארצו גם מאת מגינו ומושיעו. בעוד וטצלררה חי ידע להנצל בכל עת מן המבוכה בערמת תחבולותיו, אולם ממלא מקומו פֿאביאַן היה איש רפה ידים ומוג לב. חברת האבירים השתמשה לחפצה ברפיון רוחו להצר ולהציק את הגליל בכל גבולו סביב. אנשי החיל אשר לחברת האבירים התפרצו בגבול ארמלנד, ויעשקו ויבוזו שלל ואת הכפרים והערים שלחו באש. שלטון הגליל התאונן לפני מלך פולין, וזה האחרון שלח את צבאותיו להלחם בחברת האבירים. המלחמה נטשה באיתן תקפה, וגליל ארמלנד היה למקום מערכת הקרב. אנשי החיל מדי עברם עשו שמות בארץ, השחיתו את יבול האדמה וכל עצי פרי כרתו, את הבתים שלחו באש ואת הטף הכו לפי חרב. יושבי הארץ התחבאו ביערים, וגם חבר הכהנים נפוצו לכל רוח. מקצתם נמלטו אל ערי המבצר, ומקצתם ברחו ויעברו את גבול הארץ.

אז אזר קופרניקוס חיל להגן על ארצו ויושביה ברוח כביר. הוא התבצר בעיר פרויאנבורג ויפקד את חיל הצבא היוצאים למלחמה עם האויב; גם חזק את מבצר אלנשטיין ויהי נכון להלחם עם האויב בבואו לשום מצור על המבצר, ועינו היתה אז צופיה על כל המבצרים אשר בשלטון הגליל להכין בהם כלי נשק; אבק

שרפה ומכלת לנצורים. במרוץ האגרות אשר החליף אז עם רעו וידידו סקולטֶטי הנמלט אל מבצר אֶלבּינגן, אנחנו קוראים כי יִתהו עצות בנפשם לבלי תת לאיש פולני כל משרה ופקידות בשלטון המבצרים, מיראתם לבל יסגירום אל מלך פולין. אם על אלפונס העשירי מלך קַסטיליה, אשר שגה מאד באהבת חכמת התכונה עד כי התרשל בעניני מלכותו, נשאו המושלים מבני דורו את משלם לאמר: „האדמה נשמטה מתחתיו — כי אחז יותר מדי בשמי מעל“, הנה על ארות קופרניקוס נוכל לאמר רק את ההיפך. ההוכן הגדול הזה כאשר נהירין לו שבילי הרקיע, כן היו גלוים וידועים לפניו דרכי הפוליטיקה וערמומיותיה. הוא ידע להלחם בחרב ובחנית עם אויביו, ובעין פקוחה ובזהירות נמרצה עם אוהביו ומושיעיו.

חמשה עשר ירחים ארכו ימי המלחמה, ולאחרונה נאותו שני הצדדים לקצוב מנוחת־נשק למשך ארבע שנים. ובשוב החרב אל נדנה החלו לקחת דברים לכרות ברית שלום קים ומחלט, וגם קופרניקוס השתדל לתַוך את אפני השלום. ובין כה וכה ובגליל ארמלנד שררה שממה ואי־סדרים. חיל חברת האבירים נשארו על מקומם בהערים אשר לכדו, ויעיקו על עם הארץ בעול מסים כבד מנשוא; אנשי החיל עשקו ויבוזו את רכוש האזרחים, ופקידיהם ראו את החמס ולא התבוננו. לשוא התאונן קופרניקוס בשם שלטון הגליל לפני האספה בגרוידֶנץ על חברת האבירים על אשר הפרו את תנאי שלום מנוחת הנשק. אמנם האספה נתנה צדק לתביעות קופרניקוס, אך מה יועיל משפט נגד עריצות וכח הזרוע? גם בקרב אגודת הכמרים ההוללו אז מדנים ומריבה. הכמרים שנסו מן המהפכה שבו עתה אל מקומם וידרשו כי ינתן להם חלקם מהכנסות האגודה במשך ימי המלחמה, ואלה הנשארים השיבו פניהם ריקם, ותרב המהומה והמבוכה גם מבית. ולהגדיל את המבוכה מת אז הבישוף פַאבּיאַן ותרב העזובה ואין מנהל את כל עניני שלטון הגליל. גם ציר מלך פולין כבש את מבצר היילסבורג ויאמר לספחו אל ממלכת ארץ פולין.

ובהגיע המבוכה למרום קצה פנתה אגודת הכמרים אל קופרניקוס ותשימהו לראש לנהל את עניני המשרה והשלטון עד

אשר ימנה בישוף חדש. כה בטח בו לב בני גילו ויכבדוהו וירוממוהו תמיד.

ולאט לאט שבו הסדרים אל מכונם. זיגמונד מלך פולין הוציא פקודה להשיב לאגודת הכמרים את כל אחוזותיה. חיל צבא פולין יצאו מארמלנד, וגם האבירים התנצלו את כלי נשקם ויעזבו את הארץ.

אם נביא בחשבון את סכום כל מפעלות קופרניקוס אשר פעל לטובת ארץ מולדתו הננו מוכרחים להודות, כי כאשר נפלא האיש הזה בכל דרכיו, כן נפלא הוא בתכונת נפשו ובתקף יכלתו להתהפך פתאם לגון אחר. קופרניקוס הנכנע ורך המזג היה פתאם לאמיץ לב; הכבשה הרכה התגברה כארי, והנה הוא מקפץ ומדלג ברוח גבורה להשיב מלחמה שערה. אבל גם בשנות קופרניקוס את רוחו הנה את טעמו הנאוה לא שנה, וענות רוחו מלוה אותו בכל דרכיו אשר הוא הולך, ועל כן הנה גם מפעלות רוחו הכביר שזורים יחד עם חוט של ענוה תמה וברה, והיא אשר תפליא עוד את קסם ההוד השפוך על פני החזון הזה. ענותו זאת המריצתהו לבלי לקפוץ בראש ולעמוד בטור הראשון; הוא נוטה הצדה ומצמצם את פעולתו בתור „הגליל התיכון הסובב בסתר המכונה, אשר סוף סוף הנה בו תלויה הליכת המכונה ופעולתה". על כן הנה בספרי קורות העתים הנוגעים אל התקופה ההיא יזכר שם קופרניקוס רק דרך אגב. אולם הכתבים העתיקים השמורים בבתי הארכיון מעידים כי הגדיל אז קופרניקוס לעשות. וכאשר הסכין לעשות באיטליה לבלי בקש לו האר מדרגה למודית בעד הצטינו במדעים, כן גם הפעם לא בקש משכרת ושלומים בעד מפעליו הגבירים ויסתפק להשאר על כנו בתור אחד הכמרים כמקדם.

ובהתעסק קופרניקוס בעבודת משמרתו בתור שליט על כל גליל ארמלנד לא הצטמצמה פעולתו רק בחוג שלטון גליל ארמלנד לבדו. אל האספה הכללית שהיתה בגרוידנץ הגיש הצעה ערוכה וכתובה הנוגעת אל עניני הכלל לכל יושבי ארץ פרוסיה, והיא שאלה התקינים בסדר יציקת המטבעות העוברות במדינה.

תחלת דבר הצעת קופרניקוס מבארת במשפטים כלליים את

מהות המטבעה ויציקתה, את ערכה האמתי וערכה הקצוב. „אין ערוך לגדל האסון והשוד אשר יקרה את המדינה כלה באשמת המושלים, אשר בחפצם להפיק תועלת לנפשם מן הזכות שנתנה להם לטבוע מטבעות בעד הארץ, הם מחליפים את המטבע העוברת בקרב המדינה בגרועה ממנה, מבלי לגרוע מן המחיר שנקצב לה מראשית. בזה הם גורמים נזק לא רק לנתיניהם לבד, כי אם נזקם גם אל חיקם ישוב, בעוד שהריוח שהם מקבלים הוא רק מדומה אשר בין רגע יאבד ויחלוף. דמיונם כאכר כילי הזורע את שדהו זרעים דלים רזים ורעים, יען חס הוא על הזרע הטוב”.

בהעבירו תחת עטו את קורות יציקת המטבעות בארץ פרוסיה, הוא מוכיח לדעת את הפרעות המתחוללות על שדמת המסחר לרגלי רוע המטבעות, עד כי חדל המסחר מחוץ לגבולות הארץ, ובגלל הדבר הזה הלא תורש המדינה. על כן הציע הוא לחוק חוק כי יקצב מחיר למטבע רק לפי ערך משקל הכסף הכלול בקרבה, ולהנהיג מטבע שוה בעלת מחיר אחד בכל הארץ. אולם הצעתו הטובה נדחתה. שלטוני הערים מאנו לעזוב מיד את זכותם המיוחד להטביע מטבעות; ומצד השני הנה בקשו צירי ממלכת פולין להנהיג את המטבעות הפולניות, דבר אשר התנגדו לו כל יושבי הארץ.

וקופרניקוס לא אמר נואש, ויחדש את הצעתו עוד הפעם, ויגישה לפני האספה שהיתה אחרי כן בקראקוי. במכתב ההצעה השנית הוא מבאר באריכות את פרטי הענין לאשורו, בהוכיחו לדעת כי רוע המטבעות הוא מביא אסון נורא על הארץ: רעב, נגף ומלחמת אחים. לפי דעתו הנה זאת היא שגרמה כי התרוששה „פרוסיה ארץ מולדתו החביבה והאֻמללה”.

הפעם עשו דבריו פרי, ומטעם המלך זיגמונד נתקבלה הצעתו.

זה הוא המקרה היחידי, אשר ראינו את קופרניקוס מתעורר ברצון חפשי על דעת עצמו להתערב בעניני המדינה. הננו מעירים מצדנו, כי שאלת התקון המטבעות העירה את לב חכמים רבים במאה הט"ו והט"ז להתעסק בה, וגם ניוטון ולוק התחבטו בפתרונה.

ובעוד אשר קופרניקוס עוסק בעבודת משמרתו בתור עומד בראש שלטון הגליל, ובחייה הרוחנים של אירופה התחוללה תמורה וחליפה עצומה. „רוח כחש וספקנות" נאצלה מן השדרות העליונות והתחדור אל תוך השדרות התחתונות שבעם, מהיכלי רוזנים אל אהל דל, מחדרי משכית אל רחובות העיר, מספרי החקירה והפלוסופיה אל המחברות הקלות הערוכות בסגנון פשוט בעד המון העם.

החכמים המצוינים ראשי מפלגת ההולכים קדימה, כאורציוס אֶרַזם ורייכלין היו אנשים מלומדים אשר רק תורתם אומנתם, וחלילה להם להלהיב את הלבבות ולהטיל סער בקרב המון העם. אולם במתחם קו של בקרת זעומה על משטרי העת ההיא, במלחמתם שנלחמו בעד חופש ההגיון, ובהתרם מחתרת תחת ממשלת הכנסיה, היא הכנסיה אשר הכניסה אל תוך חוג שלטונה את כל מקצעות החיים הרוחנים — הנה בעלילותיהם אלה הכינו בסיס נכון וקים בעד המהפכה הגדולה הכללית, אשר נפצה את מבצרי ימי הבינים עד היסוד בם. אכן גם הם בעצמם לא הקדימו לראות מראש את תוצאות פעולתם.

עוד בראשית המאה הט"ז יצא החכם רייכלין לריב עם אגודת הנזירים הדומיניקַנים על דבר ספרי התלמוד אשר אמרו לבער מן הארץ, והנצחון עמד לימינו. חיש מהר הופיעה המחברת הידועה „מכתבי אנשים חשכים", ספר מלא התולים חדים ושנונים על הכמרים והדרשנים הקתולים, אשר הטיל סערה גדולה בדעת הקהל. אפס כי המרד אשר התחולל לאחרונה לא היה עוד מכון כנגד הכמרים ונכליהם, כי אם כנגד עצם הכנסיה הקתולית. אז הופיע לותר איש החיל על במת החזיון. התנועה שהתעוררה על ידו התפשטה חיש מהר בארץ אשכנז ועד פרוסיה הגיעה, ופה הבשילה את אשכלותיה בקרב מפלגת האזרחים. בעיר טהורן נסה ציר האפיפיור לשרוף באש את תמונת לותר לעיני השמש, ויאמר כל העם לרגמהו באבנים. כל יושבי ערי פרוסיה דבקו בתורת לותר, להוציא ישן מפני חדש.

בראשית הולד התנועה ורבים מראשי הכהנים. אשר עוד טרם נוכחו לדעת, כי מריבת המתוכחים ומלחמת הסופרים איננה

מכונת רק לעמת המגרעות אשר דבקו באנשי הכנסיה, כי אם ידה נטויה אל הכנסיה בעצמה, אל עצם ישותה ומציאותה, נטו גם הם אחרי תורת התקונים ויביטו עליה באהבה וחן.

ותורת התקונים בעת הופיעה בעצם וראשונה לא הביאה כל מורך ופחד בלב אגודת הכמרים באֶרמלנר. שאול שאלו את הבישוף פאביאן מדוע זה לא ירדוף בקנאתו לדתו את הפושעים והכופרים, ותהי תשובתו לאמר: „לותר הוא חוקר ומלומד, הנה הוא מביע את הגות לבו בדפוס, יצא נא כל איש בעל כשרון ואמיץ לב וילחם אתו". הבישוף דַנטיסק בדרך מסעו מספרד לאיטליה התודע אל לותר ויהלל מאד את חכמתו. אנחנו לא נתפלא על ההשקפה הזאת בזכרנו כי מרבית הכהנים בארמלנד היו אנשים מלומדים ומשכילים אשר השלימו חוק למודם בבתי האוניברסיטה, ויהיו מורחים מריח ההשכלה והתשוקה ללכת קדימה. המצוינים שבהם, קופרניקוס, גיזֶה ודנטיסק ודומיהם, עוד עלו על לותר בחופש דעותיהם וברוח סבלנותם, ובסתר לבם לא העריצו ולא הקדישו את הכנסיה וחוקיה הנושנים. כשהם לעצמם אולי הלעיבו החכמים האלה בהכנסיה הקתולית עוד יותר מלותר והמחזיקים בתורתו, באשר כי הם הבירו וידעו את תועבות הכנסיה הקתולית עם כל תויה ורשמיה היותר דקים. בכלל, המינות והכפירה בעקרי הדת הקתולית מצאה קן לה בקרב כמריה וכהניה יתר הרבה מאשר בקרב העם.

בעת ההיא כתב גיזה ספר וכוחי לסתור את יסודות תורת לותר. הספר מצא חן בעיני קופרניקוס, ויפצר במחברו להפיצו בקרב העם, והוא נעתר אליו וידפיסהו. ומאשר כי הספר נדפס מטעם קופרניקוס ובעצתו, אות הוא כי נותן הוא את ערובתו בעד אמתת דעותיו. והיה בקראנו את דברי הספר הזה וידענו את השקפת קופרניקוס המדברת מתוך גרונו.

הננו פוסחים על השקלא והטריא הארוכה הנאמרת מנקודת המבט הדתית אשר אין לנו כל עסק עמה, עדי בואנו אל המקום ההוא המראה באצבע על הסבלנות וחופש הדעות של המחבר. בשפה נמרצה הוא מבאר את שחיתות דרכי הכמרים הקתולים ומגרעותיהם,

אשר רק הם במדותיהם הפרועות לשמצה ובתעבותיהם הבזויות הביאו לאיר עילם את החפץ לתקן תקונים בדת. ברוח סבלנית אמתית הוא מתנגד לרדיפות הפרוטסטנטים ומיעץ עצות להלחם עם הכופרים „בחמלה ותחנה, ברוח סבלנות, בדברי נחומים ובהורות להם לדעת את תורת האהבה והחסד של הדת הנוצרית". באחת, המחברת מטיפה לאהבה ולשלום.

אין אנו חושדים את גיזה החפשי בדעותיו כי התחמץ לבבו בקרבו למראה חלול הדת הקתולית, לא תורת הפרוטסטנטים הפילה עליו אימה ומחתה, רק התרגז בראותו את השאון והמהומה, המריבות והזועות אשר קמו להגליה בקרב אירופה, העלולות לפרוע פרעות בחברה האנושית ולהפכה משרשיה. לבו היה חרד לא על הדת הקתולית, כי אם על עצם הדת פן תפיל למשואות, ובאין דת אין תרבות ואין השכלה, אין צדק ואין מישרים.

ויען כי גיזה היה ידיד נפש קופרניקוס, ובהיות כי ספרו זה נדפס רק לחפץ קופרניקוס, על כן הרשות נתונה לנו להחליט כי ההשקפות המבוארות פה רק מלב קופרניקוס נבעו, ומה גם כי מתאימות הן אל תכונת רוחו.

השקפת קופרניקוס על הריפורמציה מבוארת מאליה: היא השקפת משכיל הולך קדימה, אורח נכבד בעולם המחשבה והמחקר, החי חיי עדנים ושבע רצון רק בעת רחפו בעולם האצילות, אך לבבו יתחמץ למראה כל דעה נאצלה המתגוללת בחוצות. הוא איננו נותן אמון בהמון העם, ומנבא לו עתידות לא־נעימות: מריבות, מהומות, וחרוף וגדוף הדעה ההיא אשר בשמה ירגול בעת. אמנם כן היה תמיד, תורת הפרוטסטנטים אשר הרימה את נס המרד להלחם בעד חופש ההגיון, היא הולידה את קַלְוִין, האיש אשר העלה על המוקד נפשות אדם בעון כפירה בדת, את קרומויל ואת האדוקים בבריטאניה עם כל שפלות רוחם, קנאת דתם, חנופה וצביעות, ממשלת זדון ועוד מגרעות רבות כאלה. אפס כי לאחרונה יגבר הרעיון להגיע אל תעודתו הזכה, וגדע והשליך ארצה את היבלות שצמחו בעור פניו להשחית את תארו, והיטיב באחריתו. בעת המהפכה הגדולה בצרפת הרתיחה רוח קנאה עזה את לב מחוללי המרד לעשות שערוריות

איומית, ובכל זאת לא הפריעה רוח וקנאה הזאת את הדעות החדשות שקמו אז מיָבודתן — לחדש את פני אירופה. המחזיקים בתורת לותר אשר קמו אחריו השליכו כפעם בפעם ארצה את זכות חופש ההגיון אשר הרים מחוקקם על נס — וישכחוה; אולם באחרית הימים התרומם חופש ההגיון ויצף על פני ריבי המפלגות מלמעלה, ויקנה לו זכות אזרח גם בקרב הקתולים. באמת הנה החברה האנושית עולה בתבונתה יתר הרבה מכפי אשר נוכל לחשבה, והיא יודעת להוקיר את דעות אנשי השם גאוני הרוח לטפחן ולהחיותן, ואם גם לא בפעם אחת, עכ"פ לאט לאט.

אבל למען האמין ברוממות איזו דעה ובכח תחיתה, דרוש להתבולל בתוך ההמון, לשים לב אל כל צרכיו ועניניו, להרגיש את מאויו, התפעלות רוחו, וגם את שגיונותיו ותעתועיו. כמלה אחת, דרושה טפה אחת קטנה של רוח קנאות (פאנאטיזמוס), והתכונה הזאת היתה זרה מאד לרוח קופרניקוס ובני גילו ההולכים קדימה, אשר היו מטבעם אנשים בעלי רוח שוקטה וכל תאוה לא הזיזה אותם ממקומם, ועל כן גאו ויתרוממו מאד על פני המון העם. ובהשקיפם עליו מראש הגבעה ראו בו בריות גסות, עדר פראים המשתובב ומתרוצץ בלי סדרים וחשבון, ומעלה ענני אבק, אשר אין כל תקוה למעשים רצוים ממנו. ועל כן הנה בכל אות נפשם שאפו, כי תצעד החברה קדימה ותתפתח רק על דרך השלום, ויחכו עד בוא העת המסוגלת לחליפות ותקונים. כל אלה קרו ונהיו במאה הט"ז! הן גם בימינו אלה לא בכל עת יתכן צאת התפתחות והתקדמות החברה לפעלה על דרך השלום, ומה גם בימים הקדמונים ההם, אשר רק בחרבם ובקשתם השיגו בני האדם את הדברים הראוים להם בצדק ובמשפט. והדרך הזאת איננה מסוגלת לאיש כקופרניקוס השוקט, קר הרוח וטוב המזג.

זאת ועוד סבות אחרות, אשר הניעו את קופרניקוס לפנות עורף אל הריפורמציה. בלי תפונה עלה הוא ברוחו וברחב השקפותיו על לותר ובני גילו אבות התקונים. הן הצד הדתי אשר לשאלת התקונים לא נגעה אל לבו עד מה; נפשו

ערגה תמיד רק אל מדעי חול, אל חכמת התכונה, ההנדסה ואל הספרות העתיקה. אמנם כל אלה לא הסירו מלבו את הרגש הדתי; רגשי פלא והשתוממות אל משגב חכמת אדון התבל ויוצרה מבריחים את ספרו כבריח מעבר אל עבר. אפס כי אמונתו נוסדה לא על אשיות כתבי הקודש והמסורה, כי אם על חקירות פלוסופיות, ובודאי דמתה יותר אל האחדות המוחלטת האלילית (היינו היות היוצר והיצירה עצם אחד) מאשר אל עקרי האמונה הנוצרית, יען כי כן האמינו כל בני מפלגתו ההומניסטים. לעמת זה הנה עד מהרה קבלה תורת לותר תמונה מדויקת ותאר פנים מיוחד כתאר הדת המסורה מקדם. פלגות הדעות רחבה ונסבה, ותקומנה גם כתות שונות, ותתרוצצנה ותלחמנה אשה ברעותה בחמה שפוכה ובשום נפש בכף בעד איזה באור על עיקר אחד מעיקרי הדת.

ולאחרונה הנה התכונה הדתית — ורק דתית — אשר סגלה לה התנועה הרוחנית הזאת, בשרה מראש אחרית רעה להספרות והמדעים — הקנינים החביבים והיקרים בעיני קופרניקוס מכל אשר בעולם. הכל יודעים את האיבה והבוז אשר רחש לב חסידי הפרוטסטנטים אל בתי־החזיון, אל החרשת ואל להספרות היפה. ולא זאת בלבד, כי אם גם על החכמות הלמודיות הביטו בעין מלאה זעם. כמחזה הזה נראה גם ביחסם אל קופר־ניקוס, כי כל האנשים העומדים בראש תנועת התקונים שטמו את עבודתו המדעית וירדפוה, כאשר עוד נראה בפרקים הבאים.

יהיה איך שיהיה, הנה חלילה לקופרניקוס להסתפח אל אנשים אשר הטיפו לבער את הכפירה והכחש בחרב ובדם ובמוקדי אש. סבלנות נרחבה והכיר לכל איש ואיש את זכותו: להגות ולחשוב כאשר עם לבבו ולהביע את רוחו כרצונו, — הן המדות המצוינות, אשר בהן נפלה קופרניקוס מן בעלי שתי המפלגות גם יחד. וכמוהו כן גם מרבית בני מפלגתו; הם הרחיקו ללכת קדימה הרחק מאד לפני בני דורם ועל כן אין רואה ואין שומע להם. הם קראו בשם דעות חדשות ויבשרון בקהל, ומדי דברם התחבאו במחבואם, וימסרו את דעותיהם לאחרים, למען קבוע להם מדור מיוחד בתוך החיים.

ה.

מהפכה ותקונים בחכמת התכונה.

האדם הקדמון נושא עין השמימה. קורות חכמת התכונה. שיטת בטלמיוס. חות דעת קופרניקוס על אדותה. הרעיון על דבר סבוב הארץ. התוכנים הקדמונים. שיטת קופרניקוס וספר הזהר. ימי הבינים. ימי תחית חכמת התכונה. מצב התכונה במאה הט"ו. העבודה המוטלת על קופרניקוס. השקפת בעלי דת לותר. הלעג והבוז. יחסה של הכנסיה הקתולית אל שיטתו. ספרו של קופרניקוס, הקדמתו. מכתבו אל האפיפיור ותכן הספר. שגגות קופרניקוס. הכנסיה מחרמת את ספרו. חות דעת החכמים. קרירות הרוח של בני דורו. דעת התוכנים המאוחרים. קופרניקוס בתור מיסד שיטת התכונה החדשה.

אך עבר המין האנושי את תקופת ימי ילדותו, אך נחלץ מן המצב הפראי ויחדל מהיות חית שדה הולכת על שתים, ויהי לבן אדם „נזר היצירה", חושב והוגה דעות, פוקח עין ומתבונן אל כל המעשים והחזיונות המתגלים לעיניו במקדש התולדה, — היתה תחלת מבטו לשאת עין אל השמש והירח וכל צבא השמים, המתגלים ומסתתרים לנגד עיניו, וגוללים אור מפני חושך וחושך מפני אור חליפות יום יום, ויתפלא וישתומם בתמת לב איש טבעי על הודם ויפעתם, על חסנם ומשגבם, על פליאות דרכם ונתיבתם המסודרת אשר אין לה ראשית ותכלית. התפתחות רוח האדם הלכה הלוך והתרחב, עד כי כביר מצא שכלו לבקש ולמצוא בשמים את הבנאי החושב המחוכם אשר בנה בחכמתו את הארמון הנשגב, את העולם כלו עם כל משטריו הנפלאים המשוכללים בקרבו. רגש הכרת עצמו הוליד בלבו רוח גאון, והגאון הביאהו לידי ההכרה ההיא, כי האלהים אשר בשמים שמהו למושל יחידי על הארץ ומלאה, וגם התבל כלה אשר הוא רואה לו הוא, וכל אשר נמצא בחלל העולם הם רכושו וקניניו הטבעים; רק למענו תהל השמש, רק למענו יאיר הירח ויזהירו הכוכבים, וכל אלה

לא נבראו אלא לשמשו. הדעה הגסה והפשוטה הזאת הגדילה עוד יותר את תשוקתו להכיר ולדעת את תכונת משרתיו אלה ולהתבונן אל מוצאיהם ומבואיהם. ובכן היו שפרירי שחקים המטרה הנשאה אשר אליה כוננו בני האדם את מבטם מדור דור. אז נתן האדם אל לבו לשאת עין בוחנת אל צבא השמים ולאסוף ידיעות מקוטעות על אדות ארחם ומצבם, והידיעות הבודדות האלה נחסנו ונאצרו בספר זכרונו של המין האנושי עד כי נערמו לערמה, וכל דור הולך מסר את קבץ ידיעותיו אל דור בא. ברבות הימים כאשר הרגיש האדם כי שכלו ודעתו מבוכרים במדרגה ידועה, אז נתן אל לבו להביא בחשבון מדויק את מכסת הידיעות אשר תחת ידו מכל מראית השמים וצבאיהם, לבררם, ללבנם ולערכם במערכת ידועה ולסדר מהן שיטה שלמה מסוימת בכל גבולותיה. הנה כי כן נולדה חכמת התכונה, ראשית חכמתו וראשית כח שכלו של האדם אחרי צאתו מן המצב הפראי בראשית ימי הציגו את רגלו על דרך ההתפתחות והתרבות האנושית.

בני השמים המתהלכים עלי אדמות בדמות בני אדם פראים־למחצה (halbwild), כונתנו. העם היושב בחינא, הם היו הראשונים אשר נשאו עין השמימה להתבונן אל הליכות כוכבי שחק, ובכתביהם העתיקים נרשם לזכרון לקוי החמה שקרה בשנת 2697 לפני סה"נ. הכשדים הניחו היסוד לחשבון הזמנים על פי תקופת השמש והירח; ההודים הקדמונים הגבילו את זמן תקופת כוכבי הלכת בקרוב גדול; המצרים השכילו למצוא את זמן תקופת השמש בכדי $365\frac{1}{4}$ יום, וישימוה למדה למד בה את זרם העת. 434 שנה לפני ספה"נ חשב הח' מטן ומצא כי בתקופת זמן של 19 שנים חוזרים לבוא שנית כל התקופות והלקויים כסדרם כפי שהיו בתשע עשרה השנים לפני זה, והיא תקופת הזמן הידועה בשם מחזור קטן.

החכם הראשון בחכמת התכונה אשר כדאי הוא להקרא בשם תיכן היה היפארך היוני, שחי כמאתים שנה לפני ספירת הנוצרים. הוא החל לבחון ולחקור, להשקיף ולמדוד את תנועת גרמי השמים, ויגלה חדשות. גם נסה לרקום את שיטת בנין העולם אשר השלימה בטלמוס אחריו, ויתו את התוים הראשונים

למערכת גלגלי השמים. הוא היה הראשון אשר שער כי כוכבי מרום אחוזים ומשובצים בגלגלים הסובבים על קוטרם, ובהקיף הגלגל יסב גם הכוכב התקוע בו. אמנם ההסברה הזאת גסה היא מאד, אפס כי לפי מצב החכמה אז ולפי מושגיהם ע"ד הכחות השולטים בעולם לא יכלו להמציא הסברה יותר טובה מזאת, למען באר את תנועת גרמי השמים הסובבים במעגלותם והלוים על בלימה. „אלהים יצר את האדם בצלמו, וגם בני האדם יוצרים למו אלהיהם בצלמם ובדמותם הם, איש איש לפי תכונתו והשגתו" — כה אמר אחד מפלוסופי המאה הנוכחית, ודבריו כנים מאד. אולם כשם שמתארים להם בני האדם את העצם הנשגב רק בצלמם ובדמותם, כן יתארו גם את פעולתו וכח מעשיו לפי התכנית פעולתם ומעשיהם הם. על כן לא יפלא עוד בעינינו, כי בבוא הקדמונים לחשוב מחשבות ולבאר את מערכת המכונה הגדולה אשר הקים אלהים בעולמו, לקחו להם לתכנית את מכונות התנועה העשויות בידי אדם, וימציאו להם בדמיונם גלגלים ומערכת אופנים הסובבים על צירם.

כל הידיעות וההשקפות אשר נחסנו במקצע חכמת התכונה היו לחמר בידי התוכן בטלמוס (חי במאה השניה לספה"נ), אשר יסד שיטה שלמה וערוכה לבאר את תכנית בנין העולם בכל תויו ושרטוטיו הדקים, והיא שיטת בנין העולם הידועה בשם אלמַגֶסט, אשר כאלף וארבע מאות שנה הלכו כל התוכנים לאורה. לפי שיטת בטלמוס נמצאת הארץ במרכז העולם תלויה על בלימה ושוקטת במכונה בתוך הגלגלים בתָוך. הגלגלים הראשיים הם תשעה; שבעה בעד שבעת כוכבי־הלכת והם: לבנה, כוכב, נוגה, חמה, מאדים, צדק ושבתאי. הגלגלים נטוים זה על גבי זה כמו גלדי בצלים. כל אחד מכוכבי הלכת קבוע בגלגל מיוחד אשר תנועתו העצמית היא ממערב למזרח העולם. בגלגל השמיני קבועים הכוכבים הקימים. ממעל לגלגל השמיני נמצא הגלגל היומי הסובב בכל יום ממזרח למערב ומושך אתו בסבובו את יתר הגלגלים אשר בקרבו להתנועע אתו בדרך סבובו, הפך תנועתם העצמית. באיזה מן הגלגלים הראשיים יש גלגלים קטנים הקבועים על שפתם ומתנועעים על צירם

במקים שהם קבועים, יחד עם הכוכב התקוע בהם, והם הנקראים גלגלים קבועים (Epicykel); אולם הגלגלים הראשיים נקראים גל.לים מקיפים. „הגלגלים אינם לא קלים ולא כבדים, אין להם לא עין אדום ולא עין שחור ולא שאר עינות, והם שקופים וזכים כספיר וכבדלח, וזה שאנו רואים אותם כעין התכלת, הוא למראית עין בלבד, לפי גובה האויר" (רמב"ם, יד החזקה). על פי מערכת מכונה הסדורה באופן הזה בארו לנו הקדמונים את כל נפתולי הליכות כוכבי הלכת, אשר פעם הם ממהרים ארחם ופעם מתונים במרוצתם. ויהי בכל פעם ופעם כאשר התבוננו התוכנים, כי העיון והמעשה סותרים ומכחישים זא"ז שנו כחפצם את מערכת המכונה וגלגליה, בהוסיפם כפעם בפעם מספר הגלגלים כפי המתאים אל חפץ באורם, ויהי מספר הגלגלים וגלגלי הגלגלים הולך הלוך ורב.

ולמרות כל התקונים והשנויים אשר שמו התוכנים בגלגלי מכונת העולם כפעם בפעם, נבצרה מאתם להתאים את העיון עם התנועה האמתית של צבא השמים בדיוק נמרץ. כמה לילות עמל מנה הירח להתוכנים המתחקים על שרשי תנועתו ולא יכלו להגיע אל תכונתה, ולמרות כל הגלגלים הרבים המשולבים זה בזה יחד אשר נתנו וחזרו והוסיפו לו תמיד, הכזיב הנסיון בכל עת את חשבונותיהם, עד כי באמת ובתמים המליצו חכמינו הקדמונים, באמרם „שמש ידע מבואו" אבל ירח לא ידע מבואו, יען כי ההשבתות ואי־הסדרים המתגלים בתנועותיו פורצים גדר כל חוק וחשבון.

כה הסתבכו החקירות וכה נבוכו החשבונות, עד אשר קם קיפרניקוס ויורה את תורתו החדשה, להפיך את חכמת התבונה על פיה, ותהי הרוחה לחכמת התבונה ולהשבונותיה.

הרעיון ליסד שיטה חדשה בחכמת התבונה עלה על לב קופרני־קוס עוד בימי שבתו באיטליה, כאשר הזכרנו למעלה. הוא התמרמר וישתומם על נפתולי שיטת בטלמיוס המסובבת, ועל הרכבתה המטילאה מחלקים רבים למכביר, על גלגליה המקיפים ועל הגלגלים הקטנים הקבועים בהם אשר רבו מספור, שהמציאו התוכנים רק למען תוך ופשר בין אי־הסדרים הנראים בתנועת מאורי

השמים ובין הדעה שהשתררה אז במחנה התוכנים הקדמונים, כי הכוכבים במסלותם מוכרחים להתנועע במהירות שוה ובקו עגול אמתי; מוכרחים — יען כי בהיותם בני אלים שלמים בתכלית השלמות, יאתה למו אהבת סדר, משטר נכון והרמוניה נעימה בכל צעדיהם, וחלילה להם להעצר בדרכם או לסבול רעידה, תגודה והשבתה. וברצותם להביא את הטבע בעול של תנועה פשוטה ושלמה בהחלט כפי שהשיגוה הם, נרחקו לאחרונה להסתבך בסבך שיטתם המצוינת מאד בגסותה.

נודע הוא הפתגם שיצא מפי אלפונס הקאסטילי עוד בימי הבינים: „לו שאלו עצה מפי בהוסד תבל, כי אז נערכה על פי תכנית יותר פשוטה וטובת־סדר מאשר היא כעת". וכרשם הזה בעצמו התרשם גם בלב קופרניקוס בעברו על פני שיטת התכונה הקדמונית. „דמו נא בלבבכם — אומר קופרניקוס — הנה לפניכם קבוצה שלמה של רמ"ח אברי אדם, אשר נגזרו מגויות רבות, השונות זמ"ז בקומתן ובהרכבתן; עתה לו יאמר א־ש להקים מהם גויה אחת שלמה, כי אז נגלתה לעינינו בריה משונה נפלאה, אשר לא נכרה בה גם תמונת אדם וצלמו. ובדמות בריה כזאת הופיעה לעיני גם בנין שיטת התכונה הקדמוניה. נסיתי לברר וללבן את תנועת כוכבי שחק ואפגוש אבני נגף על כל מדרך כף רגלי, אבני נגף כאלה, אשר אליהן נפצו כל הדעות והחקירות המקובלות בין התוכנים".

בימי הבינים אם גם הופיעה לפעמים רוח בקרת, הנה אך רגע התקימה ובן רגע חלפה גועה. בתקופה החשכה ההיא היתה החכמה לבוז ולנאצה. וכה נִמטמו הלבבות, עד כי גם האנשים רבי הכשרון לא חשבו מחשבות כי אם שגו בדמיונות.

אולם בימי קופרניקוס עברה רוח חדשה בארץ. האיש אשר כח שכלו רב לו לראות שקר תועה ושגגה בהדעות המשתררות בעולם עוד לא השתיק ולא הכניע בחזקה את הספקות המתרקמים בלבו, ונהפוך הוא, כי הם מעירים את רוחו להוסיף חקר.

כן קרה גם את קופרניקוס. ויהי כאשר לא נחה דעתו מן שיטת התכונה המקובלת בימיו, וישם את פניו לחקור ולהבין בספרים.

„קראתי את כל ספרי הפלוסופיה אשר השיגה ידו, כי רוחי שאפה לדעת, אולי המצא תמצא דעה יותר טובה ונכונה לבאר את תנועת גלגלי השמים. ויהי כאשר הגיתי בספרים מצאתי בספרי ציצרא, כי החכם הקדמוני ניקַטַס בשעתו חוה את דעתו, כי רק הארץ היא המתנועעת. אחרי כן קראתי גם בספרי פלוטארך, כי כזאת החליטו עוד חכמים רבים".

ובאמת כן הוא. עוד בתקופה קדמוניה החליטו חכמים רבים, כי השמש נחה ושוקטה במקומה בעוד אשר הארץ מקפת אותה במעגלה סביב, וכמו כן גם כל כוכבי הלכת. בין החכמים אשר חוו את הדעה הזאת אנחנו מוצאים: את פיתגרוס, פילאליי, ניקֶטַס, אפלטון, הירוקלידוס, אריכנרך, קְלֶוק הכשדי וסֶנֶקא. וכמו כן הזכירוה בספריהם: אריסטו, ציצרא, פלוטארך, דיוגנוס, בטלמיוס ופראקל, ועוד רבים כמוהם, וכמעט אשר היתה ידועה לכל התוכנים הקדמונים. זאת אומרת, כי אין זאת השערה בעלמא, כי אם דעה עוברת וידועה לכל בימי קדם. נפלא הדבר, כי בטלמיוס מזכיר את הדעה הזאת, והוא עובר עליה ומנתח אותה לנתחיה ברוח בקרת פרטית, ואחרי חקרו אותה מכל צדדיה, הוא עוזב מקור מים חיים לחצוב לו בארות נשברים. וכמהו הנה לא נעלמה גם מכל התוכנים הקדמונים, אשר שמו איתה להלכה. שאין מורין כן, על כן נשאר רק זכרונה בספר, מבלי שהאצילה מרוחה על חכמת התכונה עד מה; והיתרון נתן אז לשיטת בטלמיוס, המלמדת כי הארץ תלויה ושוקטת במרכז העולם.

חכמי יון העלו את התכונה למדרגת חכמה ערוכה וסדורה בכל. הם הכירו את כדוריות הארץ, ויבארו את כל המעקשים ואי־הסדרים אשר בתנועת כוכבי הלכת ע"י מערכת גלגלים ראשיים וגלגלים שניים, עד כי בעזרתם יכלו להגיד מראש את מצב השמש הירח והכוכבים בכל עת ועת. ובכל זאת לא יכלו להנצל מן השגגה אשר התנחלה בקרב בני האדם מראשית הימים, כי הארץ שוקטת במנוחתה והיא נמצאת במרכז העולם.

גם בספר הזוהר נזכרה הדעה החדשה הזאת מפורשת באר היטב, כי הארץ סובבת על צירה יום יום ומקפת את השמש

במסלולה השנתי, וכדרכו הוא דורש על המחזה הזה תלי תלין רזי דרזין. והנה אם גם לא נואל ליחס את הספר הזה לר' שמעון בן יוחאי כפי אשר האמינו כל חכמי מסתרי הקבלה, ואם גם נצא בעקבות המבקרים החדשים המוכיחים לדעת כי ספר הזהר חֻבר ע"י ר' משה דיליאון בשנת 1306 לספה"נ, הנה לא נוכל להבליג על רוחנו ולבלי התפלא על הדבר, איזו רוח עברה על המחבר שחי בראשית המאה הי"ד להעלות על שפתיו דעה עתיקה הנשכחה זה יותר מאלף שנים? כאשר נודע לנו, הנה בימי מחבר ספר הזוהר היתה הדעה על דבר סבוב הארץ זנוחה ושכוחה, עד כי גם המלומדים הנוצרים לא ידעוה. הננו מוכרחים להודות, כי המחבר הזה ידע היטב את כל מקצעות ספרות הפלוסופיה המזרחית העתיקה, ועל כן מצא את לבבו לאסוף אל ספרו ערב־רב של מחקרי הפלוסופים הקדמונים, את דעות האפלטונים החדשים, מחקרי פלוסופית אריסטו, מסתרי רזי הפיתגוריים, וגם סודות הגנוסטיים עם כל השקפותיהם ולמודיהם הנוטים כלפי הדת הנוצרית. וכל אלה שזורים בתעלומות האגדה העברית ומרוקמים על רפידת דת משה. ידוע ידענו כי המחבר הזה אחז בידו שתי קצוות כאחת, נשגב ושפל יחד, שירה נשגבה ועדינה בלולה ברעיונות היותר נלוזים ונפתלים, מחשבה פלוסופית זכה משולבת עם אמונה טפלה, רק למען יפות ע"י המזיגה המוזרה הזאת את קסם הוד התעלומה השפוך על פני רזי תורתו. ואיש כזה לא נמנע מקחת חמר לפליאות מסתריו מכל הבא בידו, ובמצאו את הדעה על דבר סבוב הארץ בספרי היונים הקדמונים, דעה דחויה מאת כל התוכנים מקדם, מהר ויאספה אליו לשית נוספות על תעלומותיו. אולם יהיה איך שיהיה, הנה נעים לנו לראות, כי חכמי ישראל, — ואם גם אלה אשר שגו לתור אחרי מסתרי עולם האצילות, — לא זרה רוחם לכל דעה למודית אשר יסודתה בחכמות השמושיות. גם פה נראה את החזיון המצוי להגלות תמיד בגבול ספרות ישראל, כי היא מוצצת אל תוכה את הדעות הלמודיות המרחפות בעולם המדעים, לרקוח מהן מרקחת על מחבת דתית.

והדעה הזאת, אשר כרוח נבואה נזרקה בפי אריסטרך ופילו־

טרך נשכחה כליל בתקופת ימי הבינים, כאשר נשכחה או כמעט גם חכמת התכונה בכללה.

אוגוסטינוס הקדוש מרהיב עוז להכזיב את כדוריות הארץ, ושמילא אין כל מקום לבני אדם יושבים על מחצית הכדור השניה (Antipoden), וראיה לדבר, כי העמים ההם לא נזכרו בכתוב עמים בכתבי הקודש.

כן התנפל הסופר לֶקטנציא בקצפו על התוכנים, להכחיש את חכמתם מעקרה. „אך חלום שוא חלמו להם התוכנים, כי רב כח שכלם לגלות ע"פ השערה ועיון את נסבת כל חזיוני הטבע: למצוא את מדת גדל השמש, ואם עולה היא בגדלה על כדור הארץ? אם הירח הוא כדורי ואם חצי־כדור תמונתו? האם תקועים ואחוזים הם הכוכבים בשפרירי שחקים, או כי הם מתנוֹעעים בהיותם תלוים על בלימה? כמה היא מדת קוטר הארץ, ועל מה אדניה הטבעו? כל אלה הם עזות נמרצה, הדומה בעיני לעזות אנשים אשר יאמרו להאר את מוצאי ומבואי עיר רחוקה, אשר עיניהם לא ראוה ורק את שמעה שמעו. אולת היא להתכנס בחקרי ענינים כאלה העלולים להתברות על נקלה. אולם המהבילים האלה בוטחים על שקריהם, מאפס איש, אשר רגליו דרכו במקומות ההם שהם מתפלפלים על אדותם, להכזיב את דבריהם".

ובכן נשכחה חכמת התכונה העתיקה, באשמת בני אירופה אשר בעטו בהנחלה הרוחנית הטובה אשר הנחילו להם החכמים הקדמונים. ויען כי נבצרה מאת האדם לחסר את נפשו מאיזה דמיון וציור ע"ד בנין העולם אשר הוא עצם אחד מעצמיו, לכן המציאו המהבילים בימי הבינים שיטה מחוכמה בחכמת התכונה, מבלי להצטרך לחשבונות ההנדסה, להשקפות, בחינות ומסות. תמונת הארץ, לפי דעת קאזמי אינדקפלֶוטי הוא שטח ארוך מוקף מכל עבריו קיר ישר וכפה עגולה תכבנו מלמעלה. החתה יתנועעו כל כוכבי הלכת, המקיפים בדרכם סביב הר גדול רם ונשא, אשר מקומו בצפון הארץ, והיה בהסתר השמש בעברו השני של ההר והיה לילה וחשכת אפלה.

וחכמת התכונה שבה להתחיה רק הודות לחכמי הערביאים

אשר בעקבותיהם יצאו גם בני אירופה. עליהם נספחו גם חכמי היהודים ויעזרו על ידם לשאת על שכמם את ארמון החכמה ולהעתיקו מקדמת אזיה אל אירופה המערבית, ויגדילוה ויאדירוה בכשרון תבונתם להיות לה שארית בימי חשכת הבינים. וכל אלה יחד העשירו את החכמה בחקירות ובהגליות חדשות רבות, הנוגעות רק אל איזה צדדים ממנה. בימי קופרניקוס כבר הוקמה שיטת בטלמיוס והתכונן על תלה; אפס כי בעת ובעונה אחת החלה גם להתרקם דעה חדשה, כי השמש נמצאת במרכז העולם. השקפת אריסטרך היתה ידועה גם לאיזה חכמים בימי הבינים כמו אקוינט פורבך ירגיומנטני, רק כי נחשבה בעיניהם כרעיון חסר טעם ולא שמו אליה לב, זולתי הקרדינל קווא (חי במאה הט"ו) אשר פרש את כנפיו עליה ויהי לה למגן.

והתלונה על שיטת התכונה הישנה רבתה במחנה ההוכנים גם לפני קופרניקוס. החכמים פורבך, פרקסטר ועוד רבים כמוהם כבר נסו להחליפה לשנותה ולהקן בה תקונים, בקחתם להם למופת את חקירות אריסטו ואפלטון ויתר חכמי יון עמודי החכמה בימי קדם. אפס כי אין את חפצנו לבאר את שיטותיהם המהודשות והמתוקנות, אשר לא יצאו מכלל גסות גם אחרי ההתקנן והתהדשן.

אך איש לא העלה את הרעיון על לבו לפנות אל דעת הפיתגוריים העזובה והנשכחה. הדעות המקובלות מקדם הכבידו את עולן עליהם מאד, ועל כן לא הרהיב איש את לבו לסתור את היסודות העקריים שעליהם התכוננה התכונה הקדמוניה ולחדש את בנינה. הננו רואים אצלם רק תלונה כהה מוקפת צללים, רוח שואפת להחלץ מן סבך הסתירות, אשר העמיקו את שרשיהן בשיטת מלמודיהם, מבלי עשות תושיה, והתעוררות רוח קודחת בחומה, אשר הביאתם להמציא למודים מסובכים מלאים דמיונות שוא. וכפי הרגיל להיות תמיד, הנה מצב כזה מקרים לבוא לפני העת שבו יופיע איש בעל שכל כביר ונאור, אשר עוז בלבבו לפנות עורף אל הדעות המסורות, נחלת ימי קדם, ואשר די יכלת אתו להאציל מאור תבונתו הנשגבה על השאיה והחשכה שבתוך ערמת הידיעות המאוספות מלפנים ולתת להן תמונה חדשה. ועבודה כזאת העמים קופרניקוס על שכמו.

הננו לוקחים לנו הרשיון לשאול: מה נחל קופרניקוס מאת התוכנים ההולכים לפניו, ומה הן החדשות אשר הרה והגה רוחו בשיטתו החדשה אשר יסד?

מאת ההולכים לפניו קבל קופרניקוס את הרעיון כי השמש שוקטה ונחה וכי הארץ מתנועעת, דעה ערומה וחשופה בלי כל אות ומופת לאשרה ולקימה; דעה אשר מוצאה מימי קדם, ואשר נשכחה מני אנוש בימי הבינים, ותשב ותעל על שפת איזה חכמים בימי התחיה וגם אז נשארה מחוץ לגבול שדמת החכמה, ותעמד על עמדה מבלי להסחף עם זרם המדעים ומבלי להתפתח אתם יחד. הוא קבל מאת הקודמים לפניו פרשת המון חזיונות ומראות שמים, והשקפות רבות שערכו התוכנים היונים, הערביאים והאירופים, אותם ואת באוריהם, כפי אשר בארו אותם מנקודת הראות של שיטת בטלמיוס; גם נחל מאת מפלגת ההומניסטים רוח בקרת נמרצה ונטיה לשפק וערעור, אשר חזקה ואמצה את לבבו לעשות הדשות ולתקן תקונים כפי אשר הורהו הרעיון העולה על לבו.

ובכן אפוא מה נשאר לו לעשות עוד? רק לברר וללבן את המעשים והחזיונות שנמסרו לו, ולבארם מנקודת הראות של דעה קדמוניה הנשכחה ועזובה זה כמה, ולהוציא את אבני הבסים שתחת בנין חכמת התכונה ולדמירן באחרות יותר רצויות וחזקות מהן, או אם נאמר בסגנון יותר רצוי — ליסד שיטה חדשה.

הנחתו החדשה כי הארץ מתנועעת הטילה על קופרניקוס עבודה רבה: אז נטל עליו לסתור במופתים נכונים את השערת התוכנים הקדמונים, לשום תכנית חדשה לבנין העולם, להוכיח לדעת כי כל החזיונות והמראות הנראים בצבא המרום ותוצאות ההשקפות שנערכו עד היום מתאימים באמת עם שיטתו החדשה, ולהגביל על פיה את תנועת הכוכבים על פי חשבון הנדסי. ארבעים שנה עסק בעבודתו הזאת, וייטיב וישכלל ויתקן בלי חשך את ספרו אשר כתב על ארותיה.

העיקר בעבודתו היו חשבונות ההנדסה, בעוד אשר ההשקפות

הנסיוניות שערך הוא על מהלך כוכבי השמים היו אך מעטות, וגם נעשו על ידי כלי מחוה פשוטים מאד ככלים אשר השתמשו בהם בימי קדם. קופרניקוס מזכיר בספרו את השקפותיו אשר ערך על לקויי הלבנה בשנות 1500, 1511, 1522, 1523, על מאדים בשנות 1512, 1518, 1523, על נוגה בשנת 1529, על שבתאי בשנות 1514, 1520, 1527, ועל צדק בשנות 1520, 1526, 1529. כמו כן ערך את השקפותיו על הכוכבים הקימים, למען השוות את מצבם בימיו עם מצבם שהיו למו בימי בטלמיוס, בחפצו להוכיח מזה את נטית חגורת המזלות ואת התנועה המדומה של גלגלי השמים.

בתחום ההשקפות האלה צמצם קופרניקוס את פעולתו בתור תוכן מעשי, וגם זאת עשה לא למען גלות חדשות בצבא המרום, כי אם בכדי למתוח קו בקרת על הנחותיו החדשות ולדעת אם צדקו משפטיו. הוא לא שאף להרחיב את גבולות הבנין הישן, ונהפוך הוא, כי חפץ לקרקר את קירותיו ולקומם בנין חדש מחומרי מפלתו.

ואם כי היה קופרניקוס נזהר מאד מהביע את רוחו, בכל זאת יצא שמע שיטתו החדשה על פני הארץ, ויחדור גם במקצעות כאלה אשר אין דבר החכמה מגיעים שמה. קופרניקוס לא דאג מעודו לכבודו למען הקרא תנובת חכמתו על שמו, ועל כן לא הסתיר את המצאותיו מבני גילו. רעיו וידידיו כּדַנטיסק, גיזה וקָרוין אשר ההרועעו עם התוכן הגדול ואשר שיטתו החדשה נגעה אל לבם, הם ידעו את השקפותיו, ועל ידם ההפרסמו בתוך הקהל.

ובהודע מחשבת קופרניקוס בקרב העם רבו המערערים עליו, וגם שחוק ולעג ומהתלות סביב שתו עליו. ראשי הכנסיה הלותרנית היו הראשונים אשר ההמרמרו ויצאו לריב עליו.

„השמועה הגיעה — כן כתב לותר — כי קם אצטגנין חדש אשר הוכח יוכיח לדעת כי הארץ היא המתנועעת, בעוד אשר השמש, הירח וגלגלי שחקים שוקטים ועומדים בלי־נוע; כאלו גם פה יופיע המחזה המדומה אשר יחזו הנוסעים בעגלה או באניה על פני הים, כי הארמה, ההרים ועצי היער חולפים

ועוברים לפניהם, ולבבם ידמה כי הם נחים ושוקטים במקומם. בעת הנה כל החפץ לעשות לו שם בארץ בתור חכם וחוקר יברה מלבו דעות חדשות מוזרות שלא שערון עד כה. כן הוא דרך הכסיל הזה השואף להפוך את קערת בנין העולם על פיה".

גם החכם מֶלַנכטן, אשר עלה על לוהר במדרגת השכלתו, חכמתו ורוחב השקפותיו, גם הוא לא יכל לשאת ברוח סבלנות את הורת קופרניקוס, עד כי כהה מאור שכלו להביע דברי בערות וסכלות:

„עינינו הרואות, כי צבא השמים יסבו בלכתם סביב הארץ במשך זמן כ"ד שעות. ובכל זאת הנה ימצאו בקרבנו אנשים, אשר משאפם לחדשות או מחפצם לעשות להם שם בחכמתם, הם מהאמצים להוכיח כי הארץ מתנועעת". וממצב הנחתו זאת הוא הולך וסותר את דעת קופרניקוס על יסוד ראיות לקוחות מכתבי הקדש.

ומלנכטן האיש אשר שמו היה מהולל בפי בני דורו עד להקרא בשם „המורה לכל עמי אשכנז", האיש אשר יצא לריב בעד חופש ההגיון, לא בוש להלשין באזני שרי שלטון הארץ למען יכניעו את קשי ערפו של „ההוכן האוילי האוכף על הארץ לנוע ועוצר את השמש במרוצתה".

כמו כן העירו דעות קופרניקוס שחוק ולעג למדי גם בקרב המון העָם. בעת ההיא ההנשאה ספרות ההתולים והתפתח מאד בארץ אשכנז, וביחוד בערי ברית הַנזה אשר רב אז עושר יושביהן מאד. בכל ימי מועד וחג הציגו על במת המשחקים מחזות שחוק ושעשועים, אשר מחבריהם לקחו להכן ענינים את דרכי הליכות בני דורם, את ארחות הכהנים הקתולים, חיי הנזירים, אגרות הסליחה לכפר כל פשע אשר היו אז למרכלת בידי הכהנים, ודברי הריבות אשר בין לותר והאפיפיור; לא היה דבר אשר לא עבר תחת שבט לעגם השנון. ויהי גם התוכן קופרניקוס מטרה לחצי מהתלותם. בשנת 1531 התענגו יושבי אֶלבינגן לראות במחזה שעשועים אשר מחברו לקח לו להכן החזיון את השקפות קופרניקוס וישימן לשנינה וללעג. לדאבון לבנו לא הגיעה המחברת הזאת לידינו, כי אבדה ברבות הימים. אך שיטת קופרניקוס

עודנה עומדת, גם תעמוד לנצח להאיר בקרני אורה את אופק המדעים. אחד מזבובי המות שרק בקול לעגו ויזמזם ויעופף אל מול פני מנורת האור; הזבוב הלך בדרך כל הזבובים שחלפו ואינם, והמנורה עדנה מאירה באבוקת אורה הגדול ההודר מן העולם ועד העולם.

ובעוד אשר מעבר מזה היתה שיטת קופרניקוס ללעג ולקלס, הנה מעבר מזה הצהילו אליה פנים ויקבלוה בששון לב. רבים ממשכילי הדור ההוא והכמיו, וביניהם גם כהנים גדולים עמודי הכנסיה הקתולית, באו אתו במרוץ אגרות על דבר שיטתו החדשה אשר לבבה אותם, ומהם גם אשר נסעו לשחר את פניו ולהודע מפיו את פרשת דעותיו בחכמת התכונה.

והשמועה על אדות שיטת קופרניקוס נפוצה בארץ ותגיע גם עד כס האב הקדוש ברומא, קלמנם השביעי. על פי בקשתו נקרא בשנת 1533 הקרדינאל וידמנששטדט היודע ומבין בתורת קופרניקוס לשאת מדברותיו על דבר יסוד השיטה החדשה בגן אשר על יד הוַטיקן לפני האפיפיור והקרדינלים.

בשנת 1536 פנה אליו הקרדינל שֶׁנבֶּרג באגרת מלאה רחשי כבוד ויקר. שם רומם תחת לשונו את רוב חכמת קופר־ניקוס ואת יקרת ערך שיטתו שהגיעה אליו על פי השמועה. יחד עם זה חלה את פניו להריץ אליו העתקה ממחברתו הקטנה אשר חבר על דבר תנועת הכוכבים אשר נפוצה בקהל בכתב־יד.

הנה לפנינו שלשלת ארוכה של מקרים ומעשים אשר אותותם לא יִכָּברו, והם עומדים ומכריזים כי תולדות התכונה החדשה היתה הורתה ולידתה וגם ראשית חנוכה בקדושה בידי כהני הדת: אביה מחוללה — כומר קתולי, מקבליה הראשונים — כל נסיכי הכנסיה, בישופים, קרדינלים, וגם האב הקדוש בעצמו. המחזה הזה מתאר לפנינו את תכונת התקופה הסוערה המעלפת בצעיף עננה, היא תקופת תחית המדעים. רוח שפק וערעור פרצה את גדרי אשיות ימי הבינים ותקרקר את כל קירות החיץ, וגם בללה את כל המפלגות ותערבבן יחד. רוח החופש התגנב לבוא תחת מעיל הקודש אשר לבש האפיפיור,

תחת כנפי הלבשת הקרדינלים, וכה אצל מרוחו עליהם, עד כי כמעט שכחו הכמרים את תעודתם שנועדה להם בעצם וראשונה: לכבוש את הדעת ולבער אחרי כל מחשבה זכה ובהירה. רק בתקופת השנים שאחריה, בימי ברונא, גליליי וקֶפלר שבה רוח בני המפלגות אליהם, ויתעוררו להתיצב איש איש תחת דגל מפלגתו, — ורק אז זכרה כנסית הדת את תעודתה...

השיטה החדשה אשר יסד קיפרניקוס היא פשוטה מאד. השמש הגדולה בכמותה פי 600 מכל כוכבי הלכת המקיפים אותה כלם יחד, היא עומדת בתוך. גדלה הוא בכדי 187,000 פרסאות. התוכנים האחרונים מצאו כי היא סובבת על קיטרה בזמן 25 יום.

הכוכב הראשון מכוכבי הלכת הוא „כוכב" הרחוק מן השמש בכדי $6\frac{1}{4}$ מיליון פרסאות. קוטרו הוא 644 פרסאות, והוא מקיף את השמש בזמן 88 יום עם 23 שעות.

הכוכב השני הוא „נוגה" הרחוק מן השמש $14\frac{1}{2}$ מיליון פרסאות. זמן היקפו את השמש הוא 224 יום עם 16 שעות.

הכוכב השלישי הוא כדור ארצנו הרחוק מן השמש $20\frac{1}{2}$ מיליון פרסאות. רוחב קיטרו 1718 פרסאות. זמן היקפו $365\frac{1}{4}$ ימים. הירח מקיף את הארץ בזמן $27\frac{1}{3}$ יום. מרחקו מן הארץ בכדי 51 אלפים פרסאות במדה בינונית, וקוטרו 468 פרסא.

הרביעי — „מאדים". הוא מקיף את השמש בזמן 687 ימים. מרחקו מן השמש 30 מיליון פרסאות, וסובב על קוטרו בזמן 24 יום.

החמישי — „צדק". זמן היקפו את השמש הוא 11 שנים 314 ימים עם 20 שעות. מרחקו מן השמש בכדי 104 מיליון פרסא, קוטרו 19,000 פרסא, וסובב על קוטרו בזמן 9 שעות עם 35 רגעים. מעבהו הוא בכדי $\frac{1}{4}$ ממעבה הארץ והוא דומה אל מעבה המים. כפי הנראה הנהו עוד במצב הנוזלי. ארבעה ירחים מלוים אותו במסלולו ומקיפים אותו סביב.

הירח הראשון: מרחקו מן הכוכב 58,294 פרסאות, קיטרו

509 פרסאות, זמן היקפו 1 שעה עם 18 רגעים.

הירח השני: מרחקו מן הכוכב 92,807 פרסאות, קוטרו 457 פרסאות, זמן היקפו 3 שעות 13 רגעים.

הירח השלישי: מרחקו מן הכוכב 148,078 פרסאות, קוטרו 746 פרסאות, זמן היקפו 7 שעות 3 רגעים.

הירח הרביִעי: מרחקו מן הכוכב 260,450 פרסאות, קוטרו 639 פרסאות, זמן היקפו 16 שעות 16 רגעים.

לו נמצאו בני אדם שוכנים על הכוכב „צדק" כי אז ראו במשך זמן התקופה אחת שהכוכב מקיף את השמש בכדי 4400 לקויי לבנה, וכן יהיה גם מספר לקויי החמה.

הששי — „ש ב ת א י". מרחקו בכדי 191 מיליון פרסא מן השמש. תקופתו סביב השמש היא בזמן 29 שנים 166 יום עם 23 שעות. רוחב קוטרו 14500 פרסאות וסובב על צירו בזמן 10 שעות. 8 ירחים לו. זולת זאת הנהו מוקף חמש טבעות זו על גבי זו. הטבעת הפנימית מרוחקת מפני הכוכב 4100 פרסאות. הקוטר של הטבעת החיצונית 19,000 פרסאות, רוחב הטבעות הוא מן 3,300 עד 3,700 פרסאות, עָבְין כעשרים פרסאות.

עוד שני כוכבים מקיפים סביב השמש אשר לא נודעו לקופרניקוס ונתגלו על ידי התוכנים הבאים אחריו. בשנת 1781 גלה התוכן הֶרשֶׁל את הכוכב אוּרַנוּס המקיף את השמש בזמן 84 שנה, ומרחקו מן השמש בכדי 384 מיליון פרסאות. רוחב קוטרו הוא 7250 פרסא. ארבעה ירחים מקיפים אותו סביב בזמן 2, 4, 8, 13½ ימים. בשנת 1846 חשב התוכן הצרפתי לֶבֶריֶר ומצא את הכוכב נֶפטון המקיף את השמש בזמן 164 שנים 285 יום. מרחקו מן השמש 600 מיליון פרסאות, רוחב קוטרו 8,000 פרסאות. ירח אחד לו המקיף אותו בזמן 5 ימים 21 שעות ומרוחק ממנו בכדי 104,000 פרסאות. והוא הקיצוני במערכת כוכבי הלכת הסוֹבבים את השמש.

מלבד כוכבי הלכת המנויים פה הסובבים את השמש במסלוליהם הקצובים וקבועים לעד, נמצאים עוד כוכבים רבים ושונים הסובבים את השמש במסלולים בלתי קבועים והם כוכבי־

השבט (קאמעטען), אשר אין מספר לגדודיהם. גם הכוכבים הנופלים המזהירים לעינינו וחולפים כרגע, גם הם הנם גופים טבעים קטנים המקיפים את השמש במסלולים קצובים. בין הכוכבים מאדים וצדק נמצאת קבוצת כוכבים קטנים עד כדי 160 במספר המקיפים את השמש במסלולים קבועים. גדלם הוא מן 2 עד 6 פרסאות. לפי השערת התוכנים הם שרידי כוכב אחד קדמוני אשר התפוצץ לרסיסים על ידי איזו סבה טבעית שלא נודע שחרה. אלה הם התוים היסודיים המסמנים את פני מערכת השמש אשר לנו, אשר גם הארץ היא חוליה אחת מחוליותיה.

לא חזון יקר היא לראות אנשים קטני ערך נצמדים אל אנשי השם לעזור על ידם ולהיות לנושאי דעותיהם; ובתתם כבוד לבחירם אשר דבקו בו יתנו את כבוד שם תהלתו על כל מדרך כף רגל, יפיצו את כל מבטא שפתיו בקרב העם, יבארו את דעותיו בסגנון קל ופשוט לתת להן מהלכים בקרב ההמון. לפעמים אמנם מטרת מעשיהם אלה לאחוז בכנפי אנשי השם למען העפיל אתם יחד אל מרום פסגת הכבוד ולעשות להם שם עולם; אולם במרבית המקרים הם עושים את מעשיהם באמת ובתמים מבלי לתור אחרי כל תועלת לנפשם. כן הלך אֶקרמן אחרי גתה, פרויאֶנשטדט אחרי שפנהויאֶר, ורבים כמיהם.

כן גם נצמד התוכן היטנברגי גאורג רֶטיק אל קופרניקוס ויהי ראש מעריציו ומקדישי שמו. רטיק שמע את דבר השיטה החדשה אשר יצר קופרניקוס ויתענין בה מאד. נחוץ להעיר, כי רעי קופרניקוס הפצירו בו לבאר את מיסדות שיטתו בכתב, והוא נעתר להם ויכתוב מחברת קטנה בעלת עלים אחדים הנקובה בשם „באור קופרניקוס על אדות תנועת כוכבי הלכת", וממנה נפוצו העתקות רבות בקרב העם (המחברת הזאת נחפשה בשנת 1878 ונמצאת בבית עקד הספרים בחצר המלך בוינה). יתכן, כי העתקה אחת מן המחברת הזאת הגיעה לידי רטיק ותקח את לבו עד כי בשנת 1539 נסע פרויאֶנבורגה להתודע אל קופרניקוס פנים אל פנים ולקחת תורה מפיו. אותות הרשם העז אשר פעלה תבונת

קופרניקוס ודעת שיטתו החדשה על לב רטיק נכרים היטב ממכתבו אשר הריץ לידידו המהנדס הנירנברגי שנר, ואלה דבריו:

„ראשית דבר הנני מוצא את עצמי מחויב להעיר, כי האיש אשר אני מבקש תורה מפיו איננו נופל בערכו מן התוכן רֶגיומנטני, כן בכל מקצעות הדעת וכן בחכמת התכונה. אנכי מצדי הנני נכון לדמותו יותר אל בטלמיוס, לא מאשר בעיני עולה ערך בטלמיוס על רגיומנטני, רק מאשר כי מורי זה השכיל לבנות בנין חדש בחכמת התכונה כבטלמיוס בשעתו, בעת אשר רגיומנטני, לדאבון לבנו, נפרד מעל החיים בטרם עוד הספיקה לו עתו לירות אבן הפנה לשטת לקחו. האלהים הפקיד בידי קופרניקוס את שרביט מלוכת השמים אשר לחכמת התכונה, וימצא אותו נכון לפניו לבאר על ידו את החכמה הזאת, להגדילה ולהאדירה"... אחרי כן מבאר רטיק במכתבו את יסודות השיטה החדשה בקצור נמרץ.

ורטיק וגיזה, שני אלה יחד הכניעו לאחרונה את קשי ערפו של קופרניקוס, אשר מאן עד כה להדפיס את ספרו הגדול, לבאר את שיטתו החדשה. בתחלה חשב קופרניקוס להדפיס רק את לוחות מסלולי כוכבי הלכת וחשבונות מהלכיהם, מבלי להזכיר דבר על אדות עקרי העיון שעליו נוסדה שיטתו. „התוכן דל־הכשרון — כן אמר — הוא רק ישתמש בלוחותי, אולם האיש אשר חננו אלהים דעת, הוא יבין דבר מתוך דבר, למצוא את התורה החדשה שעליה נוסדו לוחותי". אך לאחרונה גמר אמר להדפיס את ספרו בשלמות, וימסרהו לידי גיזה, והוא מסרהו לידי רטיק, אשר מהר לנסוע נירנברגה למען הדפיסהו שם. ורטיק בחר את עיר נירנברג למקום הדפוס, לא במקרה, כי אם בכונה, יען כי בנירנברג פרחו אז המדעים וביחוד מצאה שם קן לה חכמת ההנדסה. גם האזרחים הנירנברגים התחרו עם ההרצוגים האיטלקים ברוח נדיבות לתמוך בכספם בידי החכמים ולהיות מעוז לחכמה ולמדעים. ויהי כאשר נאלץ רטיק לשוב ויטנברגה וימסור את ההדפסה בידי רעהו המהנדס אזיאנדר, וזה האחרון התעמר בספרו של קופרניקוס לעשות בו כרצונו. הדפסת הספר הביאה במבוכה את אזיאנדר, אשר מלבד היותו

מתנגדם היה גם חכם מלומד בספרי הדת, תלמיד מובהק ללותר ולמֶלַנכטן, וכאשר הזכרנו למעלה ראו אנשי הכנסיה הלותרית בשיטת קופרניקוס כעין כחש וכפירה בספרי הקדש. וימלך לב אזיאנדר עליו להחלץ ממבוכתו, ויכתוב הקדמה לספרו של קופרניקוס. שם התאמץ להרגיע את רוח אוהבי הנושנות, באמרו כי ההשקפות המבוארות בספר הזה הן רק השערות על דרך משל, ורק כדי להקל את מעשי החשבונות העמוקים. הן כה הוא דרך כל ספרי החכמה: „החכמה איננה דורשת מידינו כי ההשערה שהונחה כדי לבאר איזה ענין תהי אמת ודאית, אף גם לא דמות ודמיון לדבר אמת, די רק כי תעזור לנו להמציא חשבון נכון אמתי“.

את ההקדמה הזאת, אשר מרך לב וחנף מבצבצים מבין טוריה, כתב אזיאנדר מבלי לחתום את שמו עליה, ועל כן הנה בשגגה יחסו את הדברים להמחבר בעצמו. עוד טרם נדפס הספר פנה אזיאנדר אל קופרניקוס במכתב ויבקשהו לתת לו הרשיון לכתוב איזה התנצלות בעד דעות הכפירה, אך קופרניקוס הניאו מעשות כזאת. קופרניקוס בעצמו לא ידע כל מרך לב, למען יתנצל בעד דעותיו. הוא מבאר בספרו את כל דעותיו בסגנון פשוט, ברוח עוז ובדברים ברורים, ומגיש אותן לפני קוראיו בתור אמת ודאית בלי כל ערמה ועקמימות המבטאים. בצדק יתחשב קופרניקוס אל מפלגת האנשים ההם, אשר גם בהיותם רכים כדונג ובעלי רוח נכנעה, הנה בכל עת אשר הענין הקרוב מאד אל לבם דורש זאת מידם חזק ואמיץ לבם, והם מתעודדים פתאם באמץ רוח, אשר כמהו לא נראה גם אצל האנשים כבירי הלב ובעלי רוח נלהבה. הוא יכל להתאפק עת רבה מהדפים את ספרו, אבל הנה אחת גמר אמר להפיצו בקהל, ואז הוא מביע את כל אשר הגה והרה רוחו בהתגלות לב ובלי כל מרך. ההקדמה אשר כתב אזיאנדר על ספר קופרניקוס, היא כיבלת על תאר פנים נחמדים למראה. הספר נשלם בבית הדפוס רק אחרי מות קופרניקוס, ואז יצאו גיזה ורעיו להתעבר על ריב רבם, ויכתבו מררות לרטיק על חמס ההקדמה הנספחה אשר הטילה כתם על פני הספר.

אחרי ההקדמה הנזכרת יבא מכתב הקרדינל שנברג, ואחריו נדפסה אגרת קופרניקוס אל האפיפיור פאול השלישי, אשר לכבודו הקדיש את ספרו זה:

„אבי! אבי! גאון הדת וקדושה! אכן ידעתי כי המצא ימצאו בקרבנו אנשים אשר יחשבו את תורתי בדבר תנועת הארץ לרעה עקלקלה ונפתלה. ואם אמנם לא נעלם ממני, כי רחקה מאד דעת הפלוסופים מדעת המון העם, באשר כי הראשונים כל מטרתם וחפצם להור רק אחרי האמת המוחלטת, בכל זאת הנה בהעלותי על לבי, עד כמה מן הסכלות ושגיון הדעת יביטו יראו האנשים המעריצים והמקדישים את כל הדעות המקוימות ועומדות מימים קדמונים, עד כי לדעתם אין להרהר אחריהן ולהסתפק באמתותן, אז החל רוח ספק לנקר את מוחי: האם מוטלת עלי החובה להפיץ את השקפותי בקהל רב, או כי אצא בעקבות תלמידי פיתגורוס אשר חוק שמו להם לבלי הביע את רזי חכמתם בכתב, כי אם מסרו אותם פה אל פה אל רעיהם התמימים בדעה אתם. לפי דעתי, הנה אך משפט מעוקל הוא שיצא מלפני איזה חכמים, לחשוב כי רק מצרות עין ומחפץ נמרץ כי תהי החכמה לסגולה רק להם לבדם, על כן הסתירוה מעיני העם. רק זאת היתה מגמת חפצם, לבל תהיינה ההמצאות הנשגבות, פרי העמל הרב וחריצות הרוח של אנשי השם, לשחוק ולקלס בעיני האנשים ההם, הנרפים והעצלים לחקור ולהגות בחכמה, אשר איננה מביאה בצע כסף לבעליה; ולבל יתעללו בהן גם האנשים ההם, אשר אם גם לבם פונה אל תורת הפלוסופיה המרוממת, — אם מאות נפשם לחקות את מעשי החכמים, או כי אנשים אחרים עוררו את לבבם אל הענין הזה, — בכל זאת בהיות כשרונות רוחם מוגבלים ומצומצמים מאד, על כן נוכל לדמות את מצבם בקרב החכמים אל מצב הדבורים־המשרתות בקרב עדת הדבורים" א).

א) אחרי ההשקפה הזאת נגררו גם חכמי התלמוד הקדמונים, ורק מנקודת הראות הזאת הננו מבינים היטב את מאמרם: „דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב". בימים הקדמונים ההם, אשר דעות חכמי יון

ומדי דברו זאת הוא מודיע כי רק אחרי אשר הפצירו בו רעיו החכמים המלומדים נעתר להדפיס את ספרו להועלת כל דורשי חכמת ההנדסה והתכונה, ומוסיף לאמר:

„הסבה אשר הניעתני לחבר שיטה חדשה על דבר תנועת גרמי השמים יסודתה רק בפלגות הדעות אשר קמה בין המהנדסים בהשאלה המרעית הזאת. ראשית, הנה לא ימצאו ההוכנים את ידיהם ורגליהם בבואם לחשוב את מהלך השמש והירח, עד כי נבצרה מהם להגביל ע"י השקפה מוחשית את זמן הסבוב השנתי של השמש בדיוק. וכמו כן הנה נפלגים תמיד התוכנים בדעותיהם, כן בדבר התורה העיונית אשר על ידה תתבאר התנועה הגלויה של כוכבי הלכת, וכן בדבר המופתים שעליהם נוסדו אשיות שיטתם".

„היתכן היות כדבר הזה, לו הטבעה שיטתם על יסודות אמתים חזקים? אדמה, כי לו היתה השערתם אמתית, כי עתה היו גם התולדות המסתעפות ממנה כולן ישרות ונכונות".

„המחזה הוא מדאיב לב ונפש! הנני רואה כי בעת אשר ענינים רבים, אשר בערכם הם נופלים מאד מחכמת התכונה, כבר נחקרו בדיוק, הנה בנין העולם, אשר הקים למעננו הבנאי המחוכם כליל־השלמות האל הטוב והמטיב, עוד לא זכה עד כה להיות מבואר כל צרכו לנכון".

„על יסוד ההנחה שהנחתי כי נוע תנוע הארץ (כאשר אברר בספרי הנוכחי) נוכחתי לדעת אחרי העיון העמוק והחקירה הנכונה במשך שנים רבות, כי על ידה לא רק יתבארו בנקל כל החזיונות הנראים בהליכות כוכבי הלכה, כי אם על ידה גם יכל נוכל להגביל את המשטר הנכון השורר במערכת כוכבי הלכת

השתררו בחוג התכמים והמלומדים, לא יפלא עוד בעינינו כי נתקעה השקפת הפיתגוריים גם בלב חכמי היהודים. וכאשר עשו הפיתגוריים עם רזי הפלוסופיה שלהם, כן עשו גם חכמינו עם התורה שבעל פה שהיתה אז בעצם ימי עלומיה, ותהי למו כעין פלוסופיה דתית. לעמת זאת הנה על אדות התורה שבכתב אשר הפצו בהפצתה בין כל מפלגות העם הורו את ההפך: „דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בעל פה", אולי גם מיראתם פן ירשו לעצמם המתפלספים להכניס בה איזה נוסחאות זרות לה.

ולדעת את גדלם בדיוק. על פיה הנה מערכת בנין העולם ומסלולי הכוכבים עשויה בטוב טעם ובהרמוניה נפלאה, עד כי אי אפשר לשנות ולהמיר איזה דבר במקצע אחד ממנה, מבלי לחולל ע"ז פרעות ואי־סדרים בכל חלקי המערכה כולה".

„לא אפונה כי המהנדסים המחוכמים יתנו תוקף ועוז לדעתי, אם רק לא יעברו עליה בהשקפה שטחית כי אם יעמיקו לחקור בה — והוא התנאי הכרחי בחקירת הפלוסופיה — ולהתחקות על שרשי המופתים הרבים שבארתי בספרי זה. ולמען יראה כל העם, כמלומדים וכבלתי מלומדים, כי אינני שואף להמלט מן הבקרת, לכן גמרתי אֹמר להקדיש את ספרי לכבוד הוד קדושתך... חות דעתך ומשפטך הם יהיו לי למגן מחמת בעלי הלשון, אף כי, כאשר יאמר משל הקדמוני, שוא כל סמי התרופה נגד רעל לשון איש וחמת שפתיו. אולם אם יקומו עלי איזה פושקי שפתים שאינם יודעים בחכמות המיוסדות על מחקרי ההנדסה בין ימינם לשמאלם, וחרף כל זה הם מעיזים פניהם לחרוץ משפט בחקירות כאלה, ואם אנשים כאלה יבקשו תנואות להתנפל על תורת שיטתי, בהשענם על איזה מראי מקומות בכתבי הקודש, — אחרי אשר יבארו את המקראות לפי טעמם ורוחם, — הנה חלילה לי לענות למו דבר, יען כי בוז אבוז להם ולדעותיהם וטענותיהם יחד. מודעת היא, כי לַקְטַנצְיָה, סופר מהולל בימיו, אך ריק ונבוב מידיעת חכמת השעור, הואיל לחוות את דעתו הנבערה על אדות תמונת הארץ וידבר את דבריו כאחד הילדים, בהתלוצצו על התוכנים אשר יחסו להארץ תמונה כדוריית. לא יפלא עוד בעיני, אם גם בעת המצא ימצאו אנשים אשר ישלחו בי את חצי לעגם".

בחלק הראשון מספרו הזה מבאר קופרניקוס את השקפתו הכללית על מכונת העולם מנקודת הראות של ההנחה, כי השמש נחה והארץ מתנועעת. הנקודה הראשית והיותר בולטת אשר בהחלק הזה הוא באורו על אדות תנועת כוכבי הלכת. החזיון אשר הופיע תמיד במרוצת כוכבי הלכת, כי פעם יעצרו בלכתם ופעם יסוגו אחורנית — הביא במבוכה את התוכנים הקדמונים, אשר התאמצו להחליץ מן המצר ע"י מערכת גלגלים מקיפים וקבועים

וגלגלים יוצאי מרכז . את מערכת המכונה המסובכבה הזאת הסיר קופרניקוס כליל מעל פני רקיע השמים, בהראותו כי המהלך הפרוע הנשקף על דרך כוכבי הלכת הוא רק חזיון מרומה, תוצאות תקופת הארץ השנתית סביב השמש.

בחלק השני מבאר את תכונת הגלגלים, עלות הכוכבים-ובואם, נטית מסלול הארץ אל הקו המשוה ובדומה לזה, ובכלל הנהו מלא חשבונות המשולשים הכדוריים ואיננו דבר חדש. החלק השלישי הקדש כלו לבאר את תקופת הארץ סביב השמש, משוה היום וחלופיו. בחלק הרביעי מתבארת תנועת הירח. בהחלק החמישי והששי ישא מדברותיו על אדות כוכבי הלכת.

מושג קופרניקוס ע"ד בנין העולם משונה מאד ממושגנו אנחנו כעת. הוא חשב, כי השמש נתונה במרכז העולם (לא במרכזה של המערכה השמשית); לפי מושגו, הקועים הכוכבים הקימים בתוך הגלגל הקיצוני במערכת הגלגלים, הבלתי מתנועע, והם מרוחקים מן השמש מרחק אחד שוה לכולם.

אך גם מושגו ע"ד מערכת השמש לא נקה משגיאות בבירות. הנכבדה שבהן היא, מה שהניחו ליסוד בשיטתו, כי כל כוכבי הלכת מקיפים את השמש במעגלה אשר תמונתה עגול אמתי, בעוד אשר באמת תמונת מסלולם היא אֶליפּזית (ארוכה מצד אחד כתמונת הביצה).

אולם יותר מזה לא היה אפשר להיות. הן למען הביא את חכמת התכונה לידי השתלמותה הגמורה הראויה לה היתה דרושה עוד עבודה עיונית רבה, ולולא הורת קֶפלֶר, גַליליי וניוטון לא התרוממה מעפר שפלותה עד היום.

האמתיות אשר גלה קופרניקוס הן היסודות שעליהם הטבעה חכמת התכונה כעת, האלפא־ביתה בצרופי חוקיה ומשפטיה, וככה הן מוסכמות ומקובלות בעינינו כדבר ודאי ידוע, עד כי בבואנו להגביל את מעלת המצאת קופרניקוס ולקצוב את ערכה, עלינו להבליג על רוחנו בדרך כפיה ואונס; עלינו להעתיק את עצמנו אל התקופה ההיא, שאז נחשבו האמתיות

הודאיות האלה כחלום שוא או כמשפט מעוקל ששקרו מוכח מהוכו.

מי זה מבני תמותה אשר הוגיע את נפשו עבודה גדולה כהעבודה הקשה אשר העמים קופרניקוס על עצמו? הוא יצר תנועה גדולה בעולם המחשבה והדעת, הוא חקרה ויתחקה על שרשיה, הוא יצרה גם חנכה ויפלס נתיב לרגליה. אם גליליי וקפלר נשענו בצאתם לעבודתם המדעית על שיטת קופרניקוס, הנה קופרניקוס לא היה לו על מי להשען. הוא החל את עבודתו לבדו, ויאדירה וישלימה ואיש אין אתו. אחריו התפרצו רבים במסלה אשר סלל הוא וגם הרחיקו ללכת; אולם אין לשכוח, כי רק הוא האיש אשר שם לפניהם דרך.

אולם האם קבלו בני דורו את שיטתו בסבר פנים יפות? ראה ראינו כי הכנסיה הקתולית הצהילה אליה פנים. אמנם גם אז נמצאו איזה נרגנים אשר הרימו קול זועה על קופרניקוס בעד תורת הכחש אשר הורה, אבל מטעם המשרה והשלטון לא נגעו בה לרעה. רק בראשית המאה הי"ז, אחרי אשר התפשטה דעת קופרניקוס בקרב כל מפלגות העם, הודות לעמל ברונא וגליליי אשר רוח עוז לבשתם לצאת לריב בעד האמת, רק אז התעוררה הכנסיה לסהום את מקור תורת הכפירה ודעותיה, ובאספת הכהנים בשנת 1616 החרימו את ספרו של קופרניקוס „De revolutinibus" מבוא בקהל. וכמו כן החרימו אז את הספר „Dodacus astunica" והוא באור על ספר איוב, כי מבארו מתאמץ להוכיח כי הדעה על דבר הנועת הארץ נזכרת בספר איוב.

אולם האסר והחרם שהטילה הכנסיה הקתולית על שיטת התכונה החדשה לא עצרו עוד כח להניא את דעותיה מהתפשט בקרב העם; כבר אחרו את המועד, העתים כבר המירו את רוחן, כלתה ממשלת האמונות הטפלות, וחכמת אנוש כבר השיגה את משפטה וזכיותיה הראויות לה. חרף כל אלה הנה הקשיבה אזננו את הד קול החרם העתיק הזה גם בתקופת המאה הנוכחית: כאשר הוקמה מצבת זכרון לקופרניקוס בוַרשה בשנת

1829 נמנעו הכהנים הקתולים מהשתתף בחגיגת חג הקמת המצבה הזאת.

ושיטת קופרניקוס האצילה מרוחה על עולם המדעים רק באחרית המאה הט"ז ובראשית המאה הי"ז. רק מעטים היו מבני דור קופרניקוס אשר הבינו את ערכה, מלבד איזה מאוהבי חכמה כגיזה ושנברג, ומתי מספר מן התוכנים אשר קבלו את שיטתו בזרועות פתוחות, כרֶטיק ורייננגלד. שני התוכנים האלה אף כי נטו אחרי שיטת קופרניקוס, בכל זאת הורו לתלמידיהם בהאוני-ברסיטה בעיר ויטנברג את חכמת התכונה על פי שיטת בטלמיוס, מיראתם את חמת הקנאים.

אך קל וכהה הוא הרושם אשר פעל ספרו של קופרניקוס על לבות בני דורו, בעוד אשר באמת ראויה היתה פעולתו להיות כבירה ועצומה מזה. כצריו כן גם אוהביו שניהם יחד לא הבינו את ערכו האמתי. הראשונים הרגישו בו איזו דעה נשחתה להמרות את פני כתבי הקדש, והאחרונים ששו על השיטה החדשה, אשר באוריה זכים ונכוחים, והיא מדברת כל דבר לפי פשוטו; אבל טפש לבם מהבין את המהפכה והתמורה הגדולה המתעתדת לבוא לרגליה בהשקפתנו על התבל ומלואה. את הטעם הזה טעם חכם רק בתקופה מאוחרת, בימי גליליי, שבא לחדש את פני השאלה על דבר תנועת הארץ. אז השתוממו בני הדור ההוא לראות בהשקפת גליליי רעיון חדש שלא שערהו איש לפניו, ווכר שם קופרניקוס נסוג אחור, כמו לא הוא היה הממציא הראשון לשיטת התכונה החדשה. באמת בעת אשר תזכר תנועת הארץ הנה בלי משים יעלה על לב זכר גליליי, אף כי הוא רק הפיץ בקרב העם את השיטה שהמציא קופרניקוס כמאה שנה לפניו, אחרי אשר חזקה ואמצה במופתים חדשים. אולם יכולים אנחנו להטעים מצד אחד את המחזה הזה ע"פ ההבדל אשר בין תכונת תקופת קופרניקוס ובין תכונת תקופת גליליי. במאה הט"ז השקיעה החברה האנושית את הגות לבה ורוחה רק בשאלות דתיות. התשוקה והשאיפה למדעים אשר התעוררה ברב כח בראשית המאה ההיא נדמתה פתאם ע"י הריפורמציה ותעצר בדרכה לזמן ידוע. רבים מן החכמים ממפלגת ההומניסתים

שמו את פניהם ללמודי תורת הדת, ויתעסקו בפלפולים של הבל, ויתחבטו בשאלות דתיות חסרי טעם וריח, כמו ההעוררה האסכולסתיקה הנושנה האוספת רוח בהפניה לשוב להחיה בכסותה את פניה בצעיף חדש, וכמו היתה ידה נטויה להשמיד את הנטיה הפוריה והמלאה רוח חיים אשר סגלה לה תקופת תהית המדעים. אבל האמת נצחה את תורת השוא. האסכולסתיקה הלכה לה בדרך כל הארץ, ועוד בראשית המאה הי"ז ישבה החכמה על כסא כבודה והארץ האירה באורה.

ואם כי התעוררו איזה מן הכהנים והעם לצאת במחאה חרישית נגד דעת קופרניקוס בעודנו חי, אך בכלל שלום ושלוה היו לו מכל עבריו. הרעמים והזועות, השאון והמהומה אשר ההחוללו באירופה לרגלי ההפשט שיטת ההכונה החדשה, נהכו רק על קדקד החכמים המאוחרים שנמשכו אחריה.

לעמת זאת נתקבלה שיטתו במאור פנים בחוג קהל החכמים והמלומדים, וגם אלה מהם אשר התנגדו לה הביעו לממציאה רחשי כבוד ויקר. התוכן טיכה־די־בראהי השתדל לסתור את שיטת הנועת הארץ, ובכל זאת הקדיש והעריץ את מיסדה עד מאד, וישמר מכל משמר את „כלי מודד חלוף זוית המראה" אשר השתמש בו קופרניקוס ובמקרה הגיע לידו, ויהי בעיניו כאחד מכלי הקדש. התוכן קפלר אומר: „מעודי התפללתי לאל כי יאיר את שכלי למצוא מופת נכון לאשר ולקים את שיטת קופרניקוס". גליליי היה הראשון אשר מצא על ידי השקפתו הנכונה, כי הכוכב נוגה הנהו בעצם גוף חשוך, והוא מאיר לעינינו רק ע"י החזירו אחורנית את קרני אור השמש הנופלות עליו, ועל כן יראה לפעמים במלואו ולפעמים הוא חסר, עד כי ידמה אל הירח בכל צדדיו. ויהי בהגלות לעיניו המחזה היקר הזה קרא ברגש לבו: „האח! מה מאד גדלה שמחתך, ניקוליי קופרניקוס, לו נודעו לך הוצאות השקפתי זאת, המעידות על אמתת שיטתך הנאורה!". „שיטת בטלמיוס היא מקור כל מחלה — דברי גליליי — בעוד אשר שיטת קופרניקוס היא מקור כל תרופה".

הפלוסוף לייבניץ חושב את קופרניקוס לאחד משבעת חכמי

ההבל. לו נאספו השירים אשר שרו לכבודו המשוררים והחכמים עד היום, והיו לספר גדול. בין המשוררים אשר כבדו את שמו בחרוזים נמצאו גם התוכנים טיכה־די־בראהי וקפלר.

בימים האחרונים נסו איזה מן החכמים לגרוע מתהלת קוֹפר־ניקוס ולהקטין את כבוד חכמתו, וטעמם ונמוקם עמם, כי הרעיון על דבר התנועה הארץ מוצאו מקדם קדמתה, עד כי נודע כמעט גם בימי נבוכדנצר מלך בבל. על זה ענה החכם הֶפֶּר: „קופר־ניקוס יהֻלל, לא מאשר כי הוא המציא את שיטת בנין העולם האמתית, כי אם על אשר הוציא מתהום הנשיה דעה נשכחה, אשר נחרץ משפטה מטעם בית משפט התוכנים להגרש עד עולם מגבול אופק המדעים, ויאר עליה מאור חכמתו הנשגבה להפריחה ולהפרותה עד כי נשאה את פריה". „להפרות איזו דעה ע"י אור חכמה נשגבה", אם נבוא להעתיק את המאמר במלים יותר פשוטות ומבוארות, נאמר: „להביאה לידי שיטה ברורה ומסוימת". האיש אשר מצא את רעיון תנועת הארץ לא נודע לנו, אולם האיש אשר המציא בחכמתו את שיטת תנועת הארץ ומרכזיות השמש הוא גלוי וידוע לכולנו, והוא — ק ו פ ר נ י ק ו ס.

ו.

ימי חיוו האחרונים.

(1531—1543)

קופרניקוס מבלה את ימיו במנוחה. אהבתו את הסופרים הקדמונים. דעתו על דבר בת הכוכב. השקפותיו הפלוסופיות. אהבתו את המדעים. סגנונו. בית אוצר ספריו. התעסקו בחכמת הרפואה. הנסיגה לאחור בקרב הכנסיה הקתולית.

הבישוף דנטיסק וריבו עם קופרניקוס. התבודדו באחרית ימי חייו. מחלתו ומותו. המחוקק הגדול והתוכן הגדול.

ויהי בשנת 1531, בהגיעו אל גבול שנת הששים מתקופת ימי חייו, רצה קופרניקוס להרגע, ויגזר אחור מעבודתו. אמנם לעתים רחוקות עוד לקח חבל באספות הכהנים, ולפעמים נסע גם במלאכות האגודה אשר שלחתהו למטרת חפצה. כן נסע קופרני־קוס לאלנשטיין בשנת 1531 ובשנת 1538 למען בקר את מעשי פקידי האגודה. כמו כן נסע שמה בשנת 1535 לראות את הליכות הכמרים וארחם בעניני הדת.

חלפה עברה תקופת העבודה הכבירה והנמרצה. עתה הואיל קופרניקוס לבלות את מרבית עתותיו בשבתו בצל קורתו, ויהגה בחכמה, וירפא את החולים הבאים אליו לדרוש בעצתו.

ובטרם נספר את קורות ימי חייו האחרונים נגיד דברים אחרים על אדות עבודתו הרוחנית ועמלו בחכמה, והיתה זאת כעין מלואים אל הדברים האמורים בפרקים הקודמים.

קופרניקוס היה ע"פ תכונתו סמל דמות בני דורו, דור תקופת תחית המדעים. תורת חכמי ימי קדם, חכמתם וגם מגרעותיהם — חדרו עמוק בלבבו. גם אחרי הרסו את שיטת בטלמיוס עד היסוד בה, הגה לבו בכל זאת רגשי כבוד ויקר להתוכן האלכסנדרוני. וככה היה כבוד החכמים הקדמונים יקר בעיניו, עד כי העיר את כל חמתו על כל איש אשר הרשה לעצמו להקל בכבודם, ויחרף וינאץ את מחרפיהם, אם גם מטבעו היה שפל רוח, אוהב שלום ובלתי מקנא על כבודו הוא. כן התקצף על התוכן וֶרנֶר על אשר נשא על בטלמיוס איזה מבטאי בוז ונאצה, ויקראהו בשם „סכל" ואת חקרי לבו בשם „דמיונות הבל ושיחת ילדים". „הקדמונים — הוסיף לאמר — שקדו מאד על עבודתם ויהיו חרוצים וזריזים לאסוף השקפות ונסיונות למכביר, ורק הודות לעמלם הם היתה לנו היכלת להגיע אל התוצאות הנחמדות האלה המעוררות רגשי פלא ותמהון".

התוכן רטיק אומר במכתבו אל שנר על אדות קופרניקוס:

„כל חפץ מירי ומגמת פניו ללכת בעקבות בטלמיוס, כאשר הלך גם הוא בעקבות ההולכים לפניו. אולם בעת אשר החזיונות המופיעים לעיניו מאלצים אותו לבארם ולפתרם בדרך אחרת, אז היא חושב לאפשר לקלוע אל המטרה ההיא עצמה שקלע בטלמיוס, רק כי יבחר לו קשת אחרת וחצים אחרים. מה מאד נחוצה חופש הרוח לכל ההוגים בפלוסופיה!"

תכונה אחת כללית שרתה ברוח כל חכמי הדור ההוא, והוא לכבד ולהעריץ את חכמת חכמי ימי קדם. מרביתם עוד הפריזו על המדה, ותחת לכבד את דעותיהם השתעבדו להן, ועל כן התנפלו בקצף גדול על כל איש אשר הרהיב עוז להתנגד לדעת חכמי יון כבטלמיוס, גלינוס והיפקרט וכו' אשר נכבדו בעיניהם בכבוד אלהים. רק מעט מזעיר מהם אשר נחלו מאת החכמים הקדמונים את התכונה הנשגבה „חופש הרוח" אשר הזכיר רטיק. ביחס אל הענין הזה הלך קופרניקוס בעקבות חכמי יון.

האיש קופרניקוס היה ענו גדול, ועל כן קטנו בעיניו מאד מפעלות חכמתו. „אם בדברים רבים — אומר קופרניקוס — עמדה לי חכמתי להבינם בדרך אחרת מאשר הבינום החכמים ההולכים לפני, הנה כל זה הוא רק פרי חכמתם הם, יען כי רק הם סללו את המסלה לפני החקירות כאלה". כן גם אהב קופרניקוס להסתלק מכבוד חכמתו, באמרו כי השקפותיו כולן נולדו רק מהשפעת הרוח של בני דורו ומגמת הדעות החדשות שקמו אז בקרב הארץ. יתכן כי משפטיו אמתים במקצתם, אפס כי קופרניקוס בתתו את מנת הכבוד לכל אשר יאתה לו שכח את עצמו מבלי קחת לנפשו מאומה. הן אמנם מבלעדי ההשקפות הרבות והמון החשבונות אשר נאספו ונאצרו על ידי הקדמונים נבצרה ממנו לברוא את שיטתו החדשה, ובלי תפונה לו נולד כמאתים אי שלש מאות שנה לפני זה כי אז גוע גאון רוחו בקרבו ויכרע תחת עול העבדות הרוחנית. אבל מה רב מספר החכמים אשר כמהו לא חסרו גם להם כל התנאים הדרושים, וידיהם לא עשו תושיה! עוד יותר מזה ידענו כי כמאה שנים עברו עד אשר הביאו בני האדם לב חכמה להבין את ערך

המצאתו החדשה . לא נוכל לעבור בשתיקה על פני איזו הערות שנמלטו מפי התוכן הגדול הזה המעידות על כח שכלו לחדור בכל ענין ולרדת לעמקו . כן, למשל, הגביל את כח הכובד : „אחשבה למשפט, כי כובד הגופים הנהו בעצמותו רק הכח אשר חנן יוצר התבל את חלקי החומר להיותם שואפים ונמשכים זה לזה, ועל כן הם מתלכדים לתמונה כדורית. התכונה הזאת בעצמה נמצאת גם בחומרי השמש והירח וכוכבי הלכת, ורק הודות להתכונה הנם כלם בעלי תמונה כדורית" .

באמת רב מאד המרחק אשר בין ההערה הזאת הנאמרת דרך השערה ובין חקי הכובד אשר חקק ניוטן, אפס גם זאת כחד לא נוכל, כי ישנו פה איזה צל של רמיזה על המצאת ניוטן; רק צל של רמיזה ולא יותר. עד כמה היה המושג האמתי מחוקי הכובד זר לקופרניקוס נראה מזה, כי גם בשיטתו החדשה השאיר איזה מן הגלגלים המקיפים והקבועים כפי שהיו בשיטת בטלמיוס, היינו כי הניח ליסוד מוסד כי כוכבי הלכת יסבו בלכתם במסלול עגול סביב לנקודת מרכז העגיל ההנדסי .

כן מתאר קופרניקוס את מושגו ע"ד מרחב חלל העולם בהתפעלות רוח ובלב מלא רגש. בערך אל מרחבי חלל העולם תחשב הארץ רק כנקודה קטנה, או כערך המספר הקצוב אל האין־סוף ותכלית. לא יתכן להיות כי הארץ היא מרכז העולם; כי איככה זה יסוב החלל הרחב לבלי גבול ותכלית במשך 24 שעות סביב לנקודה אפסית ?"

איזה מן התוכנים נסו להכחיש את שיטת קופרניקוס על יסוד הטעם הזה, יען כי איננו רואים את המולדות והנגודים של כוכב ונגה, אשר לפי שיטתו הם צריכים להראות פעם חסרים ופעם מלאים . „כן הוא הדבר הזה באמת — ענה קופרניקוס — ולו השתלם כח הראות שלכם כי אז נגלה לפניכם המראה הזה בכל תקפו ועזוז" . החלטתו זאת התאמתה בפועל כמאה שנים אחריו לרגלי השתלמות כח הראות על ידי הטיליסקופ שהמציא גליליי, וימצא את המולדות והנגודים של כוכב ונגה .

כפי האמור למעלה, חשב קופרניקוס את מסלולי הכוכבים

לעגולים הנדסיים אמתיים, והשגגה הזאת הביאתהו לידי שגגה אחרת עוד גדולה מזו, והיא להשאיר במכונת בנין העולם את הגלגלים של בטלמיוס. אמת כי בספרו אשר כתב קופרניקוס בעצם כתב ידו הביע את השערתו, כי יכול היות אשר מסלולי כוכבי הלכת הם אֶליפּזיים, אולם בהכינו את כתב ידו לדפוס מחק את ההערה הזאת מספרו.

אם נתבונן היטב נמצא כי שגגתו זאת היא קשורה ואחוזה עם השקפתו הפלוסופית על הטבע בכללה.

אין לך בכל גביל הטבע — אומר קופרניקוס — דבר מיותר שאיננו מביא תועלת לעולם א); התולדה יודעת להוליד מסבה אחת דברים הרבה". הדעה הזאת חוזרת ומכרחת כבריח התיכון בספרו. בכל אפסי הטבע הכל מתוקן בתכלית השלמות, הכל נעשה במזמה עמוקה, הכל קולע אל מטרתו, והמזג אשר בתוך הטבע כלו יפה אף נעים.

סגנון ההשקפה הזאת הוא יפה ונכון מאד לתאר על ידו את תכונת הטבע וחזיונותיו האדירים; אבל חלילה לנו לקבל את הדברים בתור אמת מוחלטת. נקח נא לנו למופת את מערכת השמש ונתבונן אל תכניתה הפשוטה ואל המזג הנעים השפוך עליה, או כי נתבונן אל יצור חי ואל מערכת אבריו המתוקנים במזמה נפלאה. בכל הננו נפגשים עם מזיגה נעימה ועם מערכת דברים הקולעים אל מטרתם ותכליתם. על החזיון האדיר הזה השתומם רוח האדם עוד מקדם קדמתה ויחשיב מחשבות לבאר לו את תוכן העלילות על ידי אגדות התיות. בעת הנה גלוי וידוע לנו, כי כל החזיונות האלה הם תולדות מחויבות ממהלך ההתפתחות בתוך היצירה, והם מתבארים בנקל בלי עזרת ספורי אגדות התיות.

וכמו כן הנה עינינו הראות, כי גם פשטות הפעולה, הקליעה אל המטרה ומזיגה יפה ומתאימה בכל חלקיה, אינן שורות תמיד בכל מעשי הטבע. ונהפוך היא, כי על כל צעד

א) את המאמר הזה במלא סגנונו הננו מוצאים גם בספר „מורה נבוכים" להרמב"ם: „הטבע חכם ולא יצר כל דבר לבטלה".

וצעד הננו פוגשים: תהו, שאיה, אי־סדרים ואמצעים בלתי מתאימים אל תוצאותיהם. הטבע הנבון יבר לו למען השיג גם את המטרות הבי־פשוטות דרכים עקומים ונלוזים, אשר הליכה בהם דורשת די עמל ויגיעה רבה; הוא מאבד כח גדול ואון כביר, בעוד אשר תוצאות עבודתו הן קטנות וקלות מאד. הוא דומה בעינינו לאיש אשר עשה לו פטיש גדול המתנועע בכח הקיטור למען פצח אגוז קטן. נקח נא למשל את בעלי החיים: ההשתלמות היותר מצערה בתכונת בעלי החיים יוצאת לפעלה רק לרגלי מלחמת־קיום ארוכה במשך דורות רבים, ומיליארדים של יצורים חיים יתמו יגועו על ידה. המון מיני יצורים ספים ותמים מאפס יכלת להתאים את חייהם אל התנאים הטבעיים הסובבים אותם, ואלה אשר יסתגלו אל תנאי החיים הסובבים אותם, הם כיוצאים מן הכלל בקהל יצורי הטבע. הזאת היא ההרמוניה הטובה והנעימה?

נשקיפה נא על העולם הגדול, על מערכת השמש, העומדת תמיד לנו למשל ולמופת בנעימות מזגה ובשלמות גזרתה ובנינה, ועד מהרה נוכח כי גם פה שווי־המשקל איננו עומד וקים לעד, וכי הוא מתעתד להפרע באחרית הימים. תנועת הארץ וכוכבי הלכת הולכת ונעצרת לאט לאט לרגלי ההתנגדות מצד האֶתֶר העולמי, ועוד יבוא יום וכלם יחד (הארץ וכל כוכבי הלכת) יפלו על פני השמש והתלכדו אתה. וביום הנורא והאיום ההוא הנה במקום המזיגה הנפלאה ושווי־המשקל, אשר תהלתם לא תמוש מפינו תמיד, תֵראה רק מהפכה איומה ותהו ובהו. אמת כי המועד ההוא יאחר לבוא, ועוד יעברו מיליוני שנים ואולי גם עשרות ומאות מיליונים בשנים עד עת קץ החזון הזה. אולם בבחרנו לנושאי משפטנו גופים אדירים וענקיים כאלה ומרחבי־מקום משתרעים לאין קץ ותכלית, הנה עלינו לקחת גם למדת הזמן קנה מדה המתאים לזה. נדמה לנו כי בנינו בית המתעתד להרס ולנפול למשואות אחרי עבור איזה רגעים, הנוכל לאמר כי שמנו את שווי־המשקל לקו לנו בהבנותו? ותקופת איזה מיליוני שנים ביחס אל מערכת השמש וקיומה עולה בערכה כרגעים אחדים ביחס אל תקומת בית מעשה ידי אנוש. איה אפוא שווי המשקל? איה המזיגה המתאימה בכל חלקיה? הנה מקל ארוך

נצב על ראש אצבענו, מטבע נצבת על חודו של מחט!...

בכלל הנה התורה המלמדת, כי כל אשר ברא הטבע הוא מכוון מאד אל שלמות תכליתו — הולידה שגגות רבות; אך לפעמים רחפה את החוקרים ללכת בדרך המובילה אל הַגליות ידועות, והיא היא שהביאה גם תועלת רבה לקופרניקוס. התורה אשר קבל מחכמי יון כי הטבע עולל את עלילותיו בהשכל ודעת היא לא יכלה להתפשר ולהשלים עם רעיון שיטת בטלמיוס הגסה והמסובכה מאד. אז דמה קופרניקוס בלבבו כי מערכת הבניה אשר ערכה הטבע בחלל העולם ראויה להיות פשוטה יתר הרבה מזה, ובמשפטו זה קלע אל מטרת האמת. אולם ההשקפות המוטעות האלה הן גם היו לו למקור נובע שגיאות רבות בעת ערכו את שיטתו החדשה. הוא הניח כי מסלולי כוכבי הלכת הם עגולים אמתים „יען כי התנועה העגולה היא התנועה היותר שלמה", ובאמת הנה יתנועעו כוכבי הלכת במסלולים בעלי תמונה אֶליפּזית. הוא חרץ משפטו „כי הארץ היא כדור אמתי, יען כי כבר החליטו הקדמונים, כי הכדור היא הצורה היותר שלמה", מבלי דעת כי כדור הארץ הוא לחוץ ושקוע משני עבריו בנקודת הצירים בכדי חמש פרסאות, כי בעוד אשר רוחב קוטר הארץ על קו המשוה $1718_{,88}$ פרסאות, הנה רוחב קוטר הארץ העובר מן הציר האחד אל משנהו הוא רק $1712_{,15}$ פרסאות גיאוגרפיות. התקצרות קוטר הצירים מקוטר המשוה הוא חזיון כללי הנראה אצל כל גרמי השמים הסובבים על צירם. יש מהם אשר קוטר הצירים קצר מקוטר המשוה בכדי $1/_9$ מרחבו, כמו למשל אצל הכוכב שבתאי ואורַנוס. סבת המחזה הזה הוא סבוב הכדור על ציריו; החלקים אשר בקו המשוה מלמעלה שואפים להתרחק הלאה מפאת הכח המבריח מן המרכז, ועל כן ישתרע הכדור ברחבו על פני קו המשוה שלו ומתקצר ברוחב הקוטר העובר דרך הצירים שלו. ביחוד מסוגלת פעולה כזאת אם הכדור הוא נוזלי, אשר הקשר בין חלקיו רופף. אות הוא כי גם כדור ארצנו היה לפנים במצב הנוזלי.

אולם לא על השקפותיו הפלוסופיות יהלל קופרניקוס ולא על פיהן ישגב ערכו. מה נכבד מאד הדבר כי לא הסתפק

בחקירתו העיונית וישתדל לבחון ולבדוק את דבריה ע"י ההשקפה הנסיונית וההשבון המדויק. לו עלתה מחשבה כזאת על לב אחד החוקרים בימי הבינים, כי אז הרחיב את הדעה רק על פי עיון לבד וירקם עליה רקמת קורי עכביש מבלי שום לב אל הטבע בעצמה. אבל החכמים בתקופת תחית המדעים כבר הסכינו להשליך אחרי גום את שעשועי השכל וימירו את העיון והדמיון בחקירה אמתית, בשום לב אל טבע הענינים הנחקרים ותכונתם, ובהביא כל דבר בכור הבחינה והנסיון.

צמאה לדעת, תשוקה למדעים — זאת היא התאוה האחת אשר מלאה את כל לבו של ק., ותגרש מפניה את כל מאויי אנוש ויצרי לבו. סגנונו יבש בלי כל לחלוחית, פשוט ומדויק בלי כל תפארת מליצה, ולפעמים הוא מעוקל וקשה; אפס כי ישנה טעמו לענג ורך בבואו לנאם נאום על אדות חכמת התכונה האהובה לו, הקרובה בעיניו להתחשב יותר לחכמת־אל מאשר לחכמת־אנוש.

אם נבוא לערוך ולסדר את המדעים לפי תכן עניניהם, אז עלינו לפנות מקום בראש הסדר להחכמה ההיא הנקראת בשם התכונה, או כאשר כנוה רבים מחכמי קדם בשם „השלמת חכמת ההנדסה". מלכת המדעים הזאת, שהיא תפארת ללומדיה, תומכת את יסודותיה על כל מקצעות חכמת ההנדסה; מלאכת החשבון הפשוט, המדידה, חכמת הראות, חכמת מדידת הארץ וחכמת התנועה, — כל אלה נתונות לה לשרתה. אם כל החכמות מרוממות ומעדנות את רוח האיש ההוגה בהן, הנה עולה חכמת התכונה במעלתה זאת על כולן, ומה גם כי מענגת היא את לומדיה בענג נשגב שאין למעלה ממנו.

עבודתו המדעית לא הצטמצמה בתחום חכמת התכונה לבדה, כי הוא התעסק גם בחכמת ההנדסה העיונית; אליו מתיחסים הפתרונים לשתי שאלות חמורות בחכמת המשולשים הכדוריים, והם נקראים על שמו. גם הגיאוגרפיה אשר הרחיבה אז את גבולותיה לרגלי התגלות ארצות חדשות על ידי קלומבוס ומַגלַן היתה חביבה עליו מאד. הוא אסף חמר רב להכין מפת־ארץ לגליל

פרוסיה, אפס כי עבודתו הזאת אבדה מאתנו ועקבותיה לא נודעו.

לקופרניקוס היה בית אוצר ספרים גדול ומקצתם עוד נשארו עד היום. כלם הנם ספרי חכמה מכל ענפי המדעים. על שולי הגליונות נספחו הערות רבות כתובות בעצם ידי קופרניקוס, המעידות כי הגה בספריו בשום לב. בין ספרי קופרניקוס ששרדו אלינו נמצאו גם איזה ספרים בחכמת התכונה וההנדסה אשר הריץ אליו רטיק בשנת 1541, וגם על שוליהם רשם קופרניקוס בעצם ידו הערות שינות, אף כי כבר מלאו לו אז 68 שנים; אות הוא כי גם שיבתו לא הכהתה מאור שכלו, ויהי רוחו ער לכל דבר חכמה ובינה עד יומו האחרון. כמו כן נמצאו בין ספריו „לוחות התכונה של אלפונס". הלוחות האלה נערכו על ידי חכמי ישראל וביחוד ע"י ר' יצחק אבן סיד ש"ץ מטולידה, ע"פ פקודת המלך אלפונס מקסטיליה, ועל כן נקראו הלוחות על שמו. התוכן העברי הזה נקה את לוחות התכונה מכל השגיאות אשר היו בהם עד כה, ועל כן היו לעינים לכל התוכנים הבאים אחריו. וגם קופרניקוס השתמש בהם בכל מעשי חשבונותיו בחכמת התכונה.

את רוחב חכמת לב קופרניקוס בכל ענפי הדעת תאר תלמידו התוכן רטיק בחום רגשותיו לאמר: „חכמת לב מורי בכל מקצעות הדעת היתה נרחבה וגדולה ככה, עד כי יכול נוכל לדמותו אל אחד החכמים המצוינים שבימי קדם. אשרי הדור אשר הוליד על ברכיו איש גדל-דעה ומלומד כזה!".

כפי המשטר והסדר אשר בחר לו קופרניקוס בשחר ימי נעוריו בעת הכין לבו לקלוט את זרע הדעת אשר זרעו מוריו על לבו, בסדר הזה אחז גם עד זקנה ושיבה, ולא זז ממנו בכל עת בואו לקצור את פרי עמל למודיו. הרוח הנכון אשר סמכהו לתור ולמצוא את המשטר הנאות השורר במערכת בנין העולם, הוא גם אשר העירהו תמיד לאחוז במשטר נכון בכל הליכותיו וגם בארח למודיו ובעבודתו המדעית. ראה ראינו כי ראשית למודיו היתה חכמת ההנדסה והתכונה. אל החכמות המדויקות האלה שעה באות נפש ביום הציגו את כף רגלו על

מפתן האוניברסיטה בקראקוי. רק באחרית ימי למודיו, אחרי אשר מלא כרסו מטעמים שונים מכל מקצעות המדעים, אז פנה גם אל חכמת הרפואה ויטעם משלהנה כעין פרפרת אחרי סעודתו. הנה כי כן היתה חכמת הרפואה המדרגה הקיצונית בסולם למודיו, כי למדה באחרונה בימי היותו בפאדובה, ובסדר המדרגות האלה הואיל קופרניקוס ללכת גם בתקופת עבודתו הרוחנית, עת קצרו את פרי עמל למודיו. גם אז הנה ראשית עבודתו היתה חכמת התכונה וההנדסה; למענן הקדיש את מרבית שנות חייו, ויגדילן ויאדירן מכל ההולכים לפניו. רק בהגיעו אל ימי מורד תקופת החיים, אל ימי הזקנה, בתקופת המנוחה והמרגע זכר קופרניקוס את הפרפרת הנעימה אשר לקט מעל שלחן המדעים — את חכמת הרפואה הנושאת את דעה גם היא על העולם המיוחד לה, ואם לא על העולם ומלואו, הנה למצער על העולם הקטן, על גוית האדם, אשר נוצרה לפי דעת חכמי קדם — אהובי קופרניקוס ומכובדיו — בצלם דמות העולם הגדול ועל פי תכניתו. אז נתן קופרניקוס אל לבו כי עת לדאוג גם לשלום בני האדם שכניו השוכנים אתו יחד על פני הנקודה האפסית ההיא הנקובה בשם „כדור הארץ" לגהות מהם מזור ולהקל את מכאוביהם, ויהי גם לרופא חולים.

המחזה הזה מלבב אותנו עד מאד, אך זאת היא מנוחת אנשי השם — הלוך לשוח על פני ערוגות הבשם בגן המדעים, לקט פרחים וציצים ממקצע אחר בשדה החכמה. אולם מנוחה שלמה, ישיבה בטלה היא להם מעמסה כבדה אשר קצר כחם לשאתה. רוח החכמים איננה סובלת כל ריקות, כי באשר ריקות אין רוח, ובאשר אין רוח אין נשמת חיים ואין רגש.

הנה כי כן החל קופרניקוס לעת זקנותו לרפא את החולים הבאים לדרוש בעצתו, ויצליח על דרכו, עד כי יצא שמו לתהלה בתור רופא מצוין בכל הגפות הנשענות אל חופי נהר הווייכסל. רבים מאנשי שם, רוזנים ונסיכים נרפאו על ידו, ויהללו בשערים את חכמתו וחריצות לבו.

המקור הראשי אשר ממנו שאב קופרניקוס ידיעות רבות על דבר סממני התרופה היה ספר „תורת הרפואה המעשית" להרופא

ואלקס. הספר נחלק לשבעה פרקים, יען כי המספר שבעה הוא מצוין מאד; ישנם שבעה חטאות, שבעה כוכבי לכת, שבעה רוחות, שבעה ימי שבתא, שבע בקשות בתפלת „אבינו שבשמים" (תפלה ידועה לנוצרים). על פי הסדר החיצוני אשר שם המחבר לספרו יוכל הקורא להבין גם את מעלות רוח הספר ואת ערכו הפנימי. ההערות הרבות הרשומות בשולי גליונות הספר מוכיחות כי השתמש בו קופרניקוס לעתים קרובות. מלבד הספר הזה נמצאו בביתו עוד ספרי רפואה רבים שחברו על ידי הרופאים הערביאים אשר תורתם בחכמת הרפואה היתה אז שלטת באירופה. שיטתם בתורת סמי התרופה נוסדה לא על ארני הבחינה והמסה, כי אם על יסוד חקירות עיוניות על אדות העולם הקטן שבתוך האדם ויחסו אל העולם החיצוני. מרקחות התרופה אשר נתנו אז הרופאים נרכבו מסממנים הרבה מאד. נפלאה היא מאד תערובה אחת של סמי תרופה אשר הרבה קופרניקוס להתענין בה, עד כי נמצאה רשומה בפנקסו שתי פעמים; הסממנים הבלולים בהרכבתה הם 22 במספרם וביניהם נחשבו גם המינים האלה: אבקת שן, פרי הלימון, כרכם, מכתת פנינים, אבקת ברקת (סמאראגד), אבקת קרן של החיה הידועה בשם „בעלת קרן אחת", כסף, זהב, אלמוגים וקנמון וכו'; ואם כי מזיגה כזאת עלתה לבעליה במחיר יקר מאד אולם לפי דעת הרופאים אז הכריעה התרופה הזאת תחת ידה את כל המחלות.

ההערות והרשימות האלה מראות לדעת כי בתור רופא לא עלה קופרניקוס על בני אומנתו בדור ההוא. הוא שם את מעינו רק בחכמת התכונה ובספרות החקירה, ועל חכמת הרפואה התרפק רק כבעל מלאכה רבת־התועלת, ועל כן רכש לו את ידיעת התחבולות והאמצעים שהשתמשו בהם אז הרופאים לתרופת המחלות מבלי למתוח עליהם את מדת הבקרת הנכונה, ומבלי להביאם לידי מסה מדויקת. ואם אמנם עשה חיל בדרכי רפואתו, הנה זאת נחשוב רק לפרי שקידתו הנמרצה, חריצות עמלו ושום כל מעיניו בהענין הנוגע אל לבו.

כה בלה קופרניקוס גם את ימיו האחרונים במעשה ובמפעל, מפעלים שונים למיניהם. כמדומה לנו כי מפעליו הכבירים ראוים

היו להחשב לו כערובה, כי ידאגו לו בני דורו למען יבלה את אחרית ימי חייו שקט ושאנן באין מחסור כל דבר. אך הנסיגה לאחור במעלות ההשכלה אשר הלכה הלוך וגבור בקרב הכנסיה הקתולית מסבה נטפי רעל ברגעי חייו האחרונים.

ההון והעושר, חיי העדנים וטוב הארץ אשר נתנה הכנסיה הקתולית לכהניה העומדים על משמרת עבודתה, היתה נסבה כי פעמים רבות נספחו על כהונת שומרי הדת אנשים אשר לפי טעמם ורוחם היו ללא אמונה וללא דת. חנפים וצבועים כאלה אשר חשבו את עצמם לסוחרים ואת הדת השוררת בארץ — לסחורת ידם, הפיצו זועה ופלצות על כל סביבותם. אחד מאלה היה דנטיסק אשר בא לשרת בתור בישוף לגליל אֶרמלנד תחת פֶרבר שמת בשנת 1437. דנטיסק היה איש נאור ומשכיל בכל דבר, אך דעותיו התנודדו בקרבו תמיד באין מעמד וישנה את רוחו לפי תנאי החיים הסובבים אותו. לפנים היה אחד ממפלגת ההומניסטים ויהי ידיד ורע לקופרניקוס. בנשוב רוח הדעות החפשיות בארץ החזיק גם הוא במעוזן ויתן לשחוק וללעג את הדת הקתולית וחוקיה. ובהמיר העת את טעמה והמקנאים את קנאת דתם החלו להצר את צעדי חופש הדעת, אז היה דנטיסק אחד הראשונים הקופצים על הסחורה היקרה הזאת וירדף באף את החפשים בדעותיהם. יחד עם זה התמכר להתענוגות בשרים, הוללות, זמה ופריצות. מרבית הכמרים אמנם התנגדו לבחירת דנטיסק; אפס כי היתה יד המפלגה אשר רצתה בו על העליונה, יען כי מלך פולין, אשר לפנים היה דנטיסק אחד משריו ורואי פניו, עזר על ידם.

ויהי כאשר נבחר דנטיסק לבישוף, ויאמר לשרש את זרע הכחש והכפירה, ויחרם את ספרי לותר, ואת הנוטים אחרי תורתו גרש מעל גבול ארץ שלטונו. ויהי בעת העמד דנטיסק על הבחירה התחבר קופרניקוס אל סקולטטי, ושניהם יחד חתרו בכל עוז למנוע את דנטיסק מהבחר לבישוף, ובזה העלו עליהם את חמת הבישוף, אשר בקש תאנה להתנפל עליהם.

כשבת דנטיסק על כסא הבישוף החל לרדוף מטעם המשרה והשלטון את סקולטֶטי, אשר שם עליו עון חופש דעות ועזיבת

דרכי מוסר, ועל קופרניקים גזר אמר לנתק את חבלי הידידות אשר בינו ובין סקולטטי, ולבלי בוא עמו בדברים. אך קופרניקים השיב את פניו ריקם, באמרו כי כבד יכבד את סקולטטי מאד וכי „שקיל הוא בעיניו כנגד רבים וגדולים ממנו". אז בערה חמת הבישוף בו עד להשחית. על פיו נהדף סקולטטי ממשמרתו ויגרש מעל לגבולות הארץ. הבישוף בקש תאנה להתנקם גם בקופרניקוס, והמקרה אנה לידו דבר להתגולל על איש עברתו.

בבית קופרניקים נעצרה זה איזו שנים אשה אחת הקרובה אליו ממשפחתו, אננא שילינגס שמה, ותהי סוכנת בביתו. ואיש לא התבונן זרות בדבר הזה, באשר כי כן היה דרך הכמרים הקתולים להעמיד סוכנת להיותה צופיה הליכות ביתם, ומה גם כי היה אז קופרניקוס זקן ושבע ימים. רק דנטיסק לבדו ראה בדבר הזה פרעות בדרכי המוסר ויפקוד על קופרניקוס לגרש את האשה מביתו. בראשונה לא שם קופרניקוס לב אל דבריו, אולם כאשר פנה אליו הבישוף שנית לפקוד עליו את עון האשה, וידבר אליו בקול מהלך אימים, אז ראה קופרניקוס כי לא טוב להאבק עם מי שתקיף ממנו ויכנע. ואלה דברי המכתב אשר ענה קופרניקוס אל האיש הדואג לו ולישרת דרכו.

„דברי תוכחתו נחתו עמיק עמוק בלבבי; ובאמת הנה כאשר יוכיח איש את בנו כן הוכיח כבוד קדושתו אתי, ואולי לבו טוב אלי עוד יותר מלב אב אל בנו. אמנם לא הקשחתי לב מדברי מכתבו הראשון אשר הריץ אלי על אדות הענין הזה, אפס כי קשה מאד למצוא אשה נכבדה למלא את מקום הנפקדת, ועל כן גמרתי לחשוך את הדבר עד חג הפסח. אולם פן יחשדני כבוד קדושתו כי ממרי ומזדון הנני מאחר את מועד מלוא דבריו, על כן אשתדל למלאות את פקודתו במשך ירח ימים. אנכי מצדי לא אבה לפרוע דרכי מוסר, ואינני מקל בכבוד מעלת קדושתו אשר כבד אכבדהו תמיד ברחשי כבוד ויקר מאין כמהם, והנני מביע לו את רגשי האהבה והידידות".

איש גדל דעה וכביר כח לב כקופרניקים אשר לא ירא ולא חת מהרים יד לפרוץ את גדרי בנין העולם העתיק למען העמיד במקומו תבנית חדשה כלבבו, הנה נמס לבו בקרבו בשמעו קול

גערת חנף וצבוע, אשר בזדון לב שמהו לפורע דרכי מוסר. ההכנעה והעבדות הנפרזה, אשר הביע קופרניקוס אל חיק אויבו הנבל ורע המעללים, המרתה והעציבה את לב כל כותבי תולדות החכם הגדול הזה. אולי הנהו המכתב הזה כעין שחוק צדיק תמים? אולי הנהו סגנונו זה רק על דרך לעג ומהתלות נגד איש ריבו אשר עצמו חטאתיו משער ראשו? כאות על השערתנו הנוכחית הננו מראים באצבע על הדבר הזה, כי גם אחרי הכתב המכתב הזה המלא רגשי הכנעה לא שככה חמת הבישוף ממנו, ובמכתבו אל גיזה הוא מביא את דבתו רעה, כי השמועה הגיעה לאזניו, כי גם אחרי אשר העתיקה שילינגס את משכנה מבית קופרניקוס, הנה עוד דברים רבים בינו ובינה. במכתב המענה אשר ערך גיזה אל הבישוף הוא מעיד עליו כל חמתו על מפלי עינות שוא על קופרניקוס ידיד נפשו, הנודע מאז בטהר מדותיו ובצדקת מעלליו, אשר שם לו לקו בנתיב חייו לכבוש תמיד את יצרו, ומה גם בימי שיבתו.

ופתע פתאם נטהרו העבים, והבישוף האיר את פניו אל קופרניקוס ידידו מלפנים. כאשר הבין קופרניקוס את ספרו אל בית הדפוס הריין אליו דנטיסק מכתב תהלה המלא רגשי אהבה וחבה, ואליו נספח גם פתגם קצר בחרוזים, למען הדפיסו בראש הספר. על זה ענה לו קופרניקוס במכתב דברי אהבה וכבוד, בלוית רגשי תודה בעד כל הטובה אשר הוא עושה לו כאשר ייטיב איש אל בנו, אפס כי לא נתן מקום לדברי דנטיסק בספרו. אות היא כי התרפס לפניו יען כי נחת מפני זרועו, ויבזהו בסתר לבבו.

למרות כל אלה הניף דנטיסק את ידו עוד הפעם להשליך רפש וטיט על קבר התוכן הגדול. בשנת 1543 בשיב שילינגס פרויאנבורגה הציע הבישוף לפני חבר הכמרים לגרש את האשה המבישה הזאת „אשר הטתה אחריה את התוכן המניח".

עוד דברים אחדים על אדות תאר פני קופרניקוס ותמונתו החיצונית. הוא היה גבה־קומה ונכנה גויתו איתן;

מראה עור פניו אדמדם, עיניו הפיקו אור וזוהר, קווצות ראשו עבתות ומסולסלות. הוא מאס את כל חמודות התבל, ועל כן כבש תמיד את מאויו, וילך בדרך הממוצע בכל עניני החיים. ויען כי השקיע את עצמו תמיד בעיוני למידיו ומחקרי רוחו, על כן לא שאף אחרי העשר ולבו לא הלך לבקש לו תהלה ותפארת. הוא לא המרה את פי השקפותיו, ואם גם מפני הכבוד ומפני היראה; הוא יכול להתאפק ולחשות, אולם בפצותו פיו הביע את כל אשר עם לבבו, מבלי לגור מפני איש, ומבלי לשום לב אל הדעות השוררות סביבותיו. אמנם אנשים כבירי כח לב, בעלי ריב ומלחמה כברונא וגליליי חביבים ונעימים לנו יותר; אבל לא לכל איש נתן כח הלב להפיץ את דעותיו בקרב העם ברוח כביר וכשרון להמתיק את למודיו בסגנון קל למען יהיו מובנים לכל,— וכל אלה חסרו לקופרניקוס. הוא לא בטח בהמון העם, ועל כן היה נזהר בדבריו לבלי הביע ולבלי לפרסם את דעותיו, ולולא זאת הוציא את כל רוחו מבלי לגור מפני מי שתקיף ממנו.

אם אמת דברי המשל הקדמוני „על פי חברת רעיו יתנכר איש", כי עתה עד מהרה נוכח לדעת כי שמר קופרניקוס ארחות מוסר וצדק, ויהי איש תמים לב ורוח. האנשים הכי טובים ומצוינים אשר בקרב חבר הכמרים בארמלנד התרועעו אתו ויאהבוהו כנפשם. רעיו אלה בכל אשר הזכירו את שמו פארוהו וירוממוהו בחום לב ורגש. רק הקנאים והחנפים כדנטיסק וסגנו גיזיא, רק הם שנאוהו ויצררוהו. על פי ספרי גיזה ורטיק הננו יודעים ומכירים, כי בסגולות נפשו היקרה משך אליו את לב כל יודעיו לאהבה אותו. התובן רטיק מדי דברו בקופרניקוס רוחו מתלהטת בקרבו, והוא מתרגש כעלם צעיר המתרגש בעת דברו על אדות אהובתו בחירתו. אות הוא כי מלבד גאון שכלו ומשגב חכמתו קסם היה שפוך על תבונת רוח קופרניקוס לצודד את נפשות כל המתרועעים אתו.

ובשנות חייו האחרונות נסוג קופרניקוס אחור מן התבל ושאונה, ויחי חיי איש בודד בסתר אהלו. אוהביו וידידיו מלפנים, מקצתם מתו, ומקצתם נפוצו לכל עבר, ובראותו כי אין אוהב ומידע לו סביביו, והכמרים הצעירים כלם נטו אחרי דנטיסק

וגיזיא ומתרפסים לפניהם, ללכת אל כל אשר יהיה רוחם, אז חשב התוכן הזקן לנכון לפניו להבדל מן העדה הזאת, ויבלה את אחרית ימיו בשבתו בין השדרות בבית אוצר ספריו, מבלי להופיע גם אל אספות חבר הכהנים זולתי רק אם נקרא בשם. רק מעט מזעיר מאוהביו הראשונים אשר רוממוהו ויוקירו את חכמתו, רק הם התרועעו אתו וישחרו את פניו תמיד, והם גם אשר סעדו אותו עלי ערש דוי, אשר עלה עליו בקץ ימיו מבלי לרדת עוד ממנו. בשנת 1542 חלה קופרניקוס את ריאתו. ואחרי אשר התפרץ זרם דם כביר מקרב ריאתו יבשה גם המחצית הימנית מגויתו, כי חדלה הרגשתה ותנועת מיתריה, ויהי אסור אל מטתו. ואם כי העמד רופא מיוחד אשר לא מש מעל מטתו כל ימי חליו, אך גם זה ללא הועיל. מצב החולה הורע מיום ליום, עד כי בראשית ימי האביב שנת 1543 אפסו במעט כל כחותיו, וגם הכרתו סרה ממנו כפעם בפעם. בעת ההיא יצא לאור מבית הדפים ספרו הגדול „על דבר תקופת כוכבי השמים", אשר בצדק נחשב לבעליו כערבון לזכרון נצח וחיי אלמות, והיא מצבת הזכרון הנשגבה אשר הקים לו הוא בחייו לכבוד חכמתו ועמל רוחו. אוהבי קופרניקוס בחפצם לשמח את לבו ולשעשעהו המציאו לו את ספרו ביום 23 מאי 1543, וישימוהו בכף החולה אשר סר כח ההרגשה ממנה. אבל אחרו את המועד! המות כבר התנפל על טרפו. רוח קופרניקוס לא שבה עוד אליו, ותשב רק כעבור שעות אחדות השמימה — אל האלהים, העצם הנשגב, הבונה המחוכם, אשר כח מעשיו ומשגב תבנית מבנה עולמו הפליאו את רוח קופרניקוס כל הימים אשר היה חי על הארץ.

כהמחוקק הגדול, משה איש האלהים, אשר אחרי ארבעים שנות עמל וטרח בעד עם מרעיתו, לא זכה לראות את הרעיון משאת נפשו יוצא לאור בחייו, ורוחו שבה אל האלהים ברגע המלא תקותו, ברגע אשר קרב עמו להתנחל על הארץ אשר יעד לו מחוקקו, כן לא זכה גם התוכן הגדול הזה לראות את ספרו — פרי חקירותיו ועמל רוחו בתקופת ארבעים שנה — יוצא

לאור הדפים ונכנס ברשות הקהל בחייו. המות הקדימו ברגע המלא תקותו ומשאת נפשו.

וימת קיפרניקוס ביום 23 מאי שנת 1543 ויקבר בעיר פרויאֶנבורג. אויבי האיש הגדול הזה וצורריו לא חדלו מחפאות עליו שקרים גם אחרי מותו, ויספרו כי לפני מותו נזור אחור ויתנחם על דעות הכחש אשר הפיץ, ויצו לביתו לחרות על קברו כתבת אשר תכנה רגשי נוחם וחרטה: „את פניך אלי אבקש כי תחנני, ולא כהתחנה אשר חנות את שליחיך הקדושים פטרוס ופאול, כי אם כהתחנה אשר תחן את המרצח הצלוב מול פניך". אולם הדבר הזה הוא שקר בדוי בזדון לב. עד נשימתו האחרונה נשאר קופרניקוס נאמן אל הדעות הרוממות אשר מלאו את לב אנשי המעלה בדורות ההם.

תכן:

א. קופרניקוס בילדותו ובימי נעוריו (1473—1497).

ב. שבתו בארץ איטליה (1497—1506).

ג. קופרניקוס בבית דודו (1506—1512).

ד. קופרניקוס עובד עבודתו לרבים (1512—1531).

ה. מהפכה ותקונים בחכמת התכונה.

ו. ימי חייו האחרונים (1531—1543).

חיי אנשי השם.

אֶמִיל זוֹלַא

חייו, ספריו ודעותיו

(עם תמונתו).

מאת

נחום סלושץ.

הוצאת „תושיה".

ווארשא. תר"ס.

בדפוס מ. י. האלטער ושותפו, נאלעווקי 7.

ЭМИЛЬ ЗОЛЯ,

его жизнь и литературная дѣятельность.

Очеркъ Н. СЛОУЩА.

Изданіе „ТУШІЯ".

ВАРШАВА. 1899.

Типографія М. И. Гальтера и Комп., Налевки 7

Дозволено Цензурою
Варшава, 10 Августа 1899 г.

אֶמיל. זולא.

Emile Zola

Sa vie, son oeuvre.

Etude

par

Nahum Slouchz.

Edition „TOUSCHIJAH".

VARSOVIE.

1899.

המקורים הראשיים, אשר השתמשתי בהם ביחוד בכתבי את הספר הזה, הם: מאמרי זולא וספוריו; „הרומַן הנַטורַליסטי" של ברוּנֶטיֶר; „תולדות ספרות צרפת" של לַנסון; „עמודים נבחרים מזולא" למֶניֶה (אשר בעקבותיו עשיתי את הנתוח של רוב הספורים); פול אלֶכסים: „אמיל זולא, רשימות ידידו"; „הרוח המדעי של דורנו", ד"ר קורמיל; שעורים של הפרופסור בּוּביֶה בג'נבה; העתון „Aurore" ועוד.

הקדמה.

בגשתי לערוך את תולדותיו ודעותיו של אמיל זולא לעת כזאת, לא נעלמו ממני כל המכשולים הרבים אשר יִפָּגשו על דרך עבודתי זאת וכל האחריות המוטלת על כותב תולדות אדם גדול הנמצא בחיים ובעצם פעולתו הכבירה. מעולם לא רבו התהלות מעבר מזה וההִהלות מעבר השני, אשר נפלו לחבל לסופר כביר־הרוח הזה, כמו בימים האחרונים, מעת יצא לריב את ריב העשוק מיד עושקיו, ויקדש לעיני כל באי עולם.

האמת נתנה להאמר, כי מתנגדי זולא ומקנאיו לא מעטים היו במספרם בכל הזמנים. המבקרים אשר קמו לצרפת בדורנו כברונטיר, למֶטר וחבריהם, וגם רוב המספרים הבינונים, התנפלו עליו מקצר דעתם ורפיון מחשבתם ומבלתי יכולת להבין את כל המרום והכביר מהם, אף גם מקנאתם בכבודו הרב ובפרסומו הגדול בקרב קהל הקוראים. הם לא יכלו סלוח לזולא את חופש משפטיו, את תשוקתו לדבר אמת ולתאר את המציאות כמו שהיא ואת עמידתו על דעתו כל הימים. אבל גם מחוץ לצרפת רבו מבקרי זולא, אשר ראו בתאוריו החפשיים הפרזות של אדם אוהב־רפש וגם חולה. די לקרא בספר „Entartung" של מכס נורדוי, אשר גם הוא הוציא משפט קשה על זולא, למען הוכח עד כמה צדק הפתגם הקדמוני: „אין נביא בארצו ובדורו". — גם מהללי זולא לא השכילו לחדור לתוך פנימיותו של הסופר הגדול ויאמרו למדוד אותו במדה שמודדים בה סופר מצוי, וע"כ הוציאו על הרוב משפט מעוקל ויהללוהו ביחוד בתור ציר גדול היודע

לתאר את „בהמת האדם" בכשרון רב; אולם אף אחד מהם לא הבין את זולא איש הרוח כראוי.

ואני, בערכי את הספר הזה, שויתי לנגד עיני למן הרגע הראשון, כי האיש המחונן בכח מוסרי אדיר כזה, אשר חשף בימים האלה לעיני כל באי עולם, האיש אשר מצא און בנפשו לצאת בשם האמת והצדק למלחמה כנגד עמו וארץ־מולדתו, האיש אשר מקול קריאתו האמיצה והעצומה רעש כל העולם הנאור ויחרדו „עתודי ארץ", עד כי כמעט אפשר לאמר כי הוא הביא ברוחו מהפכה מוסרית, אשר אחריתה אין לשער, — האיש הזה הוא בודאי נעלה על כל האשמות הקטנות אשר הסכינו להאשימו, וכי איש כזה הוא בודאי אדם שלם מראשיתו ועד סופו; כי לא יולד נביא, איש הרוח, ביום אחד. ובהביטי מנקודת־הראות הזאת ובהעמיקי לחקור בתולדות חייו ובכתביו הרבים של זולא, ויחד עם זה בנתחי כראוי את דברי מתנגדיו ומכבדיו, אשר היו לנגד עיני, מצאתי את הרוח המוסרי הכללי המבריח מן הקצה אל הקצה את כל דברי איש האמת והחוזה הזה, מיום קראו גלוי בימי עלומיו את ה„אני שונא" שלו ועד השמיעו ברמה את ה„אני מאשים" הגדול. גם זאת שמתי אל לב, כי כל אלה אניני־הדעת המתנפלים על זולא בגלל תאוריו החפשיים הלקוחים מעולם החיים הם על הרוב אנשים שאינם רוצים בהתגלות האמת הערומה, פן ישובו בני האדם בראותם שחיתותם ורפא להם, וכי זולא, איש האמת בכל דרכיו, שאין מנהגו לגלות טפח ולכסות טפחיים, עומד למעלה מכל הנמוסים המקובלים של המוסר החברותי.

הנני מקוה אפוא, כי במדה ידועה עלתה בידי להפיץ אור על פעולתו המוסרית באמת של אמיל זולא, זה הסופר הגדול ואיש הרוח הנעלה, שמעטים כמהו בכל דור ודור, אשר כל חייו הם מלחמה בעד האמת והצדק.

המחבר.

„הר־זהב", בשויציה, מנחם אב א׳ תת"ל.

I.

זולא־האדם.

א.

אבי זולא.

ביום 2 אפריל 1840 נולד בפּרים ההומיה הילד אמיל זולא. אביו פרַנסואַ זולא היה מהנדס איטלקי ואמו צרפתית. ומלבד שהיה אביו איטלקי היה יליד תערובות, בן לאיש ויניציה המפוארה ולאשה יונית מאי קורפו; כאילו הועידה ההשגחה מראש את הסופר הגדול לגדולות ונצורות, והנחילהו — למען אַמת את חוק הירושה הטבעית, אשר החזיק בה הסופר העתיד, בו בעצמו — את טוב־הטעם והשכל של הצרפתים, את דמיון האיטלקים והתלהבותם ואת אמֻנות היונים ושאר־רוחם להרגיש את הדר הטבע, אשר התבוללו ויתלכדו יחד באיש המצוין הזה. גם השם זולא עצמו איננו צרפתי, ועד היום יש קרובים לזולא בויני־ציה. אביו־זקנו של אמיל זולא עזב בסוף המאה הי"ח את עירו ויניציה וילך לשוט בארץ וישא אשה יונית בקורפו ויולד בשנת 1796 את פרנסוא זולא. ובכן היה אבי זולא בן לאב איטלקי ולאם יונית.

פרנסוא זולא גדל בויניציה, אשר נספחה אז יחד עם כל ארץ איטליה בתור נוף לארץ צרפת, ומבלי היותו צרפתי מלידה הסכן הסכין להתלהב מן המעשים הגדולים שעשה בן־אי־קורסיקה הגדול, אשר כאלו אחד את שני העמים הקרובים זה לזה בשפה ובגזע להיותם לעם אחד תחת דגלו. עודנו צעיר כבן י"ז שנה בא לעבוד בחיל הרכב הצרפתי, וכאשר נפל נפוליון בנופלים, התפטר מעבודתו בהיותו נאמן לאדונו אשר לוקח ממנו. כי היה היה אבי זולא איש אמונים הולך בגדולות, בעל רוח כביר

מחולל חדשות ומואס בקטנות ובלתי תלוי בדעת אחרים, תקיף בדעתו שמעטים כמהו. והרבה רשמים יעידו עליו, כי התמזגו בו האמנות היונית והדמיון האיטלקי, העתידים לעורר את בנו למפעלים כבירים.

אחרי עזבו את עבודת הצבא שם אל ההנדסה פניו, ויצלח מאד במלאכתו זאת. בספרו אשר כתב על מדידת הקרקעות נחל כבוד רב; האקדמיה למדעים בפדובה בחרה בו לחבר, ומלך הולנדיה כבדהו באות־כבוד. וחזון אותות הכבוד היה בימים ההם יקר מאד, כי לא היו מחלקים את הכבוד הזה לאדם מן השוק, כי אם לאיש מצוין וממציא חדשות באמת.

אבל רוחו הסוער לא נתנהו להקדיש את עצמו למדע בלבד. והוא אשר נשא את עול הצרפתים, שחבבם חבה יתרה, לא יכול לסבול מרות אוסטריה, אשר ויניציה נפלה לה למורשה. ויתמרמר על החופש הרצוץ ועל העבדות, הלחץ והמועקה החמרית, ועוד יותר הרוחנית, אשר שמו על יושבי ויניציה האוסטרים, זה העם לא היה, אשר לא בחיל ולא ברוח כבש את עם־הארץ לו לעבדים; וכאשר גבר רוחו בקרבו גלה ברבים את שנאתו לממשלות הזרים ויתחיב חובת גלות מויניציה עיר מולדתו. מבלי החפץ ללכת לצרפת, אשר דללה ואשר חלתה ממשא מלך לא־קרוא ושרים שנואים, הלך לאשכנז; שם השתלם והתפתח עוד יותר ויקח חלק בבנין מסלת הברזל הראשונה באש־כנז; ויעבור משם ויבוא להולנדיה, ולמרות הכבוד שנחל מאת המלך לא התמהמה שם; ויהי כשמעו כי נפתח כר חרש לפעולה בצרפת, אחרי לכידת אלגיר, בא בשנת 1830 לעבוד בלגיון בני חוץ אשר בצבא הצובאים על אלגיר, בתור קפיטן. אבל כעבור זמן מעט בטל הלגיון וכל העובדים בו נשלחו לנפשם. ויעזוב פרנסוא זולא את אלגיר אשר נלכדה כלה לפני צרפת, ולא יסף עוד לנדוד הנה והנה ויבוא לצרפת וישתקע במרסיליה, עיר החוף הגדולה אשר בנגב. וארץ הנגב היא מאז ומעולם ארץ הבינים בין איטליה וצרפת וגם שפתה קרובה אל שפת האיטל־קים. שם יסד זולא „לשכה לעבודות טכניות". וכאשר קצה נפשו בעבודות הקטנות אשר הושמו לפניו ובעסקי פרוטה, החלה לפעמו

עוד הפעם הרוח המבקשת גדולות ונצורות וגם התשוקה לראות בטובה ובנעימים אחרי שנות נדודיו הרבים. ויהי בראותו את נמל מרסיליה כי ברע הוא ויחקר את כל סביבות העיר וחופיה, ובתור תוצאות עבודתו זאת הציע תכנית חוף־מרסיליה חדש, העתיד לרומם את ערך העיר ולהריק עליה שפעת ברכה. אבל למרות כל השתדלותו שומע לא היה לו, והתכנית אשר ערך לא נתקבלה מפני סבות שונות. וכאשר ראה זולא כי לא יצליח בזה, לא נפל לבו בקרבו, ובהאמינו בעצמו הפך פניו לעבר אחר.

בשנות 1836—1837 היה מבקר את עיר אֶי או אֶכס (Aix), בירת פרובינציה לפנים, הרחוקה ממרסיליה מסע שלש שעות. כנראה היה לו מודע בעיר הזאת. ואֶכס בעת ההיא עיר עזובה ושכוחה; ואף כי מספר יושביה עלה לשמונה ועשרים אלף הנה מחוסרת מים, מסחר וחרושת המעשה, שוממה וחרבה, ויצא ממנה כל הדרה אשר היה לה בימי קדם בתור בירת פרובינציה הברוכה.

והשמועה עשתה לה כנפים בעיר הנרדמת כי סולל ממר־סיליה רוצה לבנות שֶׁבר־מים ולהוליך מים העירה להחיותה. ותהי התנועה גדולה בכל בתיה. וזולא השואף לגדולות ונצורות חלם באמת חלום להחיות את העיר המתה, לבנות את הריסות בירת פרובינציה, להביא מים העירה ולכונן בה בכחם בתי־חרושת להעשיה. ויחקור ויתבונן בכל סביבותיה ויבקש ולא מצא מעין מים; אז הפך אל החכמה פניו וימצא במרחק שלשה קילו־מטרים מן העיר עמק צר בתוך ההרים ויחבול תחבולה לאסוף את כל המים היורדים מן ההרים אל העמק הזה, לבנות שברי־מים ולחפור תעלה עד העיר, אשר תַּשְׁקֶהָ משפע מימיה, כמראה אשר הראה במשך ימי נדודיו באשכנז וביחוד בהולנדיה, ארץ התעלות.

אבל לדאבונו לא מצא אזנים קשובות להצעתו, ומלבד מתי מספר חרדו רוב יושבי העיר הנרפים והישנים לקראת החדשה הזאת, כדרך כל המשמרים הבלי שוא אשר מלפנים, ויאמינו כי בגלל הבאת המים העירה יאבדו טובה הרבה וכל העיר תרד

מכבודה וגדולתה. לשוא הוכיחם זולא כי רק את טובתם הוא דורש וכי בטוב העיר טוב לכל תושביה, כי הם בבערותם ובאהבתם לחיים נרפים, לא אבו שמוע לו. כח סבלו קצר ויגמור אֹמר לִזכות את הבוערים האלה על אפם וחמתם וילך לפרים להשתדל כי יתנו לו רשיון לחפור את התעלה באֶכס. ויהי הולך ושב לפרים כפעם בפעם.

ופעם אחת באחד ממסעיו לפרים התודע בדרכו לעלמה אובר מדורדן, עלמה תמימה ופשוטה, ויאהבנה ויקחנה לאשה בשנת 1839, ומאז היה נוסע עמה יחד לפרים, ששם היה משתדל לקבל את רשיון התעלה. ותהר אשת זולא, ולא אבו עוד זולא ואשתו לשוב לאֶכס, וישכרו דירה ברחוב סן־יוסף, וישארו שם עד אחרי הולד בנם. וביום 2 אפריל 1840 נולד להם בפרים לשמחתם הרבה בן אשר קראו לו בשם אמיל, הוא א מ י ל ז ו ל א הסופר הנערץ, אשר, כאמור למעלה, נוזל בעורקיו דם שלשת עמי־הקלסיקים גם יחד.

והבן הילוד כמו הביא „מזל" לאבותיו. כי בעת ההיא התודע פרנסוא זולא לטֶיר, האדם המדיני הידוע; כי גם בשבתו בפרים לא טמן ידו בצלחת ויתבונן אל החפירות אשר נעשו בפרים להחזיק את חומותיה, וימציא מכונה להרחיק את העפר מעבודת המצור; ואחרי הבחינה נתקבלה המכונה, הודות להשתדלות טיר, לעבודת בנין המבצרים, ותהי לו ההמצאה לאות ועד כי באמת איש מומחה וחכם הוא. והפעם לא מנע ממנו טיר את כל עזרתו, ויצא בשנת 1843 לארץ הנגב להִכּח עוד הפעם עם אנשי אכס. וכאשר מאנו איזה מבעלי הקרקעות, אשר דרך אדמתם תעבור התעלה, למכור את אדמתם, הרגיש את עצמו חדל אונים ללחום עוד עם האנשים האלה, ואף כי עלה בידו ליסד חברת בעלי הון אשר נתנה את הכסף הדרוש לעבודה, לא עשו ידיו תושיה. אחרי הלחמו עוד שתי שנים ומחצה נסע לפרים לבקש את עזרת טֶיר כנגד תושבי העיר העקשים, ורק כעבור שמונה עשר ירחי עמל השיג סוף סוף רשיון לחפור את התעלה; ויען כי דבר הַשקאת אדמת אכס הוא דבר שתועלת הצבור תלויה בו, נתנה הרשות ביד החברה לחפור על אדמת יחידים כטוב בעיניה חלף תשלומים,

במחירים הקבועים לבעלים.

עשר שנים רצופות, שנות עמל ונדודים, נלחם פרנסוא זולא ולבו לא נפל עליו. ותרב השמחה בבית זולא ויקו כי עושר רב צפוי לו, ותיקר בעיניו עבודת התעלה הזאת, אשר עלתה לו במחיר יקר מאד, ויחשבנה כעבודתו הוא, וככה היתה בעיני תושבי העיר השקטה אשר הביטו בחרדה על הזר הזה אשר בא להרגיז את מנוחתם.

ומרוב שקידתו בעבודה לא נזהר לנפשו, וביום סגריר אחד בעת נשוב רוח ה„מיסטרַל" המסוכן יצא לעבודתו ותאחזהו הצנה ויחל להשתעל ולא נשמר לנפשו, ויסע למרסיליה לרגלי עסקיו. שם הרגיש את עצמו כי ברע הוא ויפול למשכב באחת האכסניאות ויודיע זאת לאשתו, אשר מהרה לבוא אליו, ותמצא את החולה שוכב כבול עץ באחד חדרי בית המלון הסוער והמלא שאון בני הנגב הנאלחים. וככה עברו עליו שעות עמל וכאב של חלי דלקת הריאה, והמטה אשר עלה עליה לא הוסיף עוד לרדת ממנה, וימת כנודד כמו שהי כל ימיו, זר ומוזר לכל תושבי העיר. במהרה נשכח כמת מלב, ורק זכר אבן המצבה על קברו באֶכּס, אשר הובא שמה, התעלה אשר בנינה נגמר אחר כך, והשדרה (בולבַר) אשר קראו בני העיר בשמו לאות תודתם לאיש אשר על ידו נושעה העיר, המה יעידו כי פרנסוא זולא היה באמת אדם מצוין.

ובימינו אלה, כעבור חמשים שנה, העלו בני עַולה את זכר המת הזה מקברו ומשנאתם לבנו אשר יצא לקנא קנאת האמת, עוללו בעפר את קרן האדם הנשכח אשר בחייו שבע נדודים ולא עשה רעה לאיש; הם כרוח! נבליתם טפלו עליו עונות וישקרים כי גנב וגם שם בכליו ועשה כל דבר עול, ולב בנו התחמץ לשמוע את חרפת אביו, האיש המורם אשר רוחו חי בבנו. וסופר אחד רודף צדק קם לקנא את נקמת המת בספר מיוחד, אשר בו הוכח הוכיח את צדקתו, וישב לו את כבודו הראשון.

ב.

הילדות.

ואמיל זולא כבן שבע שנים במות עליו אביו. בעוד אביו חי לא מצא לנכון לטפל בלמודי הילד ויעזבהו לנפשו; אבל זכרו נשאר חרות בלב אמיל כל הימים. ביום הוחל חפירת התעלה עמד הילד על יד אביו וירא את כבודו ואת גדולתו לעיני כל, וזכר היום הזה שוה לפני דמיון הילד העשיר והנוח לקבל רושם את אביו כאדם המעלה, כגבור מנצח, ויחלום תמיד להיות כמוהו ולעשות גדולות ונפלאות ממנו.

בין כה וכה ומות אבי המשפחה שם קץ לטובה אשר החלו בני הבית אך זה ימי מספר לראות בחייהם. רק כסף מעט וכלי הבית היקרים נשארו לפלטה, ואמו־זקנתו של אמיל זולא, אם אמו, זקנה חיה ועליזה, אשר גם בהיותה בת שבעים טרם זרקה בה שיבה, נהלה את הליכות הבית, והיא שעמדה למשפחה הקטנה לבל תאבד במחסור. וישבו ארבעתם יחד: הזקן והזקנה והאלמנה ובנה הילד.

כל עמל האלמנה זולא להשיג פרס מאת חברת בוני התעלה עלה בתהו. לשוא שאלה בעצת עורכי־דין ותבקש עצות, כי אחרי תוחלת ממושכה נוכחו הבת והאבות לדאבונם כי לא יעלה בידם מאומה, טבלי הדעת אל מי ואנה לפנות, כי גם עורך הדין אשר דרשו בעצתו לא ידע בין ימינו לשמאלו. ויהי כראותם כי אין כל דרך אחרת לפניהם ויעתיקו את מושבם לקצה עיר אכם בבית דל, ויחיו שם חיי מצור ומצוק.

ועם היות אמיל זולא יתום מאביו, לא היה נעזב. אמו וזקניו אהבוהו אהבה נצחת, ויהי הילד הבריא והחי בן יקיר להם וילד שעשועיהם. גם בעוד אביו חי, ומה גם אחרי מותו, לא עצבוהו מימיו. זכר הימים האלה, אשר בהם ידע הילד את חמודות הלב האוהב ועדנת נפשות מסורות ונאמנות, לא נמחה מזכרונו, ובימים הבאים כאשר נטל עליו לשאת את עמל החיים

וצרותיהם ולשבוע עוני ונרודים רבים, הנה לבו לא הצטמק ולא יבש ורוחו נשאר חי ועֵר בקרבו בעצמת האהבה הזאת אשר שמרה את לח רגשותיו לאורך ימים.

הוא לא ידע לקרוא בספר, ולעומת זאת היה רץ בחוצות ומשתובב כל היום באין מפריע. כי היה כבד פה ויהי מבטא אותיות ידועות בלשון עלגים.

אבל גם ביטים ההם החל הילד להכיר את כזבם של בני האדם ואת תרמיתם. מכל ההבטחות והתקוות הטובות אשר קותה אמו בדבר קבלת חבל ברוָחי החברה לא התקימו אף מקצתן, ואיש לא רב את ריב האלמנה והיתום הנעזבים, ויהי הילד שומע כל היום את תלונות בני הבית הצודקות ואת מבטח השוא אשר בטחו בידידי אביו וכל המבקשים קרבתו, אשר אך הלך לעולמו עזבו את יורשיו לנפשם, ולב כל אחד מהם אך לבצעו, ואין רב ריב האלמנה. ולבו המרגיש והער ראה כל זאת וישמור את הדבר.

וכאשר נוחלה תקותם ויראו כי אין ישועה בהבטחת עורך הדין שמו לב לעסקי הבית ויגמרו אומר למסור את הילד לבית הספר; ולא רצתה אמו זקנתו להתו לבת לקולֶג' (בית ספר בינוני) ותבקש ותמצא בעדו בית ספר בשם „ב"ס של האם הקדושה", שבו היו מתחנכים ילדים רבים ומחזיקו, אדם חשוב וטוב לבב, איזוּאַר, לא העציב את תלמידיו כדרך רוב המורים. ולא ידע הילד בבית הספר הזה כל עול, כי המורה לא טרדהו, וגם הוא לא התעצב מאד על זאת ויהי עושה כל מה שלבו חפץ, ויהי מטפס על עצי הגן, מאזין ללחש הפונטַן, או לזמרת הצפרים המעופפות. ובאחרונה כאשר נוכח המורה כי הנער אינו לומד, גם אז התהלך עמו בחסד וחנינה ויקרא לילד ויביאהו אל הדרו ויבאר לפניו את נעם משלי לפונטין, אשר עשו רושם חזק על נפש הילד, ומאז החל מעט מעט לשמוע בלמודים ויפורסם על ידי כשרונותיו הטובים. חמש שנות למודיו בבית הספר הזה עברו עליו בשלוה ובבטלה שלא עלתה בתהו, כי, כאמור, נפל לו חבל בנעימים, כי מורהו לא היה איש אכזר וקשה, בשלום ובמישור התהלך עמו ולא מרר את לב הילד כדרך רוב המורים. ובימי עניו ויאושו

היה זכר הימים הטובים, אשר בלה בבית הספר הראשון, מעודדו ומחזקו. אבל מצב בני ביתו הורע עוד יותר ויאלצו להעתיק מושבם אל מחוץ לעיר בכפר פון־דיר־בירו הסמוך לה. בפעם הראשונה נגלו לפני הילד החוזה והמרגיש חמדות הטבע, הלי ירק, שדות ובקעות, נחלי מים ואויר חי וצח ואור שמש המתוק בשדה. ויאהב הנער את חיי הטבע ומנעמיהם באהבת ציר אמן, ויקשיב לשיח האילנות ויאזין לשריקת מי הנחל ולזמרת הצפרים ויתפעל למראה מרחביה וישאף את נשמת הטבע ואוירה הגלוי והצח וידע את שפעת חיה, ויכרת ברית את הממשלה הכבירה הזאת, ממשלת הטבע, אשר בימים הבאים העניקה לו מבחר מסתריה ותלחש לו את סודותיה העולמיים ואת חוקיה שכם אחד על רוב בני תמותה. ותהי נפשו הרכה מתלנדת ומתבוללת בעצמת חיי השדה, וישכח את בית הספר אשר החל להוקיר את רגליו ממנו וישכח גם את בית אמו, ויעסוק כל היום בחזיונות ובהזיות באין מכלים דבר.

ובשנת 1852 במלאת לו שתים עשרה שנה הובא לשמוע בלמודים בקולג' במחלקה התחתונה, היא השמינית. בימים הראשונים היה התלמיד האחרון במעלה, יען כי קשה היה לו המעבר מחופש בלי־מצרים לסדרי הלמוד והמשמעת אשר בבתי הספר הבינונים, וגם מגרעות רבות היו בלמודיו עד כה. אמו וזקניו מדאגתם לנער פן יהיה עזוב, העתיקו את מושבם לעיר סמוך לבית הספר, ויהיו באים בכל עת לפקדו.

אבל אך הסכין הנער לסדרי הקולג' ויבין את אשר לפניו. וכאשר גדל וירא בעני בני ביתו ובתלאותיהם ויגמור אומר לשקוד על למודיו ולהצליח בדרכו למען יוכל להיות לעזר להם. וגם החפש בלי מצרים אשר היה לו בביתו משחר ילדותו למדהו לעמוד ברשות עצמו תמיד ולהשען על בינתו הוא, והיא שעמדה לו להתנשא שכם אחד על כל החניכים חבריו, כי התרגל מילדותו לשפוט על כל דבר ולדון עליו בשכלו הוא, וסמל אביו איש המופת בעיניו הולך לפניו. ובכן הסתגל מהר למצבו החדש בבית הספר ועוד בקץ השנה הראשונה קבל חמשה פרסים לאות הצטינות ויפסח על שתי מחלקות יחד, ויבא אל הששית.

אז החלו מצוקותיו ועניויו. כפעם הראשונה בימי חייו טעם הוא בעצמו את טעם העיל הנעשה על הארץ, כי המורה, אשר כנראה צרה עינו בנער המהיר לשמוע, שנא אותו, ויהיו צוררים איש את רעהו, ולמרות כשרונותיו ושקידתו לא קבל בשנה ההיא אף פרס אחד, ונפש הילד המתרגשת התמרמרה על העול הנעשה לו על לא דבר, וישאר עוות הדין חרות בלבו.

ואך עבר מן המחלקה הזאת ויצלח מאד, כי בלשכה החמישית וברביעית ובשלישית עלה בידו להשיג את כל הפרסים הנועדים לתלמידים. ובעמדו אז על פרשת הדרכים, ויועץ עם נפשו במה לבחור אם בספרות או בידיעות הטבע, ואף כי בעת ההיא כבר החל לכתוב, ויחבר רומן היסטורי מתולדות נוסעי הצלב, בחר בידיעות הטבע, מאוָתו להכיר את הטבע אשר אהב.

וזולא היה מטבעו נער מתבודד ומתרחק מאנשים. גם חסרונותיו הטבעיים: קצר־הראות מלידה וכבד־הפה שנמשך זמן רב, אשר היו במטרה לחצי חדודי חבריו, הרחיקוהו מהם; וההכרה כי משפחתו העזובה סובלת כל, רק לבל יגרע מכבודה, חזקה בו עוד את רגש הבדידות, ויתכנס בקרבו פנימה, עד כי שחקו עליו ויהיו קוראים לו בשם: „פריסאי קר" או גם „צרפתי", כי כן יקראו בני הנגב החמים והנוחים להתרועע לבני הצפון בצרפת; ועל כולם שמר בלבו עולם של דמיונות וחזיונות גדול, אשר פתחהו ויטפל בו כל הימים ואשר לא יכול לגלותו לבני ארץ הנגב החיים והעליזים; ולא יכלו חבריו להשלים עמו ויהיו עָריו. אבל במדה שהתרחק מכל אלה אשר לא הבינו לחקר רוחו, בה במדה התקרב אל אלה המעטים אשר שאר רוח להם לרדת לחקר הגיונותיו, ויתרועע עם שני חבריו בני גילו סיזַן ובול ויהיו יחד ל„חוט המשולש" כמו שקראו להם חבריהם בלעג, ולא נפרדו כל הימים; הם היו שבים יחד הביתה, יחד היו מטילים בשדות, רואים בתהלוכות הצבא ובכל מיני החזיונות בחוץ. הם אהבו לקרא בשקידה ולשיר בשירים יחד וגם ערכו מקהלת מזמרים, וזולא עם היותו כבד אזן קצת התגבר על חסרונו זה וילמוד לנגן בחליל ויקח חלק במקהלה אשר נערכה לכבוד החג. שלשת הרעים הדבוקים האלה אהבו יחד להסתכל בעלמות היפות,

לבקר את התיאטרון, כמובן במחיר מצער. בימות הקיץ היו עוזבים את העיר וילכו להתעדן על נועם הטבע וחמודותיו, וספריהם — כמו שירי הוגא או מוסֶה—בידיהם; ויהיו מתחרים בהטלת אבנים, רוחצים בנהר, מבעירים אש וצולים בשר תחת העץ, וצדים דגים, ועם זה קוראים, מתוכחים ומתפלפלים ברגש על הסופרים והספרים האהובים להם.

פעם אחת מצאו מערה בדרך, ויגמרו אומר ללון בה, אבל דרכם לא היתה צלחה, כי פחד העטלפים הרבים אשר החלו לעופף ממעל לראשיהם נפל עליהם, וישובו הביתה בתקוה נכזבה.

וככה עברו על אמיל זולא ימי שחרותו בעיר הבירה העתיקה; ובין כה וכה ומצב משפחתו הורע יותר ויותר ויראו עני ומחסור, ולגודל הצרה מתה אמו זקנתו, אשר כל ימיה לחמה באמץ לב עם המחסור ויש שגם יכלה לו. אז עזבה אמו את אֶכס והלך לפרים ותכתוב משם כי „אין בה כח עוד לשאת וכי ימכור בנה את כל אשר להם במחיר נסיעתו הוא וזקנו לפרים ויבאו אליה". וימכרו את כל כלי הבית, ויעזוב זולא את הקולג' טרם גמר אותו ויפרד מרעיו האהובים, אחרי ערכם יחד כֵּרה בשדה לזכר ימים עברו, ויסעו ויבאו לפרים עיר מולדתו.

ג.

ימי העלומים.

וזולא בן שבע עשרה שנה בבאו לפרים ובידו מכתבי המלצה למנהל בית הספר הגורמלי דוירה ניזר, ויבא לליצֵיום לאותה המחלקה שיצא ממנה בקולג' באכס, ובליציום אז מורה החכם הידוע לֵיוַסֵר; אבל רוח אחרת היתה אז את זולא; אהבתו ללמודים ושקידתו עזבוהו לגמרי ויהי אחד התלמידים האחרונים במעלה מבלי דאוג לזאת, כי כנראה הלמוד כשהוא עצמו לא משך עוד את לבו כלל.

וגם בשבתו בפרים היה מוזר ונכרי לבני גילו וחבריו,

אשר היו עוינים אותו; ותחת אשר בארץ הנגב היו קוראים לו בשם „פריסאי”, קראו לו בפרים בשם „בר דרומא”. ואמנם הוא גר בפרים, אבל לבו וכל מורשיו היו בנגב יחד עם נעם השרה ושני רעיו האהובים לו. ותכונתו, שכבר היתה אז תכונת איש הרוח, שאינה נמוגת בתכונות האנשים המצויים של „החברה”, הוציאתו מעל לכל הסובבים אותו ותרחיקהו מהם אל עולם אחר, עולם שכלו דמיון, רגש והסתכלות.

העלם התגעגע על טבע ארץ הנגב הברוכה, על הטיולים הנעימים אשר טיל שם, על השלוה והשקט היפים להגיון השוררים שם, ויותר מכל על שני ידידיו סיזן ובול אשר רק הם הבינו לרוחו וינחמוהו מעניו ובדידותו. הוא התגעגע גם על עלמה אחת; חלום אביב עלומיו אשר עזב שם, על הקריאות והשיחות המשותפות, וירא את עצמו בעצמת רנשותיו כבודד ונעזב מכל, כנשכח מלב. ורוחו עזבהו, ויתרשל בלמודיו וגם בסדרים אשר אהב להנהיג בחייו. כל מורשיו התמוטטו, ויתעמק בעולם של הזיות וזכרונות, ויגון נורא ומרירות בדידות־הנפש של איש הרוח תקפוהו ויהי כחולה. נחמתו האחת היתה חליפת המכתבים עם רעיו וכל מכתב ומכתב היה מלא ונדוש, כי בהם שפך את כל שיחו בפרווה וחרוזים, אשר הוכיחו את נטיתו לספרות. דברים מקוריים אמנם לא נמצאו במכתבים האלה, אבל כבר בצבצה מבין שורותיהם תכונתו שירש מאביו, התשוקה לגדולות ונצורות, וכשרון ציר ומספר נאמן. מחסרון כסף המשלוח היה כותב את המכתבים האלה על ניר דק שרבק.

והכתיבה המרובה הזאת היא שעמדה לו לעורר בקרבו תשוקת יצירה וכתיבה בכלל, ויחל לכתוב ברוחו הנשגב והכביר אשר החל לפעמו חרוזים, ספורים וגם קוֹמֶדיות מכל המינים נעדרי כל ערך, אף כי נשקפו מבין שורותיהם כשרונות סופר אמתי. אבל לאט לאט, לרגלי קריאתו הנפרזה בספרי הקלסיקים הצרפתים, התרחבו ידיעותיו ויוכח כי בשביל להיות משורר אין די לחרוז חרוזים, וחושו הטבעי הגיד לו כי ישים אל הפרווה פניו, וירא ויתבונן כי הפרווה אינה כל כך פשוטה כלל, ובאחד

ממכתביו לסיזן הוא מבאר לו את הלך־רוחו זה, ואומר עם הספר כי יש אישר, להפך, החרוזים הם פרוזה פשוטה, כלומר גבוב של צבעים חסרי טעם וקריאות וצעקות שאין להם שחר, אשר בהם יביע המשורר כביכול את הכל, חוץ ממה שנמצא בראשו. אבל בכל זאת לא חדל עוד זולא במשך זמן רב מחרוז בחרוזים, כי כן דרך הצעירים לאמר דברי שירה. ככבוד ויקטור הוגא וגדלו אשר קנא בו זולא בנעוריו, הוא אשר הסב בדבר הזה. מלבד זאת הנה בבית־הספר הקדישו זמן רב לחרזנות ומליצה אשר השפיעו על זולא, בהיותו התלמיד הטוב במקצעות האלה באֶכס ובפרים. ויהי היום וישם לפניו לוֹרס המורה לכתוב חבור ע"פ התוכן „מילטון המשורר העור מקריא לבתו הבכירה את הקומדיה האלהית בעוד הצעירה פורטת על הנבל". ותמצא עבודת זולא חן מאד בעיני לורס, אשר הללה וישימה לנס לפני כל התלמידים.

אבל בכלל לא הצליח זולא בלמידיו בליצ׳יום, ואולם גם לא שקד עליהם. חופש הלמודים בבית הספר הזה, אשר משטריו דומים למשטרי האוניברסיטה, לא טרדהו מעולם ועל כן היה זולא אוהב לקרא בעת הורות המורה את הוגא, מוסה, רַבְּלִי ומונטין. בעת הבחינות הצטין רק בהצעת הספור בלבד, וביתר הלמודים לא הצליח ביותר. אבל הוא לא שם לב לזאת, כי כל רוחו ומורשיו היו רחוקים מזה, שם בפרובינציה יחד עם רעיו והמקום שגדל בו. וכרוב געגועיו כן דלו פניו, וידל מאד.

ראתה זאת אמו ותדאג לבריאותו והגמור אמר למלא את חשק לבבו ותקמץ שקל בשקל, ואך כלו הבחינות שלחתהו לארץ הנגב, ויבא לאכס ויתמהמה שם שני ירחי הקיץ, ויבלה את הימים בחברת שני רעיו האהובים ויתהלך עמם באשר התהלכו אז, ואין קץ לשיחותיהם וחלומותיהם אשר הגו יחד. אבל אך שב פריסה שבה הרוח הרעה לבעתו ויחלה מאד ויפול למשכב אשר לא ירד מעליו כשני ירחים. כשובו לבית הספר הרגיש בעצמו כי רגשותיו לחופש, לעבודה על פי דרכו תקפוהו, וימאס את עבודת הליצֵיום ויזניח את הלמודים, ותקצר נפשו לשבת כלוא עוד בבית הספר, ואך כלה את חוק שעור ה„ריטוריקה"

נמר בדעתו להבחן, מבלי לבחור בַקָלוריא, היא המדרגה הראשונה, אשר בה יבואו אל האוניברסיטה. וכבר שעשע את נפשו בתקוה הטובה כי אחרי הצליחו בהבחנו יצא לחפשי מקירות הליציום וגם יעמוד מעתה ברשות עצמו. ואף כי לא היה בטוח בידיעותיו הנה גמר בדעתו לעמוד לבחינות יהי מה. והבחינות היו, כמובן, כפולות: בעל פה ובכתב. אלה שבכתב היו הכי־קשות, ואחרי כתבו בחרדה כל מה שנתנו לפניו שב לביתו ובהעבירו במחו את כל מה שכתב, בטח כי הכל נעשה שלא כראוי, ולא רצה לשוב ל„סירבונה" לשאל אם הצליחה עבודתו ואם לא, וכבר אמר נואש, והנה מה רבה שמחתו כאשר נודע לו כי שמו התנוסס במעלה השניה בתוך אלה אשר הצליחו. הפעם בטח כי גם הבחינות שבעל פה תעבורנה בשלום, וילך מלא בטחון.

קודם כל שאלוהו המורים על סדר שאלות בענפי הלמודים האלה: כמיה, פיזיקה, זואולוגיה, חשבון, ועל כל אלה ענה כראוי ויצליח. נשארו עוד: היסטוריה, ספרות ושפות.

— הכל הבלים! — חשב העלם בלבו, וישלח לבשר בביתו כי עבר בשלום את הבחינות. החבר רין להגיד ובין כה הבהילו את זולא לשאול איתו אחת משאלות ההיסטוריה:

— באיזה שנה מת קרל הגדול?

זולא נבוך — ויען: בשנה שמלך פרנציסקא הראשון, כלומר: כעביר שש מאות שנה! אז נתן לו הפרופיסור לבאר בספרות את אחת מאגדות לפונטין.

במקצוע באור הסופרים חשב זולא את עצמו למומחה ביחוד, אבל אך החל לבאר והנה הפרופיסור אשר התפלא לזרות משפטיו שסעהו באמצע ויאמר:

— נעבור אל שפת אשכנז.

פה מלאה הסאה, כי זולא לא ידע אף קרא אשכנזית, והוא בטח כי אם הבחינות האחרות תעבורנה בשלום אין רע אם באחת לא יצליח.

ובכן היתה תבוסתו שלמה. והסיפר הגאון לעתיד לבא קבל את אפס (0) בעד הספרות הצרפתית.

ובצר לו עזב את פריס וילך לאֶכס לשפוך שיחו באזני

רעיו הנאמנים, אשר נחמוהו מיגונו. ויוסיפו לטיל ולשוטט בשדות כדרכם ולשפוך רוחם איש באזני רעהו. אבל הרעיון כי עליו לעמוד לבחינה ויהי מה לא עזבהו כל הימים, וישים בו את כל ומעינו ותקותיו לעתיד, וכאשר לא צלחה דרכו בפרים גמר בדעתו לעמוד לבחינה במרסיליה, יען כי שמע אומרים שמורי ערי המדינה הם יותר נוחים ופחות תבענים מאת כל הנבחן.

אבל פה היתה תבוסתו יותר שלמה מאשר בפרים, כי המורים פסלוהו עוד בבחינה שבכתב, כאלו רצו גם הפעם להוכיח, כי אי אפשר למדוד את הגאון במדה המצויה.

ד.

המלחמה בעד הקיום.

אמיל זולא שב לפרים בפחי נפש. הוא לא שב עוד אל הליציום, אשר היה יכול לגמור איתו ולעמוד אחרי כן לבחינה. לבו לא הלך עוד אחרי הלמודים, ויגמור אמר להיות מעתה אדון לעצמו ולהנות מיגיע כפיו. ויצא לגור לבדו, ובלי רכוש, בלי כל, מלבד חפץ אדיר לחיות חיי דרור. החל לסובב בתוך המונה של פרים הכבירה. לבו נשאו אל הספרים, ויבקש משרה באחד בתי הדפוס ולא מצא. אז חמל עליו אחד ממכיריו וְלִבּוֹ שמו, וימציא לו עבודה בשלטון התעלות בשכר שש מאות פרנק לשנה. עבודת פרך ורעב היה מנת חלקו ואחרי שני ירחי עמל קצה נפשו בעבודתו ויעזבנה, ובידו אז מאה פרנק אשר תמו כעבור זמן קצר. אז החלו ימי עניו ומרודיו, עני איש בודד ונעזב שאין לו גואל ושאינו רוצה להתבזות, ויסבול קר וכפן ומחסר, וירחים שלמים התפרנס מהלואות קטנות שהיה לוה, שימת חפציו האחרונים בערבון ועוד מקורים נעימים כמו אלה.

ובשוטטו בחוצות פרים בתוך בני עוני הרבים כמוהו הכיר לדעת את ארחות חיי המון פרים ותלאותיהם. ויחזה מבשרו את

העוני המר, אשר תחתיו תבו מאות אלפי איש, בשבט עברתו. הוא היה גר בעלית קיר, באין כלים ובגדים, אבל רוחו לא סרה מעליו, ופעם אחת בא לגור באהל של זכוכית עזוב אך ורק מפני שלפי המסורה היה מקלט להסופר בֶּרנַרדין דיסֶן פִּיֶר מחבר הספור „פול וירגיניא" הידוע. שם החל לחבר את ראשית כתביו אשר יצאו אחרי כן בקובץ ספוריו הידוע „הגדות לנינונגה". ובין כה וכה והרעב הכביד עליו אכפו ויהי מאכלו ברוב הימים לחם וגבינה ויש אשר גם הגבינה נעדרה ויסתפק בלחם יבש בלבד.

זמן מה גר ברבע הסטודנטים העניים, אלה בני העני שאין להם בעולמם אלא שמחה והוללות ונערות וקטטות, וזאת נחמתם בענים. והוא גר אז לבדו, כי אמו, אשר גם מצבה היה רע, יצאה לגור באשר תגור ותהי עוזרת לו כפעם בפעם מרוחה הדל. וברובע הזה ישב, כדרך הסטודנטים, בחברת אהובה אחת, זונה, אשר האמין להחזירה למוטב, כי גם בימים ההם היה האיש אשר האשימו אותו אחר כך במטריאליות גסה איש בעל נפש אידיאלית. ויסבלו שניהם מחסור ועוני. היו ימים אשר היה מעביט את כל כלי־לבניו למען השיב נפשו הרעבה ויהי יושב כלוא בחדרו לבוש בשמיכה לבד, ויהי מצפה עד אשר ישיג את שקל הכסף אשר חכה לו. וחיי עוני אלה הם המבארים את התוגה העמוקה, את הכרת מרי החיים וההתמרמרות העגומה אשר נפגוש כמעט תמיד בכתבי זולא, כי זכרם המעציב נשאר חרות בלבו לעולם.

וככה חי ימים רבים, היום אוכל ומחר צם, עני בכסף ובמליצים, אבל עשיר ברצון טוב, בתקוות ובחלומות אשר חי בהם, ויקוה — ויעבוד.

כי כבר בימים ההם החל זולא לעבוד את עבודת הספרות ורוח החזון פעמהו. לפעמים היו לו גם רגעי עדן, רגעי האשר של המחבר המתחיל, אבל עוד יותר רגעי אי־הצלחה. אפס כי המון חרוזיו וספוריו, אשר כתב בימים ההם החלו לראות אור לאט, לאט בעתונים בלתי ידועים, ויהי הדבר הזה מעודדו ומחזקו ולא רפו ידיו ויוסף לעבוד.

בימים ההם כתב גם שליש פואֶמות בשם הכולל „קומדית האהבה" הכוללים חרוזים רבים מדברים על האהבה בלי תוכן ברור וסגנון קבוע, ואף כי רצה זולא אז את פעליו זה, הנה לא ראה אור עד שנת 1881, כי בשנה ההיא פרסם פול אלכסים את תולדת זולא ויפרסם בה גם איזה קטעים מן הפואמה הזאת. באותם החרוזים אנו רואים את זולא הצעיר יוצא כנגד המשיררים המרבים בחרוזים נוצצים שעל הרוב כל רעיון ממשי אין בהם; ובאמת נוכל לאמר כי אם חרוזי זולא לא הצליחו, לעומת זאת מלאים הם רעיונות טובים ולפעמים גם חדשים מאד, המעידים על שאר־רוח כותבם.

בימים ההם כבר נשאו לבו לגדולות ונצורות, ויאמר לכתוב מעין ספר יצירה בשלשה חלקים, אשר יכיל את כל תולדות הטבע והאדם לפי מצב המדע בדורנו. אבל רק בית אחד בלבד כתב ויחדל, וזה הוא:

חלק ראשון: „בריאת העולם". — „האנושיות". — „אדם העתיד".

„תהלת כל ההתחלות, הכח היוצר! אתה הוא אשר נפחת רוח בערמת העפר המת; אתה הוא החיים, מרום אתה מחוקי הגורל! הוי, שפת הנביא האדירה ומלתו לי תנו! את יצירתך אנכי אשירה ואגלה סודך אצרת בו, תכלית הקיום אכירהו. ברוחך אשר תשים בי ארומם ואנשא עדיך ואענה בשירת אלמות של בן־חלוף..."

בחרוזים האלה אנו מוצאים כבר את זולא כולו, את זולא השואף לגדולות וכבירות, את זולא המבקש סוד חוקי הטבע והאדם, ואת זולא החוזה...

ובין כה וכה וחייו החפשים מכל עול ומשא וגם ממשא אכילה ומזון בכלל, היו עליו לטורח, וילאה לשאת חרפת רעב ומחסור ויחל לדפוק על דלתי אנשים מיטיבים ויתחנן לפניהם כי ימציאו לו עבודה תמידית, למען יוכל לעסוק גם בספרות בראש צלול ובסדר. וחבר האקדמיה בודי נמצא לו ויתמכנו קצת; וגם הודות להשתדלותו והמלצתו השיג משרה בשנת 1881 אצל השיט, בעל תוצאת הספרים הידועה. אבל מאין מקום פנוי באותה עת

נטל עליו לחכות ירחים אחדים; ועד כמה היה מצבו נורא בימים ההם תוכיח העובדה הזאת: פעם אחת כראות בודי את זולא כי ברע הוא חפץ לתת לו משען כסף, אבל מדעתו את הצעיר הזהיר על כבודו מסר בידו להביא למכיריו כרטיסי ברכה לשנה החדשה ויתן לו, כאלו להוצאות הנסיעה, מטבע של זהב.

אחרי ימי נדודיו ועניו הרבים שמח זולא לקראת המשרה אשר נתנה לו אם כי משכורתו היתה מצער, רק כמאה פרנק לחדש ועבודתו הפשוטה — הדבקות מעטפות וחבילות — היתה לו למורת רוח. אך כעבור זמן מועט נוכחו בעליו כי ברכה בו ויעבירוהו אל מחלקת המודעות, עבודה יותר קלה ונקיה. בפעם הראשונה ראה את עצמו עומד ברשות עצמו ובימים הראשונים בזכרו את סבלו רצה מאד את פעלו החדש, אולם לאט, לאט התרגל למצבו, ויחל לכתוב עוד הפעם, ביחוד בערבים; אבל שמחתו וששונו לא שבו עוד אליו, ורוח עצבת מסותרת, מֶלַנכּוליה עמוקה, היתה מנת חלקו כל הימים, והיא המרחפת על פני כל כתביו.

בית מסחר השֶׁיט היה אז בית ועד לטובי הסופרים אשר את ספריהם היה מוציא. שם הכיר זולא ראשונה לדעת את טֶן, אשר דעותיו משלו כבר עליו ויקחוהו שבי, את פריבו, ארדמונד אבו ורבים אחרים. והמגע־ומשא הזה עם הסופרים הניעו להוסיף לכתוב ויכתוב עוד איזה „ספורים לנינונה". ויגמור אומר לנסות כחו בדפוס. ובימים ההם טרם אמר נואש להיות משורר. ויהי היום, יום השבת, לפני צאתו מבית־המסחר ויבא לתא המו"ל ויניח על השלחן את „קומדית האהבה" אשר חבר, ויחכה בחרדה למוצא פי ארונו. ביום השני נקרא אל השיט, אשר קבלו בסבר פנים יפות ויבקשו לשבת על הכסא. הוא אמר לו כי מצא בחבורו סמני כשרון וייעצהו לעבוד ולהשתלם. על הקומדיה עצמה לא הוסיף לדבר, אבל מאז היה פונה כפעם בפעם אל זולא לערוך לפניו עבודות יותר נכבדות, ויוסף על משכרתו פי שנים ויצינהו ל ט ו ב.

כעבור שני ירחים הציע השיט לפניו לכתוב ספור בשביל העתון לילדים שהוציא, וזולא הביא לו את ספורו „אחות העניים".

ויהי כקרא בו בעליו אמר לו: „הן מתמרמר הנך, מתקומם כנגד החברה!".

ככה ראה זולא ונוכח כי תקותו להוציא את ספוריו על ידי השיט לא תקום. אז נדפסו איזה מהם בכתבי עת בנגב וגם זעיר שם בפרים. ויעתר לו המו"ל לקרוא להוציא את קובץ הספורים בשם „הגדות לנינונה" אשר יצאו ביום 24 אקטובר 1864. הספורים האלה משכו עליהם את עיני המבקרים אשר הללו אותם ויראו במחברם ניצוצי כשרון וגם יעצו לו, כדרכם, עצות טובות. ההצלחה הזאת היא שעמדה לו כי שערי העתונים „הז'ורנל הקטן", „חיי פריס" ועוד נפתחו לפניו בשנת 1865. באותה השנה כתב ב„שלום הצבור" אשר יצא בליאון קבוצת מאמרי בקורת נמרצים אשר הוציאם אח"כ בספר מיוחד בשם „שנאותי". ספורו הראשון הגדול „ודוי קלוד" שבו גלה את סגור לב הסופר, המלא עצב מר, לא הצליח. לעומת זאת הביא לו כרך „הגדות לנינונה" השני איזה פרי. שמו החל להתפרסם ולהזכר כפעם בפעם, וגם עד לשכת הקיסרית הגיעו איזה מספוריו.

ה.

המלחמה בעד העליה.

בראשית שנת 1866 עזב זולא—אשר בטח, כי מעתה יוכל לחיות ברשות עצמו—את בית השיט. ויחל לתור אחרי עתונים יותר נאמנים מ„שלום הצבור", ובהיותו אצל השיט הכיר לדעת את וילמסון הידוע מוציא העתונים „פיגרו" ו„מבנמן", ויבחר בו. ומדעתו כי קשה הדבר להשיג מקום קבוע בעתון המשלם שכר הגון הציע לפני וילמסון ליחד לו מחלקה מיוחדה, אשר בה יעביר תחת עטו את הספרים החדשים היוצאים, בצירוף מחקרים על אפני כתיבת מחבריהם ומוצאם. מאמרו הראשון הופיע ביום 2 פברואר 1866 בשם „הספרים של היום ומחר", ויעורר שאון

רב. אז מסר וילמסון בידו לערוך דין־וחשבון של תערוכת התמונות ב„סלון", ויקציב את שכרו חמש מאות פרנק לחדש. ויהי כי בטח בו לב וילמסון וימסור בידו לערוך את דינו וחשבונו מתערוכת הסלון בפרק מיוחד אשר קראו בשם „הסלון שלי" (Mon Salon). שם העביר זולא תער בקורת על ועד השופטים או הי'ורי הממונה, ויוכיח לדעת כי הם קבוץ של אנשים בעלי דעות שונות וטעם שונה שלא יצלחו להוציא משפט נכון, וכנגדם הציע את טעמיו הוא ואת דעתו הוא ויקרב את אשר ירחקו ויעיז גם לרומם את ערך הציר מַנֶי, אשר הקהל והי'ורי לא הכירו את ערכו.

אז החלו תלונות וצעקות מכל עברים, והאנשים אשר מפני סבות שונות לא מצאו הפיק באמתת משפטי המבקר, התנפלו עליו מכל עברים וכמעט שלא החרימו את העתון, עד כי נאלץ וילמסון לחדול מן המחלקה החדשה של זולא; ויציע לפניו לכתוב רומן בעד עתונו. ויחל זולא להוציא את „נדר האם", וכמעט שהאמין אז בנפשו כי נועד להיות מספר ספורים במדור התחתון של העתונים. אבל הרומן הזה לא משך עליו את עיני הקוראים מחסרון קשור ואינטריגות מסובבות אשר ככה אהבו קוראי העתונים, ויחדל לצאת באמצע, וככה נפרד זולא מוילמסון בשנת 1867 לעולם.

פה מקום אתנו להעיר, כי אחת מסבות אי־הצלחת זולא בשנות מלחמתו הראשונות היתה הריאליות שלו. כי הודות לתכונתו ולהסביבה אשר חונך בה מנעורותו נשאו לבו לתאר את החיים כמו שהם בלי כחל של דמיון רחוק מן החיים ושל אינט־ריגות שאין להן שחר.

עוד בהיותו נער הכיר לדעת את דורַנטי הרומניסט הצרפתי, אשר בתור ריאקציה כנגד הפרזות ויקטור הוגא ומליצתו, החל לצאת במחאה בירחון מיוחד בשם „ריאליסם". הירחון הזה אשר לא האריך ימים מסבת מות דורנטי שם לו למטרה להלחם כנגד בתי המדרש והחוקים הקבועים בספרות היפה והאמנות ויתבע חופש בלי מצרים בעד כל הסופרים — איש כרוחו, מזגו ונטיותיו. לפני מותו בירח מאי 1857 צוה דורנטי לחבר תלמידיו אשר שחקו עליהם מכל עברים: „היו גאים וקשים. במשך שנה ישאלו מי

המה הצעירים המתפרצים שאינם עושים מאומה וחפצים להפוך את העולם. כעבור שנה וחצי היה יהיו לסופרים, יען כי ערך הסופר לא יקבע לעולם בבת אחת. קודם כל כל אחד מתאמין לנקרו, לדקרו בכל כלי חבלה של המבקרים, ורק באשר יעמוד הסופר בנסיון יחלו לכַבדו... הירחון שלי התקים ששה ירחים בלי כסף למרות כל. זהו אות לטובה. בהתחלתנו זאת הבאנו מבוכה כללית. האנשים הצעירים כחשו את ערכנו בששון קצרי־ראות עליזים הרגילים לשלוח חציהם לכל אשר יפלו; האחרים הכבירים מהם לימים הבירו עב קטנה עולה, אשר אחריתה סופה וסערה וירימו קול זועות ב„השקפת שני העולמות" והעתונים הגדולים. אבל יותר שהריאליות פוגשת מתנגדים בה במדה בטוח נצחונה יותר. במקום שבעת נמצא איש אחד, ימצאו, אם אך ישמע קול תוף, מאה".

הודות לדורנטי הכיר זולא לדעת את הציר הריאלי מני, אשר נסך גם הוא מרוחו עליו, ויתחזק באהבת האמת והחיים כמו שהם, אשר ככה הכיר לדעת את מרירותם.

עוד הפעם חי זולא בעוני וחוסר כל ואחרי אשר הסכין בשנים האחרונות לחיים שלוים ובטוחים הורע לו הפעם מאז, ויהי עובד פה ושם בעד בצע כסף. בעתון אחד פרסם קבוצת מחקרי בקורת ע"ד טֶן, פלובֶר, וכדומה. בעתון „המצב", אשר יצא בהוצאת מלך הנובר, החל לכתוב את ה„סלון שלו" אולם גם פה נאלץ לחדול באמצע. בעתון „ציר הפרובינציאה" החל להוציא רומן בשם „מסתרי מרסיל" אשר לא הצליח בידו, אבל הוא מצוין במה שהוא ספורו הראשון של זולא הנערך ע"פ תעודות מן החיים שהמציאה לו בית המערכת ע"פ הצעתו.

ככה חי זולא ימים ושנים חיי סופר לוחם שאינו יודע להלוך נגד החיים ולהתפשר עמהם. אבל לכבודו צריך להודות כי תשוקתו לעבודה רצינית לא עזבתו גם בימים ההם ומדי בקר בבקר היה כותב עמוד אחד או שנים מספורו המצוין „טרזה רקין" החדש במינו. אבל הרומן הזה אם כי נדפס בשם „תולדות אהבה אחת" בירחון „ארטיסט" — אשר קראה בו הקיסרית — וישונה ודם הדפסתו, עורר עליו חמת מבקר ה„פיגרו" אשר קרא לו בשם

„הספרות הנרקבה״. גם רומנו השני שכתב אז בשם „מדלינה פירא״ לא הצליח, כי העלה עליו בחופש תאוריו את חמת הקוראים.

גם הדרמה אשר כתב בשנת 1865 לא הצליחה להערך בתיאטרון למרות עמלו ויגיעו הרב. ובכל זאת לא רפו ידיו ולא סר מן הדרך אשר התוה לפניו, דרך האמת והחופש הספרותי, ולא עוד אלא שמלחמותיו ותלאותיו כאלו אמצו את לבו, ויותר שנמצא בודד ונעזבו יתר התחזק כח רצונו.

ובימים ההם פרחו ידיעות הטבע הודות להתגליות הגדולות והשיטות המכלילות אשר הוכנסו בממשלת הטבע. ותוליך השיטה הטבעית שבי גם את הסופרים, ובוקל וטין היו הראשונים, אשר התאמצו לבאר את תנאי חיי האדם הפרטי והקבוצים האנושים ע״פ חקים טבעיים ידועים דומים לשיטות דרוין וחבריו, בידיעות הטבע; ותנח רוח החקירה הטבעית הזאת גם על כותבי הספורים האחים גונקור, פלובר וחבריהם, כאשר נבאר הלאה. וגם זולא אשר ידיעות הטבע לבבוהו עוד בנערותו הקדיש ימים רבים לחקירת חקי תורת החיים (הפיזיולוגיה) והתולדה הטבעית; ביחוד לבב אותו חק הירושה הטבעית והדמיון בין הקרובים השונים המוכיח, כי האדם הוא פרי הסובבים אותו ומשועבד לתנאים שקדמו לו, ויחשוב מחשבה להוציא קבוצת ספורים כוללים תולדת בני משפחה אחת במצבים שונים ומשונים בשם „משפחת רוגון־מקר״; והמו״ל לקרוא נעתר לו בשנת 1869 ויחתום כתב אמנה אשר בו התחיב להוציא את הספורים תמידים כסדרם ולשלם לסופר 500 פרנק לחדש. ויחל זולא את עבודתו, ובראשית שנת 1870 החל להוציא את ספורו הראשון „חיל הרוגונים״ בעתון „Siécle״.

בשנת 1869 נשא אשה בפרים, ועוד טרם פרצה המלחמה בין צרפת ואשכנז עזב את הבירה, בחלות אשתו הצעירה, וילך לארץ הנגב. ובין כה וכה והמלחמה החלה וישאר זולא במרסיליה. שם מסר בידו מו״ל „ציר הפרובינציה״ את עריכת העתון ההמוני החדש, אשר אמנם נפוץ במספר גליונות רבים, אבל מוציאו לא ראה בו ברכה בסבת המחיר הזול שקצב לו.

וזולא היה אז מטופל במשפחה כי אשתו ואמו גרו בביתו ופרנסתן עליו, ועל כן נסע לבורדו, אשר היתה אז עיר מושב הממשלה הזמנית. ידידו גלי־ביזואן הבטיח לו להשיג למענו משרת פרופקט (שר פלך), אחרי שזולא היה אחד מעוזרי ה„טריי־בונה" הלוחמת בעד הריפובליקה. ויתבונן זולא אל הערב־רב השואף לממשלה אשר יחד נקבץ ובא אז לבורדו, ויאמר בהתול: „שני אנשים בלבד אינם פה קנדידטים לבית הנבחרים, הנער העובד בהרידקציה של הטריבונה ואנכי". כי זולא סוף כל סוף נשאר תמיד ברוחו סופר ולא אדם מדיני. והפעם נטל עליו לצפות למרות רוחו למשרה מדינית. וישלח לקרא לאשתו ואמו וישב בבורדו בתור מזכיר פרטי לביזואן.

ובצפיתו ללחם לפי בני ביתו אמר נואש אז לכל תקותיו ושאיפותיו: „נדמה לי אז, כי קץ עולמי הנה זה בא, וכי לא אוסיף עוד לעסוק בספרות; והנקל היה לי אז בלי חשוב מחשבות לאחוז בפוליטיקה אשר ככה בזיתיה לפני איזה ירחים ואשר בעמקי לבבי פנימה באמת הוספתי לבזותה"...

אבל מגיניו לא מהרו למנותו לשר פלך, ויחפצו לתת לו פקודת משנה פרופקט באחת הנפות אשר שם היה צורך לממשלה באיש היודע למשוך בעט סופר מהיר ולהוציא קולות־קריאות נמרצים אל העם. ופתאם באה השמועה כי שערי פרים נפתחו, ויעזוב זולא את המדיניות השנואה לו וילך לפרים, ויחל להוציא את ספוריו הלאה תמידים כסדרם.

מאז בא שנוי רב בימי חייו. למרות כל חרפות המבקרים וגם רבים מן הקוראים, אשר האמת ותאור המציאות של הסופר היו להם לזרא, התפרסם שמו בצרפת יותר ויותר, וגם בכל ארצות אירופה הוקירוהו, ומאז נמנה בסוד חבר גדולי סופרי צרפת.

ספורו השני „טרף לכלבים", אשר נפסק באמצע בגלל דרישת הפרוקורור שמצא בו פסול, יצא בספר מיוחד בשנת 1872.

הבקורת הוסיפה ללחום עם זולא, במצאה תמיד בספריו דברים כנגד חוקי המוסר, ויש אשר נתבע לדין מאת אנשים פרטיים. אדון אחד אשר שם משפחתו דוברדי הובא במקרה באחד הספורים דרש מזולא כסף ענושים וגם כי ישנה את שמו

בספור, והשופטים נענו לו.

הספור „בטן פריס" נדפס אצל המו"ל הידוע שרפנטיה, הוא מו"ל ספרי זולא מאז ועד היום. רוב ספוריו לא עוררו שאון רב ורק המבקרים פה ושם רננו בעתונים וירחונים וידמו.

אבל אך החל הספור l'Assomoir („בי־טבח") להופיע בעתון „טוב הצבור" אשר זולא נמנה בין עוזריו התמידים בתור מבקר דרמטי, ותהי מהומה גדולה ותתעוררנה מחאות מכל עברים עד כי נאלץ העתון להפסיקו באמצע. ויתעוררו קָטול מנדים וחבריו וידפיסו את סוף הספור בירחון „הריפובליקה הספרותית", ואחר ראה הספור אור בספר מיוחד, אשר בו הצטדק זולא על הפשע הרב אשר שמו עליו.

בשנת 1873 פרסם זולא מכתבים ע"ד הספרות בירחון הרוסי „ציר אירופה" ע"פ השתדלות ידידו טורגניוב. במאמרים האלה, אשר הודות לדעות העזות המובעות בהן לא מצאו מקום בצרפת, גלה זולא את דעתו על סופרי צרפת ומבקריה בדורו, ויען כי לא הגיעו לצרפת המאמרים במקורם תלו בהם דברים שלא כבונת הסופר ותהי צעקת המבקרים גדולה מאד ויוסיפו להתנפל על זולא וישימוהו לעוכר הספרות. אבל ההתנפליות האלה הועילו רק לפרסום ספורי זולא, אשר נמכרו אלה אחר אלה. התוצאה הראשונה בלבד של הספור „נַנה" נמכרה בשנה הראשונה במספר 55,000 אכסמפלרים, ועד היום כמאה וחמשים אלף. „בי־טבחי" נמכר עד השנים האחרונות כמאה וששים אלף אכסמפלרים. וכן רבים מספוריו האחרים.

אז החלו ימי הטובה לזולא ומצבו החמרי הלך הלוך וטוב. וישכור זולא בית בודד ברחוב קונַדמון, ובתוכו גן אשר אהב לטפל בעציו ופרחיו. ויביא סדרים בעבודתו כאשר אהב.

וגם דרמות כתב זולא, אשר איזו מהן הצליחו יותר הודות לפרסום הסופר ומקוריותו מאשר לכשרונו הדרמטי, שרבים מטילים בו ספק עד היום.

ו.

ימי העליה והשלוה.

ימי השלוה והגדולה החלו לזולא. הן אמנם המבקרים טרם חדלו כפעם בפעם לידות אבן בו, אבל הוא כבר חדל לשום לב אליהם, מדעתו כי דעת הקהל בכל הארצות הנאורות היא בעדו, ושם זולא הלך לפניו בתור אחד מגאוני הרומן. בשנת 1878 נפתחה התערוכה הכללית בפרי"ס ולא אבה זולא להתרחק מפרים כדרכו שנה בשנה וילך לתור לו מקום מנוחה בסביבות פרי"ס וימצא את מידן, מקום בודד מלא ירק ועצי פרי שונים ושקט מאד; ויקנה שם בית נעזב ויבנהו וישנהו לפי טעמו וישב שם עד הימים האחרונים. בבית הזה הנהיג סדרים נכונים בכל ארחות חייו: בבקר השכם הוא קם והולך לשוח בשדה בחברת כלבים. בשעה השמינית הוא יושב לעבוד בחדרו הגדול המלא ציורים וחפצים כבית מלאכת ציר, אשר בתוכו עומד שלחן גדול. מן השעה התשיעית עד הראשונה הוא עובד בלי חשך בכל יום, ועל קמינו כתוב הפתגם: „אין לך יום בלי שורה" (Nulla dies sine linea). בשעה הראשונה הוא אוכל את הארוחה (וגם אוהב הוא לאכול אכילה שיש בה ממש), קורא בעתונים ובמכתבים, ואחר, אם אך מזג־האויר לא רע הוא, הנהו יוצא לשוט בחברת אשתו בנהר. בשעה השמינית הוא סועד לבו ובעשירית הוא ישן.

הוא מתבודד מטבעו, אבל מתי מספר ידידיו הנאמנים חביבים עליו מאד ואינו מסתיר מהם דבר.

רוב הסופרים הצעירים, אשר הגדול בהם היה מופסן המנוח, נחשבו על בית מדרשו והוא היה מדריכם ואיש עצתם הנאמן בכל עת. אבל כאשר יצא ספור „האדמה" אשר בו גלה זולא את חיי ההמון הפרועים בלי הסתר דבר, מצאו אחדים מהם, אשר התימרו בכבודו, תאנה להפרד מעליו ויפרסמו בשנת 1887 את המניפסט של הצעירים. אבל הם כרובם לא הצליחו להתנשא, ומכבודו לא נגרע דבר, ועד היום נשאר לאדון

בממשלת הרומן הנטורליסטי. גם בנטות הצעירים מדרכו לעבר האידיאליות לא יכלו להשתחרר מהשפעתו לגמרי ורושם המורה נשאר בכתבי רוב הסופרים הצעירים בצרפת.

וגם בימי שלותו והצלחתו לא שָׁנה, ויוסף ללכת בדרכו אשר סלל בעמל רב בימי עניו ומרודיו ואחרי אשר זכה בשנת 1893 לגמור את קבוצת ספורי „משפחת רוגון־מקר" בעשרים כרכים, העוסקים ביחוד באדם החמרי, החל משנת 1895 להוציא קבוצה חדשה עוסקת באדם המוסרי בשלשה כרכים: לורד, רומה, ופרים.

מאהבתו לאמת נתן בשנת 1896 לד"ר טולוז לחקור אותו מכל הצדדים הפיזיולוגיים והטבעיים בעודו בחיים, ויגלה את כל רגשותיו, לבו, כשרונותיו וגם לא חרד לגלות את חסרונותיו וחולשותיו, עד כי עלה ביד טולוז להוציא ספר שלם כולל את תאור זולא בכל פרטיו ודקדוקיו, דבר לא נעדר.

ואלה קצות דברי ד"ר טולוז: „זולא הוא כעת בן נ"ו שנה. קומתו קצת גבוהה מבינונית, מראהו חסון ומבנה גופו טוב. חזהו רחב, כתפיו גבוהות ומרובעות, עורקיו עבים — אם גם לא שמשו כל צרכם בעבודה —, עור בשרו לבן, זעיר שם אדמדם־כהה, שערות ראשו וזקנו היו שחורים אבל כעת זרקה בהן שיבה. גופו שעיר פחות או יותר. ראשו גדול, פניו רחבים ורשמיו בולטים למדי. מבטו בוחן, חרישי וגם קצת תועה הודות לקצר־ראותו. פניו מפיקים מחשבה והתבוננות והתרגשות בלתי יוצאים מן הכלל. מראהו רָצין, בלתי־נח, וכלו מביע עצב מיוחד לו. קולו מוטעם למדי אבל בקצות צלצליו ניכר שריד כמעט מכובד פיהו בילדותו. קומתו בדיוק היא 1,75 מטר. הרגשתו לכאב ולדברים שהוא נוגע בהם חזקה מאד. עיניו, ראיתו, שמיעתו הן קצת למטה מן הבינוני (הנורמלי). זכרון הקולות, ההמולות, הריחות וכל הדברים הנראים והנחוצים לו לחבוריו הוא עשיר מאד. זכרון הדבורים הוא נורמלי. כתב־ידו יגלה לפנינו איש בעל מחשבה והרגשה עצומה, שכל כפוף ומתמתח. לו מערכת עצבים מתעוררים אבל יודעים להשתעבד, אופי שלם, אמיץ

והקיף בדעתו; אינסטינקטיו לא נתנו להבקר אבל הוא תאֻני באהבתו ושנאתו..."

לאט לאט נדמה כי גם אויבי זולא השלימו אתו, הקולות חדלו, וגם מתנגדיו נהגו בו דרך כבוד. הממשלה גם היא הכירתהו סוף סוף לטובה וביום 14 יולי 1888 כבדתהו באות הכבוד. ובשנת 1893 נתנה לו את „פרש לגיון הכבוד", ואף כי מאס זולא באותות האלה לא השיבם, לבל יחשדוהו בגאוה יתרה. זולא נבחר גם בתור נשיא חברת אנשי הספר וכבודו הלך לפניו בכל אשר פנה. בלורד קבלוהו גם הכהנים בכבוד רב, אף כי ידעו מראש כי נקה לא ינקם; ורק אחרי כן החרם ספרו מטעם האב ברומא. אבל לעמת זאת הנה חכם אמתי כלומברוזא העיד על כמה מדעותיו ומשפטיו בספריו כי הם מדעיים באמת, ביחוד הלל את „בהמת האדם".

וכה היה זולא שלו, עשיר בכבוד, בגדולה, בעושר הרב שמכניסים לו ספריו, העולה לדברת רבים להצי מיליון פרנק לשנה, ויקו לבלות שארית ימיו בעבודה תמה לטובת המין האנושי.

אבל עול נעשה בעולם. ולא איש כזולא יראה עול ויחרש. שלו היה, והנה קפץ עליו רגזו של מעשה דרייפוס. ויעזב זולא את חדר עבודתו, את מנוחתו ואת כל סדרי חייו והליכותיו, ויצא כגבור ערוך למלחמה, אשר השביעתהו ממרומים אין קץ, אך לעומת זאת הנחילתהו כבוד גבורים, כבוד מנצחים.

II.

זולא־הסופר.

א.

זולא איש הרוח.

עד כה היו דברינו על זולא האדם. ראינו אותו, את הנער ההוזה, החולם חלומות על גדולות ונצורות והנעזב לנפשו ולדמיונו, ראינו את העלם אשר עודנו באבו הכיר לדעת את העוני בשבט עברתו ואת הרמית בני האדם, ראינו את הצעיר המתפעל והמתרגש משוטט בחוצות פרים הגדולה לבקש לחם ומנות ומסתכל בנבלות בהמת האדם, מתמרמר ומתרגז על השקר הנתון במרומים ועל הצביעות והמרמה הממלאים את המונה של העיר הכבירה, ובלבו — הלב הכואב, המרגיש, המזדעזע למראה עני בני האדם ויסוריהם — יחד נקבצו רגשות מרגשות שונים אשר הרחיקוהו מעל שאון העיר ויהי מעונה ועצוב־רוח כל היום. אבל תחת אשר איש אחר במקומו היה כורע תחת גורל המסבות הקשות וחבלו המר, תחת אשר איש אחר היה נואש מכל האדם והחי, התהלך אמיל זולא יחיד ובודד במועדיו ובמורשיו בתוך שפעת החיים העצומים האלה, מחונן בכח רצון אדיר מבלי להתבולל בהמון האנשים, ועם זה חולם תמיד חלומות על הטבת המין האנושי בחומר וברוח ועל תקון העולם וחיי החברה בעזרת האמנות החדשה — שתכליתה לא שעשועים ותענוגים בלבד, לא רק הנאה אסטֶטית, כי אם קדמה מוסרית, התפתחות ההכרה האנושית ונצחון האמת והצדק.

„כשאני לעצמי — אומר הוא במאמר על פרודון — סובר אני, כי כל חבור הוא בן קימא בה במדה שהוא מקורי וחדש. אני צריך למצוא בכל חבור את האדם, ואם לא — אני קר כבפור. כך היא דעתי: כל יצירה אמנית היא האור אחת

מפנות התבל אשר נראה בה כמו מבעד לחשמל את מזג היוצר, כמו שהיא משתקפת בו. השאר אינו נוגע לי. אני נותן לכם את גופי ודמי, את לבי ורעיונותי: אם טוב ואם רע, ערום לבי נגדכם. אם כונתכם להתלמד, הביטו בי: הללו או חללו, אבל ממני ראו וכן תעשו. הרי שלי לפניכם כמו שיצרני היוצר. צחוק הייתם עושים לי, לו המרצתם אותי לשקר... האמנות היא הגות לב ידוע ושכל ידוע ובמדה שהיא יותר נעלה בה במדה היא יותר אמתית. לכל איש ואיש ישא מנות מיוחדה, אמנות נפשו היא, כמו שיש אמנות מיוחדה לכל עם ועם".

וזולא נשאר נאמן לדעותיו אלה, שמקורו דרישת האמת. הוא לא נטה הצדה מן הדרך המתאים להכונתו ולדעותיו אשר התוה לו, הוא לא חקה את האחרים, לא השתעבד לאחרים, לא שם לב למבקרים ומחללים, הוא הגין על דרכו בספרות באמץ לבב וקנאת ארוק הבטוח באמתת דעתו ולא והר משלו, זולתי אם נוכח באמת כי לא נוכה האמת דרכו.

כל ימיו שאף לאמת ולדברים כהויתם, לאמת הערומה שאין לפניה לא נשא ולא שפל, לא מכוער ולא נקי, רק המציאות, אשר כל דבר ודבר מוצא בה את מקומו ואת שעתו.

בצפרניו נכר הארי. הוא לא הלך בדרך הסלולה, לא החניף לאיש, לא התפשר עם איש. הוא עמד במרום בדידותו, זר לכל, סוקר הכל, וירא את כזבי בני איש ואת הרעות היוצאות ממנו, את השקר השוכן במרומים והאמת החתולה בחתולי הצביעות. אז נשא עיניו אל ההרים, אל ה„נביאים" שהיו בימיו, הסופרים הגדולים אשר ככה אהב וכבד אותם מילדותו, וירא כי לא הם המה הקרואים להעביר ממשלת זדון ומרמה מן הארץ.

באחד ממאמריו הראשונים אנו קוראים: „ויקטור הוגא (זה הסופר הנערץ, אשר גם זולא לא מנע כבוד ממנו) מדבר על ארצנו כדבר תושב הככב עיש. הוא גבוה יתר מדי בשביל שיוכל לרדת ארצה. הוא אינו מסוגל גם להשפיל להתבונן מהו הדבר המענה את בני האדם והמציק להם ובשלמה הם שופכים דמעות כמים..."

והוא, זולא, אשר ידע את הארץ ואת החיים וכל קטנותיהם ופעולותיהם, תרמיתם ויסוריהם, הוא אשר ידע כי אין העולם

קים לא על הנדיבים הגדולים ולא על החוטאים הגדולים, שככה אהבו הוגא וחבריו לתאר, הוא אשר התהלך על פני הארץ וירא את החיים המציאותיים, הממשיים, רבבות אנשים נענים ונגשים, אובדים ונדכים, מרומים ומרמים, הטובעים בים של בערות ושל בהמיות גסה, ראה ראשית לו להקדיש מלחמה על סכלות האדם ועל תרמיתם, על הלצים הפשרנים וכל הצבועים המושלים בחברה והמסירים אותה מן הדרך הטובה.

עוד בהיותו בן כ"ו שנה גלה דעתו ברבים ב„מניפסט" הספרותי שלו, אשר ראה אור בתור הקדמת קובץ מאמריו הראשונים, בשם „שנאותי", הנה תכנו.

„שנאות.

„קדושה היא השנאה; היא התמרמרות הלבבות החזקים והעשוים לבלי חת, בוז איש־הקרבות — כל האיש שהבינוניות והסכלות מכעיסים אותו. שנא ואהב אחת היא; כל המרגיש בקרבו את הנפש הרמה והנדיבה באמת, הוא בז לכל הדברים המגונים והטפשיים.

השנאה מקלה מעל הלב, השנאה עושה צדק, השנאה מנשאה את האדם.

בכל פעם שהתמרמרתי כנגד חסר הטעם והסכלות נעשיתי יתר צעיר, יתר אמיץ. אמרתי לשנאה וגאוה: אחיותי אתן, ואמצא לנכון להתבודד ולשנוא מבדידותי את הדבר המכלים את הצדק והאמת... אם עוד מוצא אני כיום חפץ באיזה דבר שיהיה, אין זה אלא מפני שאני לבדי ומפני שאני שונא.

שונא אני את האנשים האפסיים וחדלי הכח, הם הם שהכעיסוני, כי לא אעבור שני צעדים מבלי פגוש שלשה אוילים ועל זאת אני עצוב. רשות־הרבים מלאה שוטים המעכבים אותנו על כל צעד והמנקרים את עינינו בבינוניות הפחותה... האנשים האלה מרגיזים אותי, ועל כן בוחר אני בנבל מאשר בשוטה... בכל אשר נפנה השוטים דוחקים אותנו, מחניקים אותנו, מצטמדים אלינו. הננו חיים בדור אשר בכל יום ויום אנו מתקרבים בו אל האין־סוף, אל הכביר המחלט: השמים מתפשטים, האור עולה, ואלה באים באטיותם ובקטנותיהם... הבו לנו משוגעים! אלה

למצער חושבים, להם יש רעיונות; הם חולים, אבל מלאים למצער חיים וכח; אני בוחר לשמוע אותם, יען מצפה אני תמיד כי בתוך התהו־ובהו של מחשבתם תגיה אור האמת העליונה... בשם אלהים! בערו את הטפשים והבינונים, את חדלי השכל והכח, חוקקו נא חוקים כנגד האנשים המשתמשים בעורונם להחליט כי עוד לילה לנו בשעה שהיום כבר דופק על דלתינו. אני שונא אותם.

שונא אני את האנשים המתגודדים ברעיון פרטי, ההולכים עדרים עדרים, נלחצים איש אל רעהו, המשפילים לראות בארץ מבלי ראות את הזהר הגדול בשמים. לכל עדר ועדר אלוה שלו, אליל מיוחד, אשר על מזבחו מקריבים את האמת האנושית הגדולה. מספר האלילים המדברים מעל במותיהם הם למאות בפרים. אתם, הסופרים הנעלים באמת מכירים אותם, את האנשים המתנפחים ההם, אשר לא יאמרו כשרון לכל מה שאין בהם זכפעיטותם... ובפרים עיר הצדק וההשכלה אנו רואים כחזון הזה. אמנם, ישנה שם בספירות העליונות אמת מחלטה אחת הנוהגת את העולמות והשואפת אל העתיד, אבל פה יש מאה אמתיות המתגוששות והמתנגשות זו בזו, מאה עדרים הגועים מבלי החפץ ללכת קדימה... לכל אמונה כהניה, לכן הכהנים עורים. אין דואג לאמת, למציאות, אך שחוק נערים קל הוא הלוחמים בכדורי שלג, שחוק אוילים, אשר האלהים והאדם, העתיד והעבר, השקר והסכלות היו להם ללצים משחקים כהפצם. אַיֵּם האנשים החפשים, המתנשאים ברוחם מעלה מעלה, שאינם אוצרים את מחשבתם בחוג צר של דוגמה וההולכים בגלוי לקראת האור, מבלי הפחד פן יתבדו מחר, מדאגתם לצדק ואמת לבדה? אים האנשים הנבדלים מן הצבורים המקיבלים, שאינם מוחאים כף לאלהים או לשד, לעם או לאצילים? אים האנשים החיים לבדם, הרחק מעדרי האדם, הששים לקראת כל דבר גדול, המבזים את הפשרנות והאוהבים את המחשבה החפשית?...

שונא אני את הלצים המשחקים למען בדח את דעת הקהל, האנשים החיים על חשבון הָעדר אנשי הרוח, האמת והחופש, כל אלה המתלוצצים בספרות ועל הבמה, אני מצטער

על רבוי הכשרונות, ועל מעוט אנשי האמת והצדק החפשים, כי רבים הם שאין להם בעולמם אלא צחוק והתול בלבד מבלי היות להם דמעות...

אני שונא אותם.

שונא אני את החלשים המקילים־ראש הקוראים כל היום, כי אמנתנו וספרותנו מתים כמות כל הדבר תחת השמש, אלה המחות הריקים, הלבבות היבשים, האנשים הקבורים בעבר, המעלעלים בגאות בוז את חבורי החיים והדורשים אל המתים, האומרים כי החבורים הלוהטים, התאונים האלה של בני דורנו הם כולם אין ואפס. לא כן אנכי עמדי. אין אני דואג כלל ליופי ושלמות. אני לועג ל„דורות הגדולים". דואג אני לחיים, למלחמה, להתרגשות. טוב לי בדורנו אנו. אני סובר שמעולם לא היתה לאמן־הצַיר סביבה יותר טובה, תקופה יותר טובה. הננו חיים בדור של אַנרכיה אמתית, אין עוד אדונים, אין עוד בתי־מדרש, כל אחד מאתנו הוא מתקומם החושב בעד עצמו והלוחם בעד עצמו. השעה דחוקה וכל המחזיקים ברפקה מלאים תקוות, עד אשר ישימו סגור על פיות אחרים, ובעמקי לב כל לוחם חרש תקנן התקוה הטמירה להיותו הוא האיש הזה, העריץ של יום מחר הזה. ועוד גם זאת, איזה אופק רחב נפתח לפנינו! מה מאד אנו מרגישים את אמתיות העתיד מזדעזעות בקרבנו! אם אנו מפטפטים ומהגים אין זה אלא מפני שיש לנו הרבה יותר מדי לדבר. הננו על מפתן דור המדע והריאליות. אנו מכונים בעד בנינו הבאים אחרינו, ואם חבלי לידה נפלו בגורלנו, לכן מחר ויולדו לנו חבורים לוהטים, קולות קריאות חפשיות של האמת, על כל מגרעות הדורות הגדולים בתולדה ומעלותיהם גם יחד. יכחישו העורים את התאמצותנו זאת, יראו במלחמותינו את פלצות הגסיסה, בשעה שהם צפצופי הלידה הראשונים. עורים המה.

אני שונא אותם.

שונא אני את הדיקנים המושלים עלינו, את הפֶּדַנטים־הקפדנים והמשוממים המכחישים את כל הדבר החי. אנכי בעד התגלות גאון האדם החפשי; מאמין אני בהשתלשלות מתמידה

של הגות רוח האדם, במסדרון אין קץ של תמונות חיות הנגלות זו אחר זו; צר לי על שאיני יכול לחיות כל הימים, למען ראות בחזיון הנצחי באלפי תמונותיו השונות. אני אך אדם שואף לראות בלבד. השוטים שאינם מעיזים להביט לפנים צופים לאחור; הם מבארים את ההוה ע"פ חוקי העבר והם רוצים כי העתיד, החבורים והאנשים יהיו בצלם הימים החולפים. אבל הימים יולדו כחפצם וכל אחד מהם יביא רעיון חדש, אמנות חדשה, ספרות חדשה, מספר החברות מספר החבורים השונים, וההברות פושטות צורה ולובשות צורה לעולם. אך הלשירהרוח אינם רוצים להרחיב את המסגרת הערוכה מכבר: הם ערכו את רשימת החבורים שראו אור מכבר, ועל פיה יצאה להם אמת יחסית, שעשו ממנה אמת מחלטה: „אל תצירו — יטיפו, — חקו את אלה שהיו לפניכם". לכן אני שונא את האנשים השוטים בכבד ראש או בשמחה, האמנים והמבקרים הרוצים באולתם להפוך את האמת של יום אמש לאמת של היום. הם אינם מבינים כי אנו הולכים קדימה והמראות משתנים.

אני שונא אותם.

וכעת תדעו גם את אהבותי, אהבות־עלומי היפות".

והוא שמר את נדרו זה כל הימים. כל ספר וספר שלו היא מחאה עצומה כנגד חיי הצביעות והקטנות של חברתנו, כל מאמר ומאמר הוא מקורי, שוטף מלב חם מרגיש, המתפעל מכל הטוב והאמתי, כל עמוד ועמוד הוא הגות נפש כבירה, בודדה ועליונה, איש אסיר תקות האמת והצדק, היודע לאהוב ועוד יותר לשנוא...

יתר משלשים ושתים שנה הריע קול שנאת־הנעורים הזאת בכל הארצות הנאורות, ותהרוס בלי חמלה, על הרוב גם על אף הקוראים, את המשפטים הקדומים ואת השקרים המקובלים בחברה, ותעורר את מוסר לב האנושיות. אף אחד מסופרי הדורות האחרונים לא השפיע על האנושיות להעביר שקר וזדון מן הארץ, כמו שהשפיע מדעתם או שלא מדעתם אמיל זולא,

זה הנביא לגוים בדורנו. אף סופר אחד, גם מן היותר מתנגדיו לו, לא נשאר חפשי מהשפעתו.

יותר משלשים שנה צלל קול קריאת זה האדם הגדול באהבתו ושנאתו, עד אשר מלאה הסאה ורשעת האדם הגיעה עד מרום קצה, ויצא כגבור ערוך למלחמה ויקרא את הקריאה הגדולה, אשר הריעה בכל ארבע כנפות הארץ: אני מאשים!...

ב.

תולדות הרומן.

אמיל זולא הוא, כידוע, מספר, כותב רומנים.

כדי להוציא מלבם של קוראים רבים, ואולי גם הרוב של קוראינו, אשר הסכינו עד היום לראות בספור או ברומן מעין „מעשה בבא" או ספור הבא באופן היותר טוב לבדח את הקוראים ויחד עם זה על הרוב גם להביא תקלה לעולם, — הננו מוצאים לנכון להאריך קצת על תולדות הספור, מהותו ותכנו בכל הימים ולהראות כי הספור אינו נופל בתועלתו מכל ענפי הספרות השונים, וכי הוא פרי התקופה והמשפטים השוררים בחברה בעת כתיבתו, ועל כן תועלתו תלויה במסבות היוצרות אותו.

הספור איננו חדש בעולם הספרות. האדם הפרא הראשון אשר לא מצא די ספקו הרוחני במציאות הגסה וכפרווה של חייו הגשמיים הפשוטים והריקים, הלך לנוע בעולם הדמיונות ויבקש אידיאלים רחוקים מחייו יום יום, ויחזה חזיונות של חיי־עדן, יופי וגדולה בעולמות אחרים. בלילות החורף הארוכים או בערב יום קיץ היו שבטי הנודדים מתאספים באהל אחד מחבריהם, איש זקן על הרוב, אשר רבות ראה בימי חייו ואשר נחה עליו רוח הדמיון והשירה, וימשל משלים ויספר ספורים. ובמדה שהשתלמו חיי החברה הראשונים בה במדה השתלם גם הספור, וכל אשר לו הסתכלות מצוינה, דמיון גדול וטוב־טעם גדול

מחבריו הצליח בספורי המעשיות וישכיל לזעזע את לב השומע . ביחוד רבו הספורים מאז נמצאה חכמת הכתב : ס ו פ ר וס פ ר בשפתנו הקדומה משרש אחד לֻקחו . לא פה המקום להאריך ע"ד חלוקת הספורים לשירים ופרוזה וסבותיה , אבל עלינו להזכיר כי לספור הקדמוני היו כבר שתי מטרות ראשיות : להניח את דעת הקורא ולהנותו בספורים מעולמות יתר נאים מן המציאות הגסה על הרוב , או להורותו מוסר ודעת ולעורר בו רגשות הטוב והיפה. למותר להעיר כי האמונה אשר תפשה מקום רחב כל כך בחיי הקדמונים היתה ממציאה להספורים גם את הנושאים הכי מענינים את הקוראים והשומעים , וכל המיתולוגיה הקדמונית אינה על הרוב אלא אגדה. החכמים והכהנים מצאו בכל הארצות ובכל התקופות לנכון להציע את רובי תורתם בדברי אגדה או ספר ויליטו את דבריהם ודעותיהם במשל או במעשה .

הספור , אשר תכנו וצורתו לא הגבלו בשום חוקים ותנאי־כתיבה , היה רחב בנושאו וכולל הכל בדמיון מחוללו עצמו , וישתנה בצורתו וחיצוניותו כהשתנות כל חברה וכל תקופה מרעותיה . אם ננתח את כל הספור הבא בידינו כראוי ונזרה הלאה את חלקו הבדאי אז נמצא בו כמו בראי נאמן את חיי החברה אשר בקרבה נכתב . אגדות כתבי הקדש , „חיי משה" או חיי הקדושים הנוצרים הם רומנים אמתים הכוללים את המקרים אשר קרו באמת או בדמיון כותביהם , הכל לפי תכונת התקופה והסביבה אשר בה נכתבו .

הסופר הנעלם אשר נחה עליו רוח השירה ויכתוב את האגדה היפה „מות משה" היה איש בעל דמיון ורגש מצוין , אשר רוח החזיון הגיד לו כי איש כמשה לא יכול היה למות כאחד האדם , ויצר את האגדה הזאת .

בימי הבינים פשט הספור . או כמו שהוחל לקרא לו אז „הרומן" , את צורתו הדתית פחות או יותר וילבוש צורה חדשה , יותר חלונית . כי האשכנזים „האבירים" הכניסו שני יסודות חדשים לתוך חיי החברה החדשה : את מושגיהם על כבוד הגבורים ומלחמותיהם ואת הערצת האשה , שהנחילו להם האשכנזים הקדמונים , ככתוב בספרו של טציטוס הרומאי על „גרמניה" . שני

הנושאים האלה: גבורות האבירים וכבוד האשה היו לנושאי השירים והספורים שנכתבו בימי הבינים, אשר התחרו בחיי הקדושים ונפלאותיהם.

הן אמנם גם בימי קדם נכתבו ספורי־אהבה שונים, אבל אלה לא היו רומנים במובן החדש, כי אם ספורי מעשיות אשר נושאם היה החשק והתאוה בלבד. האשה לא נחשבה למאומה, כי אם רק בתור קנין האיש העושה בה כחפצו. מה שאין כן בימי הבינים: האשה חדלה להיות חפץ של תאוה בלבד, כי אם היה היתה לאידיאל, לסמל הטוב והיופי. אין לכחד, כי למרות משובת האבירים ופראותם, אנו רואים בשנוי המבט הזה על האשה צעד לפנים.

האבירים בימי הבינים לא עסקו בתקון העולם ומלבד קרבות, נקם ושלם, ובימי בטלתם החזרה אחרי האשה, לא לבבם דבר, ועו"ב היה הרומן החלוני בימי הבינים לא אנושי־כללי, ראוי לכל האדם, כי אם מיוחד למפלגה ידועה ולכל הנספחים אליה. המפלגות התחתונות המדוכאות והשקועות בבערות ובעמל יום יום לא מצאו חפץ וזמן לעסוק בקריאת הרומנים ובכלל לעסוק בדברי שיר ומליצה. כאלה היו גם היהודים, אשר הודות לגורלם הצטמצמה רוח שירתם באגדה המדרשית בלבד.

באחרית ימי הבינים החלו הערים להעשיר ולהתפתח. מספר העשירים והמשכילים הלך ורב, והאבירים הלכו הלוך וחסור, ויחד עמם נפלה גם הספרות האבירית ועל מקומה פרחה הספרות העירונית, ספרות יותר כללית ומקיפה ויותר מושכלה. „דון קישוט" אבד את הרומן האבירי, והאביר חדל להיות לאידיאל לכל הקוראים בספרים; אפס כי את האשה לא גרשו עוד מן הספורים ותהי מושלת בכפה בכל הספורים למיניהם עד היום הזה. הרומן החדש נולד באיטליה, אבל בהיות צרפת עומדת מסוף המאה השש עשרה בראש ההשכלה ירשה את הרומן בתור שאר קניני ההשכלה, והכשרון המיוחד לצרפתי לספר ולדבר גדולות הצליח לפתח את הרומן ולהעלותו למדרגה גבוהה.

המספרים הראשונים בצרפת שלחו את דמיונם חפשי ויהיו כותבים ספורי נפלאות, מאורעות והרפתקאות שלעולם לא יכלו

להקירות במציאות. מספרות חיי הקדושים לקחו את הנפלאות והנצורות מוסבים אל חיי אנשים פרטים, אצילים וגבורי צבא על הרוב; מספרות האבירים לקחו את האשה והערצתה כמו שהיא. בספורים בקוראים היו רחוקים מידיעת החיים והמציאות כמו שהם, וכאשר הלכו לבקש אידיאלים מחיי הערים והמצודות הבלואות בשדה ובאויר החפשי תארו לא אכרים פשוטים שלא הבינום בלל, כי אם בני מלכים או רוזנים ושרות לבושים בבגדי רועים ומדברים במלכים, ומאלה יצא „רומן הרועים" (הפַּסטוּרַל).

כנגד הדמיון השובב וחסר־הטעם הזה בספרות היפה ערכו הסופרים הקלסיקים בצרפת, אשר נחה עליהם טוב טעם סופרי יון במאה הי"ז, מלחמה גדולה, וביחוד שפך עליהם החיזה הגאוני מוליֶר את חצי לעגו השנון, ויצלח בידו להצר מעט מעט, אם גם לא כולו, את צעדי הרומן המלא נפלאות. אז נגלה ראשונה הרומן והחזון המתאר את החיים כמו שהם. ואחרי שחיי החברה הנאורה בעת ההיא כללה רק את החברה העליונה על כן שמו לב לתאר את חיי המפלגות העליונות בלבד, והעם והעירונים הקטנים היו רק למטרה להצי לעגם.

ספורי הרועים הדלו, אבל הספרות הבלואה בחיי הערים ובחוג הצר של המפלגות העליונות היתה גם מיוחדה לאותן המפלגות בלבד.

בכל משך המאה הי"ז ורוב הי"ח משלו ברומנים הצרפתים וכל הכתובים ברוחם שני יסודות: ההתול והסטירה המיוחדים לגַלים והאידיאל של הפריצות והתאוה. ממשלת הספרות הקדמוניה העמידה עוד הפעם את התאוה והפריצות למעלה ראש, ועל צד היותר טוב תחת מסוה „כבוד הנשים". הספורים היו מתארים את המנהגים של העם והבינונים, שלא חשבום כלל, בלעג הרבה ובלי רוח חיים, ובלי אידיאלים אחרים זולתי התאוה הגסה.

במאה הי"ח נחה רוח בער, רוח בקורת ושפך על צרפת. המבקרים השנונים קמו להרוס את כל מושגי העבר, הדת והחיים, והחוקרים המדעיים אמרו לבנות על הריסות העבר את מגדל המדע והשכל אשר ימשול על האדם. גם מן המספרים החזיקו בשטה הזאת ובמקום הרגשנות המעושה באה ההסתכלות במנהגים

ובחיים והסתירה. הגדול בסיפרים האלה היה לֶזַג׳, אשר ביחוד בספירו „ג׳יל בלַז" השאיר לנו זכר חיי המפלגות העליונות בקוים בולטים ובלעג שנון שהביא בעת ההיא תועלת רבה. אבל נפש הקוראים קצה בספרות היבשה וחסרת הרגש אשר הציעו לפניהם סיפרי דור האנציקלופדיסטים, ואלה אשר אבדה אמונתם בקשו אידיאלים נאצלים אחרים למלא את השממון שבחיים ולא הסתפקו בשכל הקר, בדקות הרוח והשלילה המציינים את בני הדור שקדם למהפכה הצרפתית.

מלב הררי אלף של שויציה הצרפתית הריע קול האדם הגדול והחוזה הראשון, אשר קם בדורות האחרונים, ז׳ן ז׳ק רוסא. מעולם לא השפיע אחד הסופרים על בני דורו במדה שהשפיע האדם חצי־הפרא הזה, אשר גָדל והֻנך על ברכי הטבע הנשגב והנהדר, השתפכות כתבי הקדש וממשלת העם בג׳ניבה גם יחד. היא למד את בני האדם בספוריו וזכרונותיו את נועם הבכי והדמעות, אשר מצאה בספר תהלות, הוא היה הראשון שדבר על הדר הטבע ורגש הציר העגום, על האהבה האמתית לילדים בתור אידיאל אמתי. הוא כתב בדור החופש, הצביעות הנמוסית וה„גַלַנטֶריה" את ספור התאוה הטבעית הראשון ויתאר את נועם האהבה. הוא קרא אז ראשונה בשם אלהים, אלהי הטבע, ויגלה את מיסדות ממשלת־עם מושכלה, היא העיר ראשונה את עיני כל יושבי תבל על טוב הטבע והדרת הנפש הפנימית; ובכחו האדיר, זה כח „בן העם", הסופר הראשון אשר יצא מן העם ואשר ידע לפלס נתיב לחלומות בני העם, רבבות הנענים והקטנים, שנה את כל החברה החדשה, ויכנים יסודות חדשים לספרות הכללית: את השתפכות הנפש הפנימית ונועם התאוית, ואת הגעגועים לטבע אשר החיה בכחו.

טובי ספריו: „אלואיזה החדשה", „אֶמיל" וה„ודויים" הם כעת מיושנים, אבל האנושיות לא תשכח לעולם, כי הם הם שהשיבו לה את נפש האדם והעולם הפנימי וכי מימי תהלות דוד לא קם עוד סופר בעל רגש עמוק כרוסא.

מאז חדל הרומן להיות לשעשועים ולקריאה של מה בכך ויחל לעסוק בשאלות החיים, הנפש והטבע. יחד עם שַטובריַן,

זה הגאון אשר עד היום לא ידעו להוקיר כראוי את ערכו, החלה תקופה חדשה בעולם הספרות והרומן. שטוברין היה תלמידו של רוסא, אבל מחונן ביתר ידיעות, בנפש ציר יותר גדולה ובעל רעיונות יותר נשגבים; תוצאות המהפכה הצרפתית הבוגדות והמעציבות העירו בסופר הזה מעין מלנכוליה, געגועים לעבר הרחוק, ויחד עם זה הערצת הטבע הרומם בלי מצרים. שטוברין היה יוצר הרומנטיות. הוא החזיר את עטרת הדת ליושנה בתתו לה מעטה של רגש עמוק אשר הוליכה שבי את כל בעלי נפש, הוא הראשון הסב את לב הקוראים להתגעגע על טוב ימי הבינים והעבר. שטוברין הביא ריאקציה לעולם, אבל עם זה השלים את מעשי רוסא; מאז חדל הספיר הרצין להיות ל„מעשה־בבא", מאז לא נועז עוד איש בלי רגש ובלי ידיעות החיים לכתוב ספורים, אשר ימשכו אליהם את הקוראים הטובים בעלי הטעם.

שטוברין השיב לצרפת את כבודה החדש עמה כיום הזה. ותהי צרפת לגברת הרומן החדש עד היום, הוא הרומן הקולט אל קרבו את דעות כל העמים הנאורים ומשפטיהם והלך רוחם והמתאר אותן בצורה נאותה לכל. מאז נעשה הרומן למורה הכל, לספר העם. ובמדה שרבו הקוראים ממפלגות העם התפתח הרומן יותר ויותר, עד כי היה למקיף הכל, למתאר הכל, למנתח הכל ולסוקר כל שאלות החברה והפרט, האסטטיקה והמדע. יותר ויותר עובד וידוקדק הסגנון הספורי העשיר, יותר ויותר החלה צורתו להשתלם ואתו יחד גם טוב הטעם והרצינות. יותר ויותר חדר הספור לתוך נבכי רוח האדם ויפתח את הפסיכולוגיה וירבה לחקור את חיי הפרט והכלל, עד היותו לרומן של זמננו.

המספרים היו בדורותינו לספציאליסטים. כל אחד בוחר לו מקצוע לפי טעמו, רוחו, מושגיו ושאיפותיו. בשעה שתאר, למשל, פול־די־קוק את הבת השובבה, תאר איג'ן סי את מסתרי פריס ובלזק, זה הרוח הכביר, השאיר לזכרון את נפש האדם הכללית, את הטפוס של האדם, עם טבעו ותכונותיו.

הרומן בימינו, הודות לסופרים כז'ול וֶרן, פלמריון בצרפת, אֶברס ורבים אחרים, היה גם למורה ומלמד בינה לקטן וגדול מאין כמוהו, למעורר את התשוקה לדעת בקרב ההמונים הגדולים.

בימינו רק בוערים בעם ואנשים יבשים בלי כל רוח חיים באמת, או אלה הנשארים קבורים בדעות קדמוניות, יכולים לאמר כי הספורים לא נבראו אלא לשם תענוג בלבד וכי אין בהם מועיל.

הן אמנם רבו גם כיום מספרים נעדרי כשרונות המתארים את הנסים והנפלאות שאין להם שחר, ועוד רבים הממלאים את ספריהם פריצות לשמה, אבל מספרם ילך ויתמעט במדה שיתפתחו טעם הקוראים ומדרגת השכלתם, ובמדה שתחדור ההשכלה בקרב העם.

והרומניסטים בימינו כמו בעלי האגדה בכל הדורות חלוקים בדעותיהם, הכל לפי מושגי הסופר ותכונות נפשו. אלה מזה כותבים ספורים לשם האמת הציורית, האסטטיקה והתרוממות רגש היופי, אשר הם רואים בו אידיאל נשגב, ואלה מזה — והם בעלי הרגש — כותבים ספורים לשם מגמה תחלה, כפי אשר יורום רוחם הפנימי ונפשם המוסרית.

את ההבדל בין שני אלה נראה בפרקים הבאים.

ג.

הנַטוּרַליות.

בהקדמה לספורו „טרזה רקין" קורא זולא ראשונה בשם ה„נטורליות", או ה„טבעיות", ואם כי זולא איננו יוצר הנטורליות ברומן, הנה נקרא בצדק „אבי הנטורליות" עד היום הזה. במקום אחר מבאר זולא את הנטורליות בדברים האלה: „הקוראים ספורים דורשים קודם כל כי יוציאום מעולם המציאות וכי יראו להם עושר שנמצא ביום אחד, בני מלכים הפשים וסוסיהם נושאים אבנים טובות ומרגליות, אהבה אשר ברמיון ובחזון יסודה, וכל המיון מתעה ושולל. ספורים כמו אלה נכתבו בכל הדורות, לפי טעם הקהל, עד שבא בלזק ויצג את האמת הערומה של החיים כמו

שהיא במקום הפנטסיה השובבה".

בדרך הזה, תאור החיים כמו שהם בטבעותם, אחז זולא מראשיתו. זולא חֻנך בדור החקירה והמדע, בדור ממשלת הפלו־סופיה החיובית, אשר הורתה כי הסופר הכותב ספורים צריך כחוקר החכם לעמוד למעלה מחוקי היופי והאמנות המקובלים, כי אם לתאר את כל הדברים שהוא רואה, לחקור את סבותיהם, לבטל את עצמיותו הוא ולעמיד מחוץ לנושאי ספוריו, כרופא הזה המנתח את הגוף המת. הראשון בין המספרים הגדולים אשר אחז בדרך הריא־ליות הנאמנה הזאת, גוסטב פלובר, הסביר את דרך כתיבתו בדברים האלה: „המספר צריך להמלט מדמיונו הוא ולהביט על היצורים החיים האחרים כצופה נאמן ומסתכל בלבד מבלי הוסיף משלו מאומה. המספר והמשורר חיבים לזרות הלאה את כל עצמיותם הם, השתפכות רוחם הם, יען כי האמנות האמתית היא מדעית ולא עצמית. המספר צריך במאמצי כח מיוחדים להכנס לתוך רוח האנשים שהוא מתאר, לחיות בחייהם הם ולא להעביר אותם לתוך רוחו הוא. הסופר אינו רשאי לשבוח אף רגע, כי הוא אינו אלא אדם אחד יוצא מן הכלל ועל כן איננו מענין כלל את הקהל, בשעה שנטל עליו לתאר את הכלל. הוא חיב לדעת כי ספורי נפלאות הם יוצאים מן הכלל, וע"כ עליו לתאר מחזות מצויים ומכרחים".

בשטה הריאלית הזאת, אשר קרא לה בשם „נטורליות", החזיק זולא מראשיתו. ואף כי בתחלה נטה להאמין כי שני כחות פועלים יחד על מפעלי האדם: הטבע אשר מחוץ לו ותכונתו הפרטית המיוחדה לו, אבל אחרי כן, במדה שהעמיק בחקירותיו בא לידי מסקנא, כי השפעת תכונת האדם הפרטית כמוה כאין מול ההשפעות מן החוץ המישלות עליו.

והנטורליות היא ישנה כימי האדם על הארץ: ספורי־כתבי־הקדש ידועים, כמו גם חלקים ידועים מציורי הומירוס הם נטורליים מפני שהם מתארים את כל הדברים הנמצאים כמו שהם מבלי שנסך הסופר מרוחו עליהם וישנה את המציאות לאיזו מטרה שתהיה. כמדומני, כי ספר רות היא יצירה הבי־נטורליסטית בכל הספרות, ככה היא טבעית, ככה היא פשוטה, ככה השכיל

הסיפר הנעלם למסור במגלה הזאת את האמת בלי כחל ובלי נסוך מרוחו עליה.

אבל בימי קדם ושיטות המדעיות המסתגלות לכל השאלות וביחוד לספרות טרם תשלטנה בעולם, וכל סופר וסיפר כתב לפי תבונתו ורוחו וההנאים אשר נמצא בהם, מבלי שיותן שם מדעי לכתיבה זו או אחרת. רק במאה הי"ח נסו חכמי צרפת להפשיט את החקים החיובים הכלליים המושלים בעולם הרוח והחומר ולהעמיד את המציאות כמו שהיא. התנועה לריאליות ומציאית נגלתה בתור ריאקציה כנגד הספרות הקלסית המלאכותית, אשר הרחיקה במשך איזה דורות את הספרות מן החיים והלך לנוע על הספריות העתיקות ולחקות את יצירות יון ורומא, מבלי שים לב כי החיים הם אחרים לגמרי, — כמו שהיתה המהפכה הגדולה ריאקציה כנגד ממשלת האצילים והמשמעת העריצה אשר משלה בצרפת.

בעולם הספורים כמו גם על במת-התיאטרון נגלתה תנועה חדשה הנוטה אל התאור הטבעי, האמת המציאותית. ג'יל בלז של לזג' וביחוד הודויים של רוסא הם חבורים ריאליים במלא המובן. הסופר רֶטִיף אשר גדל על ברכי כתבי הקדש היה אולי הנטורליסט הראשון במובננו אנו, והוא ההולך לפני זולא.

בגלל המשבר אשר קם בצרפת לרגלי התקוות הנכזבות ע"י המהפכה שלא מלאה הבטחותיה, התעוררה עוד הפעם רי־אקציה לא רק בעולם המדיני כי אם גם בעולם הספרות והמדע. החכמים אשר לא מצאו במדע את פתרון השאלות הנצחיות אשר בקשו שבו אל האמונה, והסופרים אשר לא מצאו די ספוק מזונם הרוחני והאידיאלי בהוה הפרוזי והבוגד החלו להתגעגע על גדולת ימי קדם, על הדר הדת וכהניה, על גבורת האבירים ועל חיי האושר והכבוד אשר חזו להם ברמיונם בימי הבינים, כדרך כל האנשים שתקותם נכזבה, לאמר, כי הימים הראשונים היו טובים מאלה. אבל כשם שלא דמתה עוד ממשלת נפוליון או לואי פיליפ לממשלת לואי הי"ד, כך לא דמתה הספרות החדשה אשר קורא לה בשם חדש „הרומנטית" להספרות שלפני המהפכה. הסופרים אשר שבו להתרחק מן ההוה ומן החיים המציאותיים

כמו שהם ויבקשו תכן ואידיאלים למרחוק, לא יכלו לגרש מן הספרות את ממלכת הרגש והטבע ואת הנפש הפנימית, אשר מצא רוסא ושטוברין תלמידו, וירכיבו יחד את הדמיון ואת הרגש, אשר מאז הלכו תאמים יחד. ותהי הרומנטיות, או ספרות הנפש הפרטית של הסופר החפשי ביצירותיו, מושלת בכפה ימים רבים. אך טוב־הטעם של האמת והטבע לא עזבו עוד את הסופרים, והדמיון לא הלך עוד פרא כמו בימי קדם. סטנדהַל השכיל לתת לפנינו ספורים, אשר המקרים המסופרים בהם הם על הרוב בדמיון יסודם ולעולם לא יוכלו להקרות, אבל תוכם רצופים תאורים נאמנים וציורי הטבע והרגשות מיוחדים באמִתיותם ובהסתכלותם. ביחוד מצטינים בדיוקם ספורי פרוספר מֵרימֶה, איש בעל טוב טעם אבל חסר רגש. בלזק, הגדול בכל מספרי דור הרומנטיות, עם כל רדפו בספוריו אחרי תאור אנשים יוצאים מן הכלל, השאיר לנו טפוסים חיים רבים ישונים המתרגשים תחת השפעת הסביבה והתנאים שהם נמצאים בהם, אשר ישארו לזכר לדור אחרון. „מסתרי פריס" — זה הספור הידוע למדי לקוראינו -- יוכל לתת לנו מושג נאמן ע"ד הרומנטיות. הספור הזה הוא בתאוריו ונושאו ריאלי מאד, אבל בהפרזת המקרים ובהגזמת התאוות והתכונות הוא רומנטי כולו. ויקטור הוגא הגדול ברומנטיקים, בספוריו ובשירי־העלילה שלו מפריז כלפי הקיצוניית וההפכים, אבל הוא מתאר את הטבע וגם לפעמים את רוח האדם בעט סופר גאון המעורר בנו רגשות פלא.

אבל ימי ממשלת הרומנטיות והיאוש בחיי החברה ההיה לא ארכו. יחד עם תעירת רוח החפש והבקורת החפשית בחיי החברה והמדע והשתתפות ההמונים בחיי הצבור התעוררה גם התשובה אל הבקורת בספרות והנטיה לצד הספרות הריאלית. נפש הקוראים המחונכים על דעות החקירה המנתחת בחלה בהפרזת הרומנטיקים ורגשנותם הפרטית, וביחוד מעת רבו הקוראים מן המפלגות ההתחתונות בעם לקרא בספרים, ויבקשו את האמת ואת המועיל לרוות את נפשם הצמאה לדעת ולהשכיל.

מעולם לא גברה ככה השאיפה לאמת, לדעת המושכלות בכל המקצעות כמו בראשית שנות הששים. הריאליות בספרות

היפה חכתה למחוקק, וכזה נמצא לה במהרה. גוסטב פלובר, אשר את דבריו הבאנו בראש הפרק הזה, שגֻדל וחֻנך על ברכי הרומאנ־טיקים ובטעמו האמני ובכשרונותיו לא היה נופל מהם, היה הראשון אשר נסה לכבוש את דמיונו ואת עצמיותו הוא, ויחל לכתוב ספורים הלקוחים מעולם החיים הממשיים כפי שחקרם, הבינם ויסתכל בהם. הוא התאמץ לכתוב את ספוריו כפוטוגרַף המתאר את הדברים כהויתם. ואחרי שפלובר היה גם ציר גדול, ידע להכניס לתוך תאוריו פרטים אשר נעלמו מן הסופרים הקודמים לו ואשר בלי אומר ובלי דברים רק בהרגש בלבד הם נותנים לקורא מושג מהלך האדם או הדבר המתואר. טוב הטעם וההדר הנסוך על ספורי פלובר מעמידים אותו בשורה הראשונה של הסופרים האסתטים, כי לפלובר לא היתה כל מטרה אחרת בלעדי האמת הצירית. פלובר השפיע על כל הסופרים, וגם טורגניוב הרוסי הוא מתלמידיו.

יחד עם פלובר יצא הרומן מכלל אגדה. יחד עם זולא בא לכלל יצירה מדעית.

ד.

זולא יוצר הרומן המדעי.

זולא ירש מפלובר את הרומן הטבעי, או כמו שקראו לו אח"כ „האֶכספֶרמנטֶלי". אבל בעוד אשר ספורי פלובר הם יצירות־מחשבת נשגבות המעידות על סבלנות כותבם ורצינותו, — כי שבע שנים עבד פלובר על כל אחד מספוריו הגדולים ולא הניח אף הסתכלות אחת, פרט אחד לקוח מן החיים שלא הכניסו לתוך ספריו, עד כי עלה בידו לכתוב ספור כ„מדם בובַרי" המתאר את חיי הבורג'ו־אזיה בצרפת בשרד נאמן וביחוד את ספורו „סַלַמבו" מחיי קרתגה העתיקה, שלפי דעתנו הוא עומד למעלה במדעותו ובדיוקו ההיס־

טירי על ספרי מדע רבים, — בעוד אשר פלובר נשאר צ״ד אמן שאין לו בעולם אלא האסטטיקה בלבד, הרחיק זולא ללכת ממנו.

אמיל זולא כמוהו כמבקר הגדול טֵן אינו מודה באמנות לשמו של היופי בלבד. כל ספר וספר — וגם הספורים והחזיונות בכלל — הם פרי השתקפות החיים בנפש הכותב והרוח המוסרי המפעם בקרבו. המספר, לדעתו, אינו צריך לספר „מעשיות־דבבא״, כי אם עליו כמורַליסט אמתי לחקור ולדעת את רעות בני האדם ומקור סבלותם ולשפוט איכה נהיו הרעות, אי מזה באו, למען דעת במה ללחום כנגדם.

„התקופה החברותית (כלומר הקשר בין המהוות החברותים השונים) — אומר זולא — היא דומה לתקופת החיים של כל יצור ויצור. החברה דומה לגוף האדם הפרטי אשר אבריו נמצאים ביחס תמידי ומשותף: אם באבר אחד מאבריו יעלה רקבון אז תתפשט המחלה בכל הגוף; וע״כ אנחנו המספרים, כשאנו חוקרים את פצעי החברה האנושים אנו דומים לרופא מנתח ומנסה, אֶכּס־פרימנטַטור, למען בקש אחר כך, כאשר יהיה בידינו חומר למדי, אמצעים הותכים אשר ישפיעו כנגד הפצעים האלה. אנו חפצים להראות את הטִבניות של הדברים המועילים והמזיקים, אנו מבארים את הדֶטֶרמיניות (התולדה המכרחת) המושלת במחזות האדם והחברה למען נוכל אחר כך כפי נסיוננו למשול במחזות האלה. בקצרה, אנו עמלים יחד עם דורנו על העבודה הגדולה: כבוש הטבע והתרבות ממשלת האדם ועצמתו״.

בשעה שהחל זולא לכתוב את ספוריו הוציא החכם קלוד בֶּרנַר את ספרו „מבוא ללמוד הרפואה הנסיונית״, אשר הביא מהפכה בעולם הרפואה. קלוד ברנר דורש כי הרפואה תוסד רק על ההסתכלות ועל הנסיונות בלבד. הרופא אינו רשאי לסמוך על רוח מבינתו בלבד, כי אם על הסתכלות במקרים רבים והנסיון היוצא מהם ועל הבחינות אשר יעשה בבית הנתיח בגופי אדם שונים ולהוציא אח״כ משפט איך מתהוה מחלה זו או אחרת.

בשיטה הזאת אחז גם זולא בספוריו. הלא כה דבריו:

„מן היום הזה בא המדע לגבולנו אנו הרומניסטים. יען כי אנחנו המנתחים כיום הזה את האדם במפעליו ומעשיו הפרטיים

והחברותים כמו שהרופא מנתח אותו בסגולותיו הפיזיולוגיות. אנחנו ממלאים ע"י הסתכליותינו ובחינותינו אנו את מעשי הפיזיולוגים, כמו שהפיזיולוגים ממלאים את עבודת הכמיה והפיזיקה. אנו עושים מעין פסיכולוגיה (תורת־הנפש) מדעית ומשלימים עי"ז את הפיזיולוגיה (תורת־החיים) המדעית. ובכדי להגיע להשתלשלות הזאת אין לנו אלא להשתמש בתחבולות הפיזיולוגי האֶכּספרנ נטור. בקצרה, אנו צריכים לנסות ולבחון במזג האדם ותכונתו את התאוות וההרגשות של האדם הפרטי והחברה, כמו שחכם הכמיה או הפיזיקה בוחן את הגופים הדוממים והפיזיולוג את הגופים החיים".

הדברים האלה דורשים באור קצת, וע"כ נרשה לנו להאריך בהם. קודם כל עלינו לזכור כי זולא הוא דֶטֶרמיניסט ואינו מאמין בחופש האדם בטבע. לדעתו, האדם תלוי בהמון מסבות שונות מן החוץ השוללים מאתו את כח רצונו ומלחמתו. באדם ובחברית האדם כמו בכל מערכות הטבע מושלים חקים קבועים מכרחים, אשר לשוא ילחום כנגדם האדם הפרטי, כי במה נחשב הוא! ומכיון שהדבר כן, מבין שהאדם אינו אלא מכונה הפועלת תחת השפעת מקרים מן החוץ על נפשו, תאותיו וכו', האם יבצר מן המספר — חוקר נפש האדם, יצרו ותאותיו הפועלים תחת השפעת מקרים דומים, — לצבור לאט לאט המון מקרים ומעשים אשר יעשה אותם האדם במסבה זו או אחרת ולהכלילם אחרי כן, כמו שעושה הפיזיולוג בחיי הגוף של האדם? האם לא יוכל גם המספר הכובש את דמיונו להפשיט ולהוציא הודות להנסיון חוקים כוללים המושלים בנפש האדם, לדעת איכה זה תתעורר תאוה פלונית, מהו הדבר הגורם לחטא פלוני, כמו שיעשה הרופא החוקר המוציא את חוקי החיים הגופנים בכל יצור? ואם אך יעלה הדבר בידינו ביחוד בעזרת מקרים ומעשים נוסדים על המציאות, אז הלא נוכל למשול בתאוות האדם ובחפציו לטוב לכל האדם.

כנגד השטה הזאת טוענים מתנגדי זולא, וברונֶטיֶר בראשם, טענה הראויה להשמע: בשעה שכל מסקנה מדעית, בכמיה או בפיזיקה למשל, נוסדה על יסודות מדעיים ומקרים מציאותים, הנה המסקנות היוצאות מן הנסיונות ברומנים נעשות כלן במוחו

של הסופר, המאסף אותם במקרה, השופך עליהם מרוחו ומעצמיות הרגשתו ה"א, ואם כן אין להם כל ערך מדעי קים.

הן אמנם הרגיש בזאת זולא בעצמו, המודה כי בשעה שהחכם המנסה והבוחן את החיים מוציא את המסקנות בעליל ובנסיון, הנה המספר אינו יכול להוציא אלא מסקנות היכולות להיות במציאות באופן אם יקרו מקרים דומים לאלה שהוא מתאר, כי סוף־סוף המדע נוסד על בסיס קים בשעה ששכל הסופר ודמיונו עלולים להוליכו שולל.

מאליו מובן, כי זולא הנוטה להכללת האנשים והדברים עלול לאחוז בכל שטה ודעה המבארת את דרכי החיים ע"פ חק כללי אחד. אחת הדעות האלה, אשר שלטה ביחוד בשנות הששים ואשר נסו לבאר על פיה את רוב מעשי בני האדם, היתה „חק הירושה". ההסתכלות המדעית אשר הגיעה להשתלמותה בימים ההם הוכיחה כי האדם הפרטי הוא תלוי בתכונתו ובמבנה גוו במדה ידועה ואולי גם מרובה, כמו שהאמינו אז, באבותיו וקרוביו; כי בן לאבות חולים או אי־נורמלים בגוף או בנפש עלול להיות חולה גם הוא; איש שאבותיו או דודו הקרוב אליו היה בעל תאוה או שכור מנחיל את חסרונו זה לאחד מקרוביו בצורה פחות או יותר משונה.

על המציאה הזאת נפל זולא מראשית כתיבתו ויניחה ליסוד מוסד לקבוצת ספוריו הגדולה „בית רוגון־מקר". ואלה קצות דבריו בהקדמתו:

„רוצה אני לבאר כיצד משפחה—קבוץ קטן של אנשים— חיה בחברה, והיא נותנת חיים לעשרה או עשרים אישים הנראים בהשקפה הראשונה כאלו הם שונים זה מזה, אבל באמת אם ננסה לנתחם נמצאם קשורים זה לזה בקשר טמיר אמיץ. כי לירושה כמו למטוטלת יש חקים מיוחדים לה. אנכי אנסה למצא ולחקור, אחר פתרי את שאלת מזגי האנשים והשפעת הסביבה שהם חיים בה עליהם, את החוט המוביל בשווי־משקל חשבוני מן האחד אל השני. כאשר יצלח בידי לחבר קבוץ חברותי שלם, אז אנתח את סכום כח הרצון של כל אחד מהם ואת ההשפעה הכוללת של כולם יחד".

הרעיון להכליל הכל, לבאר הכל ע"פ חקים קבועים וכוללים היה לנגד עיני זולא כל הימים בכל אשר עסק, ברפואה כמו בסוציולוגיה ובפסיכולוגיה. כל האנושיות נראתה בעיניו כדבר שלם אחד, כגוף שלם בעל איברים מחוברים זה לזה, וע"כ תאר את חיי כל המפלגות השונות ויחסן זו לזו בעשרים כרכי קבוצת הרוגון־מקר, הוא חבורו הראשי.

האמת נתנה להאמר, כי אם לא הצליח זולא לחבר יחד את התעודות הרבות וההסתכליות מן החיים אשר אסף במשך שנים רבות ע"ד הירושה הטבעית ומסבותיה, כמו שנזכר בפרטות בספור „הדוקטור פסכל", וחקי הירושה ויחסי בני המשפחה ביניהם אינם מבוארים כלל וכלל, הנה לעומת זאת הצליח להת לנו שפעת ספורים בודדים נשגבים. כל רומן ורומן של זולא הוא דבר שלם בפני עצמו, הכללה כבירה של חיי מפלגה אנושית בימי דור אחד, אשר תשאר בתור מלאכת מחשבת נשגבה לאורך ימים. גֶ'רמינל הוא פואמה של חיי הפועלים בימינו, שאין ערוך לרוח החזון והשירה השפוך עליה, אשר תשאר לדור דורים. „בי־טבחי" הוא תאור חיי הפועל הפריסאי, „בהמת האדם" — ראי חיי פקידי מסלת הברזל, ה„יצירה" — ספור חיי הסופרים והצַירים הפנימיים.

ספורי זולא בכללם הם תמצית חיי דורנו, ספר תעודות תולדיות אשר אין ערוך ליקרת ערכן ולשפעת צבעיהן. וזאת תהלתו.

ה.

הפסיכולוגיה בספורי זולא.

מתנגדי זולא ושטתו מאשימים את ספוריו בהעדר היסוד הפסיכולוגי. „דעותיו ומזגו אומרים לו, כי ההסתכלות המדעית היא חיצונית ולא פנימית. הוא מאמין כי אפשר לחקור את נפש בני האדם במוח הסופר עצמו, ובראותו אנשים עוברים בחוצות

במעיל הדור או בכתנת פועל, מנענעים בידיהם או קורצים בעיניהם, מתהללים או גם שופכי דמים, הוא שואל את נפשו על מה זה ולמה זה? או, יותר נכון, היא שואל במדע אשר החזיק בו: ספרי הרפואה מלמדים אותו מקרים של פתולוגיה (חולי) המביאים את האדם לידי מעשים שונים, ספרי תורת החיים מבארים לו את תפקידי חיי הגוף, הבהמה שבאדם; ובדברים האלה הוא מוצא די לבאר את מעשי בני האדם ע"י מקרי התרגשות או ע"י הכלכלה בלבד. ועי"כ גבוריו הם או משוגעים או בהמות גסות הנעדרים חיי הנפש והרוח הפרטיים".

אין את נפשנו כלל להצדיק פה את זולא כנגד הטענות האלה, שבודאי יש בהן קורטוב של אמת. אבל מדי דברנו בזולא אין לנו להסיח דעתנו אף רגע מן הרעיון, כי זולא אינו מספר הכותב לשם האמנות בלבד והמשתעשע בתאור עקשיות הנפש ותהפוכותיה המרכבות. זולא הוא קודם כל מוֹרַליסט, השואף להביא תועלת. מטרתו איננה כלל לתאר איש פרטי יוצא מן הכלל, עם תאותיו ושאיפותיו השונות מאיתן של רוב האדם, כי אם את האדם הצבורי, ההמוני, הטפוס המצוי בחברה זו או אחרת עם כל בהמיותו, גסותו ומגרעותיו ולהציגו לראוה לעיני כל, למען יראו וישימו אל לב.

„חלום הפיזיולוג והרופא הבוחן והמנסה וחלום הרומניסט, המסגל את השטה האכספרימנטלית אל חקירת־האדם הטבעית והחברותית, אחד הוא. באמת, אנחנו הננו מורליסטים בוחנים ומנסים, המראים ע"י הנסיון איזה הדרך תקנן תאוה בנפש האדם. ביום אשר נמצא את המַכָניות של התאוה הזאת, בו ביום נוכל לטפל בה ולבערה או למצער לעשותה פחות מזיקה ככל האפשר. מכאן התועלת המוחשית והמוסר העליון היוצאים מחבורינו אנו הנטורליסטים, העושים בחינות באדם, והמפרקים וחוזרים ובונים את המכונה האנושית חתיכה אחר חתיכה, כדי לראות את תפקידיה השונים תחת השפעת הסביבה אשר מסביב לה".

כל הקורא את ספרי זולא צריך לשים לנגד עיניו את התכלית הזאת המבצבצת בהם מכל עמוד ועמוד. כל המלמד מוסר

ודעת את החיים צריך קודם כל לשים לב אל טפוסים כלליים ולא לאנשים פרטים. הטפוס הוא הסכום הכו״ל של תכונות ומזגים משותפים אשר נקבצו ויבלטו בו באופן בולט ומוחש. אמנם ישנם סופרים גדולים המציגים את האדם הפרטי ברשמים בולטים כל כך, עד כי הטפוס יבדל ויגלה מאליו, אבל סופרים אחרים, ואמיל זולא בכללם, מחוננים בכשרון מיוחד למצא את האמת הטפוסית מבלי הרגיש כל צורך לעמוד על אפני ההסתכלות הפנימית בקרב הנפש ולמצא את פרטי התנועות ודקדוקיהן או האותות המיוחדים לאותו האדם. יען לשיטתם הם מוצאים את פשר החיים הפנימיים האלה בחיי הגוף החיצונים ואינם צריכים כלל לחדור לתוך נבכי לב האיש פנימה.

ועוד זאת, אמיל זולא בהיותו דטרמיניסט, שאינו מאמין בבחירת האדם החפשית הגמורה, זורה הלאה את כל הפסיכולו־גיה הקלסית, אשר החליטה כי כל אדם הוא חפשי ותלוי בו בעצמו ולא במסבות אחרות, וַתטפל כל הימים רק במלחמת התאוות הפנימיות והרצון. אמנם זולא מודה בנחיצות מלחמת האדם בתאוות ובמדות הרעות, אבל בהיות לדעתו מקור כל תאוה ותאוה בהשפעה הפיזיולוגית של חוקי הירושה והמסבות מן החוץ, אשר עשו את האדם למה שהוא, בהיות השפעות מן החוץ מושלות על כל אדם ואדם, עלינו קודם כל ללחום כנגד המסבות וההשפעות המזיקות האלה. עתות האדם כשיצרו מתגבר עליו אינן בידו הוא ולא בנפשו פנימה והנצחון תלוי הרבה יותר בבריאותו הגופנית, בשווי משקל הכחות החמריים של האדם מאשר ברצונו.

לכן אל נא תבקשו בספורי זולא גבורים מתרגשים ולוחמים כנגד הטבע וכל מלאכי החבלה של התאוות והיצר גם יחד. גבורי זולא ראוים יותר להקרא בשם קרבנות, יען כי משועבדים הם לגזרות קדומים, לפַטַליות חיצונה, להולשות שאינן תלויות בהם ואין להם חופש הבחירה להמלט מהן או להתגבר עליהן. הנערה דניזה בספור „לאושר הגבירות" היא בריאה בגופה ומזגה הוא איתן ושלם, וע״כ גם רוחה ושכלה הם שלמים והיא יודעת ללחום כנגד התאוה והחטא, אשר נמלטה ממנו. ולעומתה

נַנה, זאת המפלצת, היא בת אֵם חולה ואב שכור, ועל כן היא עושה מה שעושה הודות לִנטיותיה החולניות ואי־הנורמליות, לחנוכה ולמסבות שהיו בה מבלי יכולת לעשות אחרת.

ומכיון שכל הרעות יוצאות מחלקו הבהמי, הגופני של האדם, כל איש ואיש המכיר זאת חיב ללחום כנגד החטאים ואז לא יהיו עוד חוטאים. כל המעשה אשר יעשה האדם הוא יתר הלוי בחושיו, באינסטינקטים מאשר ברגשות הנפש וההכרה הפנימיה, ועל כן רוב החוטאים הם אובדים ונמקים על חטא לא להם.

אבל אם זולא אינו חוקר את נפש האדם הפנימית בפסי־כולוגיה אובְּיֶקטיבית, וע"כ לא נמצא בספוריו את ההתפתחות הפנימית של גבוריו הדומים יותר למכונות נפעלות, בכל זאת כל האישים האלה חיים ומתנועעים וגם נכרים בתוך המונם של ספוריו, הודות לסימן המיוחד אשר יצַיֵן בו המחבר את כל אחד ואחד מהאנשים שהוא מתאר, ומדי יופיע לפנינו יחרת בזכרוננו, הודות לאות הזה, באופן בולט וברור מאד, עד כי לא ישכח. למשל, ב„בהמת האדם" אנו רואים את העלמה פלורה בתור „אוהבת קרבות" או את סורינה רובו ב„כפת שערותיה השחורות", בג'רמינל את ברילה ביריה „ידי המכשפה", ואת כל אלה הפרטים המתאימים מאד לכל אחד ואחד מאישיו למען החיותם מעלה זולא בכשרון החוזה גלוי־העינים המיוחד לו.

הערך התנועה הפעוטה והמיוחדה לכל יצור פרטי תלוי, כאמור, יותר ב ש ט ת זולא שאינו רוצה להאר טפוסים יוצאים מן הכלל. רוחו הגאוני הצופה וסוקר הכל והמכליל את בני האדם למפלגותיהם ומיניהם יודע להת לפנינו במקום יחידים טפוסים כוללים, סמלי חברות שלמות, אשר כל הכונותיהן והליכותיהן תשתקפנה בגבוריו: ננה היא, למרות הכל, ה א ש ה הכללית בארצות ידועות עם כל רפיונותיה והטאותיה, שהם הטאות הקהל. גרמינל הוא סמל המחסור והעוני הכללי, כמו שגרגואר הוא טפוס הבטלה האנושית, י'ן ומורים ב„מהומה" הם: הראשון סמל האכר והשני סמל העירוני. האופי הפרטי נעלם בספורי זולא ועל מקומו בא הטפוס, הקבוץ. רבים מספורי זולא

הם חזיונות נשגבים. אם איננו מניע, איננו מחיה כראוי את הנפש הפרטית, הנה אין כמוהו צִיר וחוזה כביר היודע להניע את נפש ההמונים, הצבורים; אין כמוהו יודע לצייר את כל המבולבל והכביר המתלכד יחד, את אספות העם, מרוץ הסוסים, פרעות, מלחמה או שביתת הפועלים. שפעת החיים הכלליים הזאת היא המשוה לפנינו בספורי זולא את האנושיות כולה.

וכל חיי הקבוץ האנושי האלה גם יחד נבטלים בתוך שפעת החיים הנשגבים והעצומים של הבריאה כולה, אשר זולא מרגיש את מציאותם ואת כחם על כל שעל ושעל, והם מתגלים לפנינו בכח אדיר, כביר ומזור, אשר יקח שבי את כל חושי הקורא.

ו.

זולא בתור משורר חיי ההמונים.

שפעת החיים הזאת, המתגלה בכל ספורי זולא, כדאית היא להאריך דברים על אדותה, יען כי היא המראה לנו את זולא בתור ציר אמן וחוזה גדול שאין כמוהו. הוא לבדו יודע להניע את ההמונים הגדולים, את העמים, המפלגות, הקבוצים, והוא המחיה את כולם בנפש כללית אחת. אם הצורות היחידות דומות כאלו הן נשקעות בתוך הכלל אין זה אלא מפני שקבוץ ההמונים או גם העמים המתרגשים והפועלים יחד בספורים הם מושכים אחריהם את כל הפרטים, אשר כל רעיונותיהם ותאוותיהם העצמיים נבלעים בתוכם.

כל אלה הדברים מְשוים על יצירות זולא עטרות שירי גבורים, „אֶפּוֹפֵּיוֹת" אמתיות.

אמנם, קשה לברר בספוריו את הסבות הפרטיות והטמירות אשר הסבו בנפש הפועל העוקד פלוני להיות לשכור או בפלוני

הנער כי יאהב דוקא את האשה הבאה בימים האלמונית; אבל התבוננו נא בתמונות המתארות לפנינו קבוצי אנשים שונים מתנועעים ומתרגשים, פועלים ורועשים יחד ואז תרגישו בעין ובחוש את החיים המתהלכים והמתאחדים בצבורים האלה, המתנועעים על ידי מחשבה אחת כללית המחיה אותם באותה שעה.

זולא הוא אחד ואין דומה לו היודע לתפוש בברירות נפלאה את כל הדברים הנבוכים והמבולבלים, את כל הכביר והאדיר ולהגיה עליו אור חזק, למסור לנו באמנות נפלאה את ההרגש הכללי המושל בהמון אשר קשב ברוחו, רוח גלוי העינים. מן הקריאות, הצעקות הנשמעות בהמון, התאוות והתשוקות המתרגשות בו חרש, העקשיות והשובבות הטמורות המזעזעות אותו, ההלהבותו ומשאת נפשו הנדיבות או האכזריות ועד הרוחות והנשימות השונים אשר יחיו את כולם הוא שומע, הוא מאזין ומקשיב ותופש הכל ובוללם יחד; כאלו היה רוחו לבלי קבול, לחדר־האופל אשר אליו יחד נקבצו באו ויחקקו בו שאון חיי הקהל הנעלמים מאת שאר בני תמותה, והוא המוציא אותם במספר והמונה את כל צבאם לזכרון לדור אחרון.

הביטו אל שפעת חיי רחוב פרים וקול המונה אשר הוא מעביר לפנינו; התבוננו אל אלפי ההמולות השונות בשדה מרוץ הסוסים; האזינו אל הנשמה הכללית של קהל החופרים אשר החליטו לשבות מעבודתם והרצים מעוצר רעב להרוס את בית המנהל עד היסוד בו; הקשיבו נא לנפש עם רומה השואף לגדולה או לנפש העם אשר נקבץ לראות בהמולה חרישית במות המהרס סלבא; או חזו נא במהלך צבאות צרפת במלחמה ומרד הקוממונה בפרים בשנת 1871. זהו שיר־עלילה אשר אין דומה לו: הנה הנם הצבאות ההולכים לפנים או השבים על עקבם בלי סדר ומשטר הודות לפקודות המפקדים שאין ברוחם נכונה, ועמם גם פשר המפלה הגדולה. הנה לפניכם פרים כולה, פרים החיה, אשר ככה אהב להאר, הנמצאה באש ובמרד ובמלחמות האזרחים, ובכל תאורי נפש־הצבור הזאת ירום זולא ונשא מאד מדַנטו ומכל משוררי קדם.

או לכו נא ללורד, וראו נא את הנפש הנענה של המון החולים הנוסעים יחד ברַכֶּבת או הכורעים ברך לפני המערה הקדושה, ותראו איך הוא יודע להעמיק לתוך נבכי נפש העם בכל המסבות השונות, מה מאד הוא יודע להכנס לתוך נפשם של האנשים והלך רוחם פנימה. זולא אינו מאמין בקדושת לורד, ובכל זאת קראו נא את תאור התהלוכה של החולים, את התקוה והאמונה המפעמות בלב כל אחד ואחד מן האמללים האלה השופכים את לבם, רוחם ויגונם לנכח המסתרים האלה, שהם מקוים להושע בהם, — והתפלאו על כשרון הסופר לחדור לתוך נבכי רוח האנשים. ואם את כל אלה תשוו לפניכם אז תבינו את גאוניות זולא.

הצרפתים לא הצטינו מעולם בשירי גבורים ועלילה. האפופֵיה לא הצליחה בצרפת—ויבא זולא ויציל את כבוד מולדתו גם במקצוע הזה. נניח כי זולא, כדברת רבים ממבקריו, לא הצליח במלאכת הרומן הרגיל ולא השכיל לחדור לתוך נבכי נפש הפרט, אבל הכל מודים בכשרונו האֶפּי הכביר. תאוריו הבהירים והעצומים, אמתות המחזות השונים וצבעיהם המגֻוָנים, שטף השירה האמתית, הם הם הנותנים לספורי זולא את העצמה והעוז אשר אין ערוך להם.

ואלמלא לא ברא זולא אלא את היצירה החדשה הזאת, את הרומן־האפופיה בלבד, כי עתה די היה כבר להעמידו בראש כל סופרי דורותינו.

ז.

זולא הציר והחוזה.

וספורי זולא הם פואמות נשגבות לא רק בשביל נושאיהם השוים והמובנים לכל נפש בלבד, לא רק בשביל כשרונו הנשגב להחיות את האורי החיים ולהבליט את נפשות הכלל, כי אם גם הודות לתאור כחות הטבע השונים, אשר זולא ברוח חזונו יודע

לשוותם לפנינו באופן בולט ומוגבל.

בדבר הזה דומה זולא לרומנטיקים, וגם כויקטור הוגא הגדול ברומנטיקים אוהב זולא תאורים עצומים וכבירים, מבריקים ומלאים חזון רב. כמוהו הוא אוהב להגדיל את המציאות ולהפריזה למען היותה יותר מושגה ומורגשה. „זולא" — אומר הד"ר טולוז — „ירש מהרומנטיקים את החזון הכביר, את הפרוזה השקולה והמלה רבת־הצבעים, אבל עם זה, הודות לצדקת מושגיו ומשפטיו, אנו מוצאים בתכונתו גם צורך באמת ובחיוניות כל הדבר שהוא מספר", חזון בלתי מצוי כלל אצל רוב הרומנ־טיקים.

די להזכיר את הספור הידוע של ויקטור הוגא ע"ד ההיכל המפואר "Notre Dame de Paris„ אשר מחברו מציגהו לפנינו כמו ענק חי; הוא מתאר את לחש פעמוניו ואת צלצליהם הרומים לשירה, את המגדלים הצופים בעין עוצם כחם, את העמודים, אלה רגלי הענק, אשר בנטות הצללים כמו יתהלכו גם המה. וכך היא דרכו של זולא בתארו את הדומם והצמח. לזולא אין דומם ומת בעולם. בעיני־הרוח של החוזה הזה התלכדה כל הבריאה יחד ותהי לגוף חי כביר אחד, אשר בו מתרוצצים רבבות אלפי גופים קטנים, עצמות מעצמותיו ואברים מאבריו בהרמוניה שלמה. וכל הבית אשר יראה, הגן אשר יסתכל בו, השדה אשר יעבור עליו, יראה בו תנועה וחיים.

בית־המרזח של אבא קולומב עם כל מכשיריו, עם מכונת המשקאות, זו החיה הארורה המעניקה מרעלה לכל הפועלים והמושכת אותם אליה מבלי אשר יוכלו שוב, נצב לפנינו בספור „בי טבחי" כיצור חי, מדיח ומושך. ב„אושר הגבירות" יגלה לפנינו בית המסחר העצום המפיץ מסביב לו אלפי קרנות, אשר באורן יבאו צפרי־הקיץ להחמם, ואנו רואים בחוש כיצד הוא טורף בלי חמלה, כבן שחץ שלא ידע שבעה, את הסוחרים הקטנים הנשמדים מפניו. מוזר הוא החזון הפנטסטי ב„חטאות האב מורי" וביחוד ציור הפרדס העזוב פַּרַדוּ. שם עצים כבירים וענפים ושריגים אין מספר, שרשים גדולים המשתרגים והמסתבכים זה בזה, שפעת צמחי פריו לאין מספר; שם צפרים יקננו; זה

הגן־היער אשר נעזב במשך דורות ויגדל ויתפתח וישלח שרשיו למרחוק עד היותו ליער קסמים של צומח פורה ורובה הלוקח שבי בכחות הצמיחה והחיים אשר בו את כל האיש הבא אליו.

הסופר הכותב ספורים דומים לאלה מהפך בהכרח את כל אחד מספוריו לאליגוריה עצומה, למשל כביר אשר רעיון אחד כללי מושל בו. והרעיון הזה בספורי זולא הוא „האמונה הבוטחה בכחות החיים העצומים". זולא הוא מקדיש ומעריץ את החיים שבכחות הטבע. לזולא אין די במה שהוא מגזם את המציאות ומפריזה, הוא שם גם נשמת חיים בכל התמונות הדוממות אשר יתאר, וע"כ ימנו את זולא בצדק בין הרומנטיקים, וע"כ גם רבו מתנגדיו — ומכם נורדוי אחד מהם — הרואים בזאת מעין אי־נורמליות. כל האנשים הפועלים בספוריו הולכים ונגררים בכח רצונם וחיוניותם בה במדה שהדוממים הסובבים אותם והכבירים מהם, כמובן בכמותם, הולכים וחיים בכח למעלה מאנושי איום אשר בו יבלעו את האדם, ולא נודע כי בא אל קרבם.

„ככה הוא מראה אותם לנו — אומר אנַטול פרַנס —, את כל האנשים המתוארים בספוריו משועבדים להשפעות מן החוץ ונפעלים ע"י ההשפעות הפועלות מחוצה להם בלבד. הוא נותן רוח ונשמה בחפצים דוממים, הוא מחונן את האור, העצים, הכסאות, המנורות, הנרות בצבעים, צביונות, רצון, מחשבות ותאוות. הוא העושה כי כל הדברים האלה נבדלים, דוחקים, מתנועעים ומכריחים את מכונת האדם העניה להיות להדיוט או לכלי־משחת בתגרתם".

ובאמת אם בני משפחת הרוגונים הם רודפים אחרי הכבוד או התאוות ואינטריגַנים, אין זה אלא מפני שכח מן החוץ מבלי הכרתם ובחירתם הוא השפיע עליהם את תאוות הכבוד והאינטרי־גות האלה והם רק כלי חפץ בידו. הכח הזה נעשה למושל ברוחם, למפקד בהם, הוא אצור במטלטלים, בכסאות, בנִברֶשת, בבגדים ובכל כלי הבית הסובבים אותם, כמו התקבצו יחד להחטיאם. בספור „חטאת האב מורי" אנו רואים את היער־הגן הפנטסטי העצום המשכר והמהמם בשפעת ריחו וכח־הצמיחה שלו, את אלבינה החיה בחייהם, אשר נעשתה כאחות לכל העצים

והפרחים התאוֹנים האלה, עדי יַשנה את סרג' בתוך קסם סימ־פוניות הצמחים האלה. ב„סיר רותח" נעשתה החצר הגדולה לחית־שחץ האוכלת את כל יושביה; המַחסן הגדול ב„אושר הגבירות" הוא גֹרם חי מתנוצץ, מזהיר מרחוק, קורא בקסמיו את כל הנשים העוברות הנאחזות כצפרי־קיץ במצודתו. ב„ששון החיים" אנו רואים את האוקינוס בכבודו ועצמו, אשר בתחלה היה איש בריהו של לזר ואחר בגד בו ויצעידהו למרחפית בתוך עצמת חלומותיו ושאיפותיו. בספור „היצירה" אנו רואים את הקריה הגדולה, את פרים בצורת עניה חיה המכניעה את הציר.

וכל אשר יגע בו הסופר בעטו הוא חי, מתנועע. כל הקורא מרגיש בו זעזוע נפש אוהבת או צוררת. הדוממים נעשים בספורי זולא לכחות טבעיים או חברותים עליונים המתלכדים יחד עד אשר יהיו למרכז הפעולה הרבה יתר מן האדם הזָעיר, המשועבד, כי במה נחשב הוא לעומתם!...

סגנונו של זולא דומה ליצירותיו. זולא, שאינו כותב לעולם לשם הציור בלבד, אינו מקריב את הרעיון לקרבן על מזבח טהרת השפה, אשר גם בצרפת רבו המקנאים לה. בתחלה היה מעַבד את שפתו יותר והיה ממעט במלים המוניות, אבל אח"כ, כאשר משל בעטו ושטהו נקבעה, השתחרר לגמרי מהשפעת הסגנון ויברא סגנון מיוחד לעצמו, הכולל את כל מיני המבטאים והמלים הכי מוזרות, הכל לפי התוכן. סגנון זולא איננו יפה ומגֻון תמיד, אבל הוא מוצק, עשיר ומדויק מאין כמוהו, ואם נבא להרגם את ספוריו בשפה מליצית יאבדו את כל ערכם. אל נא נשכח כי זולא שם לו לחוק לבלי הזניח בכונה אף פרט אחד מן הפרטים הסובבים את גבוריו למען היות המעשה שלם, וע"כ הוא מגבב המון מלים טֶכניות הנותנות לכמה מציוריו צורת פרטי־כל משומם לפעמים, לעומת זה ישתמש במֶטַפורות נמרצות וגם נמצא בסגנונו חרוז ומשקל, הנרגש לאזן הרגיל לקרא בספריו בקול. סגנונו של זולא הוא אחד מאלה, אשר יותר שיקראו אותו, יותר יטעמו את עָצמם, דיקנותם ועשר הניבים המשאלים השונים לגמרי מדרך הסופרים האחרים. זולת המטפורות בקשו ומצאו בספרי זולא המון מלים של הגזמה ביחוד מאלה הנפגשים גם

בכה"ק. המלים: „עצום", „אדיר", „גרַנדיוזי" ודומיהן מוכיחים על דרך הסופר להגזים ולהגדיל כל דבר ולראות בעיני רוחו את כל הדבר כגדול ממה שהוא במציאות.

ח.

הפלוסופיה של זולא.

לזולא השקפה מיוחדה על החיים, הדומה, אם גם לא בכל, להשקפת הסופרים החיוביים אשר כמוהם הוא מאמין בהכרח הדברים ובחוקים כוללים המנַהגים את העולם והחיים. אבל זולא אינו הולך בעינים עצומות אחרי חכמים וסופרים אחרים, ורבים ממשפטיו הם מקוריים באמת.

כי זולא הוא — כמה שיתפלאו רבים על הדבר — פלוסוף, בעל שטה מיוחדה לו בכל כתביו. תוצאת דעותיו היא: „האמונה הבוטחת בכחות החיים", כלומר הוא מאמין ובטוח, כי כחות החיים הטבעיים, הגדול, הצמיחה, ההשלמה פועלים תמיד ומנצחים.

אבל האמונה הזאת ערוכה אצלו כנגד האדם המרגיש, השואף, הלוחם כנגד הטבע. הסופר הגדול הזה מסופק בכל הנוגע לאדם ואינו מאמין ביצרו הטוב של האדם. כל האנשים הפועלים בספורי זולא נמצאים על ארץ נחושה, בקעת חשך וצלמות ותחת שמי ברזל, אשר לשוא יתאמצו להבקיע שביב אור בעדם ולגלות מסתריהם. זולא הריאליסט, החיובי, אשר מעולם לא הצליח בעולם הדעות המפשטות הרחוקות מאתנו והדמיונות שלא בארץ יסודם, יודע היטב כי כל האידיאלים השמימיים הם חזון שוא. הוא יודע כי החיים האנושיים מלאים עצב ומרי מראשיתם, כי רגע אחד של אשר ושל נחת רוח עולה לבני האדם באלפי רגעים של צרה, יגון ונחם. לשוא יתגאה האדם במעשיו, בבינתו, לשוא ירקיע שחקים בדעותיו „העליונות",

לשוא יאמין לכבוש את הארץ והטבע ברוחניותו בלבד, לשוא יאזר כח להלחם בשכלו לבדו,— שכלו הדל במה נחשב הוא! הן כמוהו בכל כשרונות האדם הוא מלא חטאים ושגיאות המתעים אותו; הן רגע אחד של השפעת אויר משונה, של סביבה אחרת, או גם ירושה פְּתַלית, מחלה והקלה, והאדם נעשה לאחר ממה שהיה חפץ ויכול להיות.

יצר לב האדם רע מנעוריו. כל עמל בהמת־האדם הוא לבצעו. גם באנשים היותר טובים והיותר נאצלים נרדמת חית האדם הקדמוני, חית היערים המשחרת לטרוף טרף, וע"כ רע מאד המעשה הנעשה בחברות האדם.

„מה נבלים המה האנשים הישרים!" — קורא זולא בסוף אחד מטובי ספוריו, והפתגם הזה מבצבץ מתוך רובי משפטיו על האדם החברותי של ימינו. בין גבוריו מעטים האנשים הטובים והישרים, ורובם הם הדיוטים, אנשים נפסדים. הוא מרגיש את רעת האדם בחברה בכל אשר יפנה, ואת נבלות „האנשים הישרים" הנכונים כרובם לעשות במחשך כל מרחה ומִשגֶה...

הוא רואה בתאוות ובשאיפות המוחשיות, הודות להסתכלות המדעית אשר החזיק בה ואשר על פיה ישפוט, רק בהמיות בלבד, והוא מוצא דמיון גדול בין היצור הכי־שפל ובין האדם. האהבה, זאת „בת השמים" לדברת כל החוזים והמשוררים, לא תזכה בעיניו, והוא רואה באידיאל הזה תפקיד פיזיולוגי, רק יותר בללי קצת... וכל היוצא מן האהבה הוא כלָיה, מארה וצרה. יחוד שני יצורים, זה האידיאל הנצחי, היא פגישה אשר האדם צריך לֵבוש בה. והאות — עצב ההריון והלידה ויסוריהם. מה בצע לאדם בכל עמלו ושאיפותיו, אם הוא ככדור משחק בידי כחות הטבע העצומים ממנו, אם אינו חפשי גם ברצונו, גם בתאוותיו, אם אינו יכול לדין עם מי שהתקיף ממנו.

אבל אמיל זולא, הודות לשיטתו זאת, אינו מאשים את האדם, כי אם מבאר את סבות הרעה. הוא מתמרמר על סבלות האדם ובערוהו, הוא מתרגז על המחלות והכליות הבאות עליו מבלי הדעת. הוא דורש לגלות הכל, לכתוב הכל, לדעת הכל, להכיר הכל, למען ידעו הרעים את רעתם, החולים את מקור

מחלתם, הנבזים את מקור בזיונם, הטמאים את סבת טמאתם. החוטאים את מקור חטאתם, והישרים בעיניהם את הנבלות שבישרם. האמת, האמת כולה, אשר אין איש רוצה להוקיעה כנגד השמש, היא היא מטרתו.

האדם הוא אמלל לא מפני שגורלו איננו בידו, כי אם גם מ ב ל י ה ד ע ת את סבות הרעות וכל מלאכיהן הרעים גם יחד, מבלי תת חשבון לעצמו מכל הנעשה מסביב לו.

כי בכל ספקנותו לא חדל זולא מן הרגע הראשון להאמין בפלס נכון, בממשלת שווי משקל בחוקי הבריאה, בהרמוניה נפלאה המתאחרת לכביר ושלם אחד. האמת והצדק הם החוקים העליונים של ההרמוניה הזאת. אוי לו לאדם הפורע אותם, אויה לה לחברה הממרה עמם.

האדם, זאת המכונה הקטנה בהרמונית העולם הכביר, הגדול לאין סוף, חונן בשכל חושב. אם אינו יכול ל ל ח ו ם עם מי שתקיף ממנו, אם אינו יכול ל מ ר ו ת ו יכיר, ידע, יחקור את שונאו ואת מציקו, אשר בכל רעתו הוא צ ד י ק ו א מ ת י, יסיר מעליו רובי שקריו והבליו הנמוסיים והמוסכמים, הסכים בעדו זה דורות רבים לא רק את דרך השמים — דבר שאינו נכבד ביותר — כי אם, מה שנכבד יותר, את דרך חיי הארץ; יקדיש את עתותיו, כחותיו ושאיפותיו לאידיאלים, להכרת חוקי הטבע, ללמוד המשפטים הנוהגים בכלל ובפרט; ידע לחיות חיים טבעיים ומתאימים לחוקים המושלים בבריאה. יתנהג נא ע"פ דרכם, ואז יבטח כי כל רעה לא תאונה אליו וכי סוף הכבוד והטובה לבא.

ערך המדע והחקירה הטבעית להצלחת המין האנושי בולטים בכל כתבי זולא, אבל ביחוד הקדיש להם זולא מקום רב בספריו האחרונים.

הלא כה דבריו בספורו „פרים": „ידברו להם על דבר משבר המדע ובגד החכמה, אבל העובדים על שדמות המדעים יודעים כי מעולם לא הלהיבה החכמה ככה את הלבבות, מעולם לא עשתה כבושים גדולים כמו בימינו אלה. צעד של מדע אחד

מקדים את האנושיות אל עיר הצדק והאמת יותר ממאת שנות פוליטיקה ומהפכה חברותית. היא לבדה עושה אור ומביאה אושר".

„ההשתלשלות המדעית לבדה — אומר זולא במקום אחר — תשים קץ לתהו ובהו של האנושית במהלכה קדימה".

ויותר שמברר לו זולא את דעותיו, יותר שהוא מכיר את הטבע ומבאר את חזיונותיו, יותר שהוא מערה את מקור רעות האדם וחברותיו, יותר ויותר הוא מתקרב לאידיאלי היהדות האמתית, לאידיאלי תורת משה והנביאים.

ט.

זולא והנביאים.

כי אמיל זולא הוא, יאמרו מה שיאמרו, תלמיד היהדות.

אין כונתנו לאמר בזה, כי זולא הוא „אוהב ישראל" המודה כי ישנם יהודים טובים או כי היהדות הביאה גם מעט טובה לעולם. כמדומנו, כי כבר הגיעה העת גם בספרותנו, לחדול מהתפעל מ„אהבת ישראל" אשר סופרינו, ביחוד בעתונים, מריעים כנגדה והם מרימים על נס את הסופר פלוני או אלמוני אשר הלל את אחד היהודים, או את אחד מספרי היהדות; כבר הגיעה העת, כי העם אשר נתן לעולם את תורת הנפש הפנימית של האדם ואת ממלכת הרגש, העם העומד עד היום לעד לאומים, יחדל מכרוע ברך לפני כל איש המודה בזכיותיו האנושיות...

זולא במובן ידוע אינו גם „אוהב ישראל". הוא לא יצא להגיד ליעקב ישרו ולישראל כבודו. האנשים היהודים הפיעלים זעיר שם בספריו הם כמעט כולם „הרקב לבית יהודה", אבל יחד עם זה גם יהדות אין להם, כי התבוללו בקרב חיי החברה הכללית

ודבר אין להם עוד עם היהדות במובננו אנו, וע"כ לא יעלה חפצנו בידינו לערוך פרק מיוחד ע"ד הטפוסים העברים בספורי זולא. בכל אלה השלחנים, הספסרים היהודים או המומרים רועי־הזונות כשטינר, מוזיר או הנשים השובבות כברוניסה דובילר ודומיהן יש אמנם איזו תכונות יהודיות שליליות, אשר מקומן יכירן בתאור חטאות הדור בכלל, אבל רובם ככולם אבדו כבר את כל סגולות בני ברית וביהודים לא יתחשבו.

אולם זולא הוא במזגו ובתכונתו ובדעות המרחפות על כל ספריו תלמיד מקשיב לתורת משה והנביאים ונושא דגל רוח היהדות האמתית. והדבר הזה נכבד אלפי פעמים יותר לנו עם יהודה הרוגלים בשם עברנו הגדול והמצפים לעתיד עוד יותר גדול, מבלי שים לב אל טפוסי איזה אנשים מזיקים שיצאו מקרבנו.

בפרק הקודם נגענו בקצות דעות זולא והשקפתו על העולם בכלל והפעם נתרשה, מבלי החפץ לערבב דבר בדבר, להתאים את דעותיו אלה, בהרחבת הדבור קצת, עם תורת היהדות.

לאמיל זולא בתור סופר וחוזה יש תכונות נפש הנביא העברי במדה מרובה מאד. זולא אינו חכם במובן המקובל, אינו מתפלסף ומתוכח עם בינתו ושכלו בלבד, איננו גם צייר־אמן קר שאין לו בעולמו אלא הציור הקר ככפור, כציורי הצירים האידיאליסטים שהיצירה היא להם שעשועים בלבד והטבע מת אצלם, וכל רגש וחיים אין בו, אינו עוסק בנפש הפרט, כי הוא איש הרוח, חוזה הרואה בכל הטבע חיים נצחים וכחות עליונים המושלים באדם בכלל ובחוזה בפרט, המרגיש את כל סבל החיים, בראותו מבשרו את כל המעשה הרע הנעשה תחת השמש, והרוצה בתקונם. רגשות ההכרה המוסרית העמוקה מקננים בלב האדם הזה, מורה המוסר המתמרמר והמתרגש לרגלי כל הדבר החוטא כנגד ההרמוניה הכללית, הטבע החי, אשר היא מרגיש את הדרו ועצמתו כמו שהיה הנביא מרגיש את הדר אלהים ואת „מחזות אלהים".

זולא אינו מסיח דעתו לעולם מן החיים הטבעיים ומעולם הרגש והמוחשים, ואינו תועה בלי דרך. בינתו המושכלה, נכוונו

העצום בחיים והשגתו הגאונית אומרים לו כי השטות המפשטות והאידיאליות גוררות אחריהן התרחקות מחיי העולם הזה ומן האמת והמציאות הארצית לרע לאדם.

רוח מבינתו, ועוד יותר הרגשתו העמוקה אומרת לו כי חקים עליונים מושלים בבריאה, והוא מאמין באמונת איש הרוח, החוזה בעיני רוחו כי החקים האלה הם ערוכים לטובת כל היצורים וכי צדק־עולמים מושל בכל הטבע וכחותיהם העליונים. ועל כן כל חייו הם מלחמה ארוכה ואדירה כנגד הפרעת החוקים האלה וכנגד ממשלת השקר והפשע.

ואם אמת הדבר כי הטבע הוא צדיק ואין עולה בו וכי הרמוניה כללית מושלת בתבל, אם כן למה זה חית האדם, החלק הזעיר האחוז מכחות הטבע הרבים האלה, סובלת ככה ברוב האופנים על חטא לא לה? למה זה בני האדם הם כדגי הים מבלי דעת את תעודתם? למה זה האבות אוכלים בוסר ושני בנים תקהינה ואב חולה מנחיל מחלתו לבניו אחריו, אב פושע מנחיל פשעו לבניו? למה זה „צדיק ורע לו רשע וטוב לו"? — בקצרה, עוד הפעם כל שאלות הנביאים בשעתם, אשר גם הם לא הטילו ספק בצדק המושל בתבל.

אבל זולא אינו שואל את שאלות ה„למה" ו„מדוע" שאין להן שחר, כי לעולם לא ידע האדם את מסתריהן, כ"א — „א י כ ה היה כדבר הזה, כי בטבע נראה בכל אשר נפנה צדק, אמת וחיים, נַוְגיות, ששון הלידה והצמיחה, הגִדול וחיי הטבע, עד כי נעשה העולם לבית חרושת גדול של פריה ורביה, בשעה שהאדם, בחיר כל היצורים, הוא מחוסר כל אלה, והוא סובל יותר מכל החי".

הוי אומר כי אין זה אלא מפני שהאדם, האחד מכל היצורים, אינו שומע לכל חקי ההרמוניה הטבעית, הוא האחד ההולך בשרירות לבו, האחד המוצא שעשועים בתאוה לבלי חוק, בחטאים ועונות ומותרות ושחיתות הדרך הוא מכלה כחו כל היום; ואחרי כי צבת בצבת עשויה, אחרי שכל הטבע אינו אלא אחד ואחרי שהחברה האנושית היא חלק אחוז מכל הטבע, אחרי שחטאת היחיד היא חטאת הצבור, אשר לא העמיד את היחידים

הסובלים בתנאים יתר טובים,— איש אחד כי יחטא על כל העדה תצא הרעה, ועל כל החברה אשר הוא חי בתוכה. עם כי יסור מדרך חיי הטבע וחקיו ילך ויתכלה עדי יאבד. איש המחסר את נפשו מטובה והמסתגף כנגד הטבע חוטא הוא ואת עונו ישא הוא ובניו אחריו, ואיש כי יחיה חיי בשרים גם הוא עונו ישא. ולעיני זולא כמו לעיני הנביאים מתגלים חזיונות „ערי הדמים", „דם הנקיים" „חטאת היחיד" „עושק ונלוז" וכל המחזות אשר הכלל הוא אחראי בהם בעד מעשי הפרט...

ואם הדבר כן הוא, אם חוקים אחרים מושלים בבריאה ובאדם בפרט, ואם הוא איננו חפשי ללכת בשרירות לבו ואת עונו ישא, הלא אין עצה ואין תחבולה כי אם לדעת את הכחות האלה, להגות בהם כל הימים ולהתהלך על פי דרכם. ונפשו, נפש הנביא מתמרמרת, מתרגזת בראותו כי בני האדם השחיתו את דרכם ואת הטבע לא ידעו; יען רגש המוסר האצור בו לא יתן לו מנוחה.

וכמו שאין חופש לאדם בכלל, כך אין חופש לסופר איש הרוח, כי רוח המוסר העליון ממריצו לדבר וכנביא „היה בלבו כאש בערת, עצור בעצמותיו, וכלכל לא יוכל עוד"... והוא מדבר למרות עצמו, בכל עת אשר יתקפהו הרוח הזה יקלל את יומו כירמיה, וכירמיה בשעתו ידבר למען ירוח לו א)...

קראו נא את ודוי הסופר בספורו „היצירה" ותראו אם לא כן הוא.

„שמעני, ידידי, עבודת הספרות לקחה את כל חיתי... מעט, מעט גזלה מאתי את אמי, את אשתי, את כל אהבתי. זהו יתוש המנקר ואוכל את המוח, הכובש ומכריע תחתיו את הגוף כולו. אך ארד מן המטה בבקר והעבודה תצודני, תצמדני אל השלחן מבלי תת לי לשאוף רוח. לחמי בדברי הגות אמסה. היא מלוה אותי בצאתי, בשכבי, באכלי, מבלי שאוכל לעכב את היצירה במהלכה עד צללי בשנה... אין עוד יצור יקר בעדי בעולם: לאשתי העניה אין עוד בעל, גם בשעה שאני מחבק

א) עי׳ מחקרי הפסיכולוגי „הנביא" שנדפס ב„האשכול", ספר ראשון.

אותה לבי אין אתי. לפעמים יכני לבי על שאני ממרר את חיי הנפשות הקריבות לי, מדעתי כי האושר האמתי הוא בלב הטוב והצהלה והששון בלבד. אבל בעדי אין עוד כל. לשוא חלמתי בימי עלומי מסעות וטיולים, — כעת, כאשר מצאה ידי, היצירה שהחלותי סוגרת אותי, כובשת אותי כולי ואת ר צ ו נ י אשר תמשול בו. אין עוד כל דבר בלעדי העבודה אשר תאכלני עד לבלי השאיר מאומה.

„ולו עוד שבעתי נחת, לו ראיתי שמחה בחיי־כלב כאלה... הוי, אינני יודע כיצד עובדים אלה אשר בקרת־רוח הם מעשנים בעת יצירתם בגאוה ובהנאה עצמית. ואני, אני שוכב כמו באזיקים ומטפל כל היום בחבורי. איני מדבר על המבקרים המתנפלים, אשר תחת ליגעני הם מגרים ומעוררים אותי להוסיף לעבוד; החרפות מועילות ואי־הפרסום לשבח נותנים יותר כח ואמץ, — הבוז לכסילים. די אם אמר לנפשי כי הנני מוליד חבורים מבלי צפות למשפט צדק בקרוב, ולא גם לבקורת רצינה, כי הנני עובד בלי תקוה רק מפני שהעבודה מפעמת בקרבי מ ח ו ץ ל ר צ ו נ י... סוף־סוף הלא אמות בתקותי ונחמתי כי יבוא יום ויאהבוני. הה, לו ידעו האחרים באיזו שמחה אני נושא את כעסם! אבל כמה רגעי עמל מנו לי, לי עצמי, במה שאיני מריצה מעבודתי יום יום, ממה שכל אחד מחבורי נדמה לי גרוע מאחיו הקודם לו, וכל שורה ושורה עולה לי בחבלים וענויים. וכאשר אגמר אז ירוח לי, כמו גללה אבן מעל לבי... ואחר אחל עוד הפעם... וככה אמות בשפק איום על כל הנעשה, בשאלי אם לא הייתי צריך להשמאיל בעוד אשר הימנתי...".

ומצוקות הנפש, אלה חבלי הלידה של הנביא המלא חלום ומשא־נפש, הרוח המדבר מתוכו והמושל בו כחומר ביד היוצר, הגוזל את כל חמודותיו ואת תענוגיו, הוא המריץ את הסופר לדבר ולהנבא על כל מראה עיניו, להאר „את החיים כמו שהם עוברים לפנינו בחוצות, חיי העניים והעשירים, בשוקים ובשוקי המסחר, במבואות המפולשים, את כל התאוות והתשוקות גם יחד, את הכל, את האמת כולה...".

ומבלתי יכולת להשיג את האמת כולה, בהיותו תמיד „מלא

מלים", ויען כי נבצרה מכח אנוש, לו גם יהי סוקר הכל כזולא, לבאר את הכל ולחזות את כל כבוד הטבע וגאונו או לערית את מקור כל הרעה, הוא מדבר בכל זאת על כל מה שהוא יכיל, והוא שופך את רוחו הסוער על הגליון. הוא מדבר למען ירוח לו.

יש מאשימים את זולא על אהבתו לתאר את הרשעה והרפש, חרפה לבני אדם. כל נקיי הדעת והמחשבה המקובלות מתרעמים עליו על אשר הוא מציג לראוה את כל חטאות האדם ושחיתותיו, וכדרכו, דרך איש הרוח בעזוז רגשותיו, הוא לעתים גם מפריז על המדה. האנשים קטני המחות האלה, אשר זה דרכם לבלי הבין בלתי אם את רוח הבינוניות המצויה, משמיעים „דבת רבים מגור מסביב", דברי איש הרוח להם „לחרפה ולקלס כל היום, כלו לועג לו.." הם אינם מבינים בימינו אלה כמו בימי הנביאים כי יש בעולם אמת עליונה שאין לפניה לא טוב ולא רע, לא יפה ולא מכוער, כי יש „אמת יותר רחבה מן המדע ומסדרי המורים והמדריכים, האמת בשטף החיים הכלליים, התבל אשר כל האדם הוא בה מקרה אחד בלבד, מקום שם הכל, מן הכלב העובר ברחוב ועד האבנים שעל הדרך, הנם משלימים את האדם ומבארים אותו, — „הכל הכביר, שאין לפניו לא גבוה, לא שפל, לא מכער ולא נקי, העושה תפקידו בלבד..." סופר אשר כזה לא יעמוד באמצע הדרך אם יפגוש על דרכו קצת רפש, כמו שלא עמדו הנביאים בתארם את כל חטאת ירושלים ואת כל פשעיה בצבעיהם היותר שחורים. האיש שיש בו מבחינת נפש הנביא הוא סוער באהבתו ושנאתו והוא חוזה וסוקר את הכל, את הטבע כמו את האדם, בעינים אחרות לגמרי...

וכחות הטבע האלה, שזולא הסוקר בכל מרגיש את הויתם, מפליא את הדרם ואת כחם, אצלו באמת אינם אלא אחד, „רעיון האחדות, ה„מוניסם" הנגלה לפנינו הודות למדע יותר ויותר". כשם שהוא מרגיש את אחדות ההמונים, כך הוא מרגיש את אחדות כל הכחות גם יחד.

העבירו נא את השקפות זולא אלה אל מסבות אחרות, קראו נא לכחות האלה, לחוקים האלה, חקי הטבע המפעם

בקרבו בהדר גאונו, שאינם אלא א ח ד בלבד, בשם אלהי ישראל, האל הקנא הזה „נוצר חסד לאלפים לאוהביו ולשומרי מצוותיו, פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים ונקה לא ינקה", האל אשר אמר: „רדו בארץ ומלאוה וכבשוה", אשר בכל פעם ופעם לא ילאה להזכיר את ה„ונשמרתם לנפשותיכם", „למען תאריכו ימים על האדמה"; קראו נא בספרי הנביאים, כל הנביאים ממשה ועד זכריה, הקוראים כולם בשם חוקי צדק־העולמים העליונים (צדיק אתה ה') המרגישים כולם בשאר רוחם כי חוקים איתנים, חוקי יה, שוררים בארץ, וכי כל המפריע את אחד החוקים האלה הוא חוטא כנגד ה כ ל ל, כי כל חטא לא יסלח ל ע ם לעולמים, כשם שצדקת הצדיק תעמוד לדור דורים; ראו נא אותם מתרגשים ומתמרמרים, מבשרים רעות וצרות, רואים בכל מעשי האדם אך מדחה ושערוריה ומפריזים על המדה בהיותם תאבי האמת והצדק הנעדרים. כל אלה הרוחות הכבירים אשר מלת ה' על לשונם, האידיאליסטים אשר בכל האידיאליות שלהם מעולם לא נתקו מן הארץ ויתנו את השמים לה', ויבקשו את הצדק ואת הגמול על הארץ הגשמית, ויראו את חזון אחרית הימים בממלכת הצדק והאמת ע ל ה א ר ץ...

כי אז תראו אם זולא אינו תלמיד נאמן לתורת הנביאים, אם זולא אינו אחד הנביאים גם הוא, אחד האנשים אשר בקרב לבבם פנימה תקנן רוח המוסר העליון המרימה את האדם על כל השפל והנבזה, ועל המושגים המקובלים.

לשוא באה חכמת יון בהפשטותיה לשנות את מושגי העולם על חיי הארץ, לשוא שקדו כל המיסטיקים הגדולים מן הגדול שבהם ועד טולסטוי, בהואשם מן הארץ, ליסד מלכות שמים במקום חיי הארץ, לשוא תעו והתעו את בני האדם, כי הועיל לא הועילו, ורק הביאו שואה לאנושיות אשר נדחפה מן האמת הבולטת הגלויה לתוך רעיונות התהו־ובהו של ההפשטה המתעה בדרכי חשך.

ובכל התמרמרותו ועצבו זולא הוא אופטימיסט כהנביאים; במקום שהם אומרים: „ומלאה הארץ דעת את ה'" הוא אומר:

ומלאה הארץ דעת את כחות הטבע, וכמוהם הוא מאמין „באחרית הימים" הטובה...

„זה שנות אלפים, — נאום זולא בספורו „פריס", — סרה האנושיות מדרכה הטבעי, דרך האמת והצדק, ותחזק ברעיונות שוא אשר הרחיקו מן האדם את כל הדבר האנושי, החפצים, התאוות השכליות, החפש, הרצון והמעשה. אלהי הקתולים הוא אל השונא את החיים, רק המות לבדו טוב לפניו ומביא מרפא... אבל כעת בא המדע להאיר את שמי אפל האלה, את מחרת המות, והעובד הנענה העיף למות בשביל להצליח רוצה בצדק ובטובה עלי אדמות" ומה משֹמחת תהי התעורה.

„קריאת הצדק הנצחית אשר שאונה יעלה לנגדנו מקרב העולם הגדול, מקרב העם, תהיה יותר ויותר קריאה לקריאת האשר והחיים הטובים אשר היצורים שואפים אליהם, השגת כל הצרכים, החיים בעד החיים עצמם בשלום ובהתפשטות כל הכחות וכל השמחות. ימים יבאו עת מלכות שמים תהיה על הארץ"...

אנו היודעים כי האידיאלים האלה הם נושנים כימי משה והנביאים, אשר זולא הוא מבאר ומסביר את דעותיהם באופן ברור ונשגב כל כך, אנו היודעים כי רק היהדות האמתית הנוסדה על רוח המוסר העליון ידעה לאחר עוד בימי קדם את החומריות והאידיאליות, וכל תורתה נוסדה על „ארך ימים" „וחי בהם", על חוקי הפריה ורביה ופלוס החוקים העליונים וכבוש הארץ, אנו צריכים להתגאות כי הגדול בסופרי דורנו, אשר כל מלחמתו היא מלחמת האמת והצדק, בא אחרי אלפי שנים של נסיונות האנושיות השונים לאין קצה לאותן המסקנות ממש שבאו עדיהן מחוקקי דתנו.

עוד רבים גם בקרב ישראל אלהי הנכר, ולמרות אהבת החיים והמשפחה אשר לא עזבונו בכל משך הימים שראינו רעה והם שעמדו לנו להתקים, התרחקנו מחיי הטבע האמתיים. אבל בטוחים אנחנו כי התשובה ליהדות האמתיה, כמו שיסדוה משה והנביאים, כבר החלה ואחריתה הפוריה מי ישורנה...

י.

אחרית דבר.

האם צריך עוד להוסיף, כי זולא אשר רוח המוסר העליון דובר בו אינו רק נאה דורש כי אם גם נאה מקים? האם צריכים אנו כעת לספר את גבורת האדם הגדול הזה, אשר לא איש כמהו יראה און ויחריש?

משפט דרייפוס! מי מאתנו אינו יודע את אשר היה אמיל זולא למשפט הזה? „זולא אשר ישב כלוא בחדרו ויכל זה עתה עבודתו ברומנו „פריס" אשר בו הביע דעות כבירות, — אמר אחד הסופרים ביום ההוא אשר האמת נעדרה ואֶסתרהֵזי נצדק, — היה כמי שסגור בחדר, אשר אוירו נעשה מחניק, ויתפרץ אל החלון, ובסַכנו את ידו הכה בחזקה בשמשות, למען הבא קצת אויר ואור". זולא הרגיש ביום ההוא כי ההפרעה הגלויה של חוק הצדק העליון תאכל את כל אשר סביבותיה, וכנביא אמתי עמד בפרץ להציל את ארץ מולדתו וכבודה מפשע רב. בשעה שגדולי הלוחמים מלחמת האמת כקלמנסו וחבריו נואשו מתקוה וגם האמינו בנצחון השקר, ואולי גם באמתותו, באותה שעה היה זולא כמעט האחד אשר הרגיש את מכשול־לב כל האנושיות כלה. מבלי שים לב אל ההוצאות בעדו ובעד אחרים, מבלי בקש עוזרים ותומכים בידו יצא למלחמה... הוא ידע היטב, כי כל עמלו, כבודו, הרכוש אשר רכש בעמל רב, תשוקתו לחיי שלוה וטובה ואולי גם חייו עומדים בסכנה — ולא חת ולא זע, ויצא מארבע אמותיו ויקרא את הקריאה הגדולה: אני מאשים!

כרעם בגלגל החרידה הקריאה הזאת את מוסר־לב כל האנושיות הנעורה כולה; כקול נביא בקדש כן הריעה קריאת הצדק הזאת, אשר עברה מפה אל פה, מאזן אל אזן להחריד תבל ויושביו. כל העמים המשכילים הזדעזעו מפני עָצמת הקול הזה, אשר בו נקדש הנביא של דורותינו לעיני כל ואשר בו רב את

ריב הנספה בלא משפט . . . ביום ההוא , בצאת זולא להלחם מלחמת האמת עם החרב , הוכיח לעיני כל מה רב כח הרוח אשר תחתו תכו כל הכחות החמריים .

ביום ההוא נשא זולא ויגבה מאד מכל בני דורו, ביום ההוא הרגיש גם הוא את האמת העליונה המדברת מתוך פיו ויקרא בבטחה נפלאה לעיני כל צרפת, לעיני כל העולם :

„האמת הנה בהליכתה ואיש לא יעצר כח לעכבה עוד!"

ביום 13 יאנואר 1896 השמיע זולא את קריאת הצדק הזאת; ביום 23 פברואר החל משפטו הידוע, אשר בו בקשו אויביו את נפשו, כמו שהיו מבקשים בימי קדם את נפש הנביא. ביום ההוא היה למשל ולשנינה בארץ מולדתו תחת הדפו צדק. ביום 16 יולי גלה זולא לחוץ לארץ מבלי החפץ לעמוד לשטן לאמת בהליכתה. ביום 6 יוני 1899, כאשר זרח אור האמת, שב זולא לפרים ויוציא את קריאתו החדשה: „צדק" אשר בה הגיד עוד הפעם „כי לא להציל את נפשו דמה, כי אחת היא לו אם ישוב לשבת בבית הסהר. כארבעים שנה הוא יוצא ובא לפני עם צרפת בתור סופר חפשי שאין לו בעולמו אלא תאוה אחת בלבד, תאות האמת אשר בעדה לחם בכל מערכות המלחמה. כי בזאת אינו רואה זכות לעצמו, יען יפה מאד הוא הדבר, זאת חובת האיש לקרוא דרור לעשוק ולרצוץ. הוא יודע כי המעשה יהיה שלם ואז יהיה זה לא קציר שנאה, כי אם קציר של טובה, ישר ותקוה בלי מצרים, אשר זרע הוא וחבריו. עוד לא באה העת לחזות מראש את שפע הטוב אשר הביא ריב האמת והצדק הזה".

אפשר להגיד, כי האיש שלא היה בארצות המערב ושאינו יכול לדעת ברור את כל הנעשה שם, כמעט אינו יכול להבין את ערך המהפכה הגדולה אשר הביאה קריאת זולא ומשפט דרייפוס, להצעיד את האנושיות קדימה לקראת „עיר האמת והצדק".

זולא בתור צרפתי רוצה ומנבא כי יבא יום ופרים תהיה ל„עיר הצדק". אבל אנו היודעים איזוהי הרוח אשר נחה על זולא ורעיו הגדולים אנשי המופת, אנו היודעים את סלף המשפט הנעשה ליעקב, אשר לא יכופר לאנושיות עד אם תִבָּנה עיר הצדק, אנו

העומדים לנס בתור עם הצדק והשואפים לשוב אל אידיאלי נביאינו, — אנו מאמינים בשם צדק־העולמים כי עיר הצדק שלנו תהיה בראש כל הערים, זאת העיר אשר בה נשמעה קריאת הצדק הראשונה.

ובעיר הצדק ההיא, בתוך האנשים הגדולים אשר עמדו למופת לאנושיות במהלכה ובמתעותיה בכל דור ודור לקרבה אל ממשלת הצדק, יזכר לנצח נצחים שם אמיל זולא.

III

ספרי זולא.

מאמרי בקרת.

מאמרי־בקרת רבים פרסם זולא בזמנים שונים. כמעט כלם ראו אחרי כן אור בספרים מיוחדים. הבי־מצוינים הם:

א. שנאותי.

קיבץ מאמרי נוער אשר יצא בתוצאה מיוחדת בשנת 1866. בו קרא המחבר הצעיר המלא כח עלומים מלחמה על כל הבלי הדור והמין האנושי בגבורה ואמץ־רוח נפלאים.

את ההקדמה הבאנו בספר השני. תוכן המאמרים הוא נתוח חבורי טין, גוסטב דורי, ויקטור הוגא, האחים גונקור, אשר המחבר הצעיר כורע ברך לפניהם מבלי המנע להראות על מגרעותיהם, לפי דעתו.

בחלק השני של הספר הזה: "mon Salon„ הוא מתנפל על' הַצַיָרים והָאֳמָנִים המזיפים את ההיים והמציאות, ומוקיע לעיני השמש את בערות הצבור והשחתת טעם הקהל ע"י המבקרים המושבעים בעולם הציור. המחבר קורא לקהל כי הוא בעצמו יבא וישפוט בשם האמת.

ב. הרומן האֶכְּסְפֶּרֶמֶנְטַלִי.

בשנת 1875, כאשר נאסר העתון Lorsaire בסבת הופעת אחד ממאמריו הנקוב בשם „למחרת המשבר", נעתר זולא להצעת ידידו טורגניב לפרסם קבוצת מחקרים על סופרי צרפת וספריתה בירחון הרוסי „ציר אירופה". במאמרים האלה, שיצאו אחר כך בשלשה כרכים ושעוררו רעש גדול בצרפת, מציע זולא את שיטתו בחבוריו ואת השקפתו על הספרות היפה בכלל.

המאמרים הבי־נכבדים בקובץ הזה הם:

I הרוח הספרותי לפנים.

המאמר הזה הוא מחקר ע"ד תולדות שבר סופרים בספרות הצרפתית. זולא הראה בו חריפות ובקיאות גדולה בתולדות הספרות ועם זה ידע להציע את כל פרטי הדברים באופן בולט, מבלי הכביד על הקורא בסבל תעודות וראיות, כאשר נהגו החוקרים.

במאמר הזה הראה כי הספרות היתה לפנים מותרות, קשוט בעלמא, הפשטה מהעולם החי והמציאות, והסופרים לא היו כותבים בעד העם וכצורך העם, כי אם כשעשועים לבני המפלגות העליונות. אבל מאז החל העם לקרא בספרים ולהתענין בכל דבר הנעשה בתבל, היה הסופר לאחד האמנים הנחוצים לחברה שאינו תלוי כלל בדעת מי שיהיה, כי בגלל התרבות מספר קהל הקוראים בספרים, הוא יכול להשמיע את כל האמת, מבלי ירא עוד את השוע או התקיף פלוני או אלמוני.

II פרס רומא הספרותית.

במאמרו הזה שופך זולא לעגו השנון על כל אלה הרואים באמנות הרשמית את מלאכת המחשבת הבינאמנה והבי־אמתית. בלשון חדה ועוקצת הוא מגלה את כל בוזו לבתי המדרש המוסכמים והמוסמכים המקנאים בכל התגלות־הרוח המופיעה מחוצה להם; הוא מראה גלוי על מה הסופרים והאמנים פעוטי המחשבה, מבלי יכולת להתנשא למקוריות ועולמות המחשבה והרוח העליונים, רודפים את כל המקוריים באמת ומתאמצים לבלעם מקנאתם לחופש, אשר בלעדו לא תכון כל אמנות.

ספורים שונים.

ספורים קטנים רבים כתב זולא, ביחוד בימי חרפו. ביניהם הכי מצוינים: שני חלקי ה„הגדות לנינונה". רבים מהם נדפסו בכתבי עתים. „קובץ ספורים" מאלה תרגם כותב הטורים האלה לעברית א). ביחוד מצטין הספור היפה „ארבע תקופות" או „ז'ן גורדון", אשר בו נראה את כשרון זולא להכליל את חיי האדם והטבע בנושא פרטי. על הספור הזה, כמו גם על כמה משאר ספוריו הקטנים, נסוך רוח חן וחיי־נער מרהיבים.

טֶרֶזָה רַקֶין.

הוא ספור יפה אשר תכנו רצח אהוב ע"י בעל אשה. הרוצח לא נתפס,

א) ביבליותיקה עברית, הוצאת „תושיה", ספר י"ב.

אבל הנקמה באה ממוסר־לבו אשר לא נתן לו מנוחה עד יום מותו. —

נזכיר עוד את הספורים „ודוי קלוד" ו„מדלינה פרה", אשר ערך על פיו דרמה.

עוד איזו דרמות מוצאות מספוריו כתב זולא, ומהן הכי ידועה „בי טבחי" (l'Assomoir)

בית רוגון־מַקר.

(Les Rougons Macquart).

ההקדמה לרוגון־מקר:

„רוצה אני לבאר כיצד משפחה אחת, חבורת־אנשים קטנה חיה בתוך החברה ונותנת חיים לעשרה או לעשרים אישים הנראים בהשקפה הראשונה כאלו הם שונים זה מזה, אבל באמת אם נבוא לנתחם נמצאים קשורים זה בזה בקשר טמיר אמיץ; כי לירושה כמו למטוטלת הוקים קבועים.

נסה אנסה, אחרי פתרי את שאלת מזגי האנשים והשפעת הסביבה שהם חיים בה עליהם, למצוא ולחקור את החוט המוליך בפלס קבוע, בשווי־משקל חשבוני, מן האיש האחד אל השני... וכאשר אקבץ את כל החוטים יחד, כאשר יצלח בידי לתפוש בידי קבוץ חברותי שלם, אז אציג לראוה את חבר האנשים האלה בפעולותיהם, כמשחק המציג תקופה היסטורית על הבמה, ואנתח את סכום כח־הרצון של כל אחד ואת השפעה הכוללת של כולם יחד.

„תכונת הרוגון מקרים — החבורה, המשפחה המיוחדה שאני אומר לחקור— היא יתרון התאוות והתשוקות, השפעה של דורנו שלא ידע שבעה בתענוגים ושמחות. מנקודת ראות פיזיולוגית התכונות האלה באות בתור השתלשלות אטית של מקרי התרגזות־עצבים ורבויי־דם המתגלים במשפחה אחת בסבת מגרעת אורגנית שהויה בה, הגוררים אחריהם אצל כל אחד מבניה את הרגשות, החפצים, התאוות — כל ההתגלויות האנושיות הטבעיות והאינסטינקטיביות, אשר תוצאותיהם נודעים בשמות המוסכמים: מעשים טובים ומעשים רעים. מנקודת־ראות היסטורית האנשים האלה יוצאים מן העם; הם מתפשטים בכל פנות החברה של זמננו, הם עולים לכל מיני המצבים הודות להדחיפה הידועה המתגלה בדורותינו, אשר יקבלו בני המפלגות הנמוכות הבאים לתוך הגוף החברותי, וככה המה מספרים את דברי ימי הקיסריות השניה ע"פ דברי ימי חייהם הפרטיים, מן מהפכת הממשלה הראשונה ועד בגד מִדָן.

„זה לי שלש שנים מאז אספתי את תעודות החבור הגדול הזה, והכרך הראשון הזה כבר נכתב עת נפוליון, אשר היה לי צורך בו בתור ציר למען השלים את חבורי, מבלי שיכול לקוות כי מפלתו ההיה קרובה כל כך, המציא

לי ע"י מפלתו זו את עניבת חבורי האיום והנחוץ. כעת הוא שלם; הוא מתרגש בתוך חוג שנשלם כבר: הוא היה לתמונת ממשלה מתה, תקופת תמהון וחרפה מוזרה אשר נסך על צרפת.

„החבור הזה, אשר יכיל מספר אפיזורים, הוא במחשבת, „ההיסטוריה הטבעית והחברותית של משפחה אחת בימי הקיסריות השניה". והאפיזור הראשון: חיל הרוגונים, צריך להקרא בשמו המדעי: ראשית המשפחה".

חיל הרוגונים.

(La Fortune des Rougons. 1871).

מהעיר הקטנה פלַסן בנגב יצאה המשפחה הדלה רוגון־מקר, אשר זולא חקר את חייה הטבעים והחברותים בעשרים כרכי קביצת ה„רוגון־מקרים"

בספור „חיל הרוגונים" הוא מספר את מקור מחצבת המשפחה הזאת.

אדלאידה פוקי נשאה לאכר הדיוט הגנן רוגו'ן ותלד לו את פיֵר. אחרי מותו נשאה להמגנב־מכס מַקָר ותלד לו את הבן אנטואן והבת אורסולה. אחרי אשר נרצח מקר ע"י אחד משומרי הגבול החלה בינת אדלאידה, אשר גם עד כה לא ישרה בה, להסתתר, ופלצות משוגה אחזתה כפעם בפעם. הצעיר פיר רוגו'ן, בן שבע עשרה שנה אז, ידע עת להשתמש ברפיון אמו יישתרר עליה בכשרון רב, בהבינו אותה כי הוא יודע את עֲבָרה המביש. קודם כל התאמץ להפטר מאחיו אנטואן, אשר נמסר לעבודת הצבא מבלי שיפדהו ומאחותו מורסילה אשר נישאה לעושה כובעים אשר אהבה. ובתחבולות ערמה המריץ את אמו למכור את אדמתה אשר השאיר לה בעלה במחיר חמשים אלף פרנק, ואחרי הוליכו אותה שולל כא הכסף ברשותו ויקצוב לה 600 פר. לשנה. אז נשא את פֶלִיסִיטֶה פואַש בת סוחר יורד, ויהי לשותף בעסקיו. פליסיטה היתה אשה קטנה ודלה בעלת פנים משופעים, הולכת בגדולות כבעלה, אבל יותר משכלת ויותר בעלת טעם ממנו. אחרי שהעסקים לא הצליחו שמה פליסיטה את כל תקותיה בשלשת בניה: איג'ן, אריסטיד ופסכל, אשר שלשתם למדו בבית הספר. אבל גם הם דמו להכזיב את תקותה: איג'ן הסתיר תחת מסוה כבדות ותרדמה את שכל אמו הערום, אריסטיד בנה בכורה דמה לה בכל רשמי פניו אבל אף לא באחד מכשרונותיה. אולם תשוקת הרוגונים ותאותם למותרות התרוצצו בקרב שני הנערים האלה פנימה. ובאחרונה הבן השלישי פסכל ההוגה דעות שנה לגמרי מאחיו וישם אל החכמה פניו ויתרחק מבני ביתו.

המהפכה בשנת 1848 הניאה את פיר רוגון ואשתו, אשר עסקיהם היו ברע מאד, לשום אל הפוליטיקה פניהם. ותפתח פליסיטה רוג'ון „סלון" אשר היה לבית ועד לכל בעלי הריאקציה אשר נועצו למסור את פלסן ביד המפלגה הריאקציונית — מתנגדי הריפּובליקה. איג'ון, אשר הלך לפריס ויתחבר אל האימפריאליסטים או הנוטים אחרי ממשלת נפוליון, היה מנהלם בעצותיו. אבל

מפלת הריאקציה של 2 דצמבר כשואה באה עליהם, והעם התקומם; ואנטואן מקר ששב מעבודת הצבא בעוני וחוסר כל לרגלי תעלוליו, עד כי בושו בו הרוגונים, הלשין על אחיו וגיסתו ויברחו בהחבא, ותהי להם נפשם לפלטה.

בתוך קהל המתקוממים נמצא הצעיר הסיטפֵּטי סילבר כבן י"ז שנה בן מורי ואורסולה מקר, אשר נקטפו שניהם בדמי ימיהם. פיר אסף את הנער העזוב וימסרהו לאמו הזקנה לחנכו. הנער המתלהב הלך ללחום מלחמת הריפובליקה בחברת אהובתו מיאֶטה שהלכה אחריו, ובידה דגל, בראש העם. תאור האידיליה של תהלוכת הנער והנערה האלה הם נשגבים. מיאטה מתה וסילבר הומת ובבית הרוגונים שמחה ומשתה, בעוד דם הנער שותת...

טרף לכלבים.

(La curée. 1872).

למחרת מהפכת נפוליון השלישי בא אריסטיד רוגון שלא הצליח בפלסן לאחיו איג'ן רוגון בפריס, אשר הגיע לגדולה. החסרון האורגני המפַתֵּח אצל בני רוג'ון מקר את התאוות בלי מדה מעורר בו תשוקה בלי גבול לתענוגים: הוא משנה שמו, בשביל שלא להעליב את אחיו, לסַקַר. הוא בא בחברת אשתו אנג'לה, אשה נכנעה ודוממה, ושני בניו הקטנים קלוטילדה ומכסים. המשרה הקטנה שהמציא לו אחיו בתחלה הספיקה לו לחם צר, אבל לבו לא נפל עליו. הודות למשרתו היה בא לשלטון המיניסטר ויחפש בנרות, ויערוך תכונה לשנות את פני פריס ולבנות בה דרכים ורחובות חדשים. ובעודנו טרוד בהצעתו זאת מתה עליו אשתו. באמצעות אחותו סידוניה רוג'ון, אשה מתערבת בכל ועוסקת בכל, נשא את הנערה העשירה ריני בירו, שתוכתה מוטל בספק. אז החל לרדוף אהרי המיליונים. הוא אחז בעסקים שונים ויעסוק בספסרות ויצליח מאד. בתור קבלן השכיל להונות את הממשלה ויחבל התחבולות שונות בבנין פריס להונות את שלטון העיר ואת שרי עבודת הצבור כאחד. הוא ידע להשתמש בידידיו אשר היו לו להועיל. בביתו רבו הסכסוכים בינו ובין אשתו, אשר הביט עליה תמיד כמו על ממון עובר. הוא הסתולל בה, עד אשר הגיעה יום אחד לחתום על כתב ע"ד העברת כל נכסיה לו ומאז עזבה לנפשה. מַקַר הוסיף לספסר ולעשות מסחריו, ואשתו האמללה התענתה תחת ידו עדי מתה עזובה ושכוחה מכל בית אבותיה.

בטן פריס.

(Le ventre de Paris. 1873).

באחד משוקי פריס נמצאה חנות־בשר־מעושן גדולה ומהודרה של קיני. אשתו ליזה מבית מקר צופיה הליכות הבית בסדר ודעת. ויהי היום ויבא פתאם

פלורן אחי קיני מנשואי אמם הראשונים, והוא היה אומן את קיני. פלורן נאסר בעת המרד וישלח לקַיֶנה וכעת ברח משם ויבא לבקש מפלט בבית אחיו וגיסתו. הוא אינו רוצה לקבל חלקו מירושת הדוד גרדל אשר השאיר להם את החנות מורשה. הבעל ואשתו מציגים את פלורן בתור שאר ליזה השב מחוץ לארץ.

מתחלה חיו יחד בשלום, אבל ליזה התרגזה לאט לאט לראות איש הולך בטל סמוך על שלחנם, ותגלה זאת ברמיזה לפלורן. ויהי היום ויציע מכירם גַבַּר התגר לפלורן לקבל עליו משרת משגיח בשוק, וכראות ליזה כי פלורן מסופק בדבר מבלי החפץ ליהנות מהממשלה שנואת נפשו, האיצה בו ותקציף קצף גדול. התגרניות אשר ראו את גבר בחנות קיני השתוממו ויבאו אליה לראות כה יעשה שם; בין הבאות היתה מוכרת הדגים לואיזה הנקראה בשם „הנורמנדית היפה" אשר צררה את ליזה מאז, והפעם בהיות ליזה בחנות גערה בה ותריבינה מאד.

סוף־סוף נעתר פלורן על אפו לקבל את המשרה, וימצא בתוך הים הסוער של בטן פריס בשוק הגדול. תאור חיי השוק בשלל צבעי חייהם הוא נשגב באמת. הנורמנדית משנאתה לגיסתו הציקה לו בעת הראשונה, אבל הוא הלך בתומו וישרו ויעש את מלאכתו באמונה. בראותו כי לואיזה עוזבת את בניה וביחוד את מוש הקטן, אספו אליו וילמדהו קרא מבלי שעות אל שנאת אמו, מוכרת הדגים ראתה פעלו זה ותחל לכבדהו ולהללו.

אבל בעיני ליזה, הצוררת את הנורמנדית, רע הדבר. רגזה רב עוד יותר בשביל שהחל פלורן לבקר את אספת הריפובליקנים, ותכעיסהו באמרה לו כי איש מסוכן הוא.

אספות הריפובליקנים נעשו יותר ויותר הומיות. הבתולה הזקנה סַגֶ'ה המספרת חרשית הצליחה להציל מפי הילדה פאולינה בת קיני את המלים אשר שמעה באחד הימים מפי אמה: „אחיך נצל מארץ גזרה רק בשביל לשוב ולקחת גם אותנו שמה". תאור האשה הפטפטנית הוא נפלא. השיחות על פלורן החלו להתרבות בשוק, ובין כה וכה והאספות התרבו יותר ויותר. שנאת ליזה לגיסה התחזקה בכבדה אשר החל לדרוש קימעא קימעא מחבל ירושתו, ותבקש למצוא את המקום שהכסף הולך לשם, ופעם אחת בעלותה לחדרו מצאה שם חבילות של רבידים ודגלים אדומים. ותמלא חמה על גיסה אשר בכספם הוא מבין את הקשר; ביום השני הלכה אל שלטון העיר ותספר את הדבר, אבל שם נודע לה כי מכתבים בלי־שם כבר הודיעו את הדבר מכל עברים. פלורן נאסר וישלח יחד עם גבר לארץ גזרה. אז יעבור בשוק הצַיר קְלוֹד לנטיה, בן אחותה של ליזה היפה וידידו של פלורן, ובהביטו במוכרי השוק השקטים אשר הם הם הלשינו לא התאפק מהוציא רוחו ולהביע גלוי את הרעיון העובר בכל הרומן: „מה נבלים הם האנשים הישרים!".

כִּבּוּשׁ פְּלַסַן.

(La conquête de Plassans. 1874).

בפלסן, מקור מחצבת המשפחה, גרו בני משפחת מורי, אלה הרוגונים המִתְקַבְּלים. הבעל הוא איש תם וישר שעזב את עסקיו. אשתו היא בת פליסיטה רוגון. חולנית והוזה מאמנת בקדושים ונפלאות. בביתם גר האב (הכהן) פוטא אשר בא זה מקרוב עם אמו המערצת אותו מאד לפלסן. לאט לאט מצא הכהן נתיבות בלבות הזוג מורי וישב בביתם ויבא אליו גם את אחותו אוליםפיה וגיסו טרוש, שני מנוולים ונבלים המעוררים געל והנכונים להיות לכלי חפץ בידו, ויהי הבית לשלל להם. ביחוד שפך הכהן את ממשלתו על הזקנה מורי אשר התמכרה לו ותעזוב את הכל בידו. ומורי, אשר התפלא על השנוי אשר הויה בביתו, סבל מאד מזה ומבלי יכולת ללחום התרפה ויתרשל יותר ויותר ויהי לשיחה בכל העיר. בינתו הסתתרה סוף־סוף ואשתו הסגירתו בעצת הכהן לבית אוסף המשוגעים, ובין כה וכה והכהן מושל בעיר הקטנה אשר בא אליה כזר ועני. הדוד מקר, לץ ואדם גס כאחד, חפץ לנקום נקמתו ברוגונים ויוציא פעם אחת את הזקן מורי מבית האוסף. אז מהר מורי, אשר בתוך כך אחזו משבר והזיונות מדוהים אשר הוסיפו על כחו פי שבע, לביתו אשר בפלסן, ויסגור את כל דלתות ביתו ויבעיר אש בכל פנות הבית ויהי הכהן וכל משפחתו למאכולת אש. תאור נקמת המשוגע וחית האדם המתרוצצת בו הוא איום ואדיר כאחד.

חטאת הָאבי מוֹרֵי.

(La faute de l'abbé Mouret. 1875).

למורי, אחד מגבורי הספור „כבוש פלסן", שני בנים. הבן האחד סרג', אשר ירש מאמו יחד עם רפיון גוה את האמונה בנסתרות, את המיסטיות שלה, היה לכהן הכפר הדל ארטו ויגר שם בחברת אחותו דזירי התמה ושפחה זקנה נרגנת טיזה.

פעם אחת פגש את דודו הדוקטור פַּסְקַל רופא המקום, אשר לקחו עמו אל מכירו הפלוסוף החפשי בדעות אבא י'ן בֶּרְנָא, והוא גר בבית בודר הנמצא באמצע פרדס גדול, פרדו, בחברת בת אחיו אַלבינה, נערה פראית ומוזרה בת שש עשרה שנה החיה בתוך שפע הירק הזה. הזקן קבלם בסבר פנים יפות ויציע לפניהם את דעותיו הספקניות אשר עשו רושם על הכהן הצעיר, אבל ביחוד עשתה עליו רושם הנערה אַלבינה, אשר הופעתה כמשך איזה רגעים נחרתה עמוק בלבו. בשובו לביתו הזהירהו האח מרתנגיא, מחזיק בית הספר, איש בעל מזג גס וחמרי הרואה באשה יצור מסית ומדיח, ההפך ברוחו לרוח האבי מורי המיסטית.

הטבע הוא חזק מנדר הכהן ויצרו של הכהן, למרות מלחמתו עם רצונו החלש, התגבר עליו ויפיל למשכב; זכרוני בגד בו וישכח את כל אשר עבר עליו עד כה. אלבינה כשמעה את דבר מחלתו מהרה לחדר החולה, ופעם אחת משכתו אחריה אל הפרדס העזוב זה שנות מאות אשר כל הכחות הצמחיים המפותחים בלי רסן יתנו בו את האהבה הפורחת בטבע בכל התפתחותה הכי חפשית וטבעית. כח הטבע הפרא החזק מן האדם הפיל על הכהן שכרון, ויחטא. אבל מוסר כליותיו לא נתן לו מאז מנוחה. חיי נחמה ותשובה לא נמצאו לו. רצון הכהן והאמונה הנכת־ה משלו עוד הפעם ברפיון האדם וישפך את שיחו לפני המזבח ויקריב את עצמו לאלהים. אז בקשה אלבינה למות ותבקש את שנת המות בפרדו הכביר, איש סודה ועצתה בחטאה.

כבוד מעלתו איג'ון רוגון.

(Son Excellence Eugene Rougon. 1876).

איג'ון רוגון, בן פליסיטה הזקנה מפלסן, היה לראש שרי הממשלה הודות לנכלי בני משפחתו ולשאיפתו שלא ידעה שבעה לכבוד וממשלה. ברגע שמחל הספור הוא נאלץ בגלל מסבה מדינית להתפטר ממשרתו והוא שורף את כל הנירות אשר יוכלו להביאו לידי סכנה. אבל ידידיו נועדו אליו ויבטיחו אותו כי לא יעזוב את מקומו, ובדעתם כי הוא כח נחוץ עוזר בעדם והם זקוקים לו, התאמצו לעשות את כל אשר בידם למען יחזיק מעמדו.

ורוגון ידע נסיכה איטלקית אחת, בַלבי שמה, אשר היתה מתהלכת בעולם המדיני מבלי שירע איש אי מזה באה ומי היא. היא חיה יחד עם בתה קלורינדה. ויאהב רוגון את קלורינדה, אבל מבלי שחפץ לשאת אותה לאשה; ותשנא קלורינדה אותו בלבה, ובכדי להנקם ממנו נשאה לידידו של רוגון לדֶלטן, ורוגן גם הוא נשא אשה, את בילין ד'אורשיר אחות יועץ החצר, אשר ראה עמה איזה ירחים חיים בתור בעל הבית פשוט.

וקלורינדה רקמה תחבולות בסתר להנקם מרוגון. ותבקש עצות להמריצו להגיע להממשלה, ואחר כך להפילו למדחפות ולהושיב את בעלה במקומו. בימים ההם היה חצר הקיסר מקדיש כפעם בפעם את קרואיו לנשפי חשק, ובאחד הנשפים האלה נפגשו רוגון וקלורינדה, ופה החלה להפיק את זממה בכשרון רב.

ויהי כעבור זמן מזעט וישלח הקיסר את המיניסטר הראשון ויקרא לרוגון במקומו בתור שר הפנים, ורוגון מנה את דלטון לשר עבודת ארמה. כאשר נבאה קלורינדה כן היה: רוגון, אשר עלה לגדולה הודות לחבורה הסובבת אותו, מרשה לעצמו לזכד את בני חברתי במשרות בלי חק, למען מצא חן בעיניהם. זיגיעו הדברים לאזני הקיסר. ובאחת מישיבות סוד המיניסטרים, אשר הקיסר ישב בראשו, נועד דלטן ע"פ עצת אשתו לצאת נגד רוגון על אשר מאן לאסור מתברת סוציאליסטית. אז קרא נפוליון את רוגון לחדרו וירבר עמו ארוכות,

יעיר את אזניו על הידידים הרבים שיש לו. רוגון ענה דברים כהויתם, כי הוא נזקק לידידים האלה התומכים בידו. בשיחה הזאת ובעוד איזו שיחות רשמיות עוברים לפנינו כל חיי־המדינה של הספירות העליונות, הנשחתים בכל אשר נפנה. הקיסר המיסטי הרגיש בצדקת טענות רוגון וימלא את ידו להשאר על משמרתו. אבל רוגון, אשר מתנגדיו רבו, שלח את כתב התפטרותו אל הקיסר, בצפותו כי לא הקיבל ועי"ז יתחזק מעמדו, והפעם טעה. התפטרותו התקבלה וקלורינדה צהלה ושמחה.

כעבור שלש שנים הגיע רוגון עוד הפעם לממשלה וילהיב את כל שומעיו ברבורו הנמרץ והאדיר, וגם קלורינדה היתה בין המברכים אותו. היא, המשחקת הערומה, הכירה את כשרון איש ריבה ותשלים עמו.

בי טבחי.

(L' Assomoir. 1877).

שם הספור הזה הוא שאול משם בית המריח של אבא קולומב, אשר אותו מבקרים איזה מראשי המדברים והפועלים. הציורים אשר בו הם נמרצים ורוח של מוסר נושב עליהם. מטרת המחבר היא להוקיע גלוי את התוצאות הרעות של העצלות והשכרון. על הספר הזה התנפלו מכל עברים, וזולא בהקדמתו עונה למבקריו „כי הפעם רצה לתאר את השחתת משפחת פועלים בסביבת מבואות פריס המרעלים. השכרון והבטלה גוררים אחריהם חבלי המשפחה, רפש וגעל והשכחת כל הרגשות הישרים, ואחריתם בושת או מות. הספור השתמש הפעם בשפת העם וסגנונו, ואניני הדעת לא יכלו לראותו נוגע ברעה כמו שהיא; אבל כאמת זהו הספור הראשון על ארות חיי ההמון — דברים כהויתם. העת להלעיט את העם בהגדות כבר עברה; צריך להגיד את האמת כולה. לא כל העם הוא רע, כי אם יותר נכון, היא נבער מדעת ומשחת ע"י המחסור והעני הסובבים אותו".

גֶרְבִיזַה הלכה אחרי בעלה עושה־הכובעים לַנטיה שילדה לו שני בנים את קלוד ואת אטיאן, מפלסן לפרים. לנטיה תחת לעבוד עבודתו הולך בטל ועוזב את גרביזה בחסר כל. גרביזה החלה לעבוד בבית כובסת אחת למען פרנס את בניה. הפועל עישה פחי בדיל קופו בראותו את שקידתה וחריצותה חשק בה, וישבו יחד. כעבור איזה זמן קמצו מיגיע כפם 600 פרנק. ויחפצו לפתוח בכסף הזה חנות של כובסת. ושמחתם היתה שלמה, כי גם בת ילדה גרביזה לקופו, את נַנַה. ויהי היום ויפול קופו מן הגג וישברו עצמותיו, אבל גרביזה מאנה למסור אותו לבית החולים ותשאירו בבית. המחלה של קופו עלתה להם בשש מאות פרנק אשר צברו, ורע מזה, כי היא נמשכה זמן רב כל כך, עד כי עזבהו כשרון העבודה ויתמכר לשכרון, ומאז לא הוסיף לעבוד, וכשובו לאיתנו חי ע"ח אשתו.

אחד משכניה, הנפח גוייה, בראותו את עני אשת־החיל הזאת חמל

עליה ויאהבנה אהבה שאינה תלויה בדבר, ולמען מלא את חשק לבה הציע לפניה להלוות לה 500 פר. אשר קמין להתונתו.

בתחלה מאנה, אבל הוא הפציר בה עד מאד, ותקח ותפתח את ההנות, ועסקיה הצליחו מיד הודות לישרה, מהירותה ודיקנותה. אבל לאסונה לא חדל קיפו מסבא כל היום, וגרביזה חלישת הרצון נפתתה גם היא לשתות ותתרגל במפה המרה, ותהי גם היא לסובאה. מאז חדלה לשלם את חוק חובה למטיתה. פעם ערכה גרביזה משתה ותקרא לכל מיודעיה ושכניה יחד כשנים עשר איש. ציור המשתה הזה ותענוגי העם הם עולים על כל מה שנוכל לשער בתאור החיים הגסים והמגושמים האלה, המעורר מחשבות רבות...

גרביזה החלשה בדעתה לא עצבה את קיפו ותביט און ותחויש, וגם אחרי הביאו פעם אחת את לנטיה בעלה הראשון תחת קורת ביתה החרישה, ולאט לאט התאזרח לנטיה בבית אשתו הראשונה, ויהי לבעל הבית, בעוד קיפו שוכב שכור כבול עץ. וגרביזה נשקעה יותר וייתר בעוני ובקלון. קיפו השתגע מארס האלכהול וימת בענויים גדולים. מות השכיר מתואר בצבעים שחורים אבל נאמנים. גרביזה גם היא ירדה פלאים עדי היותה להדיוטית. בציור בני אדם יושבי חשך אלה נושב רוח הדתמרמרות הכבירה של הנביא הרוצה לגלות הכל, את האמת כולה, המדבר למען ירוח לו, אולי יראו בעיניהם, ישובו ורפא להם...

עמוד של אהבה.

(Une page d'Amour. 1878).

אך באה הילנה גרני'ן מבית מורי לפרים מת עליה בעלה. ואחרי שנשאר לה די נכסים כדי לחיות מפרים, שכרה לה מעון בפסי בפרים ותגר שם עם בתה י'נה, ילדה בת שתים עשרה שנה. ותהי בודדת במועדיה, מבלי הכר איש בלעדי שני ידידי בעלה הכבירים ממנה לימים: אַבֵּי י'וב ואחיו רמבו סוחר בשמן. והילדה רכה ורגזנית מאד; רגזנותה עברה אליה בירושה מזקנת אמה אדלאידה הנתונה בבית המשוגעים. ויהי הלילה והנערה חלתה מחלת פרוק העצבים ויבא הד"ר דֶבֶרל לטפל בה, והוא ע"פ מקרה בעל החצר אשר בו גרה הילנה, ויתודה הרופא להילנה ויחלו לאהוב איש את אחיו, מבלי אשר יכירו בזאת. ואבי י'וב היה מאיץ בהילני לשים קץ לבדידותה ויציע לפניה להנשא לרמבו אחיו הטוב. הילנה מפקפקת בתשובתה. אבל באחד הימים בראותה את הד"ר דברל בגן נבוכה ותפול מעל הכסא ותמחץ את ראשה ותפול למשכב.

ובתוך כך הלתה הילדה עוד יותר וישלחו לקרא לרופא דברל, אשר הצילה הפעם ממות, והילנה המכרת תודה לו על הצילו את חיי בתו התודתה לפניו על אהבתה לו. אבל הילדה המקנאה והמתפעלת שנאה את הרופא

אשר גזל מאתה חלק גדול מאהבת אמה, תכלית שנאה. כל מלה של חבה, כל מעוף עין אוהבת אל הרופא דוקר אותה כמדקרות חרב, והילגי אינה משגחת בדבר. אז תחלה הילדה עוד יותר ותלך תמס. הד"ר הזקן בודין מיעץ להילגי להוליכה לאיטליה. ויהי כשמוע הנערה כי גם הד"ר דברל יסע עמן הבינה כי אמה לא תוסיף להיות עוד לה לבדה ותתעצב מאד. ומעצמת קנאתה היתה לשלל להתרגשות־עצבים הבאה בירושה. לשוא נחמה הילגי ותשב כולה לבתה ותלחם במשך שלשה שבועות עם מר המות: הנערה לא קמה עוד ממטתה. תאור מצוקות הילדה הוא כדאי להיות לאות לכל אלה ההורים שאינם יורדים לחקר רוח בניהם החולגים ומצוקותיהם.

נַנָה.

(Nana. 1880)

ננה היא בת השכור קופו והכובכת גרביזה, אשר עליהם ידובר ב„בי סבחי". היא זונה אשר מנהל התיאטרון variéte שמה למשחקת. ננה הביאה אתה יחד את פרי זרע הכליה של בית רוגון־מקר ונוסף לזה את הפקרותה המוסרית אשר הויה בה, הודות למהלת השכרון של אביה. ולמען הצדיק את חק הירושה וגם הטבע כאחד היא מעין כוס התרעלה המשפקת כליה, פריקה ורקבון לחיי החברה. העוני והמחסור של דלת העם מתנקמים על ידה, והיא מרקבת ומהרסת את בני מרום העם בכל קצותיהם. כל אשר תגע בו לא ינקה. השלחני שטינר, הרוזן מופה ורבים אחרים תבוא תחתה. אחר התמכרה להתיאטרון ותתקשר עם משחק אחד אשר הכה אותה יום יום, עד אשר עיפה ותעזבהו ומאז תחל פעולתה העצומה.

ננה אינה הומלת על כל הקרוב עליה. כמו להכעים קסם על פניה התמימים והיפים למשוך אחריה את כל האדם. הרוזן מופה היה הראשון אשר שתה את כוס התרעלה ואחריו רוזנים ישרים ועשירים רבים אשר נצלה אותם ותציגם בכלי ריק. היא השממית הצודדת את הזבובים האלה מבלי רחם, עדי מצצה כל דמם. כל הדר פריס נופל ברשתה. הקפיטן ג'יורג' הוא אחד מחלליה, וגם נער בן י"ז שנה אחי הקפיטן, הנפש התמה האחת בכל הטפוסים האבדים האלה. גם הוא דבק בה, ומבלי יכולת להקריב שי לה הוא מקריב חיתו ומאבד עצמו לדעת. אבל ננה הרופסת ברגליה, המטמאה את שמות פרים הכי מפורסמים, המציגה לראוה את הפריצות, האוכלת רכושים עצומים, אינה מאושרה. ובאחרונה הציקו לה החובות מאד ותמת בעוני ובחוסר...

בספר הזה מוצגה לראוה השחתת הדור וחיי החברה ההוים הנרקבים עם כל נוראותיהם. הספר הזה אשר רבו מבקריו הוא אחד מאלה אשר הועיל להוקיע גלוי לעיני השמש את האמת המגולה, וזאת תהלתו.

סיר רותח.

(Pot-Bouille. 1882)

בבית המטבחים תאר זולא את הפועל, ובספור הזה הוא מתאר את העירוני, את „בעל הבית". אוקטב מורי בא לפרים עני בכסף אבל עשיר בתאותו לכבוד וגדולה וישב בבית חכם הבניה קַמְפַּרדון, אשר האכילו ויתן לו חדר בקומה החמישית של הבית אשר גר בו. הוא מעביר לפניו את כל גרי הבית הזה, המון עירונים מכל המצבים. בראשונה בעל הבית מר וַבר, מי שהיה נוטריון, וגיסו דיבירסה יועץ החצר; מנגד — בנו הצעיר תאופיל ובר. בקומה השניה גרים אנשים מוזרים: מחבר כותב רומנים. קמפרדון עצמו גר בקומה השלישית וממולו אלמנה כבודה מרת יאזיר, בקומה הרביעית גרה משפחת ז'וסרן — אביה גזבר ואמה מבקשת חתנים לבנותיה בלי נדה, והלאה — פקידים נושאי משרות קטנות. הנה פישון איש בעל יושר מוטל בספק, וב„אנטרסול" בן בעל הבית אוגוסט ובר ולו מחסן של משי.

פתע יפתח לפנינו זולא את פתחי כל המעונות הישרים למראית עין האלה. אנו רואים את כל הנגעים והפרעות אשר בקרבם פנימה. הנה בעל הבית ובר המאבד את רכוש בניו בשחקו בלי מדה וקצב בבירוזה, בעוד שהם מאמינים כי הוא טרוד כל היום בעבודות סטטיסטיות. הנה התנו האוהב לראות חיים והמבקש תחבולות בתור מומחה בדינים לנשל את גיסיו מירושתם. הז'וסרנים הצליחו להשיא אחת מבנותיהם לאוגוסט ובר, הורות לרמאות פשוטה; קמפרדון עצמו מכניס בושת לביתו; באחרונה אקטוב מורי בעצמו הוא מפזר כליה מוסרית בבית הזה, אשר הודות לסקירתו הברורה גלה את כל רפיונותיו וחטאותיו, וישתמש בהן להנאתו.

והמחבר מציג לפנינו את היושר הזה, את הפשרנות של בעלי בתים הזאת גלוי עם כל שחיתות המדות והרקבון החברותי, את צרות הבנים והבנות, את הקנאה, השנאה והרעות, וכנגדם הוא מביא את החצר הפנימית עם קללות השפחות, אשר מכולם נשקף הרעיון המושל בכל:

„אֱלי, אם כה ואם כה, כל האהלים האלה דומים זה לזה".

לאושר הגבירות.

(Au bonheur des dames. 1883)

דניזה, נערה אשר טרם מלאו לה עשרים שנה, באה עם שני אחיה הצעירים, האחד ז'ן בן שש עשרה והשני פיפה בן שמונה שנים, אחרי מות עליהם אבותיהם בוַלון, אל דודם בורו בפרים. ולבורו חנות סחורות בד קטנה סמוך למחסן הגדול „לאושר הגבירות", הבולע את כל החנויות הקטנות מסביב לו. שלשת היתומים מוצאים את בורו מר וזועף למראה בית המסחר הגדול ה„זולל"

אותו. הוא מקבל את האורחים ברצון, אבל בדאגה על המשא החדש הנופל עליו למעמסה. המחבר תפס בכשרון את מלחמת הרכוש של הגדול בקטן, המהרסת את כל הבינונים מבלי יכלתם לקום נגדו, את מועצות הקטנים, אשר עיניהם רואות בהצלחת הגדול וכלות, אבל לשוא, כי אין עצה ואין תחבולה. אז תתיצב הנערה, למרות רוח הזקן השונא את הבית הגורם בחרבנו, בבית „לאושר הגבירות", מקום שם קותה להשיג משרה.

מרת אורליה, המוכרת הראשונה במחלקת הבגדים, קבלה אותה בשאַת וביהירות בתוך שחוק ולגלוג המשרתות. אבל עודנה מדברת עמה והנה מורי בעל המחסן בכבודו ובעצמו עובר, ויכיר בפני העלמה קסם טמיר, ויצו לתת לה משרה תיכף „מכבדו את דודה"... ודניזה גם היא רחשה כבוד למורי.

ראשית דרכי דניזה במשרתה לא הצליחו. קנאת רעותיה — אחד הפרקים הצריכים למוד בחיי בתי המסחר — אוכלת אותה. גם דאגת הכסף מאין לה עוד שכר קבוע מציקה לה מאד, כי המוכרות האחרות הבקיאות יותר ממנה גוזלות מאתה את חלקה מהכנסות המכירות. י'ן אחיה אם כי השיג משרה „לוה" מאתה תמיד להוצאותיו. ובעד הקטן אשר נתנתו ביד אשה אחת נכל עליה לשלם מדי חדש בחדשו. ולמרבה הצרה רדף אותה בורזונקל שותפו של מורי, אשר השגיח כי מורי מאיר לה פנים. פעם אחת בהיות לדניזה שיח ושיג עם אחיה י'ן, אשר בא לבקש עוד הפעם כסף מאתה, מצא בורזונקל תואנה להתגולל עליה וישלחנה מבלי הודיע מזה למורי. דניזה, אשר לא נועזה לשוב לבית דודה, באה לגור בבית בורה הזקן ואת הילד לקחה אליה, מבלי יכולת לשלם בעדו. בורה הזקן חמל עליה וימצא לה איזו עבודה, אם כי מצב בית מסחרו לא הרשה לו לשלם לפועלות. וכאשר הרגישה כי היתה עליו לטורח באה לעבוד בבית המסחר אשר פתח רובינו, אחד ממשרתי „לאושר הגבירות".

ויהי הערב והיא מטילת בגן טילירי ותפגוש את מורי אשר טיל עמה ארוכות ויציע לפניה לשוב לבית מסחרו בשכר אשר תשים לפניו. ותאות לו דניזה, כי בעת ההיא הגדיל מורי את בית מסחרו הודות להרכוש הרב אשר נתן ברשותו הברון הרטמן — ע"פ השתדלות ידידתו מרת ד'פורג' — כי הבינה דניזה אשר רובינו לא יצליח בהתחרותו עם מורי ולא יוכל לשלם לה. ותבא דניזה בתור עוזרת לממונה על מחלקת בגדי הנשים. והמסחר אשר התרחב ויתגדל היה למכונה אדירה הבולע אל קרבו את שפע פרים.

ומרת ד'פורג', ידידת מורי, קנאה בדניזה, כי הכירה באהבת מורי אליה, ותאמר להנקם ממנה ולהקל את הנערה בפניו. פעם אחת ערכה משתה ותקדיש גם את מורי אליה, ותשלח לקרא לדניזה לתקן את קרעי בגדה, וכבא הנערה צותה לה לחכות זמן רב, ואחר קראה למורי ותדבר את הנערה בפניו כדבר עם אחת השפחות. אז יריב מורי את ריב הנערה ויפרד מאת ד'פורג' לעולם.

מורי האמין, כי לב דניזה יהפך הפעם לאהוב אותו, אבל היא כנראה

לא ידעה ולא הבינה. הדבר הזה היה ממרר את חייו; למה לו כל הרכוש וההצלחה אם אינו אהוב? אז רגז, התעצב ויאשים את דניזה באהבה לאיש אחר, אבל היא הוכיחה את צדקתה על נקלה. המעשה הזה הרים את כבודה עוד יותר בעיני מורי, אשר התיעץ עמה בכל עת ויפקיד אותה לממונה על אחת המחלקות הגדולות.

אבל דניזה סבלה מאד מאהבת מורי, מהתלחשות המשרתים וממלחמותיה בקרבה פנימה ותבחר להקריב את משרתה הטובה על מזבח שלות נפשה ותשלח כתב התפטרות למורי. הוא קבל אותה בלי אומר, אבל מלחמה פנימית התלקחה בקרבו במשך השבוע אשר נשארה עוד בבית מסחרו. וברגע הפרוד החליט לשאת את דניזה לו לאשה, והיא גם היא נענתה לו בהתודתה על אהבתה העצורה בלבה.

ששון החיים.

(La joie de vivre. 1884)

בבונביל אשר על חוף ים נורמדניה גרה משפחת שַנטו, אשר העתיקה מושבה לפנה עזבה זו, מאז אבד אבי המשפחה, סוחר עצים בַקן, את כל כספו בענין רע. האם השליכה כעת את כל יהבה על לזר בנה, אשר גמר זה עתה את חק למודיו בלציום. ויהיו אומנים את קרובתם הילדה פאולינה, אשר במות עליה אביה קיני, סוחר בית מקולין בפריס, בהיותה בת תשע, אספוה אל ביתה. מלבד מאה והמשים אלף פרנק כסף ירושה אשר הותיר לה אביה, קבלו בני בית שנטו את שכר כלכלתה משלם. וידידות רבה שררה כל הימים בין פאולינה הקטנה ושאֵרה לזר. האחרון לאסונם היה בעל מזג משנה טעמו לבקרים, ובאשר האיצו בו אבותיו לבחור לו משלח־יד הלם חלומות ע"ד המוסיקה, בהאמינו כי הוא מנגן אמן; אבל כאשר נוכח כי לא הנקל הוא לחבר מנגינות הפך אל הרפואה פניו. פאולינה עם היותה צעירה ממנו לימים היתה בעלת סודו בכל הצעותיו וחלומותיו, אשר היה מציע לפניה: היא נעשתה למלאך השלום בבית. היא היתה משביחה את סערות ההתלהבות של שאֵרה ומעודדת אותו ביאושיו החדשים לבקרים, והיא לבדה ידעה במה להקל מעל הדוד שנטו את יסוריו, אשר תקפו עליו מאז היה ל„יורד". חסרונה האחד הוא הקנאה, ותהי מקנאה בלואיזה בת גילה, אשר באה לבלות איזה שבועות בבונביל, ואשר חשדה באהבת לזר אליה. ולזר הלך לפריס ללמוד את תורת הרפואה, בשנה הראשונה הצליח בבחינות, אבל בשנה השניה לא הצליח עוד, ויפול לבו עליו וישב לבונביל עצוב ונואש מאד. אז ישוב לפריס ללמוד את הכמיה ויחשוב מחשבות ליסד בית־חרשת לסודה בבונביל, ויקו כי אבי לואיזה (שלחני עשיר) ילוה לו את הכסף. אבל פאולינה מקנאתה ללואיזה לא הפצה כי לזר יתחיב ויכיר טובה ללואיזה, ותבקשהו להשיג ע"ח ירושתה שלשים אלף פרנק.

בית־החרשת נפתח במהרה ויבלע את השלשים אלף פרנק במשך זמן קצר, כי הגדיל לזר את התכנה, וישובו עוד הפעם ללוות כאוצר פאולינה. האב שנטו נאות לקחת מן הכסף בלי כל פקפוקים, כי חשב להשיא את פאולינה ולזר זה לזה. מן היום ההוא התרבו ה„הוצאות”, כי גם לכלכלת הבית שאבו מירושתה. מאה אלף פרנק כבר נבלעו, בית־החרושת שבת לגמרי, ומרת שנטו אשר ראתה כי עני שארתה קרוב לבא, לא הבהילה עוד את הנשואים הבלתי־מועילים מעתה ללזר. ולזר השקיע ביאוש ובמגינת לב, כיעונה מתורת שופנהויר אשר תקפה עליו, ומפחד כל היום פחד מות, אשר נפל עליו, חדל מכל הצעותיו וחלומותיו למרות כל התאמצות פאולינה, אשר התאמצה להשיב לו ששון רוחו.

מעתה התחל תקופה חדשה בחיי פאולינה: אחוי הקריבה לקרבן את רכושה, תקריב את לבה לקרבן על מזבח איש אשר אהבה ככה.

לואיזה באה לשבת בבונביל בבית שנטו, להנאת מרת שנטו, אשר חלמה כעת להשיא את לואיזה בת השלחני העשיר תיבודיה ללזר בנה. ויהי היום בטילם יחד על חוף הים — טיול אשר ערכה פאולינה על הוצאותיה היא — השגיחה פאולינה, כי לזר הזר אחרי לואיזה, ומקנאתה נפלה למשכב. לשוא הזר אחריה לזר, בכה ויתחנן לפניה; היא הרגישה כי הוא אמנם אוהב אותה אבל באהבת אחות בלבד, ואך שבה לאיתנה החלה לשפוך את כל חמתה על לואיזה. מרת שנטו התרגזה מאד והחל להאשים את פאולינה ללא צדק תחת אבדה את רכושה בקלות דעת. אבל מחלת הלב תקפה מהר את מרת שנטו ותהי פאולינה לעקרת הבית, ותרגיש כי היא נחוצה מאד לדודה החלש וכי רק בכחה בלבד להציל את לזר מרעיונותיו החשכים ומיאושיו התכופים. בעת ההיא האמינה עוד כי תנשא לו, כמו שנדברו ביניהם, והיא אהבה אותו למרות בגדו בה. אז יחל פרק נשגב, אשר בו תתאר המלחמה הפנימית, אשר התלקחה בלב פאולינה לנצח את אנכייתה, עד כי התולה נצחה: בחשבה אל נכון כי פזור הנפש ישיב ללזר את ששון החיים אשר עזבו, התנהמה על אהבתו ללואיזה, ותקרא לה לבא אל ביתם. נהר נוכחה לראבינה כי לואיזה ולזר מוסיפים לאהוב זה את זה. אז תגמור הנערה התקיפה בדעתה אומר, להאשיר את לזר אושר רב על חשבון לבה הקרוע היא, ולמרות התלטת רופא הבית קצנוב, היודע את פקפוקי לזר ומשוגותיו, היא מתאמצת להשיא לו את לואיזה, והפצה הצליח בידה. ומאז התכנסה בבדידות־נפש גמורה בכח מעשה הגבורה אשר עשתה, ותאמר לעזוב את בונביל, כאשר אך יבאו הזוג להתמהמה שמה, לבל תראה באשרם בעיניה.

אבל את האושר הזה, איה, לא מצא לזר גם בחתונתו. הוא בחל מהר בעסקי הקבלנות והרכיש אשר ספחהו אליהם חותנו, ויהגה עוד יתר ברעיון המות ואפסות העולם, ויהי מתנכר לאשתו, וגם עזוב עזבה לירחים לרכת לבונביל. ופאולינה גלהבה בקרב נפשה פנימה לבל תשמח בראותה את

רגז הבית הזה, אשר הרס את אשרה. גם הילד אשר נולד ללואיזה לא הביא את השלום המבוקש. בראות פאולינה, כי לא בידיה הוא להאשיר את הזוג, שמה אל לבה לחנך את הילד העזוב ולהיות לו לאם. ובמסירות נפש והקרבת־עצמיות גמורה היא מוצאה נוחם בקרבנה זה, אשר הביא לה גם תשוקה לחיות וששון החיים. במסבה האגואיסטית הזאת, היא לבדה מתמכרת לכל, ובהתמכרותה זאת היא פותרת את שאלת האושר, אשר לזר והאחרים לשוא יבקשוהו.

ג׳רמינל.

(Germinal. 1885)

את הספור הגאוני הזה, חזון־העלילה הַכביר הזה, אשר אולי אין בכל הספריות החדשות דומה לו ברוח הכביר והחזון הנסוך עליו, קשה מאד לנתח, יען כי כולו הוא מוצק, טבעי — יצירה שלמה יחידה במינה.

אֶטְיֶן לַנטיה פועל מכונן, אשר גודל באחד מפרורי פריס, נשלח מבית ההרושת לרגלי דעותיו הסוציאליות, וידוד מעיר לעיר לבקש עבודה. אבל בסבת המשבר אשר היה בצרפת אחרי מלחמת מקסיקה נסגרו בתי מלאכה רבים, ופועלים רבים לא מצאו עבודה ויסבלו רעב ומחסר. באחרונה בא לנטיה באחד מנפות הצפון למקום מכרה הגחלים מונסו, כי שם לא שבתה העבודה. וישב בבית הפועל מַהֶי הזקן, אשר חמל עליו, וימציא לו עבודה במחיר שלשים אגורה ליום.

ויבא לנטיה לעבוד במחלקת מהי. החברים עינו את הזר מחדש בא הזה, וביחוד שטמו פועל גס, חיה במלוא המובן, ושמו שַׁבַל. שנאת האחרון התחזקה ביחוד מאז ראה כי קַתַּרינה בת מַהֶי רוחשת אהבה ללַנטיה, וגם הוא השיב אהבה אל חיקה. האהבה הזאת היא קרן האור האחת במראות הספור החשכים האלה.

אולם המשבר, אשר הלך וחזק, המריץ את החברה בעלת מכרה הגחלים לבקש עצות איכה להמעיט את הוצאת מכרה הגחלים; ותגזור כי מעתה מחויבים הפועלים להוציא לבני גחלת במספר יותר גדול מאשר עד כה בעד אותו השכר. הפועלים האומללים הרוצים להמנע מאבוד זמן מתרשלים מעתה בתקוני המסדרונים והמעברות אשר מתחת לארץ, ועי״ז הם צפוים לסכנת מות בנפול עליהם אחת התקרות. סוללי החברה בראגם — לא לחיי הפועלים, כי אם להשלומים אשר החברה תאלץ לשלם למשפחותיהם כחוק — מענישים בלי חשך את כל המתרשלים בתקון המעברות. אז תחל התמרמרות מתלחשת במחנה הפועלים. ולנטיה, הודות לידיעותיו ולדעותיו ולמהירותו בעבודה, החל להכבד על פני חבריו ויאמין כי עתה באה העת לאגדם יחד לחברה. ותהי ראשית מלאכתו להטיף להם את תורת הסוציאליות, וליסד קופה לאסונות בלתי נראים מראש. ובין כה וכה והחברה בהליכותיה הקשות הביאה את

הפועלים עד כדי שביתה. לנטיה בא בקשר עם מפיצי הסוציאליות מבחוץ ויעורר את הפועלים לאספה, ובה החליטו לשבות מעבודתם כמעט בדעה אחת. אבל החברה העשירה, אשר הרשות תמכה בידה, ידעה היטב כי כרתה ברית עם עוד בעל ברית אחד ורעב שמו, אשר יכריין את החופרים לשוב לעבודתם, וע"כ לא נעתרה לדרישותיהם; ובאמת כעבור זמן מועט נשארו הפועלים בלי כסף ובלי לחם ויסבלו מאד. לשוא התחנן לנטיה לפניהם כי ישאו ויסבלו עוד ואז ינצחו; חית האדם של ההמון הפרוע לשמצה לא ידעה עוד להתאפק. הרעבים ומרי הנפש התפרצו כסופה, ויהרסו את כל אשר על דרכם, את המכונות, את הכבשנים הרותחים, את המכרה, את כל הדברים אשר מחיתם מהם תמצא, וגם את בית הפקידות עצמו. ומכל עברים תשמע צעקת: „לחם! לחם!", והית האדם הרעבה, ביחד עם קנאה פראית ומוסר פרוע של ההמונים ההולכים ושבים תעשה רושם איום.

הרשות שלחה את גדודי צבאיה, אשר שפכו דם רב, ויישיבו החופרים לעבודות דורות רבים, רק למען יאכלו לחם. ויבינו כי כחותיהם הבודדים הם ללא הועיל, וכי האדמה טרם הצמיחה את דשא חפשתם. —

החבור הכביר והנשגב הזה הסתגל בתכנו, בחזיון המנהגים והחיים הקשים והפרועים של בני אדם יושבי חשך וצלמות והולכי חשכים לכשרון זולא. זולא ידע להתהלך כדנטו בתוך גיהנם שהוא אלף פעמים יתר איום ויתר מרגיז מאותו של דנטו, גיהנם שבו יתרוצצו אלפי בני אדם בעני, צרות ובערות ופראות. הנגודים אשר יפגשו בספור הזה בין הדר בית הפקידות ומעוני הפקידים ומאורות הפועלים, מותרות הראשים ומחסור־העובדים האיום, או בין חיי המשפחה המתוקנים של בית גרגואר הרואים בטובה מזיעת העובדים ודמם ובין חיי הפועלים הפרועים, או המלחמה המתלקחת בלב הפקיד המנהל, הנמצא במצב האיום: אם לחמול על הפועלים כחפץ לבו, לב האדם, או לבלי שים לב לתלונותיהם וסבלותיהם, למען שמוע לפקודת החברה שעליו לדרוש טובתה, — כל אלה נוספים על הספור הזה רוח חזון כביר, אֶבוּס שאין דומה לו.

היצירה.

(L'oeuvre 1886)

„היצירה" הממשית — זהו האידיאל הרודף את כל הציר והאמן במראת ובחזון, שאינו יכול להשיגו, ושהוא סבת ששוגו ויאושו כאחד.

נושא הספור הוא תאור חבורת צעירים ההולכים ועיניהם נטויות השמימה ללכוד את כל הדבר היפה בספרות, בציור ובפסול: האחד פְּיֶרסַנדוֹ — שאומרים עליו כי זהו זולא עצמו — בהתחלות המלאות עבודה ועמל; השני הציר קלוֹד לנטיה — גם בו יש הרבה משל זולא — הוא בן ג'רביזה ב„בי טבחוי". ללַנטיה כשרון, תפישה ולב חי וחם, אבל ה„אַעֲבִיסם" של משפחתו

הויה בו, בהנחילו אותו רצון רפה. בכל פעם שהוא רוצה לשפוך את הגיונותיו על הבד הוא מפקפק ומחטיא את מטרתו, מבלי יכולת לקבוע בכח רצונו את האידיאל שהוא רוצה בו בחזונו. למרות ידידות חבריו האוהבים אותו הוא נואש ומר נפש. פעם אחת עבד חודש ימים בהצלחה על תמונת אשה, והנה בא המכחול הממאן לשמוע לרצונו ויבגוד בו.

ובתוך המלחמה המרה הזאת, בין הארטיסט והיצירה, חלפה לפניו צורת אשה עדינה ונחמדה, היא כריסטינה, אשר הביאה לקלוד איזה רגעי נחומים ונחת, מה שלא עלה עד כה בידי חבריו. היא לוחמת עמו עד הרגע האחרון. אבל אבוי! ההצלה לא באה. אז תרב המרירות בנפש הציר האמלל. היצירה אחרי קחתה את כל טובו, תקותיו וחלומותיו, בגדה בו. רגעיו האחרונים בראותו את היצירה, אשר גם הפעם לא עלתה כחפצו, מענים אותו ביהוד. לשוא תנחם אותו כריסטינה, תתחנן לפניו כי יחדל מיצירתו כי יש חיים בעולם גם בלעדי האמנות, כי ינחם באהבתו אותה: „אי־אפשי ללכת אחריך, אי־אפשי באושר, כי אם לציר בלבד". סוף־סוף רכבו תחנוני כריסטינה את לבו, ויבטיח לה לחדול מן הציור הבוגד בו ולהיות לה לבדה. אבל ביום השני מצאה אותו תלוי מול פני תכונתו האחרונה שלא נשלמה...

האדמה.

(La terre 1887)

המעשה הוא בבקעת בוס, סמוך לקלוא. המספר מתאר את זרע הפתיו, ציור נשגב ועשיר מעבודת הבריאה והאדם. אנו רואים את מאמצי האכרים לכבוש את האדמה צעד צעד. בבית הנוטריון אנו רואים את האב והאם הזקנים פואן, אשר מבלי יכולת עוד לעבוד החליטו לחלק את נחלתם לבניהם, אם כי בלבם הם מפקפקים אם אדוני האדמה החדשים האלה ימצאו להם לחם לשבעה. הם דורשים מהבנים לקצוב להם את מחיתם; והבנים חושבים כל פרוטה ופרוטה מצרכי הזקנים בקמצנות יתרה. לפנינו עוברים מנהגי האכרים וארחות חייהם במקרים ואפיזודים. רוב הטפוסים הם גסים, יש מהם גם מעוררים גועל. ביחוד מגאלים הזוג שרל, אלה העירונים שיצאו מן השדה והשבים אליו לאכול מפרי ההכנסות שאספו בעסקים לאי־ישרים; אלה הם הפועלים המתרוצצים בספור הזה שהמחבר קורא להם בשם: תולעי הכפרים. בספור הזה מהרס זולא את חזון־העדן, האידיליה אשר חזו רבים ע"ד חיי האכרים והשדה, ובלעדי עבודת השדה והתום, הנפגש לפעמים רחוקות, הוא רואה גם בהם המאות ונגעים הדורשים רפואה גמורה.

החזון.

(Rêve 1888).

בספור הזה מראה זולא, כמו שהראה בציורים ידועים בשאר ספוריו, את כשרונו העצום, למרות היותו אבי הנטורליות והוזה הריאליות, לתאר תמונות אידיאליות. באחד מלילות החרף נמלטה הילדה העזובה אנגליקה הקרובה למשפחת רוגון־מקר אל פרוזדור היכל התפלה, בנוסה מפני המכשפה, אשר הממונים על הצדקה מסרוה בידה לחנכה. הזוג הישר והתם היובר העושה רקמות לבגדי כהונה מאין לו ילד אסף את הנערה אל ביתו. שם למדוה לרקום ולארוג והנערה משכה במחט ביד מהירה, אבל יחד עם זה הזתה כל הימים ובחזונה שותה לפניה המון צלמי חזון, היושבים בפרוזדור ההיכל אשר בלתה שם את הלילה ההוא. ואחרי קראה את הספורים המיסטיים של הגדת ספר הזהב, נדמה לה כי צורות צהבהבות עולות מן השמשות ויורדות אליה, ותדור נדר להנשא לאחד צלמי החזון הזה, אשר דמתה כי חיים הם. ופעם אחת הכירה בחזון לילה איש צעיר יפה כמלאך עולה מבית התפלה לאור נגהות הירח המזהיר. בלילה השני שבה לראות את צל הקסם ותתן לו בסתר את לבה. והנה, הצעיר הנגלה בחזון הזה היה פליסיאן די הוקטור בן הכהן הראש, אשר חפץ להנזר בתגרת יגונו האכזר. הוא ראה את הנערה ציפה בחלון בלילות, ויאהבה ויהי כתחפש בבגדי פועל למען יוכל לראותה מבעד לשמשות ולקרב אליה. אבל כאשר ספר את הדבר לאביו התרגש מאד, בשמעו כי בנו רוצה לשאת נערה עניה ועזובה. אנג׳ליקה בתומה השבה להרך את לב הכהן ותבא אליו בהיותו בהיכל, ותספר לו את דבר אהבתה לבנו ותתחנן לפניו לאמר לדבק טוב. אבל הוא באחת. ותחלה הנערה ותלך למות מאהבתה את פליסיאן. אז בא הכהן הראש בעצמו אל התודותה. ובראותו את הנערה השוכבת לפניו כמתה זכר כי גם הוא היה צעיר וכי גם הוא אהב בעלומיו, ויחמול עליה חמלה גדולה; וישק את אנג׳ליקה בנשיקה חמה, אשר העירה את הנערה משנת המות, ויקרא לבנו ויאמר לו כי הוא מסכים לדבק. אבל אבוי! הוא אֵחר המועד. אך ברך את אגודתם ואנג׳ליקה, אשר רגע שבה לתחיה, מתה בשמחה בזרועות פליסיאן. וזהי תמצית הספור הנפלא הזה. ביחוד נמצא ברומן הזה שפעת פואסיה והזון המוכיחים את כשרון זולא לתאר גם את כל הדברים אשר במראה ובחזון.

בהמת האדם.

(La Bête humaine 1890).

זולא מעביר לפנינו בספור הזה את החיים במסלת הברזל, זה העולם החדש אשר נגלה בדורותינו, את כל הליכות הטכניקה והמוסר היוצא ממנו, ואת

הפיאֶסיה של הקיטור ה„אוכל" את המרחק. גם בספור הזה תגלינה איזו פעולות המתנגשות והמתלכדות זו בזו. הפעולה הכי נכבדה, היא מקרה חיי משנה ראש התחנה רובו ואשתו סֶוֶרינה. רובו הוא איש חיל, פקיד נאמן, אבל בעל נפש מוגבלת ומקנא. אשתו היא עדינה ויפה, שאננה וקלה, נפעלה ונוטה לחטא. היא הביאה קלון הביתה ע"י בריתה עם ראש השופטים גרנמורן, איש מעורר געל. כאשר נודע הדבר לרובו הכריח את אשתו להודות על חטאתה, ויאלצנה לעזרו למען יקום את נקמת כבודו המחולל. הוא הורג את השופט בדרך ברכבת, אשר משכהו אליה בערמה. למען העלים את עקבות הרצח לקח את שעון הנרצח ואת כיסו המלא כסף ויחביאו למען יאמרו כי גנבים נפלו עליו. אולם, שני אנשים יודעים את דבר הרצח: קמי־למוט, מזכיר שר המשפטים, אשר בידו נמצא מכתב סורינה, המזמנת את השופט הראש לבא לראיון ברכבת, והמכונן לנטיה, אשר ראה את הרכבת עוברת וגם את צללי הרוצחים. מעתה הזוג רובו דואג רק להציל את נפשם והוא הולך מדחי אל דחי.

סורינה הצליחה בנכליה ובקסמי אהבתה להניח את דעת שני העדים המסוכנים. לנטיה, אשר חשק בה, היה למאהבה, ורובו רואה עמל וסובל מיראתו את לנטיה, וסורינה, אשר בינה ובין בעלה חלף צלם אדם נרצח, געלה בבעלה ותפת בו את לנטיה. אבל לנטיה, איש משולל־הדעת, אשר הארם הקדמון והפרא המתגמגם בו, יתעורר בו ביחוד בעת הזווג וימריצו להרוג אשה, ויצת את סורינה. לשוא תעורר פלורה השומרת המקנאה לאהבת י'עק לנטיה את סורינה מפץ הרכבת, כי אחרי המפץ הנורא, אשר תאורו בא בספור בפרטות ואשר הרג נפשות רבות ניצולו שניהם, ופלורה התנפלה ברוב מכשול לבה להיות למרמס תחת מכונת קיטור. בי'עק זה אנו רואים נסיון לפתור את חידת י'עק בוקעֶרבנן אשר הופיע לפני איזה שנים, ויהי שוחט את הזונות.

לפנינו עוברים עוד מקרים מחיי משרתי מסלת הברזל, כמו מות הדודה פזי, אשר בעלה שלח בה ארס לאט, לאט. נפלא הוא הציור הנמרץ של תנועת התחנה הרוסית וגדולה ושאון חייה. הספור גומר במיתת המכונן י'עק האוהב את מכונתו והרואה בה בן־שחין חי, וחברו המחמם פקי, הרבים ביניהם והנופלים שניהם גם יחד תחת האופנים.

ובתוך כך רכבת הענק השלוחה בכל מהירותה, רצה ורצה בנשאה אתה יחד שמונה עשר צבים מלאים אנשי צבא ההולכים לגבול מזרח, מקום שם דמם גם הם ישפך כמים...

הממון.

(L'argent 1891).

זולא העלה עוד הפעם את פֶּקֶר ממשפחת רוג'ון־מקר, זה איש העסקים שעשה עושר בכל מיני התחבלות, „משורר הממון" כמו שיקרא לו. בראשית

הספור סקר מתהלך בבירזה, מסתכל בכל הפנים השונים הממלאים אותה וצופה כמפקד ערוך למלחמה. הוא רואה את כל כהני מקדש הבירזה הגדולים והקטנים המתרוצצים בעולם המיוחד הזה כגמלים בכורת. הנה יושב השלחני של המלכים, והנה סוכן החלוף; הנה ציר בית הנאמנים הזרי היודע תמיד עת לצאת ממבוכה; פילרו ומוזיר המעלים והמורידים; הברונית הצעירה כנדורף אשר בחרה בכסף מכבוד; האיטלקי סבטיני אשר גרשוהו מבירזות חוץ לארץ; י'נטרו השפל, י'ורנליסט ופיננסיסט כאחד הנכון לכל בעד בצע כסף; פקיד הצבא שׁוֹ השוחק רק למען הרויח סכומים קטנים; ואחריהם כל האוילים התמים והמרומים: הזונת שירדה מנכסיה, ממציא־המצאות שנצלוהו, משרת־בית־מסחר זקן המלא אמונה באיש המנצל אותו. זהו העולם המתרגש מסביב לסקר בתוך הענינים המסובבים והמעציבים אשר קרו לרגלי שערוריה פינַנסית אחת בימי הקיסריות השניה. המחבר מעביר לפנינו את חיי הספסרים בדורנו באשר הם בבירזה, בתא החלפנים, בבתי המרזח הידועים, בבתי הפקידות ועד הטלגרף ולשכות הסתרים; כל זה הוא מתאר בשלל צבעים חיים ומגוונים. והבירזה עצמה מתוארת בתור בן־שחץ עצום, מכונה מלאת חיים, זוללת והולמת. בין הפועלים בספור נמצאים, כמובן, יהודים שונים ועל כולם ג'נדרמן, אדיר הבירזה המושל בכפה בעולם הממון, זה האיש אשר משאתו יפחדו כל אלי הבירזה. סקר בקנאתו העזה בו נשבע להוריד מגדולתו את ה„יהודי" הזה. עוד יהודים אחרים יפגשו בספור הזה שאינם מעלים ומורידים, בתור יהודים, ומוטב היה שלא נבראו...

ה„מהומה".

(Le Debâcle. 1892).

והו חזון עלילה כבירה, איומה ועם זה גם מלאה תקוה ומעודדת לעתיד. המספר מעביר לפנינו את מקרי מלחמת אשכנז וצרפת בשנות 1871—1870, מלחמת חוץ ומלחמת בית. הוא מתאר את הליכות הצבאות בלי סדר ומשטר. שני הפועלים הראשים בספור הם שני אנשי צבא אשר השתתפו ברוב המלחמות והמסעות. י'ן האכר הנבון, הזהיר והער הוא בא־כח המפלגה הבריאה והחזקה שנשארה בצרפת הנשחתה בימי ממשלת נפליון; מוריס לבסיר היא עירוני, איש מבין אבל מגורה־עצבים, מהיר להתלהב ומהיר להואש. פעמים אחדות הצילו שני האנשים האלה בזרך איש את חיי רעהו וע"כ נקשרו זה אל זה בחבלי ידידות נאמנה. בתוך המון הצבאות ושאון האנשים והסוסים התועים והנבוכים הננו רואים צורה אחת עולה לפנינו מתוארה בכשרון: צורת הקיסר היא, אשר בספקותיו ופקפוקיו הוא היוצר יחד את כל המהומה הזאת. הוא נגלה לפנינו בעברו כפעם בפעם בתוך הצבא ופניו משוממים, עיניו תועות, גופו שקוע והדל־אונים, דומה ל„בעל הבית" קטן המהמם את מכאוביו לאור השמש.

אפיזור אחד בולט ביותר: הגנת בזיא, וביחוד בית ויס האלוסי. במקום הזה יגלה הקיסר עוד הפעם כמפקפק ופוסח על הסעפים. ויס זה הרוצה להגן על ביתו החדש מתקומם בזעם ובחרף נפשו כנגד הצוררים הבאים ורוצים לשלוט בכל אשר לו. ובעוד הוא מתכונן ללחום כנגד הפרוסים שבה מרת ויס בלוית נער מסידן כאוד מוצל מתחת כדורי האש אשר ירו בדרך, והיא רואה את הפרוסים מורים בויס המתקומם כנגדם וממיתים אותו. תאור הכפר הבוער, האשה הפשוטה האוהבת את בני ביתה, הרואה בהריגת בעלה בעד חפצו להציל את ביתו, והבנים המיללים, ואת כל פחדי המלחמה האיומים, מעורר רגשות קשים מאד...

בחלק השני מתאר זולא את דבר מרד הקומוניסטים (בעלי „כיס אחד לכולנו"), מורים לבסיר שנשבה נמלט משביו, בעוד י'ן הפצוע נשאר בסידן. מורים בשובו לפרים נפתה ללכת אחרי רעיונות הקומוניסטים. אבל י'ן, אשר בתוך כך שב לאיתנו, בא גם הוא לפרים ויעמוד בתוך גדודי הממשלה כנגד המורדים. הפַּטַליות העמידה את שני הידידים פנים אל פנים מבלי שיכירו איש את אחיו, וי'ן הורג את מורים מבלי הדעת מי הוא.

המוסר היוצא מן הספור הזה הוא נמרץ מאד. המחבר מראה לנו את צרפת השבה לתחיה והמרפאה את פצעיה ע"י העבודה.

הדוקטור פַּסְכַּל.

(Le Docteur Pascal. 1893).

הספור הזה הוא האחרון בקבוצת הרוגון־מקרים. מקום המעשה הוא פלסן, עיר מקור מחצבת המשפחה הזאת, אשר זולא חקר את השתלשלות צאצאיה בתכונותיהם ותנאיהם השונים. הד"ר פסכל למרות היותו בן נ"ט שנה הוא רענן מאד ורוחו ער ופועל. הוא חוקר כל תגליות המדע, וביחוד עסק בכל השיטות המתיחסות לחוקי הירושה הטבעית. הוא התענין מאד בהשתלשלות משפחת רוגון־מקר, בתור אחד מבניה, ויערוך את „עץ יחוסה". הוא רואה בה את חזון כל האדם בקצור ואת פתרון חוקי החיים הנסתרים. למען הגיה אור ואמת על המחקרים שעשה על האטביסמוס והסתייע בוראיות, אסף וצבר בארונו את כל התעודות השונות הנוגעות לחיי כל בני משפחת רוגון מקר.

בבית הד"ר פסכל גרה בת אחותו, קלוטילדה, נערה כבת כ"ה שנה בעלת רוח איתן וכשרונות נעלים, המסייעת לו בעבודתו. אבל בעוד פסכל הוא בעל מחשבה מדעית חפשית שאינו מאמין בשום דבר שלא נחקר מטעם המדע, קלוטילדה היא להפך מלאה רגשות דתיים עמוקים. באופנים כאלה מובן מאליו כי נושא הספור יהיה המלחמה בין העולם הישן המאמין והמְשַׁמֵּר ובין העולם החדש אשר נגה עליו אור המדע והמחדש בלי חת ומבלי הסוג אחור מפני כל.

קלוטילדה, אשר השיאתה זקנתה מרת רוגון, אשה חסידה וחרדה היראה כי בפרסם פסכל את התעודות יעטה קלון על כל המשפחה, רוצה בלילה אחד לשרוף את כל התעודות האלה אשר, לדעתה, ערוכות הן כנגד הדת. והנה הרופא בא, ויוכיח לה את כל משוגתה, בבארו לה את תורת הירושה של הרוגון־מקרים ואת עץ היחס כולו. אז תבא מהפכה בלב קלוטילדה: היא מבינה את כל גאון־דודה המדעי ותוכח כי היא אוהבת אותו, כמו שהוא גם הוא אוהב אותו מאז.

אז ישוב זולא אל ראשית המשפחה הזאת ומקור מחצבתה. הוא מראה לנו את פסכל וקלוטילדה הולכים לבקר בחברת מרת רוגון את אדלאיזה פוקי, הדודה דידה כמו שהם קוראים לה, הסגורה בבית האסופים זה כ"ח שנה. זוהי חולת פלצות ששבה לילדותה. בחייה הארוכים ראתה כמה פעמים את היצורים החביבים לה מתים זה אחר זה, וגם הפעם ראתה במות הדוד מקר, איש שותה שכור אשר קרביו הודלקו לאט לאט עד היותו לבער ותאחז האש הפנימית בבגדיו וישרף. יחד עם הדודה אדלאיזה גר אחד מצאצאיה הדיוט הגוע כעת. את כל אלה ראו וישימו אל לבם.

פסכל וקלוטילדה התודו סוף־סוף על אהבתם זה לזה. והנה לקלוטילדה נודע כי אחיה החולה מחלה אנושה רוצה כי תבא לפריס לשמור עליו. ההסע? כן, יען כי פסכל, כמה שיכאב לבו, רוצה בזה. ולמען הניעה ללכת הוא כתאנה כי עליו להשאר לבדו, לעבוד. קלוטילדה אשר לא הכירה בשקרות טענתו זאת הלכה, אך הוא נשאר ביאוש מר ובמצוקת נפש. הזקנה מרה רוגון, אשר עשתה חיל המשפחה, מריעה בנצחונה על המדע שאולת ידו לחלץ את פסכל מאהבתו. בין כה וכה ופסכל בגבור עליו יאושו מגיע עד שערי שאול; מחלת לבו אשר היה בו לפנים התפתחה כעת מבלי הוסיפו לראות את קלוטילדה. אז שלחו לקרא לקלוטילדה, אך היא אחרה מן המועד, כי אך באה ותשק לו — יצאה נשמתו.

שלש הערים.

לורד.

(Lourde. 1895).

שלשת הספורים: לורד, רומא, פריס, כוללים קבוצה חדשה, אשר בה עוסק זולא במציאות המוסרית, תחת אשר בקבוצת רוגון־מקר עסק במציאות הגשמית של חיי בני האדם.

הרומן הזה הוא בן חמשה חלקים, אשר כל אחד מהם מתאים לאחד מחמשת ימי העליה־לרגל שמתאר זולא. הוא מתאר לפנינו את הרכבת הממהרת להביא למקום הקדוש, היא מערת הפלאות אשר נגלתה לנערה הוזה אחת ואשר החולים שחכמת הרפואה היא קצרת אונים לרפאותם, יאמינו למצא תרופה שם. שני גבורי הספור הראשיים נמצאים באותה הרכבת ושניהם הם סמלים; הוא סמל השכל והיא סמל האמונה. היא נערה צעירה, מריה די גרסן, השוכבת זה כשבע שנה בתיבה צרה מבלי יכולת לנוע ממקומה והנואשת מכל תקוה בלעדי הבתולה הקדושה בלורד. ועל ידה הכהן הצעיר, פיר פרומן, אשר הגיע לכהונה בכדי למלא את נדר אמו המתה, אבל לבו הקרוע בשפק המר איננו מאמין בשום דבר זולת בשכל לבד. מריה ופיר אוהבים זה את זה מילדותם מבלי לגלות את רחשי לבם זה לזה.

ועל ידם, בתוך המון העולים ברכבת הלבנה, אנו רואים את מרת וינסן המובילה אל בית הטבילה הקדושה את ילדתה הגוססת; מרת מז, עניה, ההולכת לבקש בלורד כי בעלה אשר עזבה ישוב אליה. מר סבטיה, מי שהיה פרופיסור, שחלה ובחלותו חדל מן הרעיונות החפשיים וידבק בדת, ועוד חולים שונים מעוררים רגשות נוגים.

הרכבת רצה ומושכת יחד אתה את כל היסורים והסבלות האיומים האלה, בתוך זמרת תהלות דוד אשר ישמיעו החולים בקול על דרכם, להרפא במערה ששם נגלתה העלמה הקדושה. המה באו ללורד, וזולא מתאר את כל פרטי העיר, ההתגלות, חזון הנערה הפשוטה אשר האם נראתה לה בחזון, וכל מוצא האמונה החדשה הזאת אשר הפכה את המקום העזוב הזה במשך שנים מספר לתל שכל המאמינים פונים אליו ושרבבות חולים נמשכים אליו. הוא מביא אותנו לחנויות, למחסנים הסוחרים בדברים של קדושה, לכהנים הרבים שנקבצו באו הנה לינוק מן השפע הזה, לבית מלאכת מי הפלאות ועד בית המלון הגדול; הכל כאשר לכל תוכבים איש את אחיו למען הגדיל את קדושת המקום הזה בעיני כל הבא, ולהרבות בספורי נפלאות.

החולים, אחרי הנפשם קצת, הלכו בתהלוכה בסך והכהנים בראשיהם; כולם נלהבים מאש האמונה והתפלות אשר ישירו בקול. ויהי שלשלת ארוכה של חולים ודוויים מכל המינים יחד עם קרוביהם, כשלשים אלף איש. הנה ישמע בקהלם קול כאב ותקוה, שאון רב ועמו ריח באשה וצחנה גם יחד. הנרות הרבים הודלקו, ותעבור התהלוכה על יד המערה, אבל האמונה לא הצילה את כל החולים. יש מהם שמתו ברחצם במי הרפש, כמו בת מרת וינסן, וגם נמצאו כאלה שנרפאו. מרת מז מצאה את בעלה בלורד. הפרופיסור סבטיה ישוב בשנה הבאה. יש מאלה שנרפאו, אבל אך שבו ויחלו עוד יותר. והכהנים והממונים, מבלי שים לב למתים ולאלה שנשארו חולים למרות רפואתם בדמיון, רושמים את כל הנרפא, להיות לאות.

העלמה די גרסן נרפאה גם היא כמו שהוו מראש הרופאים, אשר־

חשבו כי התלהבות גדולה תוכל להקימה על רגליה. מבלי יכולת להיות לפיר הכהן הקתולי נשבעה לבלי היות לאיש לעולם. פיר כשהוא לעצמו באר את דבר הרפואה של ידידתו באופן טבעי ואחרי המראית שהָראה בלורד התקומם עוד יתר כנגד האמונה, וצר לו על חזון השוא, על האמונה הנשארה לעניים ברוח, אשר בכל זאת לא יעיז לשללה ממריה... לשיא יאמר לנפשו כי האמונה בנפלאות היא ירידת שכל האדם וכי אושר האדם ותשועתו הוא במדע בלבד. הוא מודה בסתרי לבבו כי גבורת־השכל המרה היא למעלה מכח רוב בני האדם הזקוקים לנִפלה מהם.

רומא.

(Rome. 1896).

ברומן הזה משתרבבות שתי פעולות ראשיות: המשבר אשר היה בנפש הכהן ומקרה אהבה מעציב. במסגרת הכפולה הזאת השכיל זולא להכניס — באופן אולי נבוך קצת — תיאוריות כלכליות והיסטוריות ותיאולוגיות המיצעות בהצעה קלה והעשירות בידיעות ורעיונות. הוא מתאר לפנינו ברוח מדמיננו העשיר את שלל צבעי העיר רומא בימינו, רומא בימי ממשלת האפיפיור ורומא העתיקה.

האב פיר פרומן הוא הגבור הראשי גם בספור הזה. הוא אחד מכהני פריס הרשמיים. הודות לשאר רוחו כתב ספר בשם „רומא החדשה" אשר בו יקרא בשם הסוציאליות הנוצרית ורעיונות דורנו ויציע לחדש את נעורי הקתוליות. על הספר הזה הלשינו ברומא כי יש בו דברי מינות, וילך פיר פרומן לרומא בתקותו להפריע בעד החרם הערוך על ספרו ולהוכח, אם אפשר יהיה, גם עם האפיפיור בעצמו. הודות להמלצת פליבר דְּלַשָׁן, ראש המפלגה הנוצרית הסוציאלית בצרפת, נתקבל בהיכל משפחת בּוֹקַנירה ברומא. ראש המשפחה הזאת, הקרדינל בוקנירה, הוא מהיושבים ראשונה אצל האפיפיור ליאון XIII וגם אולי ממלא מקומו אחריו. האיש הזה הוא אחד הפנים היותר נהדרים והיותר נשואים בעולם הכהונה שהמחבר מתאר אותו בתאוריו השונים והמגֻונים כל כך. מאליו מובן כי אך בא הכהן פיר לרומא, החל להשתדל בדבר ספרו. בהיכל בקנירה קרבתו ביחוד בת אחות הקרדינל בנדיטה, אשה צעירה רכה וענוגה אשר אהבה את בן דודה דריו, אבל נשאה — למרות רצון בני משפחתה ולמרות נפשה — לאיש מתעב פרדה, בשמעה לקול הכהנים החפצים לקרב את איטליה החדשה אל הכהונה. היא נחמה מהר על הקשר המהיר הזה ותבא לבקש מאת האפיפיור כי יתיר את הקדושים.

פיר פרומן, אשר בהליכותיו אצל כהנים, קרדינלים ונזירים שונים נוכח כי ספרו יחרם, מבקש להשיג ראיון מאת האפיפיור בכבודו ובעצמו, דבר קשה מאד, ובתוך כך הוא משוטט ברומא; ומראות העיר הנפלאה הזאת, ביחוד בלילות

היכל בוקנרה ומראה נהר הטיבר והדומיה הנוראה והצללים בלילה, דוהמים אותו מאד.

ויהי היום וילך פיר בחברת הרוזן פרדה לאחד מפרורי העיר לבקר את הקרדינל סנגיטי, המתחרה בבוקנרה בתור ממלא מקום האפפיור, לבקשו לצדד בזכות ספרו. במקרה שמע את השיחה אשר נדברו ביניהם הקרדינל והכהן סנטובינו, איש גס ונתעב. סנטובינו חשב להרוג את הקרדינל בוקנרה למען הגותו מן המסלה בימי רעל בברותו, כנהוג בפמליא של מעלה ברומא.

כשוב פרומן לעיר דרך הצלמונה השוממה של שדה רומא, אשר זולא תפש את תוגתה בין השמשות באופן נפלא, הכיר את הכהן סנטובינו הולך ובידו סל של תאנים מרעלות הנועדות לקרדינל בוקנרה. אבל האומלל דריה, שארה של בנדטה, טעם ראשונה את התאנים הטובות למראה ויתעלף וימת ובנדטה התנפלה במר יאושה מתה עליו. הקרדינל בוקנרה, אשר נצל ככה, למרות זעימותו וקשיותו נגרש מאד למראה ויברך את שני הנאהבים, ויצו לקברם בקבר אחד.

באותו ערב ממש אחרי ראות פיר את הגסיסה האיומה הזאת, הועידו האפפיור לראיון אשר סוף־סוף נתן לו. ועוד הפעם הננו רואים את זולא הצייר המתאר את מגרש סן פיר, את העמודים והמבואות הכבירים וצבעיהם, את הביאה הדוממה אל הוטיקן והחכוי בקצה האולם הקטן.

האפפיור לא נוכח, למרות אמונת הכהן הצעיר הנדיבה והיוצאת מקרב ולב, והוא מכריח אותו להשתעבד לאמונה הרשמית ולהתכחש לספרו. אבל ביום המחרת התקומם פיר כנגד ההבטחה הזאת אשר נתן ברגע של התבטלות. הוא נוכח יותר ויותר כי הרציונליות מנצחת את הדוגמה הדתית והוא מחליט לצאת למלחמה כנגד הכנסיה אשר הלמתו ותשם לאל באופן זעום כל כך את אמונתו החזקה בתעודת האנושיות. וככה הוא עוזב את רומא של הכהנים, אשר זולא מבאר את תשוקתה וצמאה לממשלת עריצים וטעמה לבנות בנינים אדירים עד היום, ע"י תאוריות האבטיסם: דם אוגוסט הקיסר הוא המושל בהשתלשלות חיי רומא מימי הקיסרים ועד ימינו אנו, וע"כ לא חדלה העיר הזאת לשאוף לעולם לגדולה ולממשלה כבירה.

פַּרִים.

(Paris. 1898).

בספור הנשגב הזה מעביר זולא לפנינו את קול המונה של פרים בימינו ואת חזון העתיד. כל רקב חיי דורנו והמפלגות העליונות המתכלות עוברות לפנינו כבני מרון. שרים, פקידים, אצילים, שלחנים משחקים וזונות, וכנגדם העם העובד המתמרמר, העוני והמחסור ותסיכת החיים החדשים הנעורים. גבור הספור הוא פיר פרומן הכהן אשר שב מרומא פחות מאמין מאשר

היה עד כה בקתוליות. הוא מיתקע בתחלה במעשי הצדקה והחסד, ולרגלי הליכותיו הוא בא ביחס תדיר עם משפחות האצילים, הנבחרים והשלחנים אשר שמו להם לקו את מוסדות החסד, והוא רואה בכל צעקה במקום צדקה. הנה למשל משפחת הברון דוביליר: האב הוא עוגב על משחקת ומפיל בשבילה מיניסטרים, האם בת שלחני יהודי הממירה כבודה בכל יום, הבן משנה דרך גברים והבת המכוערה המשיגה בנכליה את חתנה, טפוס כתכלה בפנים וקצת מהודר מבחוץ. וכנגדם חיי בית העוני, החצר שבה גר הפועל האומלל סלבה. בכדי להנקם מסבלו השליך סלבה, איש תם ופועל חרוץ שהתחבר למהרסים, כדור מנפץ תחת ההיכל, והפקידות רודפת אחריו. גיום פרומן הוא אחי פיר, חכם כימי אשר המציא חמר מפיץ חדש, איש בעל שתי רשויות: חכם ועוסק בתגליות המדע ויחד עם זה בעל נפש מתמרמרת נגד העול הנעשה בארץ ומסביר פנים למהרסים, עבר במקרה וידו נפצעה בעת הנפץ; והנה נודע לו כי סלבה לקח בלי ידיעתו את אבק המפיץ מביתו, ומדאגה מדבר פן יגלה ברבים כי היסוד המנפץ החדש הוא שלו, ואז יקרהו רע, בקש מפלט בבית אחיו הצעיר ממנו, הכהן פיר פרומן אשר במקרה פגשהו באותו רגע. שני האחים השונים זה מזה בחנוך ובמושגים החלו הפעם להתקרב לפליאת גיום אשר נוכח כי אחיו סר מדרך האמונה. ופיר, אשר שמע את דעות אחיו ודעות המהרסים אשר היה להם שיח עמו, התקרב יותר ויותר אליהם, ובהוכחו כי הצדקה לא תושיע את העולם וכי היא רק כסות עינים להפנות את לב העניים מענים, החל להתקרב לדעות אחיו ויבא אל ביתו; שם פגש את חיי המשפחה הטבעיים בעצם תומתם; את האם הזקנה שומרת הבית המכובדה מכל (כי גיום היה אלמן), את חמשת בני גיום העובדים כל אחד במקצוע מיוחד וכולם מרוצים ממצבם ושמחים בגורלם, היתומה מריה, אשר גיום אספה אל ביתו ואשר כעת חשב לשאת אותה לאשה, השפיעה על פיר השפעה רבה עד כי ביום אחד עזב גם את בגדי כהנתו ויחל לעבוד גם הוא. בין כה וכה וסלבה המהרס נהרג, ופיר ראה את העול הנעשה מכל עברים, ויוכח כי רק הצדק והעבודה השוה יכולים להציל את העולם מרעתו. ואמנם אמונתו זו באה לו ביחוד עקב אהבתו למריה, אשר זמן רב נלחם כנגדה עד אשר נגלתה ביום אחד. גיום אשר אהב את מריה, בראותו כי היא בלי הדעת אוהבת את אחיו הצעיר, הבליג על יגונו אחרי מלחמת־נפש עצומה ויקרא לאחיו וידבר על לבו להנחם ולשאת את מריה. בין כה וכה וגיום בהתמרמרו על משפט סלבה חפץ לעורר מהפכה באבק המפיץ החדש, ומבלי הודות זאת לעצמו חפץ כי גם נפשו תאבד, כי נואש — אחרי הביאו את אהבתו לקרבן לאחיו — מן החיים. אבל פיר אשר ארב לו ברגע האחרון הניעהו מעשות את הדבר הזה ויוכיח לו כי לא במפץ ובהריגות תבא הגאולה לעולם, כי החפש, העבודה, הצדק הארצי והחיים הטבעיים יביאו את האמונה החדשה הכללית באמת. זולא רואה את פרים בתור לב העמים — עיר הצדק בעתיד, העוטה עטרת זהב של עבודה פוריה וצדק.

בספר הזה מתאר לפנינו זולא את רקב המון מפלגות פריס כמו שנגלה ביחוד בימי משפט דרייפוס. כמה מחזיונותיו הם דברי חזון שחזה מראש ואשר נגלו לעיני כל בעצם אמיתותם רק בימי מעשה דרייפוס האחרונים.

פריה ורביה.

(Feco nolité. 1899).

בספר הזה, שנדפס זה עתה, מתאר זולא את יתרון חיי המשפחה הטבעיים ורוב בנים—האידיאל של היהדות מקדם קדמתה — על החיים הנשחתים והמדות המגונות אשר דבקו בחיי המפלגות השונות בדורותינו, והוא מציג לראוה את חיי רוב החברות הנאורות בימינו, הפרועות לשמצה, בציורים נא... המעוררים רגשי עצב ומרירות.

תכן הענינים.

חיי אנשי השם.

ג. גַלִילֵיו.

תולדות הייו ופעולותיו המדעיות

(עם תמונתו).

מאת

יעקב פרֶנקל.

הוצאת „תושיה".

ווארשא. תר"ס.
בדפוס מ. י. האלטער ושותפו, נאלעווקי 7.

ГАЛИЛЕЙ

Его жизнь и дѣятельность.

Соч. Я. Френкеля.

Изданіе „Тушія".

ВАРШАВА. 1900.
Тип. М. И. Гальтера и Комп., Налевки № 7.

תכן.

מבוא.

תחית-המדעים. מלחמת הדעות. התמרמרות משני הצדדים. האינקויזיציה ותוצאותיה. גליליי בתור גבור הרוח.

אנשי רוח רבי עליליה התעוררו במאה הט"ז איש בעקב רעהו לגלות חדשות ונפלאות אשר לא שערון הדורות ההולכים לפניהם. התגלות הארץ החדשה ע"י קלומבוס, מציאת נתיבה חדשה להודו ע"י מַגֶלַן, המצאת הדפוס, אשר העבירה את חכמת הספרות מרשות יחידים אל רשות הקהל, התורה החדשה שהורת לותר לתקן את הדת הקתולית ולהסיר ממנה את החלודה שעלתה עליה, מחשבת חכמי הדור להשיב לתחיה את השכלת היונים הקדמונים עם כל חקרי חכמתם ומלאכת מחשבתם, והשקידה להגות בשים לב בספרות המדעית העתיקה, — כל אלה חתרו חתירה עמיקה תחת חומת הבערות והאמונות הטפלות, והם המה אשר פקחו את עיני בני האדם להביט הבטה חודרת ועמוקה אל מפלאות הטבע ותעלומותיה, אשר מנעו מהם עד כה הריעים האוילים והמהבילים. העת ההיא נקובה בספרי קורות העתים בשם „תקופת תחית המדעים".

אולם בקראנו הפעם את הזמן ההוא בשם „תקופת תחית המדעים", ובהכניסנו תחת מושג השם „תחית המדעים" את פעולת הפרחת המדעים, אשר שבו בזמן ההוא להסתעף ולהשתרג מלֵּח הגזע העתיק אשר שתלוהו ידי חכמי קדם, מי יודע אם לא נחטא אל האמת אם נכלול תחת גדר השם הזה גם את הפיזיקה (חכמת הטבע), התכונה והמכַניקה, כי באמת החכמות

הללו הן לא שבו לתחיה, כי אם יצורים חדשים מקוריים הם לנו, ילידי העת החדשה. חכמת הטבע במובנה האמתי לא נודעה להקדמונים כל עקר, באשר לא ידעו להתבונן אל כחות היצירה השולטים בעולם, לא התעוררו להביא במסה ובחינה מדויקת כל חזיון טבעי ולשקול בפלס הנדסי את כמות כח פעולתו, ולבקש את הכח הפנימי הצפון בכל העלילות הטבעיות הנגלות לעינינו ויחסם של כחות הטבע זל"ז, כי הם בקצר דעתם האמינו למצוא את המפתח לכל תעלומות הטבע על ידי הפלוסופיה העיונית המעופפת ברוח ואינה נתמכת על בסיס טבעי ממשי. רק בתקופת תחית המדעים, רק אז החלה חכמת הטבע להוסד על בסיס טבעי בדרך נסיוני, והאדריכל המנצח על עבודת בנינה היה החוקר הגדול גליליאו גליליי; היא בצדק יחשב לאבי חכמת הטבע, הוא יוצרה ומיסדה; הוא, רק הוא, היה הראשון אשר השכיל לערוך בחינה ומסה על מראות הטבע וחזיונותיה, ולקחת את חכמת השעור למשענת לו בכל דרכי חקירותיו.

והכהנים הקתולים והישועים וכל מורדי האור העומדים סגורים ומסוגרים בחוגן הצר של הדעות העתיקות המסורות מדור דור, הם לא יכלו לשקוט במכונם ולראות בקום אנשי רוח גאוני המדע בקופרניקוס, גליליי וקפלר להרים את המסך הפרוש על צבאות השמים והארץ ולהרחיב את השקפת בני האדם על העולם והטבע, ויתעותו למראה קרני האור אשר הופיעו מזוהר הדעות החדשות המתגלות על אופק החקירה האנושית. ברעדה וחלחלה הביטו אל פני העתיד המזהיר הבא לקראתם, ויחרדו על נכסיהם הרוחניים אשר נִתנו תחת שלטונם, פן יתמוטטו קירות חומת המסרה העתיקה, אשר התבצרו בה עד כה לבלי תת לכל קרן אור חדש להבקיע אליהם מן החוץ. ובכן התעודדו גם הם לעמוד על נפשם, ובשם הדת קראו מלחמה על הדעת וחילה, נושאי דגל הדעות החדשות. מלחמה איומה נטשה על פני ארצות אירופה, וכל מקום אשר שמה הדעות החדשות מגיעות נהפך לשדה המערכה, והאינקויזיציה הרבתה את מוקדי אשה ותכבד באורים את נצחונותיה.

ויהי כאשר התחזקו הכהנים להציק ולרדוף את שוחרי הדעת לְמען הסירם מעל פניהם, כן התעודדו גם האחרונים לבצר את עמדתם, להאדיר את דעותיהם ולהפיצן על פני תבל. שני הצדדים התמרמרו אלה על אלה ויאסרו את המלחמה בחרף נפש, וגם זה היה לאשר הרחבת החכמה ולטובת הפצתה בקרב העם. העם ראה מלחמה גדולה ועצומה בעד איזה רכוש רוחני, בעד דעות והשקפות; הוא השגיח אל אנשי הרוח, איך הם מוסרים את נפשם למות בעד קדושת איזה רעיון, בעד איזו חקירה ודעה נשגבה אמתית, וישם אל לבו לדעת שרש דבר הריב, ויתענין להבין ולדעת את הענינים הנאצלים האלה, אשר בשלהם הסער הגדול, מבלי דעת כי גם הרוח אשר הוא שואף אל פיו קולט בקרבו יסוד חיוני, כלכלה רוחנית חדשה. כה היתה מלחמת הדעות בריאה רוחנית בגוית החברה האנושית, אשר בכח נשימתה יצאה תמורת־המחשבות לפעלה; הדעות הנושנות, הבלות והנפסדות, הוצאו החוצה, ודעות חדשות מלאות כח חיים ואון הובאו פנימה.

העברנוּ הפעם בדברים מעטים לפני קוראינו את רשמי תקופת העת, אשר בה נקרא גליליי לעמוד לשרת בהיכל הקדשים, היכל המדעים. אלה הם ראשי תוי פני התקופה ההיא וזאת תמונתה הרוחנית. הנה התנאים המעיקים והקשים, תנאי חיי עבדות רוחנית, אשר שמו מועקה במתני גליליי החוקר הנשגב ונביא הדעת, בבואו לחלץ את רוח החקירה המדעית והפלוסופיה של חכמת הטבע מנטל הבערות, אשר העמיסו עליה חוקרי אליל. וכל המועקה הזאת לא עצרה כח לכלוא את רוחו ולהפר את פעולתו המדעית; גאון רוחו התגבר על כל המעצורים, הרס את כל הגדרים, התנסה במסות קשות, ולאחרונה יצא מעוטר בעטרת הנצחון. והנצחון הזה מה גדול ונשגב הנהו! על גליליי נוכל לאמר, כי הוא היה הראשון אשר בקע עפעפי שחר על פני אירופה; הוא אשר השגיב פעלו להעלות נר אלהים במנורת הדעת. ואם על שר צבא היהודים יהושע בן נון יאָמר, כי עצר את השמש במרוצתה ולא נתנה לבוא כיום תמים, למען תת

לאנשי חילו להשלים את נצחונו הגדול, הנה על גליליי, זה המצביא הגדול לכל שוחרי חכמה ותושיה, נוכל להמליץ, כי החיש את צאת שמש הדעת בעוד לילה, להאיר לפני חילו, למען תת להם להגדיל את נצחונם הגדול, נצחון האור על החשך, נצחון המדעים על הבערות.

תולדות האדם הגדול הזה מלבבות אפוא אותנו כן מצד הפעולות הנשגבות ועושר הרכוש הרוחני שנפל על ידן לנחלה לחברה האנושית, כן מצד גבורת־הרוח ומסירת הנפש על קדושת החכמה, אשר בגללן יתנוסס שמו לכבוד ולתפארת עד דור אחרון.

המחבר.

א.

הורי גליליי. ימי הילדות. ראשית חנוכו. למודיו בלי עזרת מורים. הרגש והתבונה. כשרוניותיו לחכמת הזמרה ולחכמת הציורים. הפסיחה על שתי הסעיפים. תעודת חכמת הרפואה. כניסתו להאוניברסיטה בפיזה. יחס הפלוסופי והההנדסה אל חכמת הרפואה. אהבת התלמיד אל חכמת ההנדסה. ארכימדים ועטרת הזהב. המחברת הראשונה. גליליי מעמיד את דעותיו ברשות עצמו. תנודות המטוטלת. התבולה למדידת ארך הזמן. מצב חכמת הרפואה בימיו. תלונות וערעורים גליליי גורש מבית המדרש. שאלה מערכת בנין העולם. ג׳ידה איבלדי. עזרה בצרה. גליליי בתור פרופיסור בבולוגנה ובפיזה. מגורש בחרפה. סתירה בשיטת אריסטו. חקי נפילת הגיפים. שבתו על כסא ההוראה בפדובה. תלמידיו. ספריו. שטן לשון. חברת רעיו.

איש דל חלכה היה בעיר פיזה בארץ איטליה באמצע המאה השש עשרה, ושמו וינצנצא, ושם אשתו יוליה, אשר לקחה לו לאשה בשנת 1562. פרי הנשואים האלה היה בנם הבכור גליליאו, אשר נולד ביום 18 פברואר שנת 1564, והוא גליליי אבי חכמת הטבע המיוסדת על אשיות המסה והבחינה המדויקת. באהל דל נולד גליליאו, הענק הזה, אשר כמו נועד מאת קורא הדורות מראש להעשיר את החכמה הכללית בשפעת עשר רוחני.

וינצנצא גליליי היה על פי מולדתו מצאצאי אצילים שירדו מנכסיהם, וההצלחה מנעה ממנו הון ורכוש. הוא מצא את מחית ביתו מלקחו אשר הטיף בחכמת הזמרה, וממשכרתו המצערה התכלכל הוא וששת ילדיו, כי מלבד גליליאו הבכור ילדה לו

אשתו עוד שני בנים ושלש בנות; ובשביל זאת העתיק את משכנו לעיר פלורנציה הרחוקה כפיזה כשבעים מיל, באשר שם רבו דורשי החכמות והחרשות היפות. וינצנצא נודע לשם בחכמת הזמרה ובספרותה. הוא חבר שלשה ספרים הכוללים בקרבם את תורת חכמת הזמרה ותולדותיה; הראשון הנקרא בשם „שיחה על אדות חכמת הזמרה העתיקה והחדשה" נדפס בשנת 1581, ואת השני הוציא לאור בשנת 1583. למרות תשוקתו הרבה אל חכמת ההנדסה, אשר יְדָעָה ונפשו ערגה אל למודיה, הנה נבצרה ממנו להגות בה מחברון אמצעים ומאפס עת ופנאי, בהיותו טרוד תמיד לעבוד את עבודתו לכלכלת ביתו. מאביו וינצנצא נחל גם גליליאו התשוקה וגעגועים אל חכמת השעור, התשוקה אשר התגברה בקרבו עוד מעצם ימי נעוריו. אולם וינצנצא, כאיש בעל נסיון היודע לעצור ברוחו וברגשות לבו למען התאימם לחפץ החיים המעשיים, שקד תמיד להסיר גם את לב בנו מאחרי חכמת ההנדסה, בהוכחו רק על הטעם הזה, כי חלילה לאיש חסר הון ועשר לשגות באהבת חכמת ההנדסה, אשר חן וכח קסם יצוקים בה למשוך את לב ההוגים בה להצמד אליה בכל לב ונפש ולהקדיש את עתם לה, עד כדי להקשיח לב מחפצי עצמם וביתם, בעוד אשר החכמה הזאת היא באמת נשגבה, אך איננה מועילה בחיי האיש הפרטי, כי איננה מחיה את בעליה.

פה נראה בעליל את האהבה העזה אשר סערה בחבו אל חכמת ההנדסה. ויען כי רגשות ההורים עוברים בנחלה אל צאצאיהם, כנודע, על כן אין כל פלא, כי הניצוץ הקטן הזה התלקח ללבת אש בלב הבן לאהוב את חכמת ההנדסה בכל לבו ובכל נפשו, אהבה אשר כל זרמי החיים לא יכלו לכבותה, כאשר נראה למטה.

ימי ילדותו בלה גליליאו בעיר פלורנציה, ששמה העתיק אביו את מושבו בעודנו ילד. מקורות ימי גליליי בתקופת ילדותו נודע לנו אך מעט מזעיר, ומה גם, כי אין שוה לרשום אותן לזכרון בספר. כותבי תולדות חייו יזכירו, כי עוד בעצם ימי ילדותו ערך לו גליליאו מכונות שונות מעין לענג ושעשועים, כמו

גם במעללי ילדותו התנכר הילד ויראה אותותיו על כשרונותיו העתידים לחכמת המכניקה. חבל, כי בעלי הזכרונות האלה סתמו את דבריהם מבלי לפרט את מערכת והכנית המכונות הזעירות שערך הילד הגדול הזה. אמנם כל ילד וילד, וגם בעלי כשרונות כהים ודלים, ממלא את ריקות עתותיו הפנויות בעריכת מכונות שעשועים, רק כדי לחקות את הכניתם של החיים האמתים, כאשר יוכיחו מעשי יום יום, אבל אין לכחד את הדבר, כי גם בשעשועי ילדותם יצטינו גאוני הרוח והשכל מכל בני גילם. להם לא ההכנית החיצונית העיקר, לא התמונה המחוקה תשעשעם, כי אם הרעיון והכח הפנימי הצפון בתוך מכונותיהם לוקח את לבם, וכח יצירה לחרש חרשות נובע ומפכה גם מן הצעצועים המתוקנים על ידם. כן ידענו מימי ילדותו של החוקר ניוטון, כי השכיל לחרש שעון המורה את מדת העת על ידי שפך חול דק המשתפך דרך נקב קטן במכונה ערוכה לתכלית הזאת. כן גם המציא ניוטון בימי ילדותו רחים של עץ בתמונה זעירה המתנועעים על ידי כח עכברים הרתומים בתוך הרחים וסובבים עלי גלגל מקיף על צירו, והם היו לכח מניע בתוך המכונה. פה נראה ילדות מבוכרת בדעתה ושכלה, מלאה מזמת השכל וכח יצירה נפלאה, הגיון שכל כביר ודעת זקנים; הצעצועים אינם צעצועי ילדים, כי אם מכונות ממולאות בכח חיים והנועה, רק כי נערכו בתמונה זעירה, בטעם מבונגם וממציאם, אשר יצרן בדמותו ובמדתו הוא. בלי ספק גם מכונות השעשועים אשר התעסק גליליאו בעריכתן בימי ילדותו היו דוגמאות קטנות מכח היצירה הכבירה אשר חונן בה הילד הגדול מלדה, רק כי קטנו מאד בני דורו הבאים בימים להבין את ערכם וחין טעמם, ועל כן נשארו מעשי ילדותו סתומים וחתומים לנו עד היום.

לא נודע מי היה המורה הראשון אשר לטרהו ראשית למודים. משערים, כי הצעד הראשון במסלת חנוכו נעשה על ידי אביו. כמו כן נעלם מאתנו תכן הלמודים אשר שמו לפני הנער. כותבי תולדותיו מחליטים על פי השערה הקרובה לאמת, כי ראשית למודיו היו סדרי התפלה בלשון רומית, כי כן היה משפט ראשית חנוך הנערים באיטליה בעת ההיא. אולם זאת

ידענו בירור, כי לפי מצב אביו נבצרה ממנו לקחת לבנו מורה משכיל רב תבונות ולהרבות בשכרו, ולכן הפקיד את חנוך הנער בידי מורה נבער, אשר נאות לעבוד את עבודתו במשכרת מצערה, מורה אשר לא ידע גם הוא דרך תבונות. אך אם גם השחיתו את דרכי חנוך הנער, בכל זאת לא פגו כשרונותיו בקרבו, וגם החנוך הרע לא עצרתו מלכת קדימה. גאוני הרוח הם בריות נשגבות ומצוינות, אשר העידתן לא ללמוד את הדבר הלמוד, לא להבין ולדעת את אשר יודיעום, כי כח יצירה נשגב ואדיר יצוק בהם לחדש ולברוא יש מאין, ושוא כל עמל מוריהם ומנהליהם להטותם בדרך אשר יחפצו הם.

הנה כי כן השכיל גליליאו עוד בימי נעוריו ללמוד ולהבין בספרות הרומית והיונית רק בתבונת לבו, בלי עזרת מורים ומלמדים. בשקידה עצומה הגה בספרי חכמה ומדע, בספרי שיר ומליצה, ככל אשר מצאה ידו בספרות העתיקה והחדשה גם יחד. תוצאות שקידתו הגדולה היתה, כי רכש לו כשרון להגות אמרי שפר ברוח המליצה הצחה, ולכתוב מאמרי דעת בסגנון נשגב ונעים אשר קסם השירה והמליצה שפוך עליו עד להפליא. אמנם השירה והמליצה אינם פרי הדעת, כי אם פרחיה, אבל הפרחים הנאים האלה, אשר אצל גליליי מרוחו הכביר עליהם עשו גם הם פרי ברכה ברבות הימים. כדבורה חרוצה ידע למוץ מקרב הפרחים אשר פגש על דרכו את לחם ולשדם ולהפכם בקרבו לדבש ולפרי מגד; ואת מתקו ודבשו הגיש גליליי לקוראי ספריו יחד עם מטעמי לקח חכמתו ומחקריו אשר ערך לפניהם, ובקסם אדיר כזה משך את לבות הקוראים לבלוע את לקחו הצח וחקירותיו האמתיות בחשק רב, וזאת היא שהסבה כי נפוצו מעינות חכמתו החוצה ונתקבלו ברצון בדעת הקהל.

שפט ישפטו רבים כי הרגש והתבונה מסיגים איש את גבול רעהו; כל אחד מהם מתפתח ומתגדל על חשבון השני, ולכן צר המקום לשניהם להתכנס יחד בלב איש אחד. סבת משפטם זה הוא הדבר, אשר החוקרים והפלוסופים הנם מרביתם חסרי כשרון לשיר ולמליצה, ואינם בעלי רגש וטעם יפה לכל מלאכת חושב בחכמת הציור והזמרה ועוד. אבל לא תמיד יאמן משפטם זה. ישנם אנשי שם גאוני רוח אשר לבם רחב מרחבי אין־קץ לחבק

ולהקיף תבל ומלאה, וכשרון רוחם משזר מתבונה נשגבה, שכל חד, רגש נמרץ ודמיון עז גם יחד. הפלוסוף המצוין משה בן־מנחם היה מחונן בכשרון נפלא להגות אמרי שפר ולנאום נאום במתק שפתים נוסף על משגב תבונתו בחקירה ובפלוסופיה, כנודע, ועם זה יחד היה גם ענוג ורך, בעל רגש דק ובעל טעם יפה לכל מלאכת מחשבת והחכמים היפות. עדות הם מאמריו אשר כתב על אדות רגש היופי וההוד ומלאכת המחשבת, אשר הרעישו את הספרות האשכנזית בעתם. רגש היופי והגיון השירה והמליצה, אשר התפתחו במדרגה נשגבה ברוח המשורר הגדול גֶתֶה האשכנזי, לא הקהו את שכלו השנון ולא החלישו את השקפתו החודרת והמעמקת במצפוני תעלומות העולם הטבעי, וכפי אשר הוכיח החוקר הֶלְמהולץ, הנה נמצאו בשיריו ובמליצותיו רמיזות ברורות על כל ההמצאות והתגליות הגדולות שנגלו בימים האחרונים אחריו, אשר כונן אליהם המשורר המלומד את השקפתו החודרת עוד כמאה שנה לפנים. דומה לזה, אך באופן הפוך, ראינו גם בימים האחרונים. האשה המלומדת המפורסמה סופיה קובַלֶוְסקי, אשר שרתה בכהונת פרופיסור לחכמת השעורים בהאוניברסיטה בשטוקהולם, ותהי אחד ממאורי הדעת בחכמת ההנדסה, הנה חריפות שכלה והגיונה הלמודי לא הכריעו בקרבה את רגש השיר והמליצה, כאשר נראה בספריה המצוינים במקצע הספרות היפה. כמחזה הזה נראה גם בגליליי, אשר הגיון למודי ורגש שירה ומליצה התאחדו ברוחו יחד, ויאצילו מהודם זע"ז. כפי עדות כותבי תולדותיו הצטין גליליי גם בחכמת הזמרה, וככה השתלם בה, עד כי נתנו לו בני דורו את היתרון על כל חכמי המוזיקה אשר נמצאו אז בפלורנציה. והנה אם התפתחות כשרונו בחכמת הזמרה לא תתן לנו כל ענין להתפלא עליו במדה נפרזה, מדעתנו כי אביו היה מצוין בחכמה הזאת אשר התעסק בה ביחוד, ולפי מצבו בבית אביו הן לא נבצרה ממנו להשתלם בה רק ע"פ התבוננות והשקפה אל חלקה המעשי והעיוני. הנה יותר מזה נשתומם על דקות הרגשתו ויפי טעמו, בהודע לנו, כי גם בחכמת הציורים השגיב לעשות וישתלם בה עד להפליא, בלי כל מורה ומדריך להראותו את ראשי כללי החכמה הזאת ועקרי יסודותיה.

כפי עדות בני דורו פנו אליו הצירים הגדולים כפעם בפעם לבקש עצה מפיו בכל דבר הקשה בחרשת הציורים. הציר המהולל דזיגולא מעיד על עצמו, כי רק הודות לגליליי ועצתו הנבונה מצאה ידו לפאר את ציוריו ולהוציא מתחת ידו דבר שלם ומתוקן, כי גליליי ידע להשתמש ביסודות לקוחים מחכמת ההנדסה למען תאר על הגליון תמונה מכל עצם טבעי מעוקב, ולשום במשטר נכון את חליפות האורות והצללים כפי המתאים אל טבע הראות. הננו רואים כי העולם כלו מכל צדי צדדיו הצטיר בתמונה רכה וענוגה בנפש גליליי העדינה והמסוגלת להתרשם מכל הנשגב והנעים, מכל היפה והמועיל הסובבים אותו. נפשו היפה והחושבת כאחת היתה כספוג, ובלי דעת שבעה ספגה אל תוכה את התמצית היותר־מזוקקה מכל חזיונות העולם הטבעי המוסרי והרוחני, עדי השתכללה ברשמים ומושגים מרובי־הפנים ובעלי צדדים שונים, אשר התמזגו בקרבו בהרמוניה נפלאה, ויבראו בקרבו השקפה נרחבה על העולם והחיים, המקפת את כל העולמות, הטבעי והמוסרי יחד.

חלפו ימי הנעורים, עברה תקופת החנוך, וגליליי, אשר הגיע עתה לימי בגרותו, עומד לפני מפתן חיי המעשה נבוך ושומם, מבלי דעת את הדרך שילך בה לבצר את עמדתו בקרב חברת האנשים. אם אמת היא בפי החוקרים אשר דעתם נוטה להחליט, כי רבה מאד השפעת יחידי סגולה על מהלך התולדה בכלל, וכי דעתם ותבונתם הפרטית מתוה במרבית המקרים את הנתיב להאנושיות כלה, הנה נוכל לאמר כי בעת ההיא הגיעה החכמה הכללית לנקודת פרשת הדרכים, ורק מן המקרה, או יותר רצוי לאמר, מדעת איזה יחידים, היה תלוי גורלה, אם להשאר קפואה כמקדם ולהוסיף שרך דרכה במסלתה הכבושה מכבר השוכה בקוצים ומאפלת בצללי אפל, או לנטות במסלה חדשה, אשר אור חדש זרוע על פניה, למען התרחב והתקדם, להשתלם ולהתחדש גם היא ברוחה. כאשר הזכרנו למעלה היה גליליי מחונן בכשרון נפלא לחכמת הציורים, ולפי דבריו בעצמו באחד מספריו הגה בימי נעוריו אהבה עזה אל החרשת היפה הזאת, ולו היה הדבר תלוי רק בו, כי אז היה נכון

להקדיש את כשרונו ואת חיי חלדו לעבודת החכמה הזאת. לו היה רצון גליליי מכריע את הבחירה, כי אז אולי הקימה התקופת תחית המדעים על ידי גליליי הצַיר תחרות עצומה וכבדה מול תהלת הציר המהולל רפאל יליד ארץ איטליה גם הוא. לאושר המדעים לא היה גליליי חפשי לנפשו לבחור לו מטרה בחיים ואומנות למודית כרצונו, כי אם תלוי היה בדעת אביו הדואג לעתידותיו, ולולא זאת מי יודע אם לא נעצר מהלך המדעים עת ארוכה, והתפתחות החכמה היתה צריכה לחכות עד אשר יקום תחתיו גליליי אחר, להרים בגבורתו וכח שכלו את המדעים משפל מצבם ולשאת אותם על שכמו אל מרום המדרגה. למרות הכשרון המזהיר אשר התנוסס בגליליי לחכמת המוזיקה, ולמרות הצטינותו במקצע הזה, לא נתנו אביו להתעסק בה וליחד את עצמו אליה, מדעתו כי החכמה הזאת תחיה את בעליה במחסור ובמצוק, לרגלי התחרות הנפרזה שקמה במקצע הזה באיטליה, ארץ מולדת הזמרה ומערכות הקולות הנעימים, כאשר הורהו הנסיון הקשה. אחרי התישבו הרבה בדעתו מה לעשות לבנו למען המציא לו משענת בחיים, החליט להנהותו במסלת המסחר, אולי יעשר וייטב לו כל הימים. אך הכשרונות המזהירים אשר התנוצצו בקרב בנו לא נתנו דמי לו, ויצר מאד לב האב לחלל את תפארת הזוהר הרוחני הזה ולשומו למרמס בשוק התגרנים, וימנע מהפיק את זממו.

ברצות אפוא אבי גליליי לאַשר את בנו אשר חמרי ורוחני באחד, לא מצא דרך אחרת לפניו, כי אם ללמדהו את חכמת הרפואה, אשר לפי דרכי הימים ההם המציאה לבעליה חיים של עשר וכבוד, ועל כן רבו הקופצים על האומנות הנקיה והקלה הזאת. הננו קוראים לחכמת הרפואה בשם „אומנות", בשימנו לב אל המצב השפל אשר עמדה עליו חכמת הרפואה באחרית ימי הבינים, עת אשר טרם השכילו הרופאים להודע מפי הטבע את המון רזי התעלומה ועלילות החרש המתחוללות בחביון גוית האדם בפנימיותה. חכמת הפיזיולוגיה עוד טרם נודעה בעולם, חכמת הנתוח והכימיה עוד נמצאו במצב ראשית צמיחתן. הרופאים היו מגששים באפלה, ויתעו בשוא למצוא את טבע

המחלות ותרופתן לא בדרך החקירה המיוסדת על המסה והבחינה, לא ע"י התבוננות מדעית אל מעשי הטבע ואל חזיונותיה ואיתותיה, כי אם בהחליטם כל דבר בדרך פלוסופי עיוני, בהוסדם על ההנחה המוטעת, כי האדם הוא עולם קטן בפני עצמו, ובכן הנה כל הכחות השליטים בעולם הכללי וכל הפעולות והמסבות המשתררות בו מוצאות להן מקום גם בעולמו הקטן של האדם. ועל יסוד הרוס כזה בטחו רופאי האליל בימים ההם בבואם לרפא כל חלי ומדוה. מובן מאליו, כי הרגישו בעצמם את רפיון הבסיס ההרוס שהם עומדים עליו, ותהי חכמת הרפואה בידם לא בחכמה מדויקת המושכת את לבם בבחה הפנימי ובקסם הבינה יהדעת השפוך על פניה, כי אם רק כאומנית נקיה המכלכלת את בעליה ברוחה ונחת. ובכן נהרו רבים מן המשכילים והחכמים המבקשים למצוא מעמד בטוח בחיים — אל חכמת הרפואה. ביחוד רבו מאד הרופאים בקרב חכמי היהודים, כי לפניהם נחסמה הדרך להגיע אל כל משרה ופקודה במשמרת הממלכה. ובכן אל נא יהי מוזר בעינינו החזיון אשר נראה בדרכי הימים ההם, כי אנשים גדולים ומלומדים בחכמה ומדעי־ספרים, משוררים ופלוסופים התעסקו מרביתם בחכמת הרפואה, ובעוד אשר עבודתם ביתר ענפי המדע מצוינת ומשוכללת במשגב רוח ומעוטרת בנזר השלמות, הנה פעולתם בחכמת הרפואה היא אפסית ושטחית, יען כי התעסקו בה לא בתור חכמה, כי אם בתור אומנות נקיה, ועם כל התעסקם בחכמת הרפואה היו שקועים בכל רוחם ונפשם בחכמות ומדעים אחרים; הם היו חכמים גדולים אך רופאים ננסים, ואולי גם רופאי אליל. זאת היא הסבה, אשר כל גדולי חכמי ישראל בימים הקדמונים, כל גדולי התורה ואבירי המדע, היו כמעט כלם רופאים. בהיות הדבר במצב פרוע כזה, הנה מובן מאליו, כי בכלל נהרו אל חכמת הרפואה גם אנשים בעלי כשרונות מוגבלים.

גם בימינו אלה הננו רואים, כי התקוות הטובות הצפויות מלמודי חכמת הרפואה מושכות אחריהן צבא רב מצעירי התלמידים המבקרים את בתי מדרש החכמה. לו ידעו בני האדם את ערכה האמתי של חכמת הרפואה ואת עצתה למנוע את הרעה ולקדם

את פני המחלות טרם תבואנה; לו ידעו להזהר ולחיות על פי תנאי חיים אשר תציע תורת שמירת הבריאות לפניהם, כי עתה אחרת היתה: המחלות צערו קטנו והרופאים גדלו, כי רק בעלי כשרון אחוז בחכמת הרפואה מאהבתם אותה, תחת אשר כיום הנה המחלות מתרבות ומתגדלות ורופאים נכנסים מתעסקים בתרופתן; כי מרבית הרופאים לומדים את חכמתם לא מאהבתם ולא מהרגישם את כשרונם לזה, רק למען מצוא את חית ידם.

כמחזה הזה בעצמו ראינו גם בגליליי, אשר היבא אל האוניברסיטה בפיזה בשנת 1583, והוא אז עלם בן תשע עשרה שנה, ויכנס אל המחלקה אשר לחכמת הרפואה, רק על פי עצת אביו הדואג לבצר תקומה בטוחה לבנו בעתיד, בעוד אשר גליליי בעצמו לא הרגיש בנפשו כל כשרון מיוחד לחכמת הרפואה, אשר נמצאה אז במצב ערפלי ובצורה מטושטשת, ותהי כעובר שעוד טרם נתפתחו אבריו, ולבו לא נמשך אחריה. בקרי־רוח נכנע התלמיד מפני רצון אביו, כי לא נועז למרות את פיו, ומה גם כי עוד לא הכיר גליליי את ערכו ואת תעודתו הנשגבה להיות לתוכן ומהנדס ולמצוא את המפתח אל תעלומות הטבע ומסתריה. כפי עדותו של גליליי על עצמו שהזכרנו למעלה, עָרגה נפשו בימי נעוריו אל חכמת הציורים, מבלי דעת כי לא זאת תפארתו הרוחנית, ומבלי הרגיש את המרגלית היקרה הצפונה בהביון רוחו, את כשרונו הנפלא לחכמת ההנדסה וללמודי חכמת הטבע.

הוא נכנס אל בית האוניברסיטה, ולפי משפטי העת ההיא למדו תלמידי חכמת הרפואה, בעין הכנה קודמת לתלמודם, את הפלוסופיה שאחרי הטבע, הפלוסופיה של אריסטו, וגם ראשית למודים מחכמת ההנדסה. אנחנו, אשר כבר הסכננו לראות בימינו אלה את חלוקת החכמה הכללית לסעיפיה וענפיה השונים, קשה לנו להבין את היחס והקשר אשר בין הפלוסופיה ההיא (Metaphisik) ובין חכמת הרפואה, כאשר קשה לנו להבין את יחס הפלוסופיה אל כהן מורה דת, כמחזה אשר נחזה בבתי מדרש הרבנים שיסדו אחינו בארצות המערב, אשר ילעיטו שם את התלמידים את חכמת

הפלוסופיה; האמונה מלמדת את בעלי בריתה להאמין מבלי חקור הרבה, והפלוסופיה מצוה לחקור מבלי להאמין לאיש על דברתו ומבלי להסמך על מסרת קדומים. לעמת זאת הנה על יחס חכמת ההנדסה אל חכמת הרפואה לא נתפלא עד מה, אם נביט על הדבר מנקודת הראות הנסיונית, כאשר כבר העיר גליליי בעצמו באמרו: „חכמת ההנדסה היא תחבולה בטוחה לחדד את השכל, היא תלמד אותנו לחשוב ברוח הגיון ישר ולהישיר את משפטנו לנכח האמת". מה מאד הטיבו מורי עמנו לו שמו לחוק ללמד את חניכי הרבנים ובתי המדרש לתורה את חכמת ההנדסה יחד עם למודי היהדות, אז חדלו פלפולי השוא והזיות הדעות אשר התרחבה בקרבנו. חכמת ההנדסה איננה פרפרת לחכמה, כאשר יהליטו איזו מחכמינו, כי אם היא היא המלח המעמיד את הקרי לב אנוש ויצרי רוחו לבל ישחיתם הדמיון. השכיל מאד הגאון ר' אליהו ז"ל מוילנה, אשר כפי הידוע פנה בבקשתו אל כל חכמי עמנו להעתיק מלשונות אירופה לשפת עבר ספרי למוד שונים בחכמת השעורים וההנדסה, בחשבו כי כ כ ל א ש ר נוסיף יד אחת בחכמה כן נוסיף עשר ידות בתורה. מה נכוחים ומה אמתים הדברים האלה!

ויהי אך החל גליליי להקשיב לקח בחכמת ההנדסה, ויתלקח בקרבו אהבה עזה אל החכמה הזאת, וירגיש בנפשו כי רק היא יסוד קיומו, ורק היא היא תעודתו אשר נועד אליה. עוד בימי נעוריו בעודנו מסתופף בבית אביו הנה גליליי רגש כבוד ויקר אל חכמת השעורים, אף כי לא ידעה, ורק על פי השמועה הגיעו אליו חין ערכה ומשגבה. כפעם בפעם הקשיבו אזניו מפי אביו על דבר הרוממות והמשגב אשר בחכמת ההנדסה, אשר פעולתה — לפי דבריו — רבה על כל ענפי המדעים, עד כי גם החרשות היפות כחכמת הזמרה וחכמת הציורים תלויות בענינים רבים בחכמת המספרים, הקוים והשטחים, היינו חכמת ההנדסה, ונוגעות אליה בנקודות רבות. אפס כי הסתר הסתיר אביו ממנו את החכמה הזאת ולא נתנו לגעת בה. כאסיר אשר נתקו הכבלים מעל רגליו התפרץ הפעם גליליי לשאוף רוח צח בחוג אויר־נשימה חפשי, ויתנפל על חכמת ההנדסה אשר

לקחה את לבו מכבר רק על פי השמועה לבדה, ויהגה בה בחשק רב. ראשית הלמודים אשר הקשיב מפי מוריו באוניברסיטה היתה כנטפי טל־בקר על ארץ צחיחה, אשר אין די בהם להרוות את נפשו הצמאה. במקרה התגורר אז בפיזה המהנדס הנודע ריצי, אשר ידעהו גליליי פנים אל פנים, כי אוהב ומודע היה ריצי לאביו, ויתרועע בחברת מרעים בבית אביו בפלורנציה כפעם בפעם. ריצי הטיף לקח בחכמת ההנדסה לשרי הנסיך המושל בארץ, ומדי חרף בחרף העתיק את משכנו אתם יחד לפיזה, כי שם היה מעונם בימי החרף. באהבתו אליו הטיף לו ריצי את לקחו בחכמה הזאת, ויעזור לו להרחיב את ידיעותיו.

בעקבות האגדה העברית המצגת לפנינו את החזיון הנפלא, מסירת נפש בעד תלמוד תורה, בתארה את הלל הבבלי המשתטח על גג הבית ביום שלג, למען הקשיב דרך ארובת הגג אל הלקח אשר יטיפו בבית המדרש, וכה השקיע את עיונו בדברי הלקח, עד כי קפא מקור וכמעט יצאה נפשו תחת מכסה השלג היורד עליו, — יצאה גם האגדה האיטלקית המספרת, כי התגנב גליליי כפעם בפעם להתיצב אחורי הדלת בחדר אשר שם הורה ריצי את לקחו לשרי המלוכה, למען הקשיב ללמודי ההנדסה, ובמצב כזה מצאהו ריצי פעם אחת, ובהשתוממו על המראה הטה אליו את חסדו ללמדהו את ספרי אוקלידוס היוני. אולם האגדה העברית היודעת את תכונת חכמי עמה, הממיתים את עצמם על התורה והדעת, העמידה את הלל גבורה במצב מסוכן, קפוא וגוע תחת שכבת השלג; לא כן האגדה האיטלקית, אשר טרם עוד ראתה בקרב בני עמה חכמים מוסרים את נפשם בעד דברי תורה ודעת, היא לא העמידה את גליליי במצב מסוכן, ותמצא די לפניה להציגהו אחרי הדלת להקשיב לצרופי המספרים, הקוים והשטחים, אשר אליהם ערגה נפשו. המחזה הזה העיר את לב ריצי לבלי מנוע את תורתו מאת התלמיד הצמא לה.

ריצי ידע כי לא טוב דבר למדו את חכמת ההנדסה בעיני אביו, על כן פנה אליו במכתב להודיעהו את מגמת בנו, וגם חלה את פניו לתת לו הרשיון על הדבר הזה, ולבל יעציב את רוח בנו המשתוקק אל החכמה הזאת. רק על פי בקשת ריצי נעתר

אביו למלא את רצונו בתנאי כי לא יצמד אל חכמת ההנדסה בכל לבבו, כי אם ילמוד את חכמת הרפואה בעקר ואת ההנדסה כטפל לה.

וגליליי הגה בשום לב בספרי החוקרים היונים: אוקלידוס, ארכימדוס, היפרך, אפולון וארטוספון, ויעש חיל בחכמת ההנדסה וישתלם בה עד להפליא, ביחוד דבק לבו לאהבה בספרי ארכימדוס, אשר הוקיר את גאון חכמתו מחכמת כל חכמי קדם, ויְלַבֵּב מאד מחכמת חקרי לבו ומשיטתו בהרישת המדעים, עד כי משל היה שגור על פיו לאמר: „בחכמת ארכימדוס נשגיב להתהלך בבטח מקצה הארץ ועד קצה, וגם להמריא בשחקים". באחד מספרי ארכימדוס יסופר, כי פעם אחת נתן המלך זהב טהור לצורף לעשות לו עטרת משובצה אבנים יקרות. הצורף עשה מלאכתו רמיה, בגנבו חלק גדול מהזהב, ואת משקל הזהב מלא בכסף, אשר התיכם יחד. מלשיני חרש הגידו את הדבר למלך, אשר הציע לפני ארכימדוס לחבל תחבולה איך לחשוף את עון הגנבה, מבלי התיך את העטרת העשויה בהוד תפארת מעשה ידי חושב. מה עשה ארכימדוס? הוא שקל את העטרת בכף מאזנים, ואחרי כן מצא גם את משקלה בהיותה תלויה על חוט ושקועה במים, ולפי מעוט משקל העטרת בהיותה שקועה במים הגביל בחשבון את כמות הכסף המותך בתוכה. כי חק טבעי הוא אשר כל החמרים יקלו במשקלם בהיותם שקועים במים, והקלת משקלם במים משתנה אצל כל גוף וגוף: לזהב יאבד $1/_{19}$, ולכסף $1/_{10}$ ממשקלו. בקרוא גליליי את פרשת המקרה הזה השתומם על גודל חכמת ארכימדוס וינסה לצאת בעקבותיו, בערכו כף מאזנים המיוסדים על חוק לחיצת הנוזלים, לתכלית הגבלת הכבד החמרי אשר לכל חמרי הטבע. גליליי שם לו את חכמת ארכימדוס לתבנית להשתמש בחכמת ההנדסה בחקירות מדעיות בנוגע לכל חזיונות הטבע. בעת ההיא התעורר גליליי לפתור שאלה מדעית קשה, אשר עוד לא נגע בה איש עד כה, והיא הגבלת מרכז הכבד בכל גוף על פי תמונתו ההנדסית, ואת תוצאות חקירתו כתב במחברת מיוחדת אשר הוציא אז לאור. המחברת הזאת היא מנחת בכורים אשר הביא החכם הצעיר מראשית פרי חקירותיו להניחם לפני מזבח המדעים.

חכמת ההנדסה אשר מלאה את רוח גליליי ואשר חדרה אל קרבו פנימה להיות עצם מעצמיו ובשר מבשרו ותהי לו כיסוד קיומו הרוחני, היא האירה אליו פניה ותאצל עליו את חפש ההשקפה המחקרית, מבלי להתלות בדעות קדומות ומבלי השען על משפטי החכמים ההולכים לפניו, בטרם בא מופת לאמת את דבריהם, גם אם נחשבו לעמודי היכל הדעת, אשר כל כבודה נשען עליהם. בדרך חקירתו בחר לו להעמיד את דעתו ברשות עצמו ולפלס את משפטיו רק על אשיות המסה וההתבוננות הבהירה והמדויקת. את הדחיפה הראשונה על דרכו זה קבל מאת מורו היהודי החכם יעקב מנטוני', אשר כהן אז בכהונת מורה לחכמת הטבע בבית מדרש המדעים בפיזה, אשר גם הוא השליך אחרי גוו את הפלוסופיה של אריסטו, ותחתיה לקח לו ליסוד מוסד לחקירותיו את שיטת פיתגורוס. בכח הדחיפה הזאת התרומם גליליי ויעל מעלה, ויעבר גם את מורו. בהשקפתו הבהירה התבונן בנקל כי היסודות אשר עליהם בנו את היכל חכמת הטבע מתמוטטים לנפול, אם רק יפיחו עליהם ברוח בקרת אמתית. אכן רבה העבודה אשר העמיס גליליי על נפשו, לקרקר את קירות חכמת הטבע הישנה ולהקימה מחדש על יסודות חזקים ואמיצים, לחזקה ולסעדה על אדני מסות והשקפות מדויקות, ולבצרה על יסודות של חכמת ההנדסה המכוננת רק אל האמת המוחלטת ואיננה סובלת כל הזיה ופלפול.

אולם לא רק בעולם העיון והמחשבה לבד התפתחו כשרונות גליליי, ולא רק צרופי מספרים ומערכות תמונות הנדסיות, לא רק הם לבדם בלעו אל קרבם את כח יצירתו ושכלו; כי לבו היה ער והרגשתו הוחדה גם לחוש את כל תנועה ועלילה קלה וקטנה, כן בחיי האדם וכן בחיי הטבע, ובכל חזיון וחזיון אשר הסתכל ירע לחפש ולמצוא את המרגלית היקרה התלויה בו. זאת היא תכונת גאוני הרוח לברוא בריאות גדולות ונפלאות מכל ענין אשר בעינינו הוא כדבר אפסי. אלהים יצר את האדם „עפר מן האדמה": בגוש עפר מן האדמה הנרמסת תחת כפות רגלינו נפח רוח חיים, ויצא היצור הגדול החושב וההוגה דעות, הוא האדם, אשר נעשה גם הוא בדמות אלהיו ובצלמו. ועל כן נראה

את אנשי השם כי בכח יצירתם הם דומים ליוצרם, לברוא יש מאין, להפיח רוח חיים ונשמה שכלית בחזיונות אפסיים, להמציא נפש חיה לכל עפרות תבל, ובכלל לנטוע כח חיים בכל ענין ומעשה, אשר בעינינו הוא כעפר לדוש אותו בעקבותינו. כדבר הזה ראינו אצל גליליי, אשר חזיון אחד פשוט ורגיל הביאהו לידי מחשבה עמוקה לברוא בריאה שכלית חדשה. בהיותו תלמיד בית המדרש בפיזה קרה מקרהו לבוא לבית התפלה, ולתמו התבונן אל המנורה התלויה בתקרת הבית, אשר התנודדה אז אנה ואנה כמשפט תנודת המטוטלת. הוא התבונן אל התנופות התכופית, והרעיון עלה על לבו למוד אֶת מהירות זמן התנופה (שוינגונג) למען הוכח לדעת, התשתוינה כל התנופות יחד בזמן מהירותן. ויען כי שעון המורה את מדת הזמן עוד טרם המציאו אז בארץ, לכן השתמש גליליי למטרת חפצו זה בידיעותיו בחכמת הרפואה, במדדו את ארך הזמן על ידי מספר דפיקת עורקיו, — כי כידוע אצל האדם הבריא שוות דפיקות העורקים כלן יחד בזמן מהירותן, — ומה השתומם על המראה בראותו כי תנופות המנורה שוות יחד זו לזו בארך זמנן. חכמת ההנדסה מוכיחה לדעת, כי המטוטלת המעופפת באויר הנה כל זמן שנטיית מעופה איננה עולה למעלה מן 5 מעלות ממעלות היקף העגול, בהכרח שתהיינה כל תנודותיה שוות זו לזו במדת הזמן, מבלי להשתנות על ידי זאת שדרך מעופה מתקצר כפעם בפעם וכח התנופה הולך הלוך ורפה מפאת ההתחכבות והתנגדות האויר. ישרת ההגיון וכח החקירה לחשו באזני החוקר הצעיר לנפול על המציאה הזאת ולהשתמש בה למדוד את ארך הזמן. זאת היתה חקירתו הראשונה על שדמת חכמת הטבע, והיא השאירה רשם עמיק בלבו, עד כי לא מש זכרונה מלבו כל הימים. אמנם חקירתו זאת היתה לו כעין חנוכת כהונתו המדעית, היא קדשתהו ותמלא את ידיו לכהן בהיכל המדעים, ומה נפלא הדבר כי בה גם כלת את כהונתו הרוממה. גם לפני מותו בכלות כחו ועיניו קמו מראות, גם אז בעמדו לפני מפתן בית עולמו זכר את חקירתו זאת בכורי חכמת נעוריו, ויורה לתלמידיו איך לערוך מורה שעות המתנועע תנועה ישרה שְׁוַת־המדה בעזרת מטוטלת, ואף כי

מלאכתו נעשתה אז על ידי ידים ועינים של אחרים, בכל זאת צלחה המכונה מאד. בנו של החוקר הזה תקן לו שעון ערוך לפי מחשבת אביו, אך לדאבון לבנו לא נודע לנו מאומה אדות תכניתו ומערכת גלגליו ואופניו. גם תלמידו וִיבִיַנִי ערך שעון כפי אשר הָראה מאת מורו, והוא עודנו שמור בבית המדרש לחכמת מלאכת חרשים והושבים בפריז.

מובן מאליו כי בהקדיש הפעם גליליי את כל כחות נפשו, מחשבתו ועיונו, ללמודי חכמת הטבע וההנדסה הרפה את ידיו מהכמת הרפואה, שהיתה אז במצב עובר שטרם החלו אבריו להתרקם, אשר רק כנוה בשם חכמה, ובאמת גם צל של חכמה לא נראה בה. בגדר חכמת הרפואה נכללו אז רק ראשי כללים להכרת מיני המחלות, ונוספה להם רשימת שמות סממני התרופה אשר הכירו בני האדם את תועלתם על פי הנסיון, אולם חכמת הנתוח וחכמת תורת החיים עוד טרם באו בצל קורת בתי החכמה לתורת הרפואה, ועצמות יבשות כאלה בלי כל לשד חיים ולח הגיון גרסו את שני גליליי שחפין למצוא טל של תחיה לרוחו התרה אחרי תנועה הגיונית חיה והמבקשת כלכלה בריאה לבינתה הנשגבה. הדבר הגיע אל אזני אביו ויתמרמר; הוא פחד פחד פן ישקיע בנו את עצמו בחכמת ההנדסה ונקעה נפשו מן חכמת הרפואה, ומגורתו באה. אז הריץ אגרת מלאה מבטאים קשים אל רעהו ריצי, ויניא אותו מהוסיף עוד להטיף לבנו לקחת בחכמת ההנדסה. אך כבר העביר את המועד הנכון. גליליי כבר הרחיק ללכת בדרכו אשר התוה לו, ולא הרגיש עוד כל נחיצות להיות נשוא על שכם מורה, כי אם היה נושא את עצמו והגביה לעוף על כנפי רוח. חכמת חכמי היונים הכלולה בספריהם היא הטיפה לו את לקחה בדממה ולחש בלי אמר ודברים, ובלי עזרת מורה ואיש־בינים, ופעולתם המדעית הרשומה בספריהם היתה לו עתה לתבנית בכל מפעליו ושאיפותיו. תמונת פלוסופי יון הקדמונים קמה לתחיה, וכמו נצבת לעיניו והוא משתעה ובא אתה בשיחות חכמה. הוא כבר רכש לו את כל הקנינים הרוחנים אשר עזבו אחריהם חכמי קדם, ויתאמץ עוד לעבור אותם ולהתנשא עליהם. רגע אחד אָחר המורה בקשת

למשוך את קשתו, והנשר הגדול פרש את כנפיו וכמעוף עין הרקיע השמימה, ששם ירחף לבטח, ישתעשע על גלי אור שמש החכמה, וכל קשת נחושה לא תחליפהו עוד, וכל מעצור לא יעצור עוד את מעופו. זאת ראה גם האב ויתעצב אל לבו.

ובבית מדרש החכמה לא רבץ גליליי על רפידת שושנים, כי רבו שם הנרגנים והמערערים על דרך חקירתו ונטיתו המדעית החדשה בין התלמידים והמורים יחד. כבערות ושגעון וגם לעזות נחשב אז לאיש הבא לבאר איזה דבר אשר לא כדעת מבארי אריסטו, ומה גם להחליט דבר מהפך דעת אריסטו עצמו. משתולל כזה היה גליליי, אשר בחקירותיו ובהשקפותיו המקוריות נסה לגלות איפק מדעי חדש לפני בני דורו. לאסונו התלקחת בקרבו קנאה עזה לאמת המדעית, ויהי נחפז מאד בדרך התקדמותו, אשר נשאתהו כבסערה, ולא יכול להתאפק ולכביש את חכמתו לבלי השתדל להאציל מרוחה על החברה הסובבת אותו הנטועה כמסומרת במקומה בלי־נוע. נקל להבין כי להגלי מרוצתו הנסערה קדימה אי אפשר היה לו לבלי התנגש עם בני דורו הנצבים על מקומם ופניהם אחורנית, ההתנגשות המביאה לידי נפילה וכשלון. כפעם בפעם נסה גליליי להביע בקהל באי האוניברסיטה את תוצאות חקירותיו התמוכות על מופתי אמת, להרוס את הטיח התפל, אשר טחו ההולכים לפניו בפלפולים המיוסדים על אמונת חכמים ומסרת עורת־עינים; ובכן נתנותו לעקש לב ולבעל הזיה ודמיון, וכל כשרונותיו המזהירים לא הועילו לו לנחול כבוד ורצון בקרב באי הבית והעומדים בראשו. וזאת היתה נסבה כי נדחף לצאת מבית האוניברסיטה עוד טרם הספיק להשלים את חק למודיו.

בימים ההם התרושש אביו וידל מאד, עד כי לא היתה ידו משגת לשלם את המשכרת הקצובה בעד למודו. אז פנה גליליי בבקשה אל מורי הבית כי יפטרוהו מתשלומי שכר הוראה, ובקשתו הושבה ריקם, כי לפי משפט האוניברסיטה נתנה חנינה כזאת רק לתלמידים רבי הכשרון ומצוינים בלמודיהם. מורי האוניברסיטה ראו בגליליי לא גאון רוח, כי אם עקשות והדרות להתנשא על פני חכמי הדור והדורות הראשונים ולבעוט באמונת

חכמתם. הם ראו בחקירותיו השנונות והמחודדות הבונה חריפה המגיעה עד לגבול השגעון, הוא נרמה להם בכח חקירתו העמוקה לא כחושב היורע לצלול בנבכי ים החכמה, כי אם כטובע תהומות, ובכלל חשבוהו לאובד ותועה בדרך חכמה והשכל, ועל כן שפל ערכו בעיניהם ויבזוהו. ובכן נאנס לעזוב את בית מדרשו טרם גמרו את חק למודיו.

גליליי אבי החכמים וענק הרוח נחשב אפוא כפגול לפני כסא משפט החכמים נשיאי הדעת בבית מדרש החכמה! הם מכירים בדרך רשמי את גליליי לתלמיד לא־הגון ודל כשרון ושוללים ממנו את הזכות להיות נתמך מקופת הממשלה. המשפט הזה היה אמנם לא רק כאבן נגף על דרך התלמיד הצעיר, אשר עתה נשללה ממנו היכלת להגיע אל מצב בטוח בחיים, כי אם גם לאות קלון על מצח. משפט גלוי כזה, אשר הואילו חכמי האוניברסיטה לסמוך את ידם עליו, כידוע, הנה בתנאים מסוגלים לזה, יש בכחו להשפיע גם על אנשים אשר כשרונותיהם הטובים אינם נכנסים תחת גדר הספק והפקפוק, כי יוכל להשבית בקרבם את האמון והבטחון בכחם הרוחני ובסגולות נפשם ולהרפם הלאה משדמת החכמה והעבודה בה. ואם באמת לא השפיע המשפט המעוקל הזה לרעה על גליליי, לא הפיל את ערך חכמתו בעיניו הוא ולא הרפה את רוחו, הננו מוכרחים ליחס את רפיון פעולת המקרה הזה רק אל בהירות הדעת וַזכות הרעיון של גליליי, אשר כפי היותו הקיף בדעתו לגלות את הריקות ואת האפיסות שבתוך הדעות המוסמכות והמקוימות מאת חכמי קדם, כן חזקה דעתו עליו לבלי התפעל מחות דעת חכמי בני דורו, ולבו לא נפל עליו מפני הדופי שנתנו בו ומזלזול כבוד חכמתו. רוחו היה כסלע איתן מבלי להזדעזע מכל נשיבה וסערה. מפני דלדול הזכרונות ששרדו אלינו מן העת ההיא לא נוכל לדעת את הרשם אשר פעל משפט המורים הנכסים בלב התלמיד הגדול; ידענו רק זאת, כי התעורר עד מהרה להשיב את חרפת מוריו ומזלזליו אל חיקם. ספריו המחוכמים ופעולותיו המרעיוות הם נקמה אחת גדולה במחרפיו ומחללי כבוד חכמתו, הם ישיבו את אות הקלון אל מצח שופטי השוא.

המקרה הזה איננו בודד ויחיד במינו, והוא חוזר ונשנה לעינינו פעמים רצופות. התולדה הסופרת את צערי החברה האנושית ועלילותיה, מבלי חת להוקיע לעין השמש גם את כל מגרעותיה ושגגותיה, מספרת לנו, כי המחזה המעציב הזה נשנה כשליש פעמים בשלשה דורות, ויהי למפגע לשלשה חכמים מאורי הדעת איש אחרי רעהו. בשנה אחת אחרי מות גליליי נולד החוקר הגדול, אשר השמים מספרים כבודו, הוא ניוטון, אשר בצדק יכנוהו בשם „תפארת המין האנושי", ואשר חוקר ומהנדס כמהו עוד לא קם אחריו עד היום הזה. גם הוא לא ישר בעיני המורים באוניברסיטה בקמברידג' בעמדו במסה למען השיג משרת חבר (fellow), ויתנו את היתרון למרעהו אובידל עליו, איש אשר לולא המקרה המוזר הזה אולי לא נשאר שמו לזכרון בספרי זכרונות החכמה והמדעים. בשנה אחת לפני מות ניוטון, והחכם הגדול ליניי עודנו אז נער תלמיד הגימנזיום, וגם בענק הזה הבירו המורים אותות איךכשרון, ומטעם זה יעצו את אביו לקחתו מבית הגימנזיום ולתתו על יד רצען ללמדו את מלאכת הרצענים...

גם את קופרניקוס, כידוע, לא מצאו מורי בית מדרש החכמה כדאי והגון להתעטר בשם תואר כבוד למורי בעת גמרו את חוק למודיו.

מורי האוניברסיטה בפיזה אולי יוכלו מאיזה צד להצטדק על מדת הדין הקשה שמתחו על גליליי, אשר עם כל היותו תלמיד במחלקת חכמת הרפואה הסיר את לבו מלמודיה ותהי בעיניו כדבר אין חפץ בו. אך באמת סבת המחזה הזה היא, כי גאוני הרוח מקדימים להולד לפני עתם, כלומר: הם רצים ומעבירים את עתם ובני דורם; הם אינם בני דורם כי אם בני הדורות הבאים, ועל כן נראות דעותיהם והשקפותיהם כמוזרות וחסרות טעם ובינה ישרה בעיני בני זמנם. גם אם לא נסכים לדברי החוקרים המחליטים כי הגאוניות היא כפריצות גדר ובנטיה עצומה מן השכל האנושי הטבעי, עד כי קרובה היא אל השגעון, לאמר: כי היא כעין שגעון חיובי, עכ"פ אין כל תפונה כי הגאוניות נבדלת מן השכל האנושי הרגיל לא בכמות כהה כי אם באיכותה,

והיא בריה שכלית מיוחדת במינה, עד כי חסר להשכל הרגיל קנה־מדה למד אותה, ודרוש חוש שכלי מיוחד כדי להרגיש במציאותה.

בעצבון רוח ובמרי נפש עזב גלילֵיי את בית מדרשו מבלי השלים את חק למודו בחכמת הרפואה, אשר ממנה קוה למצוא את פרנסתו. הוא עומד בדד ועזוב לנפשו באמצע הדרך, באין עוזר ותומך בידו. זאת היא אבן הנגף הראשונה שבה נכשלו רגלי הענק בהעפילו לעלות על במתי הדעת.

רע ומר היה גורל גלילֵיי בהשארו הפעם כתור פרי־בסר שטרם נגמר עוד בשולו, וירגיש את עצמו כתלוי בין השמים ובין הארץ, מבלי מצוא על פני האדמה אשר תחת רגליו איזו נקודת משען ומנוח לכף רגליו. אך לבו לא נפל עליו, וברוחו הכביר הוסיף לחפש מצפוני חכמה ודעת מבלי הבט אל רוע מצבו ומצוקתו; גם בימי מועקה כאלה נשארה דעתו צלולה ובהירה ותשוקתו למחקרי מדע לא קהתה בקרבו עד מה. אנשי השם הם סגולת הבריאה ובחירי יצוריה; היא העניקה להם מטובה במדה גדושה, והתחונן במתת אֶנֶרגיה כבירה ובמדה מרובה כזאת, אשר תשפיק להשחית כח עבודה רבה הדרושה למען האבק עם המעצורים אשר יפגשו בדרכם, וגם אחרי הנכיון עוד נשאר בם עוז ואון להגדיל מעשיהם ופעולותיהם המחקריות. חזיון מלבב ומצוין במינו יציג לפנינו גלילֵיי במצבו הרעוע שהוא נמצא בו עתה. הוא שוכח את עצמו, את מצבו המעיק, את צרכיו ומחסוריו, ומתרומם למעלה מעל חפצי החיים ודאגותיהם, לבקש פתרונים לכל השאלות הגדולות העומדות במרומי עולם המדע. ביחוד משכה את לבו השאלה הגדולה שעמדה אז על הפרק, היא שאלת בנין העולם, אשר ענינה בימים ההם את כל שוחרי מדע. ובכן הננו רואים כי אך נחלץ גלילֵיי ממקומו לעוף מעלה על אברות חקרי מדע היתה ראשית דרכו לשום עין בוחנת על שיטת קופרניקוס על אדות סבוב הארץ, אשר כתב בספרו הגדול כעשרים שנה לפני לדת גלילֵיי (1543). הננו קוראים אותה בשם „שיטת קופרניקוס", אף כי באמת הדעה כי הארץ סובבת ומקפת את השמש היא עתיקה לימים כימי הבנית

התכונה עצמה, ומוצאה עוד מימי קדם; חכמי יון הקדמונים פיתגורוס וארכימדוס היו הראשונים להוות את הדעה הזאת. אך בהקיפת ימי הבינים נדחתה כליל מפני שיטת בטלמיוס, אשר נתקבלה אצל החכמים באמת מוחלטת; ורק בהגיע ימי תחית המדעים, ימי החפוש והעיון בספרות היונית הקדמוניה, צפה גם היא למעלה מתהום הנשיה, ותתעורר להתחיה מדעית על ידי קופרניקוס, אשר שמה ליסוד בשיטת מערכת בנין העולם, אשר הקים הוא על פי תכנית חדשה מעובדת ומשוכללת על יסוד מדעי. והנה עם כל הגודל והתבונה העמוקה אשר נראו בשיטת קופרניקוס, ועם כל ישרת הגיונה והתאמתה בדיוק אמתי אל הנועת גרמי השמים, תנועה מחויבת ומיושרת בחשבון הנדסי בלי כל סתירות והפכים, לא נתקבלה עוד בתור דעה מקוימת ומוחלטת ותהי מרחפת בעולם המדעים בתור שאלה פלוסופית, לפי שלא מצאו עוד מופתים חותכים להוכיח את אמתותה. וכה היה הדבר נמשך עד ימי גליליי. אם באמת הקמת השיטה החדשה הזאת דרשה תבונה מקורית וכח גדול מאת מיסדיה, אשר התאזרו עוז להסיע את השמש הגדולה, בעלת 192 אלפים פרסאות בקוטרה, מן הגלגל שבו היתה תקועה עד הנה, ולהחזיקה תלויה על בלימה בחלל העולם, ועם זה יחד להניע את כדור הארץ ממרכז העולם ולטלטלו טלטלה במעגלה בעלת 21 מליון פרסאות ברחבה, בכל זאת הנה הופיעו על פני הארץ, כאשר ראינו, גבורים כאלה אשר לא חתו מכבר המעמסה ולא נסוגו אחור מן העבודה הגדולה הזאת. אבל ענקי רוח וגבורי שכל אשר די כח בהם לבצר את ההשערה הזאת התלויה עודנה על בלימה, ולהוכיח את אמתותה במופתים חזקים ונאמנים, עוד טרם נמצאו אז בארץ. רק גליליי לבדו היה החוקר הגבור הראשון, אשר העמיס את העבודה הגדולה הזאת על שכמו. הוא הקדיש את חייו לפתרון השאלה הזאת, ועד יומו האחרון לא נסוג ממנה אחור. הוא העביד את שכלו עבודה רוחנית ענקית לחפש בכל מקצעות שדמות הטבע משענת חזקה לתמוך את שיטת קופרניקוס ולסעדה במופתים החותכים, ולרגלי עבודתו הארוכה הזאת נחשפו לפניו רובי סתרי הטבע, הסודות הנפלאים המרוקמים

בירִיעת הבריאה, אשר לא עלו עוד על לב כל החכמים ההולכים לפניו. אך "שאלת הבלבלה„ העיקה מאד על החוקר הזה ולא נתנה לו מנוח.

מה מאושר היה גליליי אז בתור חוקר המרחף במרחבי התבל לאסוף חמר לבנינו הגדול, ומה אומלל היה בתור איש, בודד ונעזב באפס מעמד ומשלח יד להחיות את נפשו!

במקרה ההודע גליליי אל המרקיז גְוִידָא אובלדי, אחד מראשי המשכילים והנאורים בדורו, אשר תמך בימין החכם המסכן ויהי לו למגן ואיש חסדו. אובלדי היה איש מלומד בחכמת הטבע וההנדסה, והוא היה הראשון מבני הדור ההוא אשר עינו הבהירה והמטיבה לראות חדרה אל לב גליליי להכיר את הכשרונות הנעלים המתנוססים בקרבו, ויְלַבב עד מאד מן התפארת הרוחנית ומגלי האור המשתעשעים ומתרוצצים ברוח האיש הצעיר האובד והנדח הזה. „הנה לנגדי ארכימדוס של דורנו — כן קרא אובלדי בעליצות נפש בהכירו את חכמת האיש הצעיר — ומימי המהנדס הסירַקוסי עוד לא קם חוקר ומהנדס נפלא כמהו עד היום הזה".

אמנם, מנה אחת מן התהלה והכבוד אשר ירחש לבנו להחוקר הגדול גליליי מגיעה באמת גם לעוזרו ומגינו אובלדי, אשר בתבונתו המקורית לא נמנע גם הוא לשחות נגד הזרם ולבלי להשתעבד אל חות־דעת ומשפט שנחרץ במקום גבוה. כאיש בעל השקפה ישרה הכיר את גאוניותו של גליליי למרות הדופי שנתנו בו ולמרות דלדול הדעת אשר יחסו לו מורי האוניברסיטה הנחשבים לבני־סמך בענינים כאלה. רוממות חכמת גליליי גלויה וברורה לכלנו מגדולינו ועד קטנינו בימינו אלה, עת אשר קרני אור פניו מזהירות אלינו מנקודת עת גבוהה שלש מאות שנה, אחרי אשר המצאותיו וחקירותיו הנשגבות כבר נצחו את כל מתנגדיו, ואחרי אשר תהלת חכמתו כבר הוסכמה ונתקימה בטבעתם של המון חכמים מאורי הדעת שקמו אחריו במשך דורות רבים. לא כן אז. איש צעיר עודנו גליליי, אפרוח צעיר אשר רק זה עתה נתבקעה ביצתו, מורי בית מדרש החכמה בעטו בו וילעיבו בו ובחקרי לבו, וגם חכמתו עוד לא נפוצה

החוצה. במצב כזה היתה דרושה תבונה עמוקה ומקורית מצד אובלדי למען הכיר כרגע את ברק הניצוץ המתנוצץ תחת ערמות העפר אשר עפרו עליו מתנגדיו ובוזי חכמתו. אות הוא על גדל חכמת האיש, אשר יותר מכל בני דורו הבין לדלות את החספא למען מצוא התחיה מרגלית. על כן הנה בכל התהלה אשר נחל גליליי מאת הדורות הבאים ינחל גם אובלדי את חלקו הראוי לו, ושמות שני אנשי המעלה האלה יהיו שלובים וצמודים יחד בחוט של חן, להיותם נזכרים כאחד לשם ולתהלה עד דור אחרון.

המרקיז אובלדי היה שר נכבד בארצו ואחד מרואי פני הנסיך פרדיננד הראשון לבית מדיצי. על פי בקשתו נעתר הנסיך לשום את גליליי למורה חכמת ההנדסה באוניברסיטה בבולוגנה. אך גליליי לא האריך שם ימים הרבה על משמרתו, כי בשנת 1589 נקרא מאת האוניברסיטה בפיזה לכהן שם בכהונת פרופיסור לחכמת ההנדסה, תחת אשר כארבע שנים לפני זה נרחף משם בחרפה. בקריאתה זאת הכירה האוניברסיטה את משוגתה וכמו השתדלה להתחטא מעונה לפני התולדה. כתלמיד שאינו הגון נדחף גליליי מן האוניברסיטה בפיזה — ובתור מורה נודע לשם בחכמתו שב אליה. עתה נמחה כתם הבוז והקלון אשר שמה האוניברסיטה בפיזה עליו; היא הכירה את משוגתה ותתן אל לבה להקים על את היושר והצדק אשר רמסו מורי הבית כארבע שנים לפני זה.

גם במצבו הזה רוח לגליליי אך מעט, כי כהונתו בתור פרופיסור המציאה לו את לחמו אך בצמצום, כי המשכרת אשר נקצבה למורי האוניברסיטה היתה רזה ומצערה מאד, ותהי רק 60 אֶקוא ליום, או בכדי 25 קאפ. במטבע רוסית.

אם מוזר החזיון הזה בעינינו, לשלם לפרופיסור משכרת מצערה ואפסית כזאת, אשר בימינו אלה גם מנקי מרצפות רחובות העיר מקבלים את שכרם יותר מזה, בכל זאת לא נוכל להאשים את בני דור תחית המדעים, כי מכילות וצרות עין קפחו את שכר כהני החכמה. נחוץ לדעת, כי לפי משפט העת ההיא היתה משרת פרופיסור מעלה נכבדה, אשר שאפו אליה דוקטורים מלומדים המסובלים בהון ועשר לא למען הבצע והמשכרת, ורק

למען הכבוד והגדולה, ולכן יערה הממשלה את שכר המורים מכסת־כסף מצערה. אולם גליליי, אשר תורתו וחכמתו היו כל חיי רוחו, ואשר הסכין מעודו להענות בגלל חכמתו וללמוד הורה מעוני, הוא לא התאונן על גורלו ויעבוד את עבודת המדעים ברוח שוקטה.

מפעולתו המדעית במשך ימי שבתו בבולוגנה לא נודע לנו מאומה, כאשר גם לא נדע כמה ארכו שם ימי שבתו. אין כל הפונה, כי לקחו אשר הטיף באוניברסיטה הבולוגנית היה עשיר בהכנו ומלבב את כל שומע על פי צורתו הפנימית והחיצונית, עד כי היה כתעודת כבוד ותהלה לבעליו להפיץ את תהלתו וכבוד חכמתו בכל ארץ איטליה. האות על זה הוא הדבר, כי עד מהרה התעודדה האוניברסיטה בפיזה להשיב אליה את נדחה ולספחהו אליה בתור מורה ופרופיסור. לעמת זאת הנה בפיזה נראהו נצב על מרום תעודתו הגבוהה, מתנוסס בכל תפארתו על פסגת החקירה המדעית, חוקר וממציא חקים חדשים אמתים בחכמת הטבע, חקי אמת קצובים בחשבון ודעת, אשר אמתותם לא תופר כל עוד ישאו בני האדם את אבוקת חכמת ההנדסה להאיר את מחשכי הפנות הנסתרות שבהיכל הטבע, והם היו ליסוד מוסד לחכמת התנועה והתכונה עד היום הזה. חכמת הטבע התפתחה, השתגשגה והסתעף לסעיפים רבים, המצאות רבות נגלו ונוספו עליה, חקים רבים חדשים הוחקו, והתעשר בהוספות ורכוש רוחני חדש, אך היסודות אשר יסד גליליי בחכמת הטבע עומדים וקימים לעד ואינם נופלים תחת גרזן הסתירה והערעור.

ויהי אך החל גליליי להורות לקח לתלמידיו בחכמת הטבע הכללית, שם את כל מעיניו להתחקות על שרשי תכונת תנועת הגופים, כי התנועה היא באמת הקו היסודי אשר ממנו תסתעפנה כל עלילות הטבע וכל הזיונותיה הנגלים; ובהעמיקו לחקור את טבע תנועת הגופים נוכח עד מהרה, כי החקים על אדות תנועת הגופים שחקקו אריסטו וההולכים בשיטתו אינם מכֻונים לנכח האמת. התנועה הראשית הנשקפת לעינינו בחיי הטבע על פני כדור ארצנו היא התנועה המכרחת את כל הגופים

להיות נמשכים אל כדור הארץ, והיא הנודעת בשם נפילת הגופים. לזאת אין כל פלא, כי התנועה הזאת משכה עליה את עיני החוקר הענקי הזה. לפי שיטת אריסטו הנה מהירות הנפילה של כל גוף תלויה בכמות חמרו, היינו בכבד משקלו, אשר לפי רבות כבדו כן תגדל מהירות נפילתו, ואם מעט הוא אז תקטן מהירותו נפילתו. לסתור את הדעה הרעועה והנכזבה הזאת נגש גליליי בלי כל כלי נשק מיוחדים, ורק בהיותו חמוש בהגיון הבריא והתבונה הישרה, אחרי כי היא מוכחשת מתוכה. לו יהי כן — שפט גליליי — הלא יתחיב להיות, כי אם נצמיד אל גוף אחד כבד עוד איזה גוף שני הקל ממנו, הנה בהיות שני הגופים מדובקים יחד הלא יוסיף כבד משקלם, ובהכרח כי תגדל מהירות נפילתם. ולעמת זאת הן לא נוכל להכחיש, כי הגוף השני הקל בהיותו אחוז במשנהו הכבד, הנה במתינות תנועתו הוא מפריע את התנועה הנמהרה של הגוף הכבד ומקטין את מהירותה, או, במלים יותר ברורות, הגוף הקל המתנועע במתינות הוא עוצר בעד מהירות התנועה של הגוף הכבד הדבוק בו. מזה הלא נראה כי הדעה הזאת נושאת את צד סתירתה בקרבה ומכחשת את עצמה. אמנם הבחינות אשר ערך גליליי להפיל גופים שונים מראש המגדל הגבוה בפיזה הראו לדעת, כי באמת ממהרים הגופים הכבדים את דרך נפילתם מן הגופים הקלים. הסתירה המוחשית הזאת שנראתה בין העיון ההגיוני ובין הנסיון הביאה אותו לראשונה במבוכה גדולה. אך גם אז לא נואש גליליי, אשר גאון רוחו הורהו תמיד להעמיד כל דבר על נקודת האמת, מבקש את הנסבה האמתית הסותרת את אמתת משפטו המחויב מצד השכל — למראית עין, וימצא כי ההבדל במהירות נפילתם איננו מוטבע בתכונת תנועת הגופים בעצמה, כי אם הוא הולדת פעולה חיצונית וצדדית הפועלת על הגופים הנופלים, והיא התנגדות האויר; הגופים הכבדים מתגברים על התנגדות האויר בכבד משקלם, בעוד אשר הקלים נעצרים בתנועתם מפעולת התנגדות האויר, ולכן תצער מהירות נפילתם. אמתות ההחלטה הזאת נתאשרה גם בדרך מסה ובחינה. במקומות הריקים מאויר שם כל הגופים, ככבדים כקלים, שוים במהירות נפילתם, העופרת לא

תמהר והנוצה לא תתאחר בנפילתה, באין שם פעולת ההתנגדות האויר.

בצעדו את הצעד הענקי הראשון במסלת החקירה על אדות נפילת הגופים צפה גליליי בכשרון השקפתו החדה להבים למרחוק כי עוד לא הגיע אל תכלית חקירתו, וכי עוד רב הדרך לפניו. אחרי מסות ובחינות מדויקות רבות אשר ערך בהשכל ומזמה על הגופים הנופלים, ואחרי השקיעו את עצמו בחקירות עיוניות והחשבונות הנדסיים מצא בחקר שכלו את החק הגדול, אשר בצדק נחשבהו לנקודה היסודית בחכמת התכונה ובידיעת תנועת גרמי השמים, והוא החק הידוע, כי ארך הדרך אשר יעבור כל גוף נופל הוא מתערך בערך ישר אל מרובע זמן נפילתו. למשל: אם ראינו כי בַּדַק הראשון לנפילתו עבר הגוף הנופל דרך 16 רגל, בכן יהיה דרך נפילתו בזמן שני דקים: $2\times2\times16=64$, ובזמן 3 דקים: $3\times3\times16=144$ רגל. מאת החק הגדול הזה יצאה הדחיפה הראשונה להתקדמות חכמת התכונה; הוא הוא נשמת החיים בכל חשבונות תנועת גרמי השמים והפלס המדויק, אשר בו יפלסו התוכנים את מהלך כל כוכבי הלכת ואת כח המשיכה השוררת בכל מערכות השמשות הנטועות בחלל העולם, כידוע.

שלש שנים ישב גליליי שלו ושאנן על כסא ההוראה בפיזה, ופתאום קפץ עליו בשנת 1592 רגזו של אחד משרי המדינה, אשר בחזקת היד הדיחהו ממצבו ויאלצהו ללכת גולה שנית, כמו נועדה פיזה עיר מולדתו להקים לו פעמים צרה, וכמו רק למען אַמת בפועל את דברי המשל הקדמוני, כי אין נביא בעירו. וזה הדבר: אחד השרים, אשר נחשב כבן זנונים להנסיך קוזמא, המציא מכונה המתנועעת בכח לחיצת המים, אשר באמת לא צלחה למלאכתה ולא התאימה אל תעודתה. חכמי הדור ההוא הללו את המכונה הזאת למען התרצות בדברי חנף אל ממציאה, ורק גליליי לבד מתח על מערכת המכונה מדת בקרת קשה. באמת היה גליליי גבר לא יצלח בדורותיו, באשר לא ידע להסכין את דרכיו לפי רוח החנופה והתרמית המדינית

אשר השתררו בקרב בני דורו, ונוסף לזה הנה גברה אהבתו אל החכמה והאמת עד להקשיח לב גם מתועלתו ומחפצי עצמו, ולכן לא נזהר במוצא שפתיו ויחוה את דעתו על דבר המגרעות אשר נמצאו במערכת המכונה. בזאת העלה עליו את חמת הממציא המרומם השר הגדול במלוכה, אשר על פיו היתה שומה לגרשהו מבית האוניברסיטה. הנה כי כן נדחף גליליי לצאת מבית המדרש בפיזה פעמים: בפעם הראשונה בתור תלמיד שאינו הגון, ובשנית — על אשר לא נזהר בדבריו אל איש שאינו הגון.

תקופת הימים אשר ישב גליליי בפיזה היתה ימי העליה להתפתחותו הרוחנית המדעית. שם התעמקה והתרחבה רוח חקירתו ותשתרע עד גבול בגרותה, עד כי ממנה והלאה יחלו לחוקר החושב הזה ימי בכורי המצאות והגליות נשגבות, אשר הרימוהו אל המעלה הגבוהה שהוא עומד עליה בעיני החברה האנושית הנאורה. שם נתבררה גם השקפתו ודעתו על מערכת בנין העולם, ואמתות שיטת קופרניקוס נתאמתה לו בהחלט, ויצא בגלוי ללהום בעדה, וכמו נגמר אז בלבו להיות החלל הראשון הנופל בעד קדושת חכמת התכונה החדשה. נקל להבין, כי רבו שם שונאיו ומנדיו בקהל החכמים, אשר הכירו בו פושע ומורד בחכמה ובפלוסופיה העתיקה, אשר הם הנם נושאי כליה. הם לא יכלו לסלוח לחכם הצעיר הזה הבא לסתור את כל חכמתם, אשר היתה להם כרכושם הרוחני, ולדלדל אותם דלדול רוחני גמור פעם אחת. זאת היא לפי דעתנו הסבה הראשית לחזיון אשר נראה תמיד בתולדות המדעים, כי אלה החכמים אשר הסבו בגאון רוחם מהפכה עצומה בעולם המדעים היו שנואים בעיני בני דורם, בעוד אשר הדורות שקמו אחריהם העריצו והקדישו את שמם. הראשונים רואים בהם אנשי חמס עושקי נכסיהם הרוחנים, בעוד אשר האחרונים, שנהנו על הדעות החדשות, רואים בהם מטיבים ואנשי חסד אשר בטובם הנחילום רכוש רוחני גדול. באמת הנה ההתמרמרות החרישית הזאת היתה יכולה להתרחב ולעבור גם אל גבול אחר, ולהתהפך לקנאה דתית, כי אריסטו ואפלטון נחשבו בעיני בעלי הדת כקדושים ונביאים הקרובים במעלתם אל אבות הכנסיה. ומי

יודע אם לא הקדימו הרדיפות בעד דעותיו, שנחשבו ככפירה ברת, להתהולל על גליליי עוד בימי שבתו בפיזה, (כי הנסיכות הטוסקַנית היתה סרה למשמעת האב הקדוש והאינקויזיציה הרודה על ידו), לולא התנגשותו עם השר הגדול ממציא המכונה הנזכרת, אשר אלצתהו לגמור את חשבונותיו עם עיר מולדתו ולצאת ממנה.

בנפש מרה ובאמתחת ריקה שב גליליי עירה פלורנציה בשנת 1592, ובהצק לו המחסור פנה עוד הפעם אל מגינו ואיש הסדו המרקיז אובלדי, אשר נמצא לעזרתו גם הפעם, מבלי להזכיר לו את עון אי־כשרונו להסתגל אל זרמי החיים הזורמים בחברה הסובבת אותו ואל דרכיה, ויתן בידו מכתב־תהלה אל השר סַלְבִיַטִי, אשר ביחס אהבתו אל החכמה ודורשיה לא היה נופל בערכו מן אובלדי. ביד נדיבה העניק לו סלביטי משען כסף די צרכו, עד אשר ימצא לו משרה הראויה לו לפי חכמתו. הודות לסלביטי התודע גליליי אל השר סוגרידא, נושא משרה גבוהה ברפובליקה הויניציאית, אשר השתדל בשבילו לפני הממשלה, עדי השיגו את מבוקשו, ובשנת 1592 נתמנה גליליי לפרופיסור באוניברסיטה בפדובה. ממשלת ויניציה הוקירה עד מאד את האיש הגדול הזה ואת גדל חכמתו. עד כמה גדל ערך גליליי בעיני ממשלת הרפובליקה נראה מכתב־הפקודה אשר נתנה הממשלה בעת העמידה אותו על משמרתו. בפקודת הממשלה אל האוני־ברסיטה נאמר: „מדעתנו את גדל ערך חכמת השעורים ותועלתה ליתר ראשי ענפי המדעים, על כן נתאחרה ההתמנות לכהונת ההוראה במקצע הזה עד כה, מאשר כי לא נמצא לנו חכם מובהק ראוי והגון להכהונה הזאת. כעת הביע האדון גליליי, אשר כהן בכהונת פרופיסור בפיזה, את רצונו להסתפח אל הכהונה המדעית הזאת, ומהיות כי חכמת החכם הגדול הזה כבר נודעה לשם ולתהלה, עד כי בצדק יתחשב הוא לאביר חכמי ההנדסה והטבע ומצוין מאד בכל החכמות המדויקות, על כן הנה בשובע רצון וענג רב הננו נותנים לו את במת ההוראה למשך ארבע שנים". הדברים האלה יוכיחו, כי תהלת גליליי

וכבוד חכמתו התפשטו למדי בדעת הקהל, ומשם חדרו גם אל תוך הספירות העליונות של ממשלת המדינה.

בפדובה הוטב מצב גליליי החמרי, כי נקצבה לו משכרת בבדי 450 רו"כ לשנה; חמשת מונים מכפי משכרתו בפיזה. אולם האושר היותר נעלה אשר מצא בפדובה היא חופשתו המוסרית, כי בעוד אשר בהנסיכות הטוסקנית, המתרפסת תחת רגלי האב הקדוש והסרה למשמעתו, היה צפוי להעָלות על המוקד, אם רק יביע איזו דעה המתנגדת אל ההשקפה הדתית של כהני האליל, ומה נקל היה לאויבי נפשו בפיזה להעליל עליו כי מכחש הוא בעקרי הדת למען הסגירו בידי האינקויזיציה, הנה בגבול הרפובליקה הויניציאית כבר השתרר חופש הדעת וההגיון בבתי מדרש החכמה. אמנם גם בפדובה רבו הנלחמים בו, אבל המלחמה נטשה רק על שרמת החקירה והמדעים, ואל גבול הדת אולת ידה לנגעת. מרה היתה נקמת צוררו אשר גרשהו מפיזה, ומה מתק פריה לחיך חוקר כגליליי, אשר רק על חכמתו חי.

באמת הנה חופש ההגיון אשר השתרר בממשלת הרפובליקה הונציהית לא יתכן להקרא בשם חופש במובנו האמתי, אם לא רק בערך אל העבדות הרוחנית אשר כבשה תחתה את יתר ארצות ממשלת האפיפיור ברומא. ידענו כי בעת בוא גליליי לכהן בכהונת ההוראה באוניברסיטה בפדובה, ובעת אשר השמיע החוקר הגדול הזה מעל במת המורים את דעותיו החדשות באותה העת עצמה התגולל בבית הכלא בעיר הזאת החוקר החפשי הפלוסוף דז'ורדנא ברונא, אחד מקדושי הדעת, אשר הועלה אחרי כן על המוקד במצות האינקויזיציה בשנת 1600. הכפירה הגלויה בדת נחשבה לעון כבד, אשר לא יכופר רק בדם בעליו, גם ברפובליקה הונציהית. אולם גם מוראי האינקויזיציה וגם מחזה הדמים הזה לא יכלו לצנן את חום נפש גליליי הסוער להפיץ את דעותיו בקרב העם. אמנם, המארה אשר ארר אלהים את האשה נתקימה בכל תקפה גם בגדולי החוקרים נביאי הדעת. גם הם מולידים את ילדי רוחם בעצב ומתעהדים באהבה ורצון לקראת צירים וחבלי לדה וגם לקראת המות הכרוך בעקבותם. הם משתוקקים להוליד ילדי רוח, לשאת ולסבול חבלי הריון ולדה,

זאם כי בנפשם הם; הם מתים בלב מלא אהבה בעד הפצת דעותיהם ילדי רוחם, כיולדה גועת הנושקת את ילדה בן אונה גם בדעתה כי הוא גרם במותה. מה נורא הקסם השפוך על המחזה הגדול הזה!

ויהי כשבת גליליי על כסא ההוראה באוניברסיטה בפדובה ומנוחה היתה לו מבית ומחוץ, החל להפיץ מעינות חכמתו בקרב קהל תלמידיו, אשר נהרו אליו מארצות רחוקות לשמוע את לקחו. מספר התלמידים המקשיבים אל לקחו עלה אז עד אלפים איש, עד כי צר חדר המקרא (Auditorium) מהכיל את כלם, ועל ידם זרע גליליי על לבות בני דורו את זרע חכמת הטבע החדשה, אשר יסדה הוא, ואת דעותיו החדשות שבראו תקופה חדשה בתולדות ההפתחות ההכמה. מלבד זאת, הנה העמים גליליי על עצמו עבודה גדולה אשר הביאה תועלת מעשית לעמו ולארצו, בהיותו עסוק בעריכת מכונות שונות הדרושות לחפץ הממשלה כפי שהציעה לפניו, וגם חבר לתועלת התלמידים ספרים רבים הכוללים בקרבם את תורת המכניקה ותורת מערכת מורי־שעות להגביל את עתות היום על פי מהלך השמש (Gnomonik). גם בזאת יהלל גליליי כי לא נזור אחור מחיי חלד להתכנס בכל רוחו ועיונו בעולם המחשבה והאצילות, כי אם חכמתו הרחבה חבקה בזרועותיה את העולם כלו, את עולם האצילות והמעשה, הפלוסופיה והחיים, מפעלות הטבע בתבל ומעללי האדם בארץ, ויגדיל לעשות בכל המקצעות האלה כלם גם יחד. על כן נראהו, איך התאמץ תמיד להמציא תועלת מעשית בחיים על פי תוצאות חקירותיו אשר הוריד מעולם האצילות והעיון. בשבתו בפדובה דרש גם את שלום הממשלה אשר קרבתהו אליו באהבה ורצון, ויחבר ספר גדול, אשר בו ירה אבן הפנה לתורת בנין מבצרים ויתכנה על יסוד מדעי. רבי הספרים האלה נשארו בכתב יד ונמצאים בבתי אוצר הספרים באיטליה.

אולם גם בפדובה לא חדל גליליי מהיות מטרה לחצי איבה וזעם. נזר התהלה והכבוד שעטרה לו חכמתו היה כשכים וכצנינים בעיני רעיו החכמים ובעיני הארוקים המהבילים המחזיקים בדעות הנושנות, וכל אלה חברו יחד להביא דבתו רעה אל

הממשלה למען הבאישו בעיניה, וילשינו עליו, כי הנהו איש פרוע ומשחת במדותיו, בהיותו מתגורר עם אשתו ילידת ויניציה טרם בא אתה בברית הנשואים על פי חקי הדת. באמת הנה לא עלילת שוא העלילו עליו. גליליי לקח לו אשה אשר ילדה לו בנים, וברית אגודתם, המיוסדת לפי טעם נשואי האזרחים הנהוג גם בעת ההיה, — לא נתאשרה ולא נתקימה בטבעת חקי הדת כל ימי חייו.

אבל גם תוצאות השטנה הזאת היו רק לטובתו ולהועלתו. בשום הממשלה לב אל מצב ביתו, ובחשבה כי עתה בהיותו בעל אשה ובנים לא תשפיק לו משכרתו המצערה די כלכלת ביתו, הגדילה את משכרתו פי שנים לתת לו עד כדי 800 רו"ב לשנה (1599 לספה"נ). הנה כי כן ראינו, כי בכל ימי שבתו בפרובה האירה אליו ההצלחה את פניה, כן להטיב את מצבו החמרי וכן להגדיל את אשרו הרוחני. רבי המצאותיו הכבירות הן הנה תולדות תקופת ימי שבתו בפרובה; שם עמד וימודד תבל ומלאה במבטו החד המרחף במרחקי עולמות אין־קין; שם הטה אזן קשבת להקשיב את סוד שיח כחות הטבע המתלחשים בלאט מבעד היריעה הנסוכה עליהם, ושם כתב את מרבית ספריו המחוכמים, אשר עליהם ישתוממו כל חכמי תבל עד היום הזה.

בהיותו בפרובה התרועע עם החכם המהולל המהנדס ס ר פ י, ועליהם נלוו החכמים סוגרידי וסלביטי, וכלם יחד חברו וידבקו איש ברעהו באהבה וידידות, ויהיו לחוג מרעים. בחברתם בלה גליליי את עתותיו בנעימות, הם חזקו תמיד את ידיו להוסיף חיל ולהגדיל צעדיו בנתיבות חכמה, כי לפניהם גלה תמיד את לבו, את דעותיו ומחשבותיו, מזמותיו והמצאותיו והם תמכו בימינו לעת מצוא להטיב את מצבו, יען כי אם אמנם הוסיפה לו הממשלה על משכרתו בשנת 1599, בכל זאת לא נמצאה לו די צרכו, יען עם הוספת משכרתו נוספו גם צרכיו. בשנה ההיא מת עליו אביו והון לא השאיר אחריו, ורק על כתפיו היה עמוס משא כלכלת אחיו ואחיותיו, ונוסף לזה

הנה בעת ההיא כבר היה אב לבנים, ולולא עזרת רעיו מי יודע אם לא כרע תחת סבל עול החיים.

ב.

בנין־עולם חדש. הפצת דעותיו. קדושת האדמה וקדושת הקוף. קנה מודד החום. קנאת חכמים. המזרת נצה. כוכב חדש ברקיע. שפופרת המקרבת את המוחשים. הררי הירח. רעידת הירח. שביל החלב. ערפלי שמים. ירחי צדק. מצבת זכרון על אדמת יופיטר. טבעת שבתאי. מולדות ונגודים על פני הכוכב נגה. גליליי ויחסו אל חכמי היהודים. יעקב מנטוני, ר׳ חסדאי קרשקש, יש״ר מקנדיה. מרוץ אגרות.

שמונה עשרה שנה ישב גליליי ויטיף את לקחו בבית־מדרש החכמה בפדובה. התקופה הזאת היא התקופה הכי־נכבדה בחייו בתור חיי חוקר והוגה דעות נשגבות. בתקופה הזאת נראה את גליליי רם ונשא; הנהו נשוא על כנפי דעה אחת ורעיון אחד מושל בו, לחפש ולתור במרחבי עולמים למצוא נקודה־המשען לשיטת קופרניקוס, למען הוציא אותה מכלל השערה ולהביאה לידי שיטה מקוימת ומבוצרת על בסיס מדעי נאמן. בימי התקופה ההיא הרבו הקירותיו לשאת ענף ופרי; ובמדה ההיא שעלתה בידו לחזק ולהאדיר את דעתו במופתים רבים נאמנים, בה במדה הרבו מעריצי הרעות הנושנות להתקומם עליו ולהאשימהו בעון מרי וכחש. הבנאי המחוכם הרים את ידו לבנות היכל חדש לחכמת הטבע, להקים בנין העולם על פי התכנית החדשה אשר שמה לפניו הקירתו המדעית, ולמטרה זאת הרס בלי חמלה את קירות הבנינים הרעועים אשר בנו בטלמיוס, אריסטו ואפלטון, החכמים הקדמונים אשר הסכינו בני האדם במשך דורות רבים להעריצם ולהקדישם בקדושת החכמה והדת יחד, עד כי לא נפל ערך קדושתם בעיני העם מקדושת אבות

הכנסיה. בדרך מסוכנת כזאת נסחף גליליי הפעם מזרם החקירה המדעית המקפצת על הגדרים ומדלגת על פני גבולי עולם. מי לא יזכור את הרעש אשר הרעישה את העולם כלו שיטת דַרוין עוד בעבר שאינו רחוק מאתנו, באשר מתנגדת היא ולפי מראיתה החיצונית אל המסרה הדתית, המספרת כי האלהים יצר את האדם עפר מן האדמה, אבל לא אדם מן הקוף, כמו היתה קדושת האדמה עולה בערכה על קדושת הקוף, ואם כי כל נבון דבר הלא יודה כי הקוף החי עולה במדרגתו על העפר הדומם. ואם בדור חכם ונבון בימי חפש הדעות כך, בדור קַנא ונוקם ושקוע באמונות הפלות על אחת כמה וכמה.

ובעוד אשר העם מסתער ומתלונן לבלי סלוח לעון פורע פרעות הזה, „מהלל כל קדש ונשגב", אשר מגמתו להסב מהפכה בתחום הרוח והדעת, הנה הענק הגדול הזה עומד במנוחה, משכמו ומעלה הוא גבוה מכל העם, וכענק גבורתו לשאת את כל רכושו הרוחני צרור על שכמו, למען יראה כל אשר עינים לו לראות, כי לא צעצועים ושעשועים הוא מביא להם, רק כל סגולה יקרה המתגלה בעולם פעם אחת באלפי שנים.

ננסה נא להעביר לפני הקוראים את פעולתו המדעית הגדולה בימי התקופה הזאת בקצור נמרץ.

א) בראשית ימי שבתו בפדובה המציא גליליי את קנה מודד החום (טֶרמוֹמֶטר), מכונה מדעית אשר הביאה תועלת רבה להתפתחות המדעים, כתועלת אשר הביא פרומיטיאוס לתרבות האנושית בהורידו את האש מן השמים ארצה, לפי אגדת היונים. אמנם הסגולה המיוחדת לכל הגופים להתגדל ולהתפשט מפעולת החום", כאשר גם להתקטן ולהתכוץ מפעולת הקור, נודעה גם להכמים שהיו לפניו, אבל אין אחד בהם אשר השכיל להשתמש בה למטרה מועילה כזאת. ומי זה לא יבין כי הידיעה הזאת היא הגדולה מכל הידיעות. אותיות הכתב והמלות שבלשון ידועות לכלנו, אך לצרף מהן חרוזי שירה נעימה בעלת תכן אדיר, לזה נחוץ משורר בעל כשרון, חושב והוגה רעיונות נעלים. זאת היא ההלת הממציאים גאוני הרוח, כי הם יודעים ומשבילים להפיק תועלת חדשה מכל דבר אפסי ידוע, הם מכונים לצרף

את ה תיות הידועות שבתוך הטבע והעולם לצרופים חדשים עדי היותם למקלעת רעיונות מחודשים, או, במבטא פשוט, לגלות הרכבה מחודשה מיסודות פשוטים ישנים וידועים. אלה אשר צרה עינם בחכמת גליליי רוצים להקדים את המצאת הטרמומטר לזמן רב עוד לפניו, אך דעתם בטלה מאפס משען להוסף עליו. גם בעוד גליליי חי רבו המקנאים בכבוד חכמתו, עד כי נועזו להחלים בזדון, כי המצאותיו כבר נודעו לפנים ולא ילידי רוחו הן, עד כי נאנס החכם הזה להגן כפעם בפעם על כבוד המצאותיו, ומלחמה תמידית היתה לו עם קנאת חכמים מסביב. אך הוא יעץ לקדם את פני מכזיביו בזדון, כי בטרם גלותו את תכן המצאתו שלח ציר מבשר לפניה בתור חידה קצרה כלולה ממלות מסורסות (Anagramm) המרמזות על המצאתו החדשה, למען סתום את פיות מקנאיו מהכחיש את זכותו עליה, יען כי לו נודעה למו המצאתו לפני זה, כי אז הלא נקל היה להם למצוא את חידתו.

ב) מלבד התמורה התמידית הנצבת וקימה לנצח על פני תבל אין כל דבר נצחי ומתקים לעולמים בחלל העולם. גם גרמי־השמים הגדולים המשתעשעים בנעימות נפלאה בחיק הטבע, כל העולמות הרבים המפוזרים לאין מספר על פני יריעת הבריאה, גם הם אינם תושבים קימים ותמידים בתבל, אינם אזרחים גמורים בתוך המציאות, רק עוברי ארח המה, אשר נקראו מאת הטבע להֵרָאוֹת למשך עת קצובה על במת החזיון, אשר ערכה היצירה פה בתבל, ובכלותם את מעשה חזיונם על במת המשחק העבירם והחליפם מלפניה. עולמות רבים עומדים לפנינו ומתראים בשלמות תבניתם, ישנם גם עולמות רבים המתרקמים עוד כעת לעינינו ועודם במצב ההריון, ועוד רבים מהם, אשר כבר חלפו ועברו מן העולם הכללי. כל אחד ואחד עובר תחת שבט הכליון בבוא עתו, רק כי העולם בכללו מתקים על פי ההרמוניה השלמה והמשוכללת המוטבעת בו, ועל פי כח היצירה הבלתי נפסקת השולטת בקרבו להעביר את צבא גרמי השמים איש אחרי רעהו; אלה נבראים וצומחים, אלה קימים ומבוכרים, ואלה בלים וגם חולפים. את האמת הזאת גלתה לנו חכמת התכונה החדשה על

ידי טופתים חוקים ובולטים. אך הפלוסופיה האריסטוטלית היא בתמת ילדותה החליטה, כי גרמי השמים הם עצמים נצחיים, שניים במדרגתם ומעלתם למלאכי מרום, בעלי דעה ושכל, ברואים מעצם זך ומזוקק אשר איננו נכנס תחת גדר הכליון. והדעה הזאת הפשה בכל ימי הבינים את כל החכמים והלומדים בלבם כאמת ודאית. הפלוסוף היהודי רבנו משה בן מימון, אשר עם כל חכמתו המקורית הנשגבה השתעבד גם הוא לפלוסופיה של אריסטו. ויהי נושא דגלה על שרמת היהדות, הכניס את הדעה הזאת בגבול הפלוסופיה הדתית העברית, ולא רק כי יִחֵד אותה, כי אם גם שָׂמָה לאחד מיסודות תורת ישראל (יד החזקה, הלכות יסודות התורה). כה קסמה הפלוסופיה של אריסטו את לב הפלוסוף והחושב הגדול הזה, עד כי בלי כל מרך הרהיב עוז לכלול דעה בלה ובטלה כזאת בתוך יסודות התורה, אשר האמין בלב תמים בקיומה הנצחי מבלי להשתנות ולהתחלף עד העולם.

לסתור את הדעה הנפסדה הזאת התעורר גליליי בראשונה בשנת 1604 לספה"נ. בשנה ההיא הופיע ביום 10 אקטבר על פני יריעת השמים מחזה יקר, אשר ערכו רב מאד לכל חכם והוקר אשר שאלת בנין העולם ותכונת גרמי השמים קרובה אל לבו. פתאם נגלה במזל סרטן כוכב חדש, אשר הזהיר ביפעת אורו במשך איזה ירחים. למועד ירח נובמבר החל הכוכב לאסוף נגהו, ולאט לאט נגרע אורו הלך ורפה, עד כי לאחרונה נעלם מעין רואה בירח מרץ, וכל עמל התוכנים לגלות את עקבותיו נשאר מעל. החזיון הזה היה לבסיס חזק לגליליי בהתנגדותו אל שיטת אריסטו, להשען עליו ולהראות כי גם גרמי השמים הם בעלי ראשית ותכלית והנם נופלים תחת גדר הכליון והאבדן בכל בני הטבע החמריים. הכוכב הנפלא הזה עם התגלותו הפתאומית והליפתו הנמהרה היה כעין הכחשה אל שיטת אריסטו ושגגת דעתה כי גרמי השמים וגלגליהם הם יצורים נצחים בני העולם הרוחני, אשר חקי הטבע השוררים על פני ארצנו אינם שולטים בם. על יסוד החזיון הזה השתדל גליליי להוכיח את אחדות הפעולה במרחבי התבל כלה, וכי התמורה הגדולה

המסתובבת בעולם בלי הפסק, הסתירה והבנין, היצירה והכליון, אינם מוגבלים בהוגו הצר של כדור ארצנו, כי אם הם משתרעים במרחבי כל חלל העולם הגדול לבלי קץ ותכלית. חכמי הדור ההוא המחזיקים בשיטת בטלמיום החליטו כי הכוכב הנגלה איננו כוכב אמתי, כי אם מחזה מיוחד במינו, אשר מקומו בגבול גלגל היסודות, היינו בחוג האויר הסובב את ארצנו, כאשר כן קראו אז בעלי שיטת בטלמיום לחלל העולם אשר מבית לגלגל הירח. ורוח החכמה צלחה אז על גליליי ומבמת בית מדרשו הטיף את אמרותיו המחוכמות להוכיח כי האורח החדש אשר הופיע על כפת השמים הוא המבשר את אמתת שיטת קופרניקוס. על יסוד השקפותיו המדויקות אשר ערך על הכוכב החדש הראה לדעת, כי מצבו הוא במרחק נורא הלאה מגבול גלגל היסודות, וכי עולה הוא במרחקו על כל כוכבי הלכת מרחק גדול שאין לשער את ערכו. בחרף נפש הטיף אז גליליי לחזק ולבצר את שיטת קופרניקוס, בהציגו את הכוכב החדש בתור עד לענות בשיטת קופרניקוס את צדקתה, ועוד הרחיק ללכת בחקירתו מן התוכן הפרויאנגבורגי, כי פרץ גם את גלגלי השמים שהכוכבים קבועים בם, אשר הניחם קופרניקוס מבלי להרסם, כידוע, בהניחו כי גרמי השמים מפוזרים במרחקים שונים במרחבי חלל העולם. בכל דרישותיו אלה הראה גליליי עוז נפש, לא פחד ולא חת את חמת הישועים הקנאים, אשר אך כארבע שנים לפני זה העלו על המוקד את הפלוסוף ברונא בעד דעותיו החפשיות אשר הביע. גליליי אהב את החכמה יותר מנפשו וכל קרבן לא כבד ממנו רק למען הגדילה והאדירה.

ג) כאשר שגה גליליי בכל חום נפשו באהבת חכמת ההנדסה בימי עלומיו, כן נמשך בהגיעו לימי הבינה להחכמה המפוארה, אשר עליה אמרו חז"ל: „כי היא חכמתנו ובינתנו לעיני העמים", והיא חכמת התכונה. החוק אשר שם לו גליליי בראשית דרכו בנתיב המדע לקים כל דבר רק על פי המסה והבחינה לא סר ממנו כל הימים. על כן התאמץ לערוך השקפות מדויקות, ויחפש בחכמתו הגדולה למצוא תחבולות, אשר על ידן תמצא ידו להסתכל היטב אל החזיונות הנשקפים במרחבי חלל העולם

ולקרוא את תוי הרזים הרשומים ברקיע השמים. בשנת 1609 המציא את הטֶלֶסקופ הראשון, העשוי משפופרת קטנה האוצרת בקרבה מערכת של זכוכיות גבנוניות ושקערורויות ערוכות בסדר ידוע, אשר סגולתה להקריב את המוחשים לעין המביט. ימים רבים עמל לשכלל את מערכה השפופרת ולהביאה לידי השתלמות רצויה, עד כי הצליח באחרונה לערוך שפופרת המגדלת את המוחשים 30 מונים. אמנם קטן ודל היה ערך השפופרת הערוכה בידי גליליי, בהיותה על פי תכניתה רק כקנה־הראות אשר נשתעשע עליה אנחנו כעת להביט אל המחזות העולים על־ במת התיאטרון, אך מה רבו ומה גדלו החדשות אשר גלה גליליי על ידה בחכמת התכונה! עליהן יתפלאו כל התוכנים עד היום הזה, איך גאון רוחו של גליליי השלים את החסרונות שנמצאו בקנה־ ראותו הננסי ויכריע את כל מגרעותיו ורפיונו. נחוץ להעיר, כי סגולת הזכוכית הגבנונית לקרב את המוחשים ולהגדיל את תמונתם היתה ידועה עוד לפני זה בארץ הולנדיה, בית התרשת הגדול ללטישת זכוכית ואבני חן מעולם. רק גליליי המציא בחכמתו איך לערוך זכוכיות כאלה במשטר ידוע בתוך שפופרת חלולה באופן המתאים אל טבע קרני האור ופעולתן, עד כי נתגלה על ידו הטלסקופ בכל תכונותיו, ואם כי בצאתו מידי ממציאו נמצא רק על המדרגה הראשונה של שלמותו המשוכללת ההיא שהגיע אליה בימים האחרונים. אם באמת את טבע הזכוכית הגבנונית גלה עוד לפניו איש אחר, בכל זאת הנה זכות המצאת הטלסקופ מגיעה בצדק רק לגליליי לבדו. הממציא איזו מכונה חדשה לא יגרע מכבוד המצאתו מאומה, אם החמרים שמהם נעשתה המכונה הוכנו על ידי איש אחר.

ד) המצאת הטלסקופ הביאה לממציאה פרי ברכה למכביר.

עתה נראה את גליליי עושה נפלאות רבות וגדולות. חמוש ומזוין בשפופרת קטנה כמדת איזו אצבעות הוא עובר בחלון לפני צבא התוכנים, מתבונן במרחבי התבל, אורב אל מערכת צבאות השמים ומגלה עולמות חדשים אשר לא ראתם עין כל תוכן לפניו. הטלסקופ הננסי, אשר לו היה לפנינו כעת חשבנוהו לשעשועי ילדים, היה בידו לכלי נשק אדיר להשיג על ידו נצחונות

גדולים ולכבוש תחתיו את מרחבי העולם כלו. בראשונה כונן קנה־הראות אל הכוכב היותר קרוב אלינו, אל הירח, מלכת הלילה. פה נגלה לפניו עולם חדש אשר לא שערו כל התוכנים לפניו. על ידי השקפותיו המדויקות הכיר מציאות הרים ועמקים על פני הירח, אשר כבדור הארץ לא יצטין גם הוא בתמונה כדורית אמתית ובחלקת פנים; אות היא כי הסבות הטבעיות והכחות הפנימים והחיצונים אשר השחיתו את פני כדור הארץ לעַות ולעקם את שטחו החיצוני פעלו גם על פני הירח. ובכן היה גליליי הראשון בין שוכני הארץ אשר מצא את ההרים הרמים והעמקים הנוראים המשתרעים על פני הירח. ההמצאה הזאת הביאתהו לידי עוד המצאה שניה. על פי מראה ההרים והגבעות ההם ועל פי מצבם הקבוע אל מול פני הארץ הכיר לדעת, כי הירח איננו סובב על צירו, רק הוא מקיף את הארץ בהיותו פונה בצדו האחד למולה תמיד. גם נסה למד את גובה ההרים שעל פני הירח, ואף כי חסרו לו אז האמצעים הנחוצים למדידה תוכנית מדויקת, בכל זאת כון אל האמת, וימצא כי הרי הירח עולים בגבהם על גובה ההרים שעל פני הארץ, היינו אם נעריך את גובה ההרים אל מדת קוטר הכדור. באמת הנה כדור הארץ בתמונתו החיצונית הוא קרוב מאד לתמונה כדורית הנדסית, יען כי הבליטות הבולטות על פניו, היינו ההרים הרמים המתנשאים עליו, אינן עולות מכדי 30,000 רגל לגובה. ההר היותר גבוה על פני הארץ הוא אֶברסט באזיה וגבהו בכדי 29000 רגל. בליטה רמה כזאת על פני כדור הארץ, אשר מדת קוטרו מגיע עד כדי 1718 פרסאות גיאוגרפיות, נדמתה לנו רק כאבק דק מן הדק מונח על פני תבה. לעמת זאת הנה ההרים הנמצאים על פני הירח הן בליטות גדולות מזו, ועל פי ערך מדתן אל קוטר הכדור שהן בולטות ממנו הן פוגמות פגימה גדולה ומוחשית בתמונתו הכדורית. גובה ההרים שעל פני הירח עולה עד כדי $^{1}/_{40}$ ממדת קוטרו, ומדעתנו כי קוטר הירח הוא 468 פרסאות הנה מגיע גובה ההרים שעליו עד כדי 47 פרסאות. בהשקפתו החדה ידע גליליי להבחין את התנודה הקלה של הירח הנקראת בשפת התוכנים בשם „רעידת הירח" (Vibration), הרעידה ההיא

אשר לרגלה נוכל להשקיף גם על חלק קטן מעברו של הירח הפונה אל חלל העולם. גראבון לבו לא עמדה לו חכמתו לפתור את נסבת רעידת הירח. ובאמת אי אפשר היה לו לפתור את המחזה הזה כל עוד לא נודעו לו חקי הכבד ודרכי פעולתו אשר המציא ניוטון בדור שלאחריו. חכמי הטבע בדור האחרון מוכיחים לדעת, כי כל החזיונות הנזכרים פה הם תלוים זה בזה. ההרים הנשאים התחוללו על פני הירח לרגלי פרץ לבת איש אשר קרחה בקרבו, כמראה אשר נראה פה על הארץ בבטן ההרים המוריקים איש. בראשונה מתחלת יצירתו הסתובב הירח על צירו כמשפט כל גרמי השמים, ורק לרגלי המהפכה העצומה שהתחוללה בקרבו, אשר עותה ועקמה את פניו בצדו האחד להרים עליו הרים גבוהים ורמים למאד, נעתק מרכז הכבד בקרבו הצדה, ומכח משיכת הארץ נמשך צדו ההררי אל הארץ, עד כי חדל הירח מהסתובב על צירו. ההרים הרמים נמשכים אל הארץ ומתנודדים הנה והנה כתנועת המטוטלת המתנודדת גם היא רק מכח משיכת הארץ, כידוע.

ה) המתבונן אל כפת השמים יראה על יד חגורת המזלות בערפל לבנוני המשתרע על פני הרקיע לארכו, והוא הנודע בשם „שביל החלב". השם הזה נתן לו על פי אגדה מיתולוגית קדמוניה המספרת, כי אלילת השמים חלצה שד ותז נטף חלב, והנטף הזה השתרע על פני עצם השמים הטהורים כעין הבדלח, ויצא הערפל השמימי הזה. התוכנים בני דורו של גליליי, אשר לא יכלו להתרומם ולעוף על אברות השירה והמליצה כחכמי ימי קדם אבות האגדות המיתולוגיות, הם החליטו, כי שביל החלב הוא הרשם הגס אשר השאיר בונה העולם על פני תבנית בנינו, הוא הקו שבו נדבקו יחד שני חצאי כדור השמים להיות לכדור אחד שלם. אבן יחס אל הבנאי החושב בינה העולם מלאכה גסה לא־מתוקנת כזאת היא פגימה גסה בכבוד מלאכת מחשבתו, המראה על המושגים הגסים של בני הדור ההוא ע"ד היכלת המוגבלת של אדון התבל, מקור הבינה והיופי. אולם גליליי, אשר באחזו בשיטת קופרניקוס כבר הרס את גלגלי השמים, בחלה נפשו גם בבאור חסר טעם כזה המתנגד לטעם היפה; הן

אם גלגל אין במציאות הלא מובן מאליו, כי אין כל מקום לרבק. ויהי כאשר כונן גליליי את קנה הראות אל פני שביל החלב מצא על פי ההשקפה הנכונה, כי בעצמותו הוא כלול משפעת כוכבים רבים לאין מספר, אשר התכנסו אל מקום אחד ונקוו פה לקבוצה גדולה ונוראה לאין קץ ותכלית. בהביטו בשפופרתו אל הכתם הקטן הנטוי על פני הרקיע על יד מזל טלה, והוא הכתם הנקרא בשפת התוכנים בשם "Pleada„, נוכח לדעת, כי עצם השמים צח ובהיר גם במקום הזה ולא נכתם עד מה. תחת הכתם המדומה מצא שם מערכת קבוצת כוכבים מתנוצצים כאבני שוהם, מסודרים בתמונה נהדרה ומפוארת למאד.

ו) המספר שבעה נחשב אצל כל עמי הקדם למספר נקדש ונערץ. לפי דעתם הנה קדושת המספר הזה נתאשרה ונתקימה בהסכמתו של אדון העולם, אשר גם בערכו בעולמו את המנורה הגדולה ההיא העומדת להאיר לתבל ולדרים עליה, והיא מערכת כוכבי הלכת, שם את מספר נרותיה רק שבעה. האמונה הכוזבת, כי רק שבעה כוכבי לכת נמצאים בעולם, מוצאה מימי קדם, והתגלגלה דרך השכת ימי הבינים עדי בואה אל תחת כפות רגלי גליליי, וירמסנה. בשנת 1610 בשביעי לחודש יאַנואַר גלה גליליי ארבעה כוכבי לכת חדשים הסובבים במסלתם בחלל העולם, ועד מהרה נוכח כי הם ארבעת הירחים המקיפים את הכוכב צדק ומלוים אותו בדרכו במסלולו סביב השמש. מי זה יוכל לתאר את רגשית לב גליליי, את אשרו וששונו, עת ראתה עינו פתאם כי נוספו על בני המשפחה האהובה לו, מערכת כוכבי הלכת, ארבעה חברים חדשים? ומה גם בראותו עתה כי צדק עם ארבעת ירחיו המקיפים אותו הם כמערכה של כוכבים בפני עצמה, הדומה למערכת השמש עם כוכבי הלכת המקיפים אותה סביב; עתה יתבשרו נא כל יושבי ארץ, כי רק שיטת קופרניקוס היא האמתית והנכונה. החזיון הנפלא אשר מצא גליליי בפנה אחת נסתרה בחלל העולם, כי צדק הנהו בנקודה מרכזית בעולם מיוחד ומובדל לעצמו, העצם התיכוני במערכת כוכבי לכת הסובבים אותו במעגלה, היה עתה לתבנית מדויקת, רק בתמונה זעירה, למערכת השמש וכוכביה הרצים סביבותיה, אשר לא יתעקש

עוד כל בעל הגיון ישר להכחיש את מציאותה. את התגלות ירחי צדק שם גליליי כנזר על ראש כל המצאותיו, ועל ידה קנה לו עולם מלא אושר ונצחון האמת על השקר בשעה אחת.

ההתגלות הזאת, הגדולה מאד על פי תוצאותיה הנכבדות, כי המציאה בידי החקירה המדעית מופת נאמן לאמת את שיטת בנין העולם של קופרניקוס, היתה יקרה מאד בעיני גליליי, עד אשר לחדל מהתפאר ומהשתבח בה עד יום מותו. כאות רגש תודה להנסיכים לבית מדיצי אשר תמכו בימינו בימי עלומיו בעת עשותו את הצעדים הראשונים על מסלת החקירה המדעית, קרא גליליי את שם ירחי צדק שנתגלו על ידו „כוכבי מדיצי". זאת היא הפעם הראשונה אשר העלתה חכמת התכונה את הרעיון על לבה להציב מצבת זכרון למושלי ארץ בעולמות החדשים הנכבשים על ידה במרחבי התבל, במקום אשר שפכה הטבע דרור וחופש משלטון מושלים, ורק היד הגדולה של הטבע היא לבדה השוררת על פי חקי נצח קצובים לעד. בצדק העיר אחד מסופרי אירופה כי חכמת התכונה כמו שואפת לנקום את נקמתה בעד כל התלאות אשר מצאוה מידי בצנץ העריצה ומידי אירופה הקנאית בימי הבינים ובעת החדשה, בקחתה תמיד שמות לכוכבים החדשים המתגלים על אופקה מאוצר השמות של המיתולוגיה האלילית. קריאת השם לירחי יופיטר בשם נסיכי משפחת מדיצי נראתה בעין נטיה מן הדרך הכבושה, ומאשר כי רק רחשי תודה לרגש פרטי הסבו בזה, על כן לא היתה למופת ולדוגמה לחכמי הדורות הבאים, אשר נתנו תמיד היתרון להמיתולוגיה האלילית על עוז מושלים ותפארת נסיכים. אפס כי במעשהו זה הראה גליליי כי הנהו לא רק בעל מחשבות והגיון, כי אם גם בעל רגשות עדינים להכיר טובה למיטיביו ולרחוש אהבה לאוהביו. הנסיכים לבית מדיצי הצטינו באמת בנטיתם הטובה אל גליליי, וישפיעו עליו מטובם והסדם. כן בימי עלומיו בראשית הציגו את כף רגלו על מפתן היכל החכמה וכן באחרית ימיו בשבתו בחצר הנסיך בפלורנציה, וגם השתדלו להצילו מכף האינקויזיציה. ובכן דמה החוקר הענק להציב מצבת זכרון כבוד לנסיכי הצדק לא על אדמת כדור ארצנו המלאה מוטה ואון, כי אם על אדמת „צדק", על פני ירחיו

המזהירים. רגש התודה גבר מאד בלב החוקר הגדול הזה, עד כי בכל עת מוכשרת התאמץ להמציא תועלת לממשלה הויניציאית אשר קרבתהו אליו. ויהי בהמציאו את קנה הראות שזכרנו למעלה החיש להמציא איזה מספר שפופרות כאלה לידי הממשלה, באשר תועלתן רבה מאד לחפץ מסע האניות על פני הים. בתור גמול בעד מעבדיו לטובת המדינה נתנה לו הממשלה את כהונת ההוראה באוניברסיטה בפדובה לכל ימי חייו, וגם הוסיפה על משכרתו פי שלשה.

ז) בהירח, היותר קרוב אלינו, החל גליליי לערוך את השקפותיו ובשבתאי, האחרון במערכת כוכבי הלכת, (כוכבי הלכת אורַנוס ונֶפטון עוד טרם נתגלו אז) כלה. אך ערך גליליי את השפופרת אל מול פני שבתאי הכיר עד מהרה כי תמונת שבתאי משונה מעט מתמונת יתר כוכבי הלכת, בהיות הכוכב ממושך לארכו ומתקצר ברחבו, תמונה מוזרה אשר לא נראתה כמוה בכל כוכבי המרום, ובכל עמלו ויגיעו לא עלתה בידו לגלות את הסוד הנפלא אשר צפנה הבריאה בצורתו ותבנית בנינו של הכוכב הזה. במכתבו אשר כתב אל דזוליה מריצי בשנת 1610 אמר גליליי כדברים האלה: „בהביטי עליו דרך שפופרת המגדלת את הראות שלשים פעמים נראה לי שבתאי ככוכב משולש. התיכון עולה בגדלו על שני הכוכבים הקטנים המצומדים אליו לשני עבריו אחד ממזרח ואחד ממערב. הם כמו הנמו המשרתים העוזרים להזקן שבתאי להנחותו במסלולו, והנם מצומדים לשני עבריו ולא ימושו ממנו תמיד. בשפופרת אשר כחה מעט מזה להגדיל את הראות יראה שבתאי בתמונה עגלגלת (oval) כתבנית ביצה".

הכוכב שבתאי הוא אחד החזיונות המפליאים הנראים בצבא השמים. הוא עוטה טבעת גדולה ורחבה הסובבה על צירה סביב לו, והכוכב התקוע במרכזה ותלוי בתוכה על בלימה, מבלי לנגעת אל צדי הטבעת, כמו ערכה לה הבריאה מעשה שעשועים. השפופרת שהיתה בידי גליליי לא השתלמה עוד כראוי, ועל כן ראה גליליי את טבעת שבתאי כשתי בליטות

היוצאות משני עברי הכוכב, ובדמיונו חשבן לשני כוכבים קטנים המצומדים על ירכותיו. אולם הצעד הראשון אשר נעשה ע"י גליליי העיר אחרי כן את לב התוכן ההולנדי הוגנס לבצע את אשר החל הוא. הוגנס היה מאושר יותר מגליליי למצוא את הסוד הצפון בתבנית בנינו של שבתאי, כי בימיו השתלמו כלי־המחזה יתר הרבה מאשר בימי גליליי, ובכן הצליח הוא לגלות את הטבעת המקפת את שבתאי כחגורה בתמונתה האמתית.

ח) גם על הכוכב נגה פקח גליליי את עיניו, ואחרי ההשקפות המדויקות שערך עליו מצא, כי נגה מחקה את מעשי הירח על פי המולדות והנגודים הנשקפים על פניו. כל זה מראה לדעת כי הכוכב נגה בעצמותו הנהו גוף עכור ומקבל את אורו רק מן השמש, ויען כי אור עצמי אין לו, על כן ימיר ויחליף את מראהו חליפות לפי השתנות מצבו אל מול השמש והארץ, פעם ילבש קדרות ופניו כהו, ופעם יראה לנו מאור פניו המוארים מקרני אור השמש, ואז יופיע נהרה כסהר בעת מלואו; ובכלל הנהו דומה אל הירח בכל חליפות מראהו, פעם הוא חסר ופעם הוא מלא. ובעת ההיא שב גליליי להסתכל שנית בפני הלבנה, אשר היא משכה עליה את עיניו בעת החלו לערוך את השקפותיו על צבא המרום, ויתבונן כי בימים הקרובים אחרי חדוש הלבנה היא נשקפת לנו מראיתה כמראה אמוץ (grau) גם בחלקה החשוך והנסתר מאור השמש. סבת המחזה הוא, לפי דעת גליליי, כי קרני האור הנופלות על פני הארץ נהדפות אחור להאיר באור כהה את פני הירח.

תקופת ימי שבתו בפדובה היא עשירה מאד בהמצאות ותגליות חדשות ותכופות, אשר גלה על שדמת חכמת התכונה. כי הנה השאלה על דבר בנין העולם משכה את לבו בחבלי קסם, עד כי השקיע את עצמו בחקרי חכמת התכונה, למצוא את המפתח לפתרון השאלה המענינת את לבו עד מאד. בתקופת העת הקצרה ההיא נגלו השמים כספר לפניו ויקרא בהם פרשת רזי עולם אשר נסתרו מכל בני האדם במשך דורות עולמים. חקירותיו והמצאותיו אלה הכניסו בלבו הכרה פנימית כי תבנית בנין העולם אשר הורה קופרניקוס היא אמת מוחלטת ווראית,

זיכיר לו לחובה להפיץ את האמת הנשגבה הזאת בקרב העם, למען הסב מהפכה עצומה בהשקפות בני האדם וברעותיהם. ההכרה הזאת נהפכה בקרבו לתאוה עזה סוערת, אשר דחפתהו למסור את רעותיו לקהל העם, ולא ידע מנוח כל עוד לא נמלאה תשוקתו. עם כל היות הדרך הזאת מסוכנת מאד לפי רוח העת ההיא, הנה לא ידע גליליי הצנע לכת בנתיב מחקריו; הוא לא יכול להתאפק ולהסתיר סודו, סוד היצירה, מבני דורו. באמת הנה גליליי לא היה ממין החכמים ההם אשר תלמודם הוא כמטרה ותכלית אל החיים, כי אם ממין החכמים בעלי הרגש החיים רק כדי ללמוד ולקנות חכמה ודעת; בכל מעשיו הוא נראה לנו כאחד החכמים הגבורים הממיתים את עצמם על החכמה, ולא רק בעד קנין החכמה כי אם גם בעד הפצתה והוצאתה לרשות הרבים.

בהעבירנו בקצרה את מפעלות גליליי על שדמת המדעים חשבנו לנחוץ להזכיר גם את היחס ואת נקודת המגע אשר בין גליליי ובין חכמי היהודים. ראה ראינו כי הבנין החדש, היינו חכמת הטבע החדשה, אשר הקים גליליי על חרבות הפלוסופיה הארסטוטלית, היה למטרה להצי קלע מכל עברים. המחזיקים בדעות הנושנות אשר נשבעו לרגל הפלוסופיה האסכולסתיקית התנפלו בזעם על כל המערערים עליה. כבוני היכל הקדש בימי שבי הגולה, אשר ידם האחת היתה עסוקה בעבודת הבנין וידם השנית מחזיקה בשלח להלחם באויב הבא להפריע את העבודה, כן היה גליליי מזוין בכלי נשקה של החכמה להלחם במתנגדיו במופתים מדעיים חותכים, ותהי עבודתו כפולה, לסתור מצד אחד ולבנות מצד שני. בימינו אלה, אחרי אשר מלחמת הדעות על דבר הפלוסופיה של אריסטו ותולדותיה כבר נהפכה לעבר רחוק ונושן, והנצחונות אשר נחל גליליי נתקבלו בכל העולם לאמת מוחלטת, עד כי ברגש יראת כבוד הננו מזכירים את שם גליליי אבי חכמת הטבע החדשה, הנה מה מאד נעימה לנו הכרתנו הפנימית, כי גם חכמים מופלאים מבני עמנו השתתפו עמו בפעולתו המדעית, ואם לא מצדה החיובי הנה עכ"פ מצדה השלילי, בהעמיסם עליהם את עבודת הבקרת להרוס את

שיטת הפלוסופיה של אריסטו, ולולא הם אשר קרקרו את קירות הבנין הישן ויפנו את חרבות מפלהו, לא היה כל מקום לגליליי להקים עליו את בנינו החדש. כבר הזכרנו למעלה, כי הרהיפה הראשונה אשר נדחף גליליי לפרוץ את גדרי הפלוסופיה האריסטוטלית, יצאה מאת מורו היהודי יעקב מנטיני, אשר הנחהו במסלת הבקרה המדעית, לבלי לשאת את פני הדעות הנושנות, ולהשען רק על המסה והבחינה המדויקת. חכמי היהודים, אומר לומברווא, על פי נטות רוחם שאפו רק לתקן ולחדש שיטות חדשות, ומגמתם להרוס כל ישן נושן ולברוא בריאות חדשות בכל ענפי המדעים. הם יסדו בחכמת הפלוסופיה את שיטת ההגיון המיוסדת על חוקים מחויבים. תולדות המדעים מעידים כי חכמי היהודים היו תמיד הראשונים לחתור את החתירה הראשונה תחת כל שיטה בלה ונפסדת, ולגלות את המגרעות שבה. וכן הוא גם בהענין שלפנינו. היהודים עבדו עבודה גדולה בעין הכנה קודמת לפעולת גליליי. עוד במאה החמש עשרה קם הפלוסוף היהודי ר' חסדאי קרשקש לסתור את שיטת אריסטו ואת הפלוסופיה האסכולסטית הבנויה על יסודותיה, ויהי הוא הראשון לערער על הפלוסופיה של אריסטו המקודשת והמקובלת כדבר אלהים בכל העולם. בספרו „אור ה'" אשר הוציא בשנת 1410 התקומם ר' חסדאי לא רק על הפלוסופיה המפשטת של אריסטו, כי אם הוא מבטל גם את דעותיו והשקפתו על העולם בכלל וסותר את חוקיו ולמודיו בחכמת הטבע. ובכן הלא נראה כי חכמי ישראל היו כחיל החלוץ לאסור ראשונה את המלחמה באריסטו ובשיטתו, ואחריהם בא גליליי לחדש את המלחמה מעבר אחר, היינו מצד חכמת הטבע, אשר בה הראה החכם הגבור הזה את גבורתו המדעית, לסתור את אשר ראוי לסתירה, וגם לבנות בנינים אדירים, אשר לא פללו לפניו. ידענו ברור כי גם בין תלמידי גליליי בעת הפיצו את הורתו נמצאו יהודים רבים, וביניהם החכם יוסף שלמה דילמדיגא (יש"ר מקנדיה), אשר הפיץ את דעות גליליי וחכמתו בקרב היהודים בספריו המחוכמים אשר כתב עברית. ובכן הנה היה גליליי מצד אחר נשפע במדה ידועה

מדעות חכמי ישראל, ומצד השני השפיע על רבים מחכמי עמנו.

הפעולה המדעית הנשגבה אשר חשף גליליי לעיני בני דורו, מחקריו והמצאותיו הגדולות, הכתירו את קדקדו בנזר כבוד תהלה ותפארת, ושמו הטוב עבר את גבול ארץ איטליה ויגיע עד קצוי כל ארצות אירופה. כל חכמי דורו פנו אליו במכתביהם לבקש תורת חכמה מפיו, וגם מלכים ורוזני ארץ באו עמו במרוץ־אגרות ויאצילו לו כבוד ותהלה. בימים ההם התודע אליו גם החוקר האשכנזי קֶפלר, ועד יומו האחרון לא חדלו שני החוקרים להשתעשע יחד בעניני חכמה ומדע על ידי מרוץ־אגרות.

ג.

תחרות. גליליי בחצר הנסיך בפלורנציה. עת לכנוס ועת לפזר. כתמי השמש. המיקרוסקופ. חוקי הגופים הצפים על פני המים. חוקי הקול. אבן־שואבת נפלאה. „כוכב מבשר". רשפי זעם ואיבה. דעת ספרי הקדש. קציני. הנסיעה לרומא. אספת הקרדינלים. חרם על ספרי קופרניקוס ושיטתו. נשר קצוץ־כנפים. ספרו הגדול על מערכת בנין העולם. תחבולות ערמה. קצף גדול. משפט האינקויזיציה. השתדלות ניקוליני. ענוים. גליליי מתודה על פשעו, מאסר ושביה. לכתו בגולה לארצטרי.

הפרופיסור הצעיר אשר הקיאה אותו ארץ מולדתו בשנת 1592 התנשא על מרום גבעת התפארת והתהלה, ובכבודו התימר בעת כל ארץ איטליה. אגדה עתיקה מספרת, כי שבע ערי יון התעשקו יחד על אדות מקום מולדת המשורר היוני הומירוס, כי כל אחת לקחה לה הכבוד להתפאר כי ממנה יצא מחבר שירת האיליאַדה. דומה לזה נראה הפעם גם בארץ איטליה המתכבדת בכבוד בן ארצה, כי התחרו הנסיכיות השונות אשר

בקרבה, וכל אחת התאמצה לספח את גליליי אליה, בהציעה לפניו לכבדנה ולשום את משכנו בתוכה. הרפובליקה הויניציאית הגדילה את משכרתו פי שלשה רק למען יואיל גליליי להורות לקח בבית מדרשה כל ימי חייו, והנסיכות הטוסקנית קראתהו אליה, בהגדילה עוד את משכרתו מזה; ולהגדיל את כבודו הבטיחתהו להרימהו למעלת מהנדס ופלוסוף בחצר הנסיך, לבל יאולץ עוד להסתבל בכהונת ההוראה בבית האוניברסיטה המיגעת את בעליה. אהבת הכבוד ורגש חבת ארץ מולדתו לקחו את לב גליליי, ונוסף לזה הנה מאס במשרת מורה ונפשו ערגה להיות חפשי לחכמתו ולמחקריו, ולכן נעתר לבקשת הנסיך הטוסקני, ויעתק את מושבו לפלורנציה בירח ספטמבר 1610, והוא אז בן ארבעים ושש שנים.

בפלורנציה העמד גליליי על משמרתו בחצר הנסיך בתור פלוסוף, להשתעות עם המלכים והרוזנים הבאים לבקר את פני הנסיך ולענג אותם בשיחות של חכמה ומדע, וגם הטיף לקח לבני הנסיך. נוסף לזה הרימהו הנסיך לשליט ומפקח על כל בתי הספר בארץ ממשלתו. הממשלה קצבה את משכרתו אלף פלורין (2500 רו"כ) לשנה, מלבד כסף ארוחתו, ועוד הקדימה לשלם לו משכרתו לשתי שנים מראש. את הכסף הזה נתן גליליי נדה לאחיותיו, אשר אחרי מות אביו היה הוא להן לאב, וישיאן לאנשים.

מודעת היא לכל האגדה המסופרת, כי תוכן אחד בהשקיפו על כוכבי המרום וישם בהם כל מעיניו, לא ידע להזהר ויכשל ויפול באתת הפחתים, ותעבור עליו שפחתו ותצחק לאמר: הנך מחפש חדשות ותעלומות בשמים, בעוד אשר אינך יודע את המוקשים המונחים תחת רגליך פה על הארץ. המשל הזה היא משל קדמוני עתיק ימים, וכהו חדש בכל יום ויום. גליליי הצופה ומביט במבט חודר על עולמות רחוקים המשוטטים במרחבי מצולת הבריאה, איננו יודע להזהר בלכתו על הארץ; הנהו גלוי עינים לדעת את מעללי הטבע בגבהי מרומים, ונופל בפחת על הארץ מתחת; כמו לא ידע האיש הגדול הזה את רוח עתו, את רוח קנאת הדת הנושבת בה, בעזבו את הרפובליקה הויניציאית, ששם מצא חופש הדעות קן לו, ללכת אל נסיכות טוסקנה, אשר יד

הישועים והאינקויזיציה משלה בה ממשל רב. אמנם גם רעיו אשר דאגו לעתידותיו כהו בו על הדבר הזה. במכתב אשר הריץ אליו אוהבו הנאמן סוגרידי הוא מוכיח את משוגתו על פניו על דבר העתיקו את מושבו לפלורנציה, לאמר: „לא טוב הדבר, כי למען שוב אל ארץ מולדתך נטשת מקום בטוח ושאנן, מקום אשר שקטת והתענג על רוב טובה, באשר עמידתך היתה ברשות עצמך, מבלי להכנע מפני איש... חצר הנסיך דומה בעיני לים זועף וסוער, הנוסעים בלב ים כזה צפוים אלי סכנה, ומי זה יערוב כי לא תתנגש האניה על צורי הסלעים המתנשאים בבטן משברי ים, ונוקשה ונשברה". רבות העתירו עליו רעיו וידידיו להשאר על מקומו, אך הוא מרה את פיהם, ויפול בפחת האינקויזיציה האבזריה, כאשר נספר במרוצת דברינו.

אם נתבונן אל קורות האיש המורם הזה ואל תולדות ימי חייו, אז נכיר בהם שתי תקופות שונות הנפרדות אשה מרעותה על ידי קו אחד דק מגביל ביניהן בלי כל תחום המעבר בינותן. התקופה הראשונה היא ימי שבתו בפדובה, אשר היא היתה לו עת כנוס, בה אזר חיל לאסוף ולכנוס חכמה ודעת ולהגדיל את עשרו הרוחני בידיעות והמצאות חדשות. והתקופה השנית היא ימי שבתו בפלורנציה, שהיא היתה לו „עת לפזר"; בה שקד להפיץ על פני תבל את הסן עשרו הכנוס, פרי חקרי ימים רבים, בשאפו לחולל מהפכה ותמורה גדולה בהשקפת בני דורו, אשר אמנם השתדל לקנות את לבם בכל האמצעים האפשרים, ויסיתם למרוד בשלטון הדעות הנושנות ולקבל עליהם את ממשלת הדעות החדשות והמזוקקות, אשר צרפן הוא ברוח חכמתו. העבודה הכבדה הזאת היא שבלעה אל תוכה את עתותיו, את כל כחות נפשו ורוחו. על כן לא נתפלא עוד בראותנו כי בפלורנציה חדל העץ המפריא והרענן הזה מהצמיח נצני דעת חדשים והמצאות נשגבות במדה מרובה, כאשר הסכין לעשות עד כה.

אמנם בראשית ימי שבתו בפלורנציה, טרם נאחז בסבך הויכוחים והמדנים עם קנאי הקתולים, עוד היתה רוחו ערה וכח יצירה רעננה עוד עמד בו להעשיר את החכמה במחקרי דעת שונים ולהמציא סעיפים בחכמת הטבע הכללית, אשר שם גליליי

יוצרה ומיסדה נקרא עליה; כי לא נשגה אם נאמר, כי חקירותיו היו היתד, אשר עליה תלו החוקרים הבאים אחריו את חקרי לבם, ויעזרו על ידו להגדיל החכמה ולהרחיבה. ואלה הם:

1) צחוק עשו לנו החכמים הקדמונים אשר דמו למו את השמש כסמל דמות השלמות, כתכלית הזוהר ועצם הטהר, אשר לא יגאלוה כל כתם וכל נקודה כהה להשבית את יפעתה, עד שבא גליליי בשנת 1611 ויכונן את השקפותיו גם על השמש מלכת היום, ויגלה סוד מחדר המדעים, איך מצא את השמש והנה היא נכתמה כלה בכתמים רבים וגדולים. ע"פ הכתמים שנתגלו על פני השמש מצא גליליי בחשבון, כי גם השמש עצמה סובבת על צירה ומשלמת את תקופתה במשך 25 יום. את פרשת המצאתו הנכברה הזאת כתב בספר מיוחד, אך פקירי הבקרת הניאו אותו מהדפיסו. למען השיג את הרשיון להדפסת ספרו נסע גליליי בשנת 1611 לרומא וחפצו הצליח בידו להשיג את הרשיון, כי האב הקדוש וסגניו הכירו את גדולת חכמתו וישאו את פניו. הספר נדפס רק בשנת 1613.

2). השנה השלישית לשבתו בפלורנציה, היא שנת 1612, היתה לגליליי שנת עבודה מדעית וספרותית במלא מובנה. בשנת ההיא המציא את המיקרוסקופ, כאח צעיר להטלסקופ אשר המציא שנים רבות לפני זה. אמנם מאב אחד נולדו שתי המכונות האלה, ותכונה אחת לשתיהן. הבכור הטלסקופ מגלה עולמות חדשים גדולים וענקים, והצעיר המיקרוסקופ מגלה עולמות חדשים קטנים שבקטנים, עולמות זעירים אך מרובים באוכלסין ומלאי תשואות, מלאי תנועה וחיים, ולולא המיקרוסקופ לא הגענו כעת אל מרום השתלמות המדעים, אשר השגנו כהיום הזה. כלי המחזה האלה שניהם כאחד מפליאים לעשות, זה בשמים וזה בארץ. הטלסקופ יפקח את עינינו לראות מה קטנים אנחנו מול העולמות הגדולים והענקים המשוטטים במרחבי תבל, והמיקרוסקופ יראנו מה גדולים אנחנו, כי יצורים ענקיים הננו בערך אל היצורים הדקים שבדקים המתגלים על ידו, אשר ההבדל ביניהם ובין האפס הוא מצער מאד. באמת הנה הקטנות והגדל הוא אך דמיון שוא ורק אצלנו, אולם התולדה הנבונה היא חפשית כרעותיה,

לפניה אין גדלות ואין קטנות, שווי זכיות מוחלט, וכקטן כגדול שוים בעיניה, כאשר גם היא נפלאה בקטנותה וביצוריה הקטנים כמו בגדלותה.

3) בשנה ההיא כתב את ספרו „שיחה על ארות הגופים המתנועעים בתוך המים או הצפים על פניהם". הסבה אשר הניעתהו לחבר את הספר הזה היא השאלה שהתעוררה בשעת אחת השיחות הלמודיות באספת החכמים שנאספו כפעם בפעם בבית הנסיך קוזמא השני להתוכח בעניני מדע: אם כשרון הגופים לצוף על פני המים תלוי בתמונתם החיצונית ואם אין? חכמי הדור ההוא המחזיקים בשיטת אריסטו פתרו את השאלה בחיוב, ורק גליליי לבדו פתר את השאלה בשלילה, בהשענו על חוקי לחיצת הנוזלים אשר הורה ארכימדוס, ויחזק את דעתו במופתים חותכים. באמת הנה כשרון הגוף לצוף על פני המים תלוי רק בכבד החמרי. ד"מ, העץ, אשר כבדו החמרי הוא רק $^{8}/_{10}$ מן הכבד החמרי של המים, הוא צף למעלה, בעוד אשר עץ האלון (Eiche) אשר כבדו החמרי הוא 1,2 שוקע במים למטה. תמונתו של הגוף הצף על פני המים משפיעה רק על מצבו, והדבר תלוי בנקודת הכבד של הגוף הצף השואף להתקרב יותר אל נקודת הכבד של החלק ההוא השקוע במים, והדברים ידועים. וגליליי אשר ערך את מתי־קבלו נגד שיטת אריסטו השתמש בכל מקרה מסוגל להרוס את קירותיה, ויערער את יסודותיה בכל עת מצוא בלי חמלה. כן השכיל לסתור את דעת אריסטו המחליט כי הקרח הוא מים במצב מעובה, היינו כי המים יתעבו ואז יהיו לקרח, אולם ההפך דמה גליליי, בהוכיחו כי רק בעת אשר יודקו המים, לאמר בעת אשר יתרחבו ויתפשטו, רק אז יתהפכו לקרח, ולזאת הנה במצב הקפאון קלים המים במשקלם וצפים על פני המים, ודעת גליליי היא הנכונה. החוקרים המאוחרים העמידו את הענין הזה על בסיס מדעי נכון. הטבע, כידוע, חקקה בעד המים חוקים מיוחדים ביחס תכונתם להתפעל מן החום והקור. כל הגופים שבטבע מתפשטים מפעולת החום וכן להפך הם מתכוצים מפעולת הקור, וכל אשר תרד מדרגת חומם כן הם מוסיפים להתכוץ. גם המים מתכוצים ברדת מעלת חומם, אך זהו רק

עד גביל ידוע, המים מגיעים אל תכלית כבדם רק ברדתם עד 4 מעלות חום, והיה כאשר יתקיר למטה מן 4°, אז הם שבים להתפשט ולהתרחב. הקרח הוא מים שנקפאו, היינו אשר מדרגת חימם הוא 0°, ועל כן הם קלים מן המים הנוזלים, ובכן יתחיב להיות כי יצוף הקרח למעלה מפאת קלותו. החוק הזה הוא נחוץ מאד לקיום העולם, כמבואר היטב בכל ספרי הטבע.

בשנה ההיא חקר וימצא את חוקי תנועת המטוטלת. עבודתו זאת היתה כעין המשך לחקירתו בדבר תנועת המטוטלת אשר אזן וחבר בהיותו עוד בפיזה, כמסופר למעלה.

4) נעלות ונכבדות הן חקירותיו על טבע ותכונות הקול ובכל החזיונות המסתעפים ממנו, על מערכת קולות המנגינות, ולכל לראש חקירותיו על פעולת האבן השואבת ותכונותיה. את כל זה חקר בימי שבתו בפלורנציה. על ידי חקירותיו אלה שכלל את חכמת הטבע בכל סעיפיה וענפיה וירחב את גבולותיה. פה מצאנו לנחוץ להזכיר את אשר ספר גליליי באחד מספריו, כי האבן השואבת אשר השתמש בה למטרת חקירותיו, היתה מחוננת בסגולה מוזרה ומשונה מכל בנות מינה למשוך אליה את הברזל ממרחק, ולעמת זה להרפהו הלאה בהיותו קרוב לה. חידה כתומה היא ועוד לא נמצא לה פתרון בכל תקף השתלמות המדעים עד היום הזה. האבן השואבת הנזכרת היא האחת הידועה לנו המחוננת בסגולה כזאת, ואין שניה לה בכל העולם. לדאבון לב כל חוקרי מדע אבדה מן הארץ ואיננה.

התשוקה להורות דעת את בני האדם בערה כאש בעצמות גליליי ולא נתנה דמי לו, והיא הפריעה גם את עבודתו המדעית בחקירת החכמה, בספנה אל תוכה את כל כשרונותיו וכחותיו הרוחנים. גליליי לא הסתפק עוד להטיף לקח בחוג מיגבל של תלמידים, כי אם שאף להורות דעת לקהל העם. אז היתה ראשית דרכו להוציא לאור מכתב עתי מדעי בשם „כוכב מבשר" (Nuntius Siderus), ובו הרפים מאמרי חכמה, אשר תכניתם לבאר לפני העם את שיטת בנין העולם כפי אשר הורה קופרניקוס עם כל המופתים שנמצאו להוכיח את אמתותה, והתולדות המסתעפות ממנה. וכה נתן אל לבו להאציל מדעותיו על העם,

עד כי לא הרפה אף רגע משקוד למלאות משלחתו זאת, וכל כחות נפשו אליה כוננו. מאמריו אשר נועדו בעד העם לא נכתבו בשפה מדעית ובסגנון קשה, כאשר הסכינו לכתוב בספרות המדעית, כי אם התאימו אל רוח הקוראים בהיות סגנונם נעים ומעודן, ורוח מליצה עדינה מרחפת עליהם, ועל כן ערבו לחך טועמם, וירבו מאד הקוראים וההוגים בהם. גליליי היה נוסף על חכמתו המחקרית גם סופר מפואר ומליץ נעלה, והספרות האיטלקית תציגהו בטור הראשון בין סופריה ומליציה הגדולים.

בעבודתו הספרותית הזאת יצק גליליי שמן על המדורה, וחמת כל הקנאים ומורדי האור בערה בם עד להשחית. עד מהרה קראו עליו מלחמה, מלחמת מצוה בשם הדת, אשר לפי דבריהם חרף גליליי את דעותיה ויחלל את קדושתה. המהבילים האלה תמכו את טענותיהם על דברי כתבי הקדש, אשר הבינו את הדברים המדברים על אדות תנועת השמש והירח, ועל דבר הארץ העומדת לעד והתלויה ומיוסדת על מכונה לבל תמוט לעד, — לפי משמעותם החיצונית. בדרשותיהם אשר דרשו בבתי התפלה וכמו כן ממרומי הקתדרות בבתי מדרש החכמה (מרבית המורים בבתי מדרש החכמה היו כהנים קתולים) המטירו עליו רשפי זעם ואיבה, בהוכיחם כי דעותיו הן למרות ספרי הדת, וכי כל ספריו ומאמריו הרעלו ברעל הכחש והכפירה. הגחלים האלה אשר חתו על ראשו הן פקחו את עיניו לראות כי התנגשות הדת עם הדעת היא דרך מסוכנת מאד בימי החשך ההם, ועל כן התנכל הוא לגזול את חניתם מידם ולהכותם בנשק אשר הניפו עליו. אז הדפיס את מכתביו אשר ערך אל הכהן קסטילי, אשר בהם התאמץ להוכיח כי דעותיו מתאימות אל דעת ספרי הקדש, כי בהם נמצאו אמרים ומבטאים כאלה המסכימים אל שיטת קופרניקוס. זולת זאת השתדל להוכיח על פי ראיות שאובות מספרי הקדש, כי תעודתם היא רק לאשר את נפש האדם ולרומם את רוחו, אבל לא נתנו להיות לרסן בפי החכמה והפלוסופיה, אשר לא מפיהם הן חיות, והחכמה בכללה איננה תלויה במאמר פיה של הדת. בנוגע לשיטת קופרניקוס העיר גליליי כי כבר הסכימו עליה גם גדולי

הכנסיה, כי קופרניקוס הקדיש את ספרו לכבוד האפיפיור פאול השלישי, וזה יחשב לאות, כי גם האב הקדוש סמך את ידו עליו. והאב הקדוש וכל סגניו המה ראו את המלחמה אשר קמה בין גליליי ובין ארוקי הקתולים ויהיו כמחשים.

בשנת 1611 נסע גליליי לעיר רומא למען השיג רשיון להדפסת ספרו אשר כתב על ארות כתמי השמש. בהיותו ברומא התודע אל האפיפיור פאול החמישי היושב אז לכסא פטרוס, אשר קבלהו בסבר פנים יפות, וימצא חן בעיניו ובעיני כל סגניו. גליליי בהרגשתו החדה כבר הקדים לחוש את ריח אבק שרפה העולה מן היריה העצומה הנכונה להתפרץ נגדו מצד ארוקי הקתולים, וימצא לנכון לפניו להתבצר בפני מתנגדיו, ברכשו לו את אהבת האיתנים העומדים בראש הכהונה הקתולית. המשלחת הזאת הצליחה בידו באופן נפלא, כי נטו אחריו כל קדושי הדת ברומא ויביעו לו אותות רצון ורגשי כבוד. למען דעת את דרכי הכהנים אז די לקרוא את אשר יספר גליליי כי בהתאסף הקרדינלים יחד והאפיפיור בראשם, בקשו את פניו להראותם את קנה־הראות אשר לו ולבאר להם את המצאותיו אשר גלה בחכמת התכונה, והוא נעתר לבקשתם. אבל אחד מן הקרדינלים עורר את השאלה, האם לא לעון יחשב להשקיף השמימה בעד שפופרת כזאת? ובכן יעדה אספת הכהנים ועד מיוחד לברר את השאלה המוצעת. לאשרו נמצא בתוך הועד גם התוכן קלביוס, ובהשתדלותו נפתרה השאלה לטובת גליליי.

כראות הכהנים כי לב האב הקדוש וסגניו טוב על איש ריבם שבתו מריב. אמנם הזועה והשאון שככו מעט, אבל לא לארך ימים. גם אז לא כבו רשפי המשטמה, ובנגעת אליהם נשיבת רוח קלה התלקחו ויהיו לשלהבת בוערה.

רוח זעם כזה לא אחר לבוא בשנת 1614 על ידי הכהן קציני, אשר ברעש ורעש הרעיש את דעת הקהל בפלורנציה בדרשותיו המלאות רוח קנאה ומשטמה לכל דורשי חכמה בכלל ולגליליי בפרט. הוא חפש ומצא כתוב בספרי האבן־גליון: „הוי, הגליליים! עד מתי אתם עומדים ומביטים השמימה", ובפלפול של הבל ודופי באר לפני העם, כי הדברים האלה מוסבים על מעשי

הדור הנוכחי, וביחוד על גליליי וסיעתו, אשר שמו נרמז בתוך המאמר הזה. בנאומים נלהבים הרעים את אנשי האון הנמשכים אחרי הכמת ההנדסה, „החכמה הנתעבה אשר טומאתה בשוליה נובעת מלב שעירי תפתה". ובכן הסית את העם לגרש מן הארץ את הכופרים הנמשכים אחרי החכמה הכפרנית הזאת המכחשת בעקרי הדת וכל קדש משחק לה. דרשתו הזאת הסבה שאון גדול, ויו נמצאו רק מקרים מסוגלים למעשי נקם וזעם, כי אז בלי"ס נשנו על אדמת איטליה השערוריות שקמו באלכסנדריה לפנים, בימי הכהן הקנאי קיריל (414 לספה"נ), אשר לרגליהן נרצחה האשה המלומדת והפילוסופית איפטיה בגלל הדרשתה את הפלוסופיה המדעים. ולא בדרשות ונאומים לבד, כי אם גם בפועל ובמעשה החל הכהן הקנאי לרדוף את „תורת הכחש". למטרה הזאת נסע קציני לרומא בשנת 1615 לבקש לו בעלי ברית בקרב כהני הקתולים גדולי הכנסיה, למען עורר את לב האב הקדוש להעמיד לפני משפט האינקויזיציה את מקור השקר והכפירה, את הספר „De revolutionibus" אשר כתב קופרניקוס על דבר מערכת בנין העולם, ולהחרימו מקהל הקוראים.

הימים ההם היו ימי סערת התקונים בדת, אשר הסתערה בעצם תקפה באשכנז. כהני הקתולים ברומא פחדו מאד מפני רוח החקירה והבקרת החפשית, אשר נחתה בלב העם להוציא ישן מפני חדש, ולעבור ברוח בקרת על כל דעה קדומה וגם על המסרת הדתית, ויחרדו על עתידותיהם פן תפשה הרעה ועברה על פני כל הארץ, ועל כן לא יכלו לעבור בדממה על פני השאלה הנלהבה, שאלת בנין העולם לפי שיטת קופרניקוס, אשר הרעישה את הלבבות, אחרי אשר יצאה מתחום בתי מדרש החכמה ותעמיד ברחוב. הם ראו כי העם מתמרמר על התורה המדעית החדשה, ויבינו כי אם ישאו הפעם פנים לגליליי, אשר כבודו גדול בעיני הנסיך והשרים, אז תמוט האדמה תחתם וחדלו מהיות את אשר הנום בעיני העם, ולזאת נטו אחרי דעת החשוכים, אף כי עצם השאלה שהוצעה לפניהם היה למורת רוחם. הדבר הגיע לאזני גליליי ויסע גם הוא לרומא למען סכל את עצת איביו, ובידו מכתב־תהלה מאת הנסיך אל האב הקדוש. בשנה התמימה

ישב הפעם ב„עיר העולמים". לשוא השחית את דבריו להוכיח על יסוד אמרים רבים הכתובים בספרי הקדש, כי שיטתו החדשה היא תמימת־דעים עם תורת הדת, — אין שומע לו. אספת הכהנים הגדולים שנאספו למטרה הזאת הוציאה משפט חרוץ לאסור את ספרי קופרניקוס מבוא בקהל הקוראים, ולהחרים את תורת השקר, היא שיטת סבוב הארץ על קוטרה ותקופתה סביב השמש. „להחליט — כן נאמר בפתשגן כתב המשפט — כי השמש עומדת בלי־נוע במרכז העולם, היא דעה מוטעת, שקר מוחלט מנקודת הראות הפלוסופית, וגם כפירה בדת, בהיותה מתנגדת אל דעת כתבי הקדש. להחליט כי הארץ איננה נמצאת במרכז העולם, וכי איננה שוקטת במכונה, והיא מסתובבת גם על צירה בכל יום — היא גם כן דעה טפלה, מוכחשת מנקודת הראות הפלוסופית, ונפשעה מנקודת ההשקפה הדתית". רק הודות תקף יד גדולי השרים אשר הגינו עליו לא נלכד גליליי ברשת האינקויזיציה. גדולי הכנסיה הבינוהו אז לדעת ברמיזה קלה, כי טוב לו עתה להתפשר עם המשפט החרוץ, אחרי אשר כבר נתאשר מטעם כנסית הדת. וגליליי בראותו את החרב המרחפת על ראשו שם מחסום לפיו וידום, ויקו לימים טובים מאלה, עד אשר תזרח שמש החפש, ואז תבוא עת מאושרת גם לו להפיץ את דעותיו. אך לשוא קוה החוקר הגדול הזה כי עוד תופיע שמש חפש ההגיון על שמי ארץ מולדתו ועיניו רואות. הכבלים אשר שמה הכהונה הקתולית על רוח האדם שמו מחנק להגיון חכמה וחקרי דעת בארץ איטליה, מקום מולדת תחית המדעים, עוד במאתים שנים. לחרפת הכנסיה הקתולית הנה החרם אשר הושם על ספרו של קופרניקוס ועל שיטתו המדעית נתקים בכל תקפו עד שנת 1818, כי אז הרכה הכנסיה את לבה לתת חנינה לחכמת התכונה החדשה, והאפיפיור פיוס השביעי בטל את החרם.

אימת הכנסיה הקתולית השפיעה על החוקר הגדול לכלוא את רוחו למראית עין, אך בסתר אהלו לא חדל מהערים תחבולות לעור את עיני הכהנים הקנאים, בהעלותו על לבו את הרעיון להגיש לפני הקהל את תמצית דעותיו בהיותה מכונסת וגנוזה בקליפה חיצונית, אשר על פי תבניתה לא תעורר כל חשד בלב

בעלי החרם. ובכן הוגיע גליליי את נפשו שנים רבות לאסוף חמר לספרו החדש, הכולל בקרבו וכוח מדעי על דבר שאלת בנין העולם, אשר אמר לערכו באופן כזה אשר יקרב את לב הקורא אל שיטת קופרניקוס, והמטרה הושג לא בגלוי, כי אם על ידי ההלוכות נסתרות. ובין כה וכה מת פאול החמישי (1623) ותחתיו ישב על כסא פטרום הקרדינל ברברינו, אשר בהיותו לאפיפיור נתכנה בשם אורבן השמיני. ויען כי ברבריני היה ידיד ורע לגליליי, לכן החיש גליליי לנסוע לרומא, בתקותו כי ישא אורבן את פניו להעביר את גזרת האפיפיור ההולך לפניו ולהתיר את הורת שיטת קופרניקום והפצתה בקרב העם. אך גם הפעם נכזבה תוחלתו. עתה ראה מה רב המרחק בין האפיפיור אורבן ובין הקרדינל ברברינו, אשר עם תמורת מצבו המיר גם את דעותיו למען התאימן אל מצבו החדש. את תוצאות נסיעתו מתאר גליליי באחד ממכתביו בדברים האלה: „אף כי פזרו לי ברומא מלא חפנים רצון וידידות, ואף כי נתכבדתי להתיצב כשש פעמים לפני האב הקדוש, וכפעם בפעם השתעשענו יחד בשיחות ארוכות על דבר ענינים שונים, ואף כי נשאתי משאת מאת פניו: המונה נהדרה עשויה מעשה חושב וגם פסל תבנית השה הקדוש מחוטב מזהב וכסף, בכל זאת הנה מאן מאנו להוכח את מי האמת בין שני הצדדים הנפלגים בדעותיהם בדבר השאלה הזאת. שר הארמון הקדוש איננו מסכים לא לשיטת בטלמיום ולא לשיטת קופרניקוס, והנהו שבע רצון משיטתו המקורית, אשר המציא מדעהו, כי מלאכי מרום מניעים את כוכבי הלכת בלי כל עמל וטרח ומובילים אותם במסלתם. ובכן הנה אין עוד כל מקום לחקירות ווכוחים". חרף כל זה פזר האפיפיור לגליליי כבוד ותהלה, ויבטיח לקצוב לבנו פרס שנתי כל ימי חייו. גם חבה יתרה הראה האפיפיור לגליליי בתתו על ידו מכתב אל הנסיך פרדיננד השני, אשר עלה אז לשבת על כסא טוסקנה תחת אביו המת; במכתבו זה הרים האב הקדוש את שיא תהלת גליליי עד שמים, ויציגהו כחכם מצוין בעל רגש חסידות וחובב דת, ויהלל את פני הנסיך להטות את חסדו לאהובו זה. עם כל זה הנה חפצו לא נעשה ובקשתו הושבה ריקם.

נקל לשער את שברון לב איש הרוח הזה, בהיותו אנוס הפעם לכלוא את רוחו השואף למרומים, להכחיד את עצמו, לאמר: את שיא תועפות בינהו, ולהיות גבר חי ככל בני האדם אשר מטרתם בחיים הם החיים בעצמם. הנשר הגדול פרש את כנפיו להמריא מעלה בשדרות העליונות בחוג הרוח, ופתאום קצצו את כנפיו! ומה שהוסיף להציק את רוחו הם ימי הזקנה והשיבה הצועדים לקראתו, ולבו נע בקרבו פן ילך בדרך כל הארץ טרם יספיק לצות אל מין האנושי ולהגיד לו את דברו האחרון. אולם גאוני הרוח אינם גם הסרי תחבולות מהפיק את זממם! כמסופר למעלה, הנה עוד בשנת 1616 בהחרים אספת הכהנים את ספרי קופרניקוס ואת שיטתו מבוא בקהל, החל גליליי לחבר ספר גדול הנקוב בשם „שיחה על אדות שתי שיטות בנין העולם, שיטת בטלמיוס ושיטת קופרניקוס". שתים עשרה שנה עמל לאסוף חמר לספרו הזה, וישכללהו במיטב הגיון ובסגנון נבחר ונעים, ויאצל עליו מרוחו וייפהו בתפארת מליצתו, עד כי יצאו כל הענינים הנחקרים מפורשים וברורים די באר. תכן הספר הוא שיחה וכוחית בין שלשת אנשים: סלביטי, סוגרידי וסימפליציה. השנים הראשונים מחזיקים בשיטת קופרניקוס ומגינים עליה; בפיהם שם המחבר את פרשת חקרי לבו והשקפותיו; הם נושאים מדברותיהם בהשכל ומזמה, מציעים את עצומותיהם בישרת הגיון, וכל טענותיהם תמוכות על המון מופתים נכונים, המוכיחים את אמתות ההשקפות החדשות על מערכת בנין העולם. בעזוז כח מחקרם ילחצו את איש ריבם סימפליציה בגדר צר ויחסמו את הדרך לפניו. את זה האחרון הציג המחבר כאיש דל כשרון, אשר ידיעותיו בחקרי חכמה ומדע מוגבלות מאד, ואשר הרהיב עוז להגן על שיטת בטלמיוס בלי כל התחכמות יהרה ובלי כל רעיון ומחשבה מקורית, רק מאשר כי את השיטה הזאת הנחילו לו הדורות הראשונים, והיא יקרה לו בתור מסרת קדומים. על כן הנה על כל צעד וצעד נחלו בעלי ריבו נצחונות כבירים וילחצו אותו להתנצל את כלי נשקו. ברוח גבורה עזה הם מהרסים את מוסדות עצומותיו וטענותיו, ולאחרונה בראות סימפליציה כי מתנגדיו השיגוהו בין המצרים באין מפלט לנטות ימין ושמאל

וכחותיו עזבוהו, הנה גם אז הוא מתעקש לבלי הכנע, ובמצב כזה הוא נס משדה המערכה הערוכה על שדמת המדעים להמלט אל גבול הרגש הפנימי, באמרו כי לו גם תהיינה הדעות החדשות צודקות ונבונות, בכל זאת מאן ימאן לקבלן יען כי לא ישרו בעיניו, לאמר כי אינן נושאות חן לפניו. „יוצר התבל, מוסיף סימפליציה באחרית דבריו, הנהו שגיא כח וליכלתו אין קץ ותכלית, וחלילה לנו להגביל את כח מפעליו ולהגדירם בגדרי חוקים הנדסיים מוכרחים במופתי השכל". למען עור את עיני הכהנים ולזרות אבק בעיני פקידי הבקרת כלה המחבר את ספרו בהגיון מוסר ערוך לפי טעם הדת הקתולית, כי הבל שכל אנוש ובינתו קצרה לבוא בסוד ד' ולהבין את מפעליו.

אל הספר נלותה גם הקדמה בראשו, והיא מלאה־ענין עד מאד. בה מעמיד המחבר את פניו כקתולי חסיד ונאמן המדבר את דבריו בלב תמים, דברים הנובעים מהכרה פנימית, והוא פונה „אל הקורא הענו" בדברים כאלה:

„זה כשנים אחדות אשר נתפרסמה ברומא מטעם הכנסיה פקודת ישועה, להחרים את התורה הפיתגוריית (כן כנו אז את שיטת קופרניקוס, מאשר כי הדעה הזאת יצאה ראשונה מפי פיתגורוס) על דבר תנועת כדור הארץ ולגזור עליה גזרת שתיקה והסתר דבר, למען המלט ממדוחי שוא וכפירה המסוכנים מאד בימינו אלה. אולם נמצאו רבים אשר הרהיבו עוז בנפשם להחליט, כי הפקודה הזאת היא פרי הנטיה אל דעות קדומות וכעין משוא פנים אל המסרת, ובכן לא תוכל להתחשב למשפט צדק המיוסד על חקירת הענין הנכונה בלי כל פניה ודעה קודמת. תלונות ומחאות נמרצות נשמעו מעברים שונים, ורבים הביעו את דעתם, כי לא יתכן לכהני הדת, אשר אינם יודעים מאומה במחקרי חכמת התכונה, להיות לחוקרים ושופטים בענינים ממין זה, יען כי בגזרות ואסורים כאלה שאין להם יסוד וטעם נכון הם מקצצים רק את אברות השכל הפלוסופי ועוצרים בעד מעופו. בשמעי תלונות כאלה הציקתני קנאתי לתורת הכנסיה והחריש לא אוכלה. אנכי ישבתי ברומא בעת אשר נחרץ המשפט הזה,

ואנשי המעלה גדולי הכנסיה ונשיאיה, אשר מלפניה יצאה הגזרת הזאת, הראו לי אז אותות רצון ורגשי חבה, ולא מבלעדי דעתי והסכמתי חרצו הם את משפטם. ובכן לא אוכל עוד להתאפק ולשאת את התלונות והערעורים הנשמעים על ישרת המשפט ההוא המעיד באמת על חכמת בעליו. חפצי הפעם לסתור את תלונות הנרגנים ולהוכיח לכל עמי הנכר לדעת כי גם באיטליה וברומא הננו בקיאים בחקירת השאלה הזאת ויודעים אותה בכל פרטיה כפי שיודעים אותה בכל אחת מארצות עמי הנכר. מטרתי במחברתי הנוכחית, אשר בה התאחדו כל מחשבותי וחקירותי על דבר שיטת קופרניקוס ונהכללו לענין אחד שלם ומשוכלל בכל צדדיו, — לנטוע בלב הקורא הכרה פנימית, כי כל הטענות והתשובות היו גלויות וידועות טרם עוד החרימה הכנסיה את התורה הפיתגוריית, ולהראות כי חובת כל עמי אירופה להיות אסירי תודה לאיטליה, לא רק בעד עקרים ויסודי הדת, אשר העורתם להמציא אושר ותשועה רוחנית לנפש, כי אם גם בעד תגליות נשגבות המשעשעות ומעננגות את השכל".

הערים גליליי מאד בעריכת ספרו הגדול הזה. הוא ראה את האמת נרמסת בזדון תחת רגלי תקיפי העולם ויחבל תחבולות מרמה למען השיג את מטרתו, ויגש לפני הישועים רעל ומררת פתנים עטויה במעטפה מתוקה ונעימה, בקחתו לו ליסוד את הפתגם השגור בפיהם: „התכלית מקדשת את האמצעים".

בכלותו להבר את ספרו זה נסע גליליי שתי פעמים לרומא לבקש את הרשיון להדפסתו. מבקרי הספרים בעת ההיא, בהיותם אנשים לא־מלומדים ומעוטי דעת, לא מצאו בו כל רע ושמץ דופי. גם שר הארמון בחצר האפיפיור קרא את הספר מהחל ועד כלה, ומבלי מצוא בו כל דבר המתנגד לחוקי הבקרת ודעות הכנסיה, נתן עליו את הסכמתו מקוימת ומאושרת בחתמתו. כשתי שנים התגולל הספר ברומא ויעבור מידי מבקר אחד למשנהו, וכל מום לא נמצא בו, ובכל זאת הרלו מתת את רשיונם להדפיסו, לבלי עורר על ידו עוד הפעם את סערות ופלגות הדעות בדבר שאלת בנין העולם, אחרי אשר כבר שככו ונרדמו.

אז התחכם גליליי להגיש את ספרו לפני משפט הבקרת אשר בעירו פלורנציה, ויגנוב את לב המבקר מבלי הגד לו כי היה הספר לפני ועד המבקרים ברומא. המבקר בפלורנציה היה איש פשוט, אשר ידיעתו בעניני חכמה ומדע רזה ומוגבלת מאד; הוא בקראו את הקדמת הספר וסופו, ויוכח לדעת כי מגמתו טובה ורצויה לפי טעם כהני הדת, סמך את ידו עליו, ועל פי רשיונו נדפס הספר ויצא לאור בשנת 1638. אך הופיע הספר לאור קם שאון במחנה הכהונה הקתולית, כי בקראם בשום לב את הספר נפקחו עיניהם עד מהרה להכיר אנה פני גליליי מועדות; המה הבינו את מזמת ערמתו, כי בהתחפשו באדרת החסידות כמתמם עם דעת הכהנים ומשפט פיהם, הנהו עם כל זה מתאמץ לחתור מחתרת תחת קירות המאפל אשר בנו הם, וכמו בזדון הוא בא לצחק בהם ובמשפטיהם המתעים.

כהני הקתולים החשובים והקנאים בפלורנציה וברומא התעברו בגליליי ויקללוהו קללות נמרצות בגלל תחבולות ערמתו, והזעקה הקיפה את כל מחנה מורדי האור. אך יתר מכל קצף עליו האב הקדוש בעצמו, ובחרונו הגדול חשב לקחת ממנו את נקמתו. אמנם האפיפיור היו אוהב וידיד לגליליי עוד מכבר, ולולא נועז גליליי לפגוע בכבודו הפרטי, כי אז בודאי מצא מגן ומחסה תחת כנפי האפיפיור ידידו, והסערה שככה עד מהרה, ולמצער היו תוצאותיה נוחות וקלות להפלוסוף הנפשע. אך לאסון גליליי לא נזהר בדבריו, ויתן תואנה להאפיפיור לשנוא אותו, עד כי היה לאביר משנאיו. בקראו את הספר הכיר כי הציג המחבר את האב הקדוש בעצמו בצלמו ובדמותו כמטרה לחצי מהתלותיו להתעלל בו. בדברים אשר שם המחבר בפי סימפליציה (אחד מן המתוכחים) מצא האפיפיור נאומים וטענות רבות, אשר אותם הביע האפיפיור לפני גליליי בהתוכחו אתו על אדות השאלה הזאת בעת בקרו את פניו ברומא. המבטאים האלה היו גלוים וברורים ועטופים במסוה שקוף ובהיר, עד כי בלי כל עמל הכיר האב הקדוש בדמות סימפליציה את צלמו ודמותו הוא, ואש משטמה בערה בו על ידידו מאז, אשר הטה אליו תמיד את חסדו וטובו, על הלעיבו בו לתתו לקלון. נוראה משטמת הקיף

ומושל, ועוד יגדלו מוראיה עת תבוא במקום האהבה; משטמת אוהב תוקד כשאול, ובקחתה נקם לא תדע קץ וגבול לאכזריותה.

עד מהרה הגיעה הפקודה מרומא להחרים את הספר לבל ימצא בכל בתי ממכר הספרים. זולת זאת הגיע לאזני גליליי קול מעיר העולמים, כי נכונים שם להעמידהו לפני משפט האינקוויזיציה, אשר לשמה ולזכרה התפלץ לבו בקרבו, ויגר מאד מפני המפלצה הנוראה הזאת.

בצר לו פנה גליליי אל אוהבו הנסיך פרדיננד הטוסקני לסוכך עליו באברתו מפני יד האינקוויזיציה הנטויה אליו. הנסיך היה מתכונתו רפה כח לב וחסר אמיץ־רצון, ועם זה היה סר למשמעת האב הקדוש, בהשארו נאמן למסרת שההנחלה בקרב משפחת מושלי בית מדיצי להשתעבד לכהונה הקתולית ולהתמם עם כל קדושי הכנסיה ונשיאיה, ועל כן לא הרהיב עוז לקחת לו עוז שלטון מושלים להתנגד אל האפיפיור ולמנוע בתקפו את האינקוויזיציה מהעמיד את אהובו זה למשפטה. ובכל זאת התעורר הנסיך ברוחו העדינה לצאת לישע גליליי, וישלח אגרת אל צירו ניקוליני היושב ברומא ויצוהו לבקש בשמו את פני האב הקדוש להסיר את ידו מגליליי ולהשתדל בכל מאמצי כחו לטובת גליליי, כי גורלו נוגע אל לבו. ניקוליני מלא את רצון נסיכו ברוח אמונים וברגש נפש עדינה, וכל עמל לא חשך ממנו להשתדל לטובתו, ויתחנן אל האב הקדוש ואל כל סגניו ויועציו ושופטיו לשאת לפשע גליליי. אולם למרות בקשתו והשתדלותו התעקש האב הקדוש, וימאן לתת חנינה, ברצותו לקחת נקם.

אמנם רק בהשתדלות ניקוליני הוקל גורל חוקרנו זה, ולולא הוא שפטה אותו הכהונה הקתולית באיש ויועל על המוקד, כאשר כן עשתה האינקוויזיציה להפלוסוף ברונא ועוד לרבים כמהו. האינקוויזיציה אהבה מאד להריח בריח צלי אש, ובשר חוקרים ופלוסופים ערב להכה, כידוע.

בשלשים יום לחודש ספטמבר שנת 1632 הועידה האינקויזיציה את גליליי להתיצב לפני כסא משפטה ברומא למועד ירח ימים. על פי בקשת ניקוליני נתנה לו ארוכה וידחו את יום משפטו פעמים אחדות. כפעם בפעם התדפק ניקוליני על דלתי

הוסיקן לבקש את פני האב הקדוש לפטור את גליליי מבוא רומאה, בהשענו על רפיון בריאותו של הנאשם ודלדול כחותיו בימי זקנתו; גם גליליי הריץ לרומא אגרת בקשה בלוית תעודת־רופא המעידה על חולשת בריאותו אשר לא תרשהו לשאת את העמל וטלטול הדרך. אך האפיפיור עמד על דעתו לחייב את גליליי לבוא ולהתיצב לפני השופטים לו גם ישאוהו במטה אל בית המשפט. ובין כה ובה נמשך הדבר עד שנת 1633, ולאחרונה בא הקץ לכל האמתלאות אשר נתנו תואנה לרחויים והשתמטות, ובמכתבו מיום 15 ינואר 1633 האיץ ניקוליני בגליליי לבלי אחר את בואו, מיראתו פן תאחז האינקויזיציה באמצעים קשים ומעשי כפיה ואנס. בירח פברואר בא גליליי רומאה לתת חשבון לפני משופטיו בעד מפעליו. וניקוליני השתדל לפני האפיפיור לבל יושיבו את גליליי בכלא בכל עת החקר משפטו, אשר נמשך ירחים אחרים, כמשפט כל הנאשמים הנשפטים בידי האינקויזיציה, ויתגורר בבית ניקוליני אשר נשא את כל מחסורו עליו וישביעהו רצון. לפי דברי האפיפיור אל ניקוליני, נעשתה ההנחה הזאת להנאשם לתת לו חופשה עדי החרץ משפטו, הנחה אשר לא זכו לה גם רוזנים ונסיכים, רק מאשר הוא נישא את פני הנסיך פרדיננד.

בבוא גליליי רומאה הודיע ניקוליני את האפיפיור בדרך רשמי, כי בא הנאשם הנה והוא נכון להתיצב לפני השופטים, כי נכנע הוא מפני רוממות כבוד קדושתו. ויהי כאשר עברו שבועות אחרים והנאשם עוד לא נקרא אל בית המשפט, התיצב ניקוליני שנית לפני כסא האפיפיור להביע לו בשם הנסיך רגשי תודה בעד רצונו וחסדו אשר הראה לגליליי, ועם זה יחד הזכירהו את מעלות רוח הנאשם וימי זקנתו, וישתמש במקרה הזה לבקש עוד הפעם את פניו להת הנינה להנאשם. על זאת ענהו האפיפיור, כי בחפץ לב הוא עושה הנחות רבות לגליליי בגלל ברית אהבתו את הנסיך, אפס כי על כל פנים נטל על הפלוסוף להופיע בבית המשפט בבוא תור משפטו למען הקור את פיו, כי כן משפט האינקויזיציה. בעת שיהתם הוסיף האפיפיור לאמר: „ידיד ורע היה לי הארון גליליי מכבר. פעמים רבות

השתעשענו יחדו בשיחות רעים, וכרעים נאמנים אכלנו יחד על שלחן אחד. אך אין משוא פנים במקום שהדברים נוגעים אל האמונה והדת". לאחרונה רמז האפיפיור כי יכבד מאד על גליליי להצטדק על אשמתו, כי אי אפשר לו להכזיב את יסוד האשמה המיוסדת על הטענה הידועה: „האלהים היא כל יכול; ומאשר כי יכלתו היא בלתי מוגבלת, למה זה לנו לשעבד אותו אל חוקים טבעיים קצובים ומוכרחים". כידוע הנה הטענה הזאת היא הטענה האחרונה אשר שם גליליי בפי סימפליציה בספרו המוחרם, והיא היתה הנקודה הכואבת במשפט הזה, כי הדברים האלה בעצמם יצאו מפי האפיפיור בהתוכחו עם גליליי על דבר שאלת בנין העולם, ועתה חשבם לעלבון כבוד לו, בחשבו כי רק למען התל בו כללם גליליי בספרו.

בראות ניקוליני כי רשת האינקויזיציה פרושה לרגלי גליליי מאפס עוד תקוה להמלט, ממנה הריזן מכתב אל הנסיך ויבקשהו למהר להריזן על ידו אגרות־שלום אל כל הקרדינלים אשר נועדו לשבת בתור שופטים למשפט גליליי ולבקש מלפניהם על גליליי. ועצת ניקוליני נעשתה.

ביום 12 לחודש אפריל נקרא גליליי לעמוד לפני משפט האינקויזיציה, ואחרי אשר נחקר מאת השופטים הושם בבית הכלא, ימי שבתו בכלא נמשכו 18 יום, עד יום 30 אפריל. אמנם השופטים בנשאם את פני הנסיך פנו לגליליי בבית מאסרו חדרים מרוחים וגם הופשה נתנו לו לשוח בגן אשר על יד בית הסוהר, אך בלי ספק לא רעו אותו במקל נועם, כי אם במקל חובלים במשפטם. ישנם שני מכתבים אשר הריזן גליליי מבית כלאו. באחד מהם הננו קוראים את הדברים האלה:

„לרגלי כתב הבקשה, אשר הגשתי אל רוממות מעלת קדושתו הקרדינל ברברינו, אקוה כי מהרה יחלו לחקור את משפטי, בשומם עלי להובה להסתיר סוד ולבלי גלות לאיש שמץ דבר מבית המשפט, והדבר הזה דורש ממני להשאר פה ולהתבודד בבית מאסרי, אף כי נתנו לי החופש לנוע ולטיל כחפצי, וגם יש לי כל הדברים המרחיבים את הדעת. מעוני הנועד לי כילל בקרבו שלשה חדרים מרוחים, ועם זה יחד נתן לי החפש והיכלת

להתהלך ולטיל על פני מרחבי החצר על יד מעוני. בנוגע לבריאותי, הנני מרגיש כי מצב בריאותי טוב מאד בעזרת אלהים, הודות לכלכלה הבריאה השלוחה לי יום יום מבית המלאכות, יען כי ציר ארצנו ורעיתו דואגים לשלומי בלב מלא רגשי ידידות והם מתאמצים בכל יכלתם למלא את מחסורי, וגם במדה נפרזה".

עוד מכתב שני הריץ גליליי מבית כלאו ביום 23 לחודש אפריל ובו כתוב:

„הנני עורך את מכתבי בהיותי מוטל על מטתי, המטה אשר אנכי שוכב עליה זה שש עשרה שעה, בהיות ירכי כואבת והנני סיבל מכאוב נורא. אמנם ידעתי, כאשר הורני הנסיון החוזר ונשנה לעתים תכופות, כי מכאובי יחלוף מהרה, כי כן היה גם בכל פעם ופעם אשר קרני כזאת לפני זה. פקיד בית המשפט והשוטר המשגיח אל האסירים ואורב אל צעדיהם (Fiskal) אשר עליהם הוטלה החובה לחקור ולדרוש את פי, באו זה עתה לבקר את פני, ויבטיחוני, כי יש את נפשם לפתוח לפני את דלתי בית כלאי ולהוציאני לחפשי תכף כאשר רק תשוב אלי היכלת לקום מעל ערש דוי. הם אמצו את לבי פעמים אחדות לבל אתעצב ולבל יפול לבי עלי".

אבל למרות המכתבים האלה ולמרות הבשורות הטובות הכלולות בהם, לא נפונה כי הרבו שם לענותו למען יתן תודה על כל עון ואשמה אשר שמו שופטיו בפיו, ובלי ספק כתב את מכתביו אלה כפי אשר פקדו עליו למען הצטדק בעיני העם. מה חשודה היא בעינינו מחלת גליליי בבית כלאו, האסרו אל מטתו עת ממושכה, מכאוביו הנוראים הנשנים לעתים תכופות! אל נכון היתה יד האינקויזיציה בכל אלה. נודע הדבר כי האינקויזיציה הטילה על כל אסיריה את החובה לשום מחסום לפיהם, לבל יודע מאומה מכל אשר שמעו וראו ומכל אשר נעשה עמם בבית מאסרם, וכל אשר הפיר את החוק הזה נשפט משפט מות. אימת האינקויזיציה על הנופלים ברשתה היתה גדולה ככה, עד כי לא נועז גליליי להוציא הגה מפיו ולגלות את מסתרי בית כלאו גם באזני ניקוליני. ובכן הנה קורות גליליי בבית כלאו הם סתומים וחתומים לנו עד היום הזה.

בימינו אלה, עת אשר הומרו דעות בני האדם והשקפות חדשות מרחפות בעולם, יתבוששו גם הכהנים הקתולים מפני דעת הקהל מהוציא לאור את כל הכתבים והתעודות המתיחסים אל משפט גליליי, הגנוזים בתוך הארכיון של הכנסיה הדתית ברומא. בתוך התעודה שבה נרשם המשפט שנחרץ עליו מטעם בית המשפט, אשר נקראה לפני הנאשם, נאמר: „בראותנו כי במענה פיך הנך ממאן להודות ולהגיד דברי אמת על דבר מגמת פניך, חשבנו לנחוץ לנסותך במסה קשה ונמרצה (examen rigorosum), ורק אז עניתָ על שאלותינו כקתולי נאמן". המלות „מסה קשה ונמרצה" הוא מבטא מיוחד, המצאת האינקויזיציה המוכשרת להמצאות חדשות נשגבות, כאשר ידעה גם להמציא מיני מסות (ר"ל ענויים), אשר לא עלו על לב כל בתי המשפט מעולם.

ובין כה וכה הגיע היום המר הוא יום 22 לחודש יוני, היום אשר נועד להודיע להנאשם את משפטו אשר נחרץ עליו. ביום 21 יוני נקרא גליליי לפני שופטי האינקוויזיציה לחקור את פיו בפעם האחרונה, ויאסרוהו בכלא עד יום המחרת. ביום 22 לחודש יוני הובילוהו אל בית התפלה הנקרא בשם „בית תפלת מרים הקדושה", שם קראו לפניו במצב הקרדינלים וההגמונים את פסק הדין שנחרץ עליו בבית משפט האינקוויזיציה, ועם זה יחד אלצוהו להודות בפיו, כי שב הוא מדעותיו הכוזבות, הוא מבטל אותן ומתחרט עליהן חרטה גמורה.

וכך היה סדר היום. ראש השופטים קרא מעל הגליון את המשפט אשר חרצו השופטים ואת הענש אשר הושם עליו. אחרי כן התפשט הפלוסוף הגדול את בגדיו, ורק את כתנתו השאירו על עורו, יען כי רק הכתנת נחשבה לשמלת הפושע המתחרט על חטאותיו. הבית היה מלא מפה אל פה אנשים הבאים לראות במחזה המגאל הזה. את ידו האחת סמך גליליי על ספר אבן־גליון, ויקרא מעל גליון ודוי ארוך בשפת רומא העתיקה כתוב בידי השופטים וחתום בחתימת יד הנאשם. בהתודותו על חטאיו הוא מודה את כבד עונו, הוא מכיר את עצמו לקתולי נאמן בכל לבבו ונפשו, ומעיד על עצמו כי הוא האמין, הוא מאמין, וגם

יאמין תמיד בכל התורה והמצוה אשר תורה הכנסיה הקתולית הקדושה; הוא מתודה על עונו, על אשר הסרה את פי הכהונה הקתולית ויחבר ספר אשר נתן תואנה לפון בישרת דעותיו; הנהו מתעב ומקלל את כל דעה המתנגדת לדברי כנסית הדת וספרי הקדש; ולאחרונה הוא מבטיח באמת ובתמים להלשין אל השופטים הקדושים על אדות כל כפירה וכל כופר בדת בכל עת הודע לו דברי מינות ובוגדים בדת.

לפי משפט האינקויזיציה נענש גליליי להאסר בכלא לעת בלתי מוגבלת, לפי ראות עיני האב הקדוש, אשר רק בידו להגביל את מדתה. ולמען הטהר והתחטא מעונו נטל עליו לקרוא בכל שבוע ושבוע במשך שלש שנים שבעה מזמורי תפלה אשר נועדו בעד שבי פשע. אחרי הדברים האלה הובילו את גליליי במצות האינקויזיציה אל בית הכלא, ויהי עצור שם רק שני ימים, כי האב הקדוש הטה אליו חסד לפתוח לפניו את דלתי בית כלאו, ותחת להאסר בבית הסוהר הושיבוהו בגן, בנאות השדה אשר להנסיך מריצי, ובכ"ז שמו עליו משמר. על פי בקשת ניקוליני נרצה האב הקדוש ליעד מקום לשבתו בארמון תלמידו הבישוף פיקולומיני, ויעתק את משכנו שמה ביום 6 לחודש יולי 1633. ויהי אך רוח לו מעט, וישב גליליי לעבודתו המדעית, וגם זקנתו לא השבה אותו מהרבות חקר בכל סעיפי המדעים, ויעמול בלי הפוגות. בחמשה ירחים נעצר גליליי בבית פיקולומיני תלמידו, ובמשך הימים ההם העמיק חקור את תכונת התנגדות הגופים המוצקים. מחברתו אשר כתב על אדות החקירה הזאת אבדה מאתנו.

וניקוליני הוסיף עוד לדפוק את דלתי האב הקדוש ולבקש מלפניו על גליליי, עד כי נעתר להת לו הרשיון לשוב אל ארץ מולדתו, רק כי שמה עליו האינקויזיציה את אכפה להנזר מתשואות חלד, באסרה עליו אסר לשבת בעיר הבירה פלורנציה, והאלצהו לקבוע את מושבו בקריה הקטנה ארצטרי הקרובה לפלורנציה, ששם קנה לו גליליי בעודנו בפלורנציה בית קיץ. שם ישב בשבי תחת השגחת האינקויזיציה, אשר שמה לו אורבים ואת מספר צעדיו שמרה עד יום מותו.

התקופה בת שלש מאות שנה מבדלת כעת בינינו ובין גליליי; ועוד תעבורנה מאות שנים כהנה וכהנה, וזכר תהלת גליליי לא יסוף מקרב הדורות הבאים. לא רק בעד משגב חכמתו וחקירותיו המחבקות את עולם המדעים כלו, לא בעדם לבד יכובד גליליי, כי אם גם בעד מסירת נפשו על קדושת החכמה אשר תשים עליו לוית חן מיוחדת. הוא הורה את הדרך, איך על כל שוחר דעת להתקדש ולשרת בהיכל החכמה ולהעלות את עצמו על מזבחה. היסורים של אהבה אשר נשא החוקר הגביר הזה הם הקסם האדיר המושך את לב כל בעל נפש עדינה להלבב מן הגבורה המוסרית המשובצת בנפש משכלת וחושבת, נפש הוקרת ואוהבת, והקסם הזה הוא מהפך לעינינו את גליליי האיש לעצם רוחני, עד כי נראהו כשבל נבדל המורכב משני יסודות רוחנים: מהגיון דעת ומאהבה מפשטת.

אולם משמן המשחה אשר ניצק לכבוד ולתפארת על ראש הפלוסוף האדיר הזה, אל נא תצר עיננו להטיף נטפים אחרים גם על ראש מטיביו ומגיניו, והם הנסיך פרדיננד השני וצירו ניקוליני, אשר סבבו עליו באברתם לבלי תת לממשלת הזדון לכלותו באפה. נגד כל בני דורו יתהלל הנסיך פרדיננד, ושמו יכתב באותיות זהב על לוחות התולדה, על כי הריץ את דבריו פעמים רבות אל האב הקדוש וכל סגניו, ויחלה את פניהם בשם אהבת החכמה וקדושתה להקל את ידם מנשיא החכמה אהוב נפשו. ומה נעלו ומה נהדרו הליכות ניקוליני עת שבע ביום דפק על דלתי האפיפיור וסגניו מבלי תת דמי להם עד התם הנינה לאיש עברתם לבלי עשות אתו כלה, ומכל אמר ומלה ומכל צעד וצעד הוא נותן חשבון לפני אדונו הנסיך. מכתבי ניקוליני הנוגעים אל משפט גליליי עודם שמורים עד היום הזה, הם הם ספר הזכרונות לדברי ימי המשפט הנתעב הזה הנחשב באמת ככתם כהה בתולדות ימי החברה האנושית, ומהם יאירו רגשות נפש בעליהם העדינה, כי צרת הפלוסוף הזקן נגעה עד נפשו ולבו. ממשלת הזדון, היא חברת הישועים, פתחה אז את ארובות ממלכת השמים להמטיר מבול זעם וצרה על פני הארץ, למחות מעל פניה כל הכופרים והחוקרים הנפשעים. משברי מבול

מי הזדונים בלעו אל קרבם את כל בעל דעה חפשית וכל הוגה דעות חדשות, את החוקרים ברונא, אליוא, דל־צימנטא ויונסינוס, ועוד רבים כמוהם, ורק גליליי לבדו נצל מרדת שחת, בהיותו נשוא על כנפי הסד נסיכו הכרוב הסוכך עליו; והננו רואים את ניקוליני גלוה אל גליליי בימי זעם, מרחף סביבותיו ומשתתף בצערו. יהי שם האיש הזה זכור לטוב בקרב כל מוקירי החכמה ומעריציה!

ד.

ימי שבתו בארצטרי. שקידתו ואמץ רוחו. חקירותיו החדשות. התבודדותו. הרודפים הרכו את לבם. לוחות הלקוים לירחי צדק. מהירות מרוצת קרני האור. ספרו החדש על דבר חוקי התנועה. עורון עיניו. מותו. צאצאיו. חייו הפרטים. צאצאיו נופלים אל מחנה האויב. שרפת כתבי ידו על ידי נכדו. מצבת זכרון בעיר פלורנציה. כתבי ידו בתור גליוני מעטפה בידי חנוני. השערותיו ונבואתו המדעית. חתימה.

בן שבעים שנה גליליי בלכתו בגולה לארצטרי, ושמונה שנים התגורר בפנה הנסתרה הזאת, ויתבודד שם באהלו כפוף ושחוח, מעונה ומדוכא תחת עול האינקויזיציה, אשר לא נתנה לכל איש ממכיריו לבוא אל ביתו, עדי השיבו את רוחו לאל, ותצא לחפשי מעבדות האינקויזיציה. ביהס אשר בין האינקויזיציה ובין השבוי הנתון ברשותה נכיר איזה חזיון מוזר. הננו רואים כי יותר מאשר ירא גליליי מפני האינקויזיציה פחדה היא ממנו. הרוממות והמשגב הרוחני הצפונים בפנימיותו של האסיר האומלל הפילו את חתיתם על שוביו, אשר פחדו תמיד כל עוד חי, פן תתגנב הסחורה האסורה, הדעות החדשות והאמתיות הנשגבות, לצאת ממחבואה ולפוץ בעולם, ועל כן הננו רואים את האינקויזיציה עסוקה להקים חומת הסינים בין

האסיר ובין העולם הסובב אותו. היא מתחלחלת ומתרגזת מיראה ופחד, בעוד אשר הזקן הנענה והנדכא יושב במנוחת נפש וחותר כחפרפרת לרדת לעמקה של שרמת המדעים; הוא שוקד על עבודתו לנסות מפתחות שונים אל המסגר אשר שמה היצירה על בית אוצרה, למען פתוח את דלתות קדש הקדשים אשר שם צפונים רזי עולם.

ימי שבת גליליי בארצטרי יקיפו רק תקופה קצרה בת שמונה שנים, תקופה קצרה אך עשירה במפעלים ועלילות גדולות שעולל בעולם המדעים הזקן הזה, אשר כח עלומיו לא עזבהו גם בימי שיבתו, וגם בערב חלדו לא בא שמשו. גליליי שמש החכמה שלח את קרניו האחרונים ויגיה באור גדול, אשר ממנו יכהו כל השמשות האחרים גם בעמדם בנקודת הצהרים. גם זקנתו, גם מכאוביו ומצוקתו המוסרית מידי האינקויזיציה לא הרפו את כחו לעבודה, לא הפילו את לבו ולא דכאו את רוחו, כי כרבות חכמתו כן גבר אמץ לבו ותקף כח רצונו להכנע תחת היד התקיפה מבלי להתאונן ומבלי להתרפות. עתה נראה את גליליי נכנע כליל תחת ממשלת הזדון, עוזב את חלומותיו הנעימים אשר השתעשע בהם זה ימים רבים להפיץ דעת ודעות חדשות בקרב העם, והנה הוא מתכנס בחוגו אשר חג לו לפנים, להאדיר את החכמה ולהגדילה, ותחת להפיצה בקרב העם הוא מרחיב את גבולה. לו ידע האיש הגדול הזה בשנות שבתו בפלורנציה, כי גבורתו בעולם המחשבה וההגיון היא גדולה יותר מאשר חשב, וכי גבורתו בעולם העיון מכרעת את גבורתו בחיי העלילה, כי אז לא הגיעוהו ימי עוני וגם המדעים היו עשירים יותר. הה! גם נשיא הדעת הזה לא ידע את עצמו ואת גבורתו. הננו מחליטים כזאת בראותנו כי במשך העת הקצרה טרם לכתו לבית עולמו הרבה גליליי לעשות להרחבת המדעים, את אשר נבצרה לעשות מדורות רבים בתקיפת אלף שנים לפניו.

באסיר בבית כלאו כן היה גליליי בארצטרי. כמסופר למעלה הנה האינקויזיציה, החיה בעלת אלף עינים, אשר עיניה היו משוטטות בכל הפנות הנסתרות שבכל מקומות ממשלתה, לא גרעה את השגחתה ממנו, עד לבלי תת לכל איש מאוהביו

וידידיו לשחר את פניו בביתו. בתו הצעירה אשר אהבתהו בנפשה הלכה אתו יחד בשביה, ותבחר להתענות באשר התענה הוא, עד אשר חתפה המות מזרועותיו כשנים אחדות לפני האספו אל אבותיו הוא. מיום שנגזרה מיתה על בני האדם עוד לא התאכזר המות על בן תמותה במדה נוראה כזאת כאשר התאכזר הפעם על גליליי הנדח, העזוב והבודד, בקחתו ממנו את הנפש האהובה לו והאוהבת אותו לרוצץ את משענתו היחידה בימי שביו ושיבתו. כי איך יחיה איש בלי חבר ורע, לו גם יהי פילוסוף וחוקר כגליליי! „מכל קניני העולם יוכל האדם להנזר, אך לא מן האדם". למראה ענות נפש כזאת הרכה גם האינקויזיציה את לבה הקשה, ותתן לו את הרשיון לפתוח את דלתי ביתו לפני רעיו וידידיו באין מעצור ובלי כל הגבלה מיוחדת. אז נהפך בית גליליי לבית ועד לחכמים, אשר נהרו אליו וישתו בצמא את תורת חכמתו. שני תלמידיו החכמים הנודעים טורְצֶלִי וְויוִיַנִי שחרו את פניו לעתים קרובות ויצקו מים על ידיו, וגם הנסיך הטוסקני פרדיננד השני אוהבו ומגינו מאז היה ממשחרי פניו כפעם בפעם. גם המשורר האנגלי מילטון חשב לכבוד לו להראות את פני החכם הגדול הזה, ובדרך מסעו לאיטליה סר אל בית גליליי וישתעשע אתו בעניני חכמה ומדע. האינקויזיציה בראותה כל אלה צרה עינה בכבוד אסירה הנלכד ברשתה, ומה גם בדעתה את האור הגנוז בקרב השבוי הזה המאציל מנגהו על כל סביביו ומסוגל להשפיע מרוחו גם ע"י נגיעה קלה שבקלה, ועל כן הגדילה את השגחתה עליו, ותהי צופיה את כל הליכותיו ורבעו עד יומו האחרון. יותר מזה עוד נכתם עון האונקויזיציה לפני התולדה האנושית ותולדות המדעים, כי הזידה גם להניא אותו מעסוק בחקירותיו בחכמת הטבע. הסופרים האיטלקים מספרים, כי פעמים רבות הרגיזה אותו במכתבי אימה על הוסיפו לשקוד על עבודתו המדעית, ועל דבר מרוץ האגרות אשר בינו ובין החוקר האשכנזי קפלר, אשר היה גם הוא למחתה למתנגדי שיטת קופרניקוס. כידוע לכל מביני תולדות חכמת התכונה חקק קפלר את שלשת חוקי התנועה, אשר על פיהם יסבו גרמי השמים במסלולם, ויהי השלישי לקופרניקוס

ולגליליי לבצע את מלאכת בנין העולם. הראשונים יסדוה וקפלר הציב את דלתיה.

מי זה לא ישתומם על אמץ לב הענק הזה ועל גבורתו הרוחנית, אשר גם בתקופת ימי שבתו בארצטרי בהיותו טובע בים צרה ומצוקה, לא עוממה רוחו ולבו היה עוד ער להמציא המצאות מחוכמות ולגלות תגליות רבות על שדמת חכמת הטבע. אז יוסיף גליליי שנית לערוך את השקפותיו על תנועת ירחי יופיטר, והרעיון עלה אז על לבו להפיק מהם תועלת מעשית, למען הגביל את מעלות הארך בכל מקום על פני כדור הארץ על פי לקויי ירחי יופיטר, יען כי זמן הלקויים האלה משתנה בכל מקום ומקום לפי מצבו במעלות הארך על פני הכדור, וכידוע הנה לקויי ירחי יופיטר חוזרים ובאים אצלם יום יום. הסבה לזה היא פשוטה מאד. ירחי יופיטר סובבים אותו במהירות נפלאה. הירח הראשון הקרוב אליו מקיף אותו במשך שעה אחת 18 רגעים, השני — בזמן 3 שעות 13 רגעים, השלישי — בזמן 7 שעות 3 רגעים, והרביעי — בזמן 16 שעה 16 רגע. מפאת מהירות זמן היקפם יבואו הלקויים לעתים קרובות ומגיעים במספרם עד כדי 400 במשך שנה אחת. להכלית הזאת חבר גליליי לוחות לקויי ירחי צדק, ויגביל בדיוק הנדסי את זמן הֵראותם בכל מקום ומקום לפי מצבו הגיאוגרפי על פני כדור הארץ. תועלת הלוחות האלה גדולה מאד ליורדי הים באניות, לדעת בכל עת את מקום עמדתם על פני הארץ. וגליליי אשר התשוקה להיות לעזר ולהועיל למין האנושי היתה לכח מניע אדיר בכל מפעלותיו, פנה הפעם אל ממשלת הולנדיה וספרד, אשר בידיהן נתן אז סחר הים, ויבאר לפניהן את תקף המצאתו ותועלתה, וייעצן להשתמש בה, ועצתו נתקבלה. לפי מצב המדעים בעת ההיא היתה תחבולת גליליי הבי־נכונה למטרת הגבלת מעלות הארך על פני כדור הארץ. אמנם הלוחות של לקויי ירחי יופיטר שנתחברו אז לא נקו ממגרעות, באשר מרחקי הכוכבים וזמן היקפם עוד טרם נודעו אז בדיוק גדול, וזולת זאת הנה כידוע לפעמים הם מקדימים לביא ולפעמים מאחרים בכדי 8 רגעים לפי מצב

הארץ במסלולה, והוא בא מפאת מרוצת קרני האור הממהרים לרוץ בכדי 41 אלפי פרסאות בכל רֶגע, ועל כן בהיות הארץ מרוחקת מיופיטר יתאחרו הלקויים להראות לעיני היושבים עליה ובהיותם מקורבים זל"ז יקדימו הלקויים להראות בכדי 8 רגעים 13 דקים, המתאים אל מדת הזמן הדרוש למרוצת קרני האור בעברן דרך חצי קוטר מסלול הארץ. ומאשר כי זמן מרוצת קרני האור עוד טרם נודע אז, על כן בהכרח לא היו יכולים לוחות הלקוים שנתחברו על ידי גליליי להיות מדויקים כל צרכם. חרף כל זה הנה היתה התחבולה שהציע גליליי היותר מעולה להגבלת המצב הגיאוגרפי מכל יתר התחבולות שהשתמשו בהן בימים ההם. אמנם גליליי בעצמו לא האמין בדעה המוטעת שאחזו בה הקדמונים, כי קרני האור מתפשטות כרגע בכל מרחבי העולם ואינן משתהות בלכתן, וכבר העלה את הרעיון על לבו להגביל את מדת זמן מרוצתן, ויציע את היסודות איך למצוא את זמן המרוצה בדרך מסה ובחינה, כאשר נקרא בספריו שהשאיר אחריו. ומה נפלא הדבר, כי היסודות שהציע הוא למטרת מדידת זמן מרוצת האור מתאימים אל התחבולות שהשתמש בהן החוקר הצרפתי פיזא בעת החדשה.

בימים ההם כתב את ספרו הגדול הנקוב בשם „שיחה על ארות שני חוקים חדשים בחכמת המכניקה מיוסדים על מופתים הנדסיים", אשר בצדק יתחשב לנזר לכל מחקריו. בספרו הזה הניח את אבן הפנה לתורת כח התנועה (Dinamik), והוא רק הוא היה מיסדה ומכוננה; כן יחליטו כל חכמי ההנדסה היותר גדולים. בספר הזה התבארו חוקי התנועה בעלת מהירות שוה, וחוקי התנועה המתגברת במהירותה הלוך והתגבר יותר ויותר, גם חוקי תנועות הגופים המושלכים למעלה והנופלים למטה, ולפי דברי המהנדס הגדיל לַגרַנז היא דומה בערכו המדעי אל „ספר היסודות" של ניוטון, ושניהם יחד יצרו תקופה חדשה בעולם המדעים. הספר הזה נתאחר לצאת לאור, כי בארץ איטליה לא נועזו המדפיסים להדפיס את ספריו מיראתם את הישועים, ונדפס רק בשנת 1638 בעיר ליידן. המחבר לא זכה עוד לראות את ספרו הנדפס, אם כי עוד חי אז, יען כי

בצאתו לאור כבר חשכו מאור עיניו. בצאת הספר מבית הדפוס חרדה האינקויזיציה חרדה גדולה, ואף כי ספרו המדעי הזה איננו נוגע בתחומה של הדת אף כמלא נימה, כמו היה כל חפצה רק לבלוא את רוח גליליי ולהצר את צעדיו בנתיבתו המדעית והמחקרית, וכמו רגזה פן מפני אורו יבולע לחשכתה, ותאמר להניף שנית את ידה הקשה עליו. לאשרו צלחה בידי אוהבי הפילוסוף להצדיקהו לפני כהני האליל, באמרם כי הספר נגנב ממנו וגונביו הדפיסוהו והוא לא ידע.

הספר הזה הוא האחרון מספרי גליליי, אשר נסתמא באחרית ימיו; כמו היה רצון ההשגחה העליונה, כי ימות גליליי האיש (לפי המאמר הידוע „סומא חשוב כמת") בעת אשר רוחו ושכלו עוד חיים ודופקים בחזקה בקרבו, ואור עיניו יקדים לכבות שנים אחדות לפני מאור שכלו. באמת עוד לא קם בין כל חוקרי ארץ חכם הממית את עצמו על תורת חכמתו כגליליי, אשר בחרף נפש עבד את עבודתו הרוממה להגדיל חכמה ולהאדירה, ובהשקיעו את עצמו בחקרי לבו שכח את נפשו וישותו. גם בימי שיבהו בהמוט מוסדות בריאותו לא חדל מהוגיע את עיניו לערוך השקפות מדויקות על תנועת גרמי השמים הדורשות יגיעה רבה והתאמצות מצד חוש הראות, עד כי קמו עיניו מראות בשנת 1637, ויהי עור עינים עד יום מותו. וגם אז לא חדל גליליי מעבוד את עבודתו בשדה המדעים. את חסרון עיניו השלימו לו שני תלמידיו המובהקים וויוַני וטוריצלי, אשר לא משו מאהלו תמיד, והם ערכו בעדו את כל המסות והבחינות הדרושות לחפץ חקירותיו. נפלא המחזה, כי גם בשנת מותו, עת אשר המות ארב לו מאחריו, החליף גליליי כח לשוב אל מחקרי ימי עלומיו, בהתעוררו שנית לחקור את חוקי תנועת המטוטלת, אשר הגה בם בעודנו תלמיד האוניברסיטה בפיזה, למען תקן מורה שעות, אשר ערכו תלמידיו כפי התכנית אשר שם לפניהם (עיין פרק ראשון). האיש הזה גם בכהות עיניו עוד עיני רוח לו.

ובמדה ההיא אשר גבה ונשא גליליי בחייו הרוחנים, בה במדה היה נעים ונחמד בחייו הפרטים. הליכותיו עם אנשים היו באהבה וידידות, ואל כל אשר שעו אליו התודע ברצון

וחן. רוח ששון ועליצות נפש התנוססו בקרבו תמיד, ותכונתו זאת עוד גברה בקרבו בימי זקנתו ברפות כחות גויתו, והיא תראנו לדעת כי במזגו הנעים התפרץ תמיד הרוח להתנשא על החמר. אל נעימותו ועדנת רוחו נלוו גם אמיץ־לב וכח סבל לשאת בשקט־רוח את זעף גלי החיים ותלאותיהם, מבלי להתיאש מן הפרעניות. אמנם מדת אהבה־עצמית התפתחה בקרבו עד מאד, ועל כן נראה כי התגעשה רוחו בו בכל עת אשר קמו לערער על זכות המצאותיו ולהקדים את עת הגלותן. ובכל זאת לא נראתה פעולת התכונה הזאת לרעה בכל עלילותיו ויחסו אל אחרים.

כאהבתו את צורתה הפנימית של הטבע, היינו את הכחות הפנימים הפועלים בקרבה, דרכם וחוקי פעולתם, כן לבבתהו הטבע גם בתמונתה החיצונית, ועל כן אהב מאד את חיי ישיבת כפרים ויתרגש ענג נעים להתודע אל הטבע פנים אל פנים. בשבתו בארצטרי היו שעשועיו בעתותיו הפנויות לעבוד עבודת אכרים בגנו אשר על יד ביתו.

נפשו הבריאה התלוננה בגויה בריאה, כי היה איש בריא, והרכבת גויתו היתה חזקה מאד, מחזה אשר יצדיק את המשל הקדמוני הידוע שהיה שגור על שפתי הרומאים.

גליליי היה בעל קומה ממוצעת; עיניו היו בעלות צבע תכלת, ושער ראשו חום־בהיר.

גליליי מת בשמיני לחודש ינואר שנת 1642, בשנת השבעים ושמונה לימי חייו. הוא השיב את רוחו לאל לעיני תלמידיו, אשר לא חדל מהורותם את תורת חכמתו גם בעת אשר הרגיש כי קרוב קצו. בראותו את המות עין בעין התאמץ גם אז להאציל מרוחו על תלמידיו, להעירם ולעוררם להיות עבדים נאמנים לחכמה ולשמש אותה שלא על מנת לקבל פרס. גליליי אהב את החכמה אהבה בלתי מוגבלת, וישתעבד לה בכל נפשו ומאדו, ועל כן הנה גם בעמדו על נקודת המעבר בין שני העולמות התענין רק מן הענין הגדול שמלא את לבו תמיד, לאמר גורל החכמה והעתיד הנכון לה; רק אז יכול גליליי להשיב את רוחו לאל במנוחת לב, רק בדעתו כי את עבודת החכמה

האהובה לו הוא מפקיד בידי אנשים חרוצים ונאמני רוח אשר לא ימעלו בשליחותם, בידי תלמידיו המחוכמים, אשר ידעם כי הם תמימי־דעים את לבצע אתו אשר החל הוא.

במותו השאיר אחריו שתי בנות ובן אחד ושמו וינצנצא. הבן יצא בעקבות אביו ויצטין עד מאד בחכמת ההנדסה. הבן היה בעל אשה ובנים, ולא האריך ימים אחרי מות אביו רק כשבע שנים. שתי בנותיו דבקו בדת הקתולית בכל לבבן, ותהיינה לנזירות באחד מבתי מקלט הנזירות עד יום מותן. נכדו, הוא בן בנו וינצנצא, היה גם הוא נזיר קתולי, ובמדה הבערות וחשכת הדעת לא נפל מכל אחיו הנזירים. כאות נאמן להצדיק את דברינו די רק להזכיר, כי נכדו זה בקנאתו הדתית הבעיר באש כתבי יד רבים מספרי גליליי אשר נשארו ביד וינצנצא בנו, בתתו אותם לספרי מינים המכילים בקרבם עניני כפירה בדת. הנה כי כן חללו צאצאי הענק הגדול הזה את שם כבוד אביהם בנפלם אל מחנה אויביו וצורריו בנפש ורוח, אשר נלחם אביהם בם ותחת שבט עברתם וענותם מת מות גבורים. במות נכדו הנזיר בא הקץ למשפחת גליליי, ושם המשפחה הזאת נמחה מעל פני ארץ איטליה.

וכפי אשר התאמץ נכדו הקתולי הארוק להכחיד את מצבת הזכרון אשר הציב לו אבי אביו בחייו על שדמת הספרות המדעית, בשלחו יד להבעיר באש את כתבי ידו, כן גם התאמצו כל אחיו הכהנים הקתולים למחות את זכר גליליי מארצם, ולא נתנו למכבדיו ומעריציו של החכם הגדול להציב מצבת זכרון על קברו. האינקויזיציה לא חדלה מרדוף אותו גם אחרי מותו, והכירהו לחוטא ופושע בדת, אשר אין כל תקף ועוז לספר צואתו אשר כתב לפני מותו. בספר הצואה אשר כתב הנחיל גליליי את הונו לבנו, ויביע את רצונו האחרון להקבר בקברות אבותיו על יד בית התפלה סנטא־קרוצא, אך האינקויזיציה מאנה לתת את רשיונה. בכל זאת נאנסה כנסית הדת לסגת אחור ולותר על דעתה מפני תקף דעת הקהל, אשר הקדיש והעריץ את גליליי במותו עוד יתר הרבה מאשר בחייו, ויקבר בקברות אבותיו.

כמאה שנים האריכה כנסית הדת את זעמה, ורק במאה השמונה עשרה שכבה מעט חמת הכהנים, ובשנת 1737 התעשתה

הכהונה הקתולית לתת את הרשיון להקים מצבת זכרון על קברו. במאה התשע עשרה, כאשר ההמוטטה ממשלת הכהנים בקרב עמי אירופה, התעוררו גם האיטלקים לתת כביר לשם גליליי יליד ארצם, אשר בכבוד תהלתו תתימר, ויקימו לו מצבת כבוד להפארה ולזכרון עולם בעיר פלורנציה.

בכלל שפכה האינקויזיציה את חמתה לא על גליליי האיש, כי אם ביתר שאת על גליליי החוקר וההוגה דעות חדשות. למטרתה זאת חתרה תמיד בכל עוז להחשיך לו יותר את עולמו הפנימי מאשר את עולמו החיצוני, ועל כן ראה ראינו כי חקירותיו ועבודתו המדעית היו לשכים בעיניה, ותחפש אחרי ספריו וכתבי ידו לבערם ולהשביתם כליל, וזאת היא הנסבה כי מרבית ספריו אבדו ולא הגיעו אלינו. ספריו שנשארו בידי בנו וינצנצא היו למאכלת אש באשמת נכדו הנזיר הקנאי, כאשר ספרנו. לא טוב מזה היה גורל כתבי ידו אשר החביאו תלמידיו המובהקים וויוני וטוריצלי לבל יפלו בידי האינקויזיציה. גם הכתבים האלה אשר נשארו במחבוא ימים רבים מפני חמת האינקויזיציה ויעברו במסתרים מאיש לאיש, לא השתמרו בעצם תומם. לאחרונה נפלו בידי אנשים הדיוטים, אשר לא הבינו את היקר והמשגב הצפון בהם, וימכרום לאחת החנויות לממכר מיני מכלת בתור גליוני מעטפה, והקונה השתמש בהם למטרה כזאת. בשנת 1739 אנה המקרה לידי החכם האיטלקי נֶלי צרור סחורה עטויה בגליון מעטפה, ובקראו לתומו את הרשום על המעטפה הכיר את חתימת יד גליליי, ויקנה את כתבי היד מידי בעליהם, והם היו לו לחמר לספרו „תולדות חיי גליליי" אשר כתב, אך לא הספיקה לו עתו להוציאהו לאור, כי קדמהו המות. רבים מכתבי גליליי נמצאים כעת בבית עקד הספרים אשר להאקדמיה בפלורנציה.

האיש אשר יקרא את כתבי גליליי, גם את אלה המעטים אשר שרדו אלינו, הוא ישתומם על גודל חכמת החוקר המופלא והמצוין הזה, אשר בתועפת שכלו השנון הוא מקיף את כל גבולות המדעים וכל מקצעותיהם יחד: התכונה, ההנדסה, המכניקה, חכמת הטבע הכללית, גם חכמת סופרים ומליצה, ומצטין בכל אחת ואחת מהן עד להפליא. גם בימינו אלה עת אשר פרחה

חכמת הטבע ותעלה למדרגה גבוהה, הנה בכל אשר תדרך כף רגלנו אנחנו מכירים את עקבות גליליי, אשר השאיר אחריו על שדמת חכמת הטבע, ובכל ענף מענפי החכמה הננו נפגשים עם הזרע אשר זרע הוא.

מרומם ונשגב הוא גליליי בחקירותיו ובהמצאותיו הכבירות, ונפלא ונעלה הוא בכח השקפתו הדקה מן הדקה, להטיב ראות ולשער העלומות חכמה, אשר נתאשרו רק בדורות רבים אחריו ע"י מסה ובחינה מאת חוקרי וחכמי העת החדשה. החוקר הגדול ארגא הולך ומונה את ההמצאות הגדולות אשר בהן התפאר העת החדשה, ובאמת כבר הקדים לשער אותן גליליי בשלש מאות שנים לפנינו, כפי הרשום בספריו כתבי ידו, המלאים רעיונות מזהירים ורוח נבואה מדעית. הוא היה הראשון אשר הרין משפטו כי למעלה מן שבתאי, אשר נחשב בימיו לגבול קץ מערכת השמש, נמצאים עוד כוכבי לכת, אשר טרם עוד נגלו לעין, דבר שנתאמת רק בעת החדשה לרגלי התגלות שני כוכבי הלכת אורנוס ונֶפטון. הוא כבר הכיר לדעת את תכונת קוי החום לבלי הוציא את חומם בעברם דרך האויר אשר לא יעצור בעד מהלכם, ועל כן הנה קרני השמש מחממים ופולטים את חומם רק בפגשם איזה גוף העוצר בעדם. עוד כשתי מאות שנים לפני החוקר ברדליי השכיל גליליי לדעת להביא בחשבון את נטית מצב הכוכבים האמתי ממצבם הנשקף דרך כלי המחזה (Aberration) הבאה מפאת תנועת הארץ במסלולה סביב השמש. גליליי היה הראשון אשר העלה על לבו את הרעיון להגביל את מרחק הכוכבים הקימים (פיקסשטערנע) על ידי מדידת שנוי־זוית־המראה (Parallaxe) השנתי. וזהו עקרו ויסודו של הרעיון הזה: הנה ידענו כי הארץ כובבת את השמש במסלול אשר קוטרו הוא בכדי ארבעים מיליון פרסא, ולזאת הנה בערכנו את קנה הראית אל מול אחד מכוכבי־השֶׁבֶת ונמצא את הזוית שבין הקו הנמשך מן אופק הארץ אל הכוכב ההוא ובין אופק הארץ, ואחרי כן נמדוד את הזוית הזאת בעצמה אחרי עבור ששה ירחים, שאז נמצאה הארץ בקצה מסלולה מעברה השני של השמש, הנה אז נוכל למצוא בחשבון את מרחק הכוכב הנשקף מן הארץ, והדבר פשוט מאד וידוע

לכל הבקי בחכמת ההנדסה. גם זה ידוע, כי גליליי הניח את היסוד לחשבון ההשערות בחכמת ההנדסה, והדבר הזה נסתבב לרגלי השתדלותו להגביל את השגגות האפשריות בהשקפות התוכנים מפאת אי־היכלת לדקדק בהן דיוק אמתי, ולמצוא את יוזסן אל החשבון האמתי. וכפי אשר אמרנו בראש הפרק הנוכחי לא נעלם מעיני גליליי כי קרני האור משתהות בדרכן וצריכות איזה זמן למרוצתן, וגם הציע את האמצעים הנכונים למצוא את מרת מרוצתן. ובכן נוכל לאמר כי לו הקיץ גליליי לתחיה בעת החדשה וירא את כל החדשות אשר צמחו על שדה המדעים כי אז לא התפלא על המחזה כל כך, כפי אשר נוכל לדמות בהשקפה ראשונה. הוא בלי ספק היה מוצא בין המון התגליות פרי העת החדשה רבות כאלה אשר שרשן ויסודן היו ידועים וגלוים גם לפניו.

אלה תולדות החוקר הגדול, אשר זכר תהלתו וכבוד חכמתו לא יסוף מקרב הארץ כל ימי עמוד החכמה והמדעים להאיר את עיני בני האדם ולגלות לפניהם את מסתרי הטבע ורזי אלהים הצפונים בתוך העולם. בקצור נמרץ העברנו בספר הזה לפני הקורא את מפעלות גליליי, אשר הבקרת המדעית כבר הכירה אותם לתכן־ענינים לכל החכמות המדויקות התמוכות על בסיס הנדסי.

אגדה עתיקה מספרת כי בגלות פיתגורוס את תורתו ההנדסית הנשגבה הנקראת על שמו, את החוק הגדול אשר היה ליסוד לחכמת ההנדסה (היינו כי בכל מרובע נצב הזויות יהי מרובע האלכסון שוה אל קבוץ מרובעי שני הצלעות) הקריב את קרבנו מאה פרים זבחי תודה לאל החונן לאדם דעת. הכהונה הקתולית בימי הבינים ובתקופת תחית המדעים עוד הרחיקה ללכת; היא קדשה את כל אמת חדשה אשר גלה שכל האדם בזבחי אדם למאות ולאלפים. ואחד מן הזבחים האלה היה גליליי, אשר דכאתהו האינקויזיציה ותעקדהו על גבי המזבח בעד האמת החדשה אשר גלה. אל יפלא אפוא כי הביטו הדורות הבאים על חוקרנו זה בעל אחד מקדושי החכמה, כזבח קדש שבו הגגה החכמה את חג נצחונה, ונעקד על גבי המזבח בעד רעיון נקדש ונשגב,

ובמדרגת קדושה כזאת הוא נקדש ונערץ עד דור אחרון.

התקופה ההיא בכלל היתה תקופת אנשי שם גבורי־רוח על שדמת המדעים, ואם נאמר למצוא דוגמה לאידיאליותו וקדושתו של גליליי הנה אין אנו צריכים לחפש אחריה בדורות ובזמנים רחוקים. הננו מוצאים אותה בתמונה מדויקת בדור הבא אחרי גליליי, בפלוסוף היהודי ברוך שפינוזה, אשר בנקודות רבות מתולדות חייו הוא מתקרב אל תולדות חיי גליליי. גם הפלוסוף הגדול הזה, אשר גלה אמתיות חדשות בתחומה של המחשבה האנושית ואשר יצר תקופה חדשה בעולם המחשבה והפלוסופיה העיונית, הראה את כחו וגבורתו ללכת נגד הזרם, ואמץ לבו לקבל באהבה עוני והלאה בעד קדושת דעותיו, אשר השתדל להשפיע על בני דורו. כגליליי אשר החריד את הכנסיה הדתית בדעותיו החדשות על דבר מערכת בנין העולם, כן הקים גם שפינוזה זועה ושאון בקרב כל בעלי הדתות החיוביות בשיטתו באלהות ובבקרתו החפשית על הדת הנגלית, וכמהו היה גם הוא מוחרם ומנודה מקרב בני עמו היהודים, וכידוע קרה הדבר הזה בשנת 1656 כעבור רק 12 שנה אחרי מות גליליי. גם גליליי העברי הזה התחזק בדעותיו החדשות והביע אותן בקהל בחרף נפש, וישא בעדן עוני והלאה, ובגללן נפל ברשת האינקויזיציה העברית, אשר דכאתהו בחייו ומנעה ממנו מקום קבר במותו. אולם שניהם יחד לא הצליחו לכבוש את רוח בני דורם. הזרע אשר זרעו בחייהם הביא את פריו רק בדורות הבאים.